

Файзулла Бойназаров

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

(Жаҳон адабиёти намояндалари портретларига чизгилар)

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
томонидан олий ўқув юртлари талабалари учун
ўқув қўлланма сифатида тавсия этилган

ТОШКЕНТ
«ЗАР ҚАЛАМ»
2006

Т а қ р и з ч и л а р:

Н.М. Миркурбанов,

12888126

филология фанлари номзоди, доцент.

Россия Педагогика ва ижтимоий фанлар

академиясининг мухбир аъзоси.

У. Жуманазаров,

филология фанлари доктори, профессор.

Жаҳон адабиётига мансуб асарлар инсоният тараққиётининг энг асил дурдонаси ҳисобланади. Антик дунёдан то бўғунги кунимизгача яратилган асарлар мукамал тарихий воқеаларни куз унгимизда намоён қилиб келаётгани сир эмас. Бу асарлар муаллифларининг баъзилари ҳақида тўлиқ, айримлари ҳақида эса кам маълумотга эгамиз. Ана шу кем гикликнинг ўрнини бир қадар тўлдириш мақсадида ушбу китоб юздан ортиқ машхур ёзувчи ва шоирлар ижоди, уларнинг асарлари ҳақида атрофлича ҳикоя қилади.

Тўплам олий на ўрта махсус таълими ўқув муассасалари ўқувчи-талабаларига дастуруламал вазифасини ўтайди, деган умиддамиз.

© Ф. Бойназаров, 2006.

© «Tafakkur qanoti» 2006.

МУҚАДДИМА

Ушбу ўқув қўлланмадан жой олган дунё халқлари адабиётининг таниқли вакиллари ҳаёти ва ижоди барча мамлакатларнинг университет ва институтларининг филология ҳамда гуманитар факультетларида ўқитилади. Лекин бу шоир-ёзувчилар ҳақидаги маълумотлар бир жилдга йиғилиб, қўлланма сифатида ўқитиладиган алоҳида китоб йўқ. Борлари эса даврлаштирилган ёки алоҳида халқлар адабиёти тарихига боғлаб таҳлил қилинган. Шу ноқисликни бартараф этиш мақсадида, ушбу китоб юзага келди ва бунда инсоният тарихининг антик даврларидан бошлаб то ХХІ асрнинг бошигача бўлган даврда дунёнинг турли бурчакларида яшаб ижод этган энг йирик мутафаккирлар, адиб ва шоирлар ҳақидаги қисқаача маълумотлар уз аксини топди. Бу маълумотлар кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган мақолалар шаклида баён этилгани билан аҳамиятлидир.

Ўқув қўлланмадан умумтаълим мактаблари, академик лицей ва коллежлари ўқув режаси ва дарсликларига киритилган, олий ўқув юртларида ўқитиладиган "Чет эл адабиёти", "Мустакил Давлатлар Ҳамдўстлиги адабиёти" фанларидан ўрин олган машҳур суз усталари ижодига, улар яратган асарларнинг юзага келиш тарихи ва таҳлилига кенгрок ўрин ажратилган.

Ҳар бир халқни унинг адабиёти оламга танитади. Ҳар бир миллатнинг эса жаҳон танийдиган, севадиган, ардоқлайдиган истеъдодли адиб ёки шоири бўлади. Ўзбекларда Алишер Навоий, қирғизларда Чингиз Айтматов, тожикларда Абдурахмон Жомий, озарбайжонларда Низомий Ганжавий, форсларда Фирдавсий, грўзинларда Шота Руставели кабилар ана шундай жаҳон танийдиган буюк сиймолардан саналади. Бу буюкларнинг асарлари дунёнинг кўпгина тилларида таржима қилинган ва нашр этилган. Уларнинг асарлари нафақат ягона адабиёт дурдонаси, балки жаҳон адабиёти хазинасини бойитган, уни безатиб тўрган дуру жавоҳирлардир.

Адабиёт чегара билмайди. Бир миллат кўйчиси бошқа бир миллатнинг ҳам сеvimли ижодкори ҳисобланиши Шубҳасиз. Шунинг учўн ҳам адабиётни фақат адабиётчилар, ихлосмандларгина эмас, миллат ўқийди, халқ ўқийди, дунё ўқийди. Адабиётда миллат қиёфаси ўз аксини топади ва миллатни жаҳонга танитади, куз-куз қилади.

Ушбу қўлланма илгари икки марта нашр этилиб, эндиликда кенг ўқувчилар оммасининг таклиф-истаклари, китобга бўлган катта эҳтиёжлари инобатга олиниб, қўшимча маълумотлар билан тўлдирилди ва яхлит бир китоб шаклига келтирилиб, қайта нашрга тайёрланди. Айимкса, Шарқ халқларидан етишиб чиққан машҳур адиблар ижоди кешроқ таҳлил этилгани ҳам Ўзбек ўқувчисига қизиқарли манбадир. Эҳтимол, қўлланмага киритилган айрим адиблар оламга машҳур эмасдир, лекин мақсадимиз холис, уларни ҳам машҳурлар қаторида кўришни орзу қиламиз. Ҳали ҳам китобда тўғалланмай қолган мавзулар бисёр ва бу мавзуларни келгусида Сиз азиз ўқувчиларниинг қимматли маслаҳатларингиз билан янада тўлдириш ва бойитиш ниятидамиз.

Ҳозирги куида жаҳонни англаш, дунё халқлари тарихи, маданияти,

адабиёти ва санъатидан бахраманд бўлиш зарурий бир эҳтиёжга айланиб қолаётганини инобатга олиб, ушбу ўқув қўлланмани хукмингизга ҳавола этамиз ва Сизнинг фикр-мулохазаларингизни кутиб қоламиз.

ГОМЕР (Мил. аввал IX аср)

Милоддан аввалги IX асрда Юнонистонда яшаб ўтган. Айрим қадимшунослар милоддан аввалги VII асрда яшаган дейишади. Гомернинг барча асарлари Юнон-Троя уруши воқеалари билан боғланган. Гомерни эса мил. авв. XIII асрда бўлиб ўтган тарихий урушнинг гувоҳи бўлган, деб таърифлайдилар. Ривоятларда Гомердан илгари Музе, Эвмолп, Тамир, Олен каби шоирлар яшаб ўтганлиги қайд қилинади. Бирок,, уларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида бизгача маълумотлар етиб келмаган.

Гомер юнон адабиётининг бошловчисидир. Бу улугъ шоирни жаҳон адабиётининг энг биринчи шоири деб таърифлаш мумкин. Гомердан бизгача иккита йирик дoston — «Илиада» ва «Одиссея» етиб келган. Бундан ташқари, Гомер номи билан 15—20 шеърдан иборат гимнлар ҳам мавжуд. Гарчи бу асарларнинг барчаси мифологик характерда, маъбуд-маъбудалар, афсонавий қаҳрамонлар билан боғлиқ. сюжетдан иборат бўлса-да, айнаи чоғда тарихий-эстетик аҳамиятга эгадир.

Юнонлар қадимги Трояни Илион шаҳри деб аташган. «Илиада» Илион ҳақидаги дostonдир. Одиссея — дoston бош қаҳрамони, Итака подшоҳи Одисей номи билан аталади. Дostonда Троя урушидан ғолиб, музаффар қайтаётган юнон пахлавони Одиссейнинг ажойиб ва гаройиб денгиз сафари ҳикоя қилинади.

Яна, Юнон-Троя урушининг келиб чиқиш сабабларини ифодаловчи «Киприя» дostonини ҳам Гомер номи билан боғлашади. Бу дostonдан айрим парчаларгина бизгача етиб келган.

Гомер асарлари мифологик характерда бўлса ҳам, ниҳоятда ишонарли. Унинг асарларини қўлдан қўймай ўқигингиз, воқеаларнинг ниҳоясини билгингиз келади.

Қадимда одамлар жуда ишонувчан, эътиқодли, садоқатли бўлганмикан, деб ўйланиб қоласиз. Қўшин Трояга жўнаш учўн қирғоқла тўпланган. Кемага утириб сафарга отланиш керак. Бирок, шамол йўқ. Денгиз маъбуди Пасейдон ҳам бу ишга аралашган бўлиши мумкиндир. Қоҳинларнинг хабар беришига қараганда, қирғоқла қурбонлик келтириш керак экан. Яна қандай денг, ўз қизини қурбонлик қилиши даркор. Ниҳоят шамол туриб, тўлқинлар кемаларни Троя томон олиб кетади. Юноилар Трояни 10 йилдан зиёдрок қамал қилади. Бирок, Троянинг мустаҳкам деворларидан, харсангтошдан бино бўлган дарвозаларидап ичкарига кириш осон эмас. Умуман биргина Елена учўн қирғиибарот урушнинг, беҳуда қон тўкишнинг кимга кераги бор. Гомернинг улўғлиги ~ ер юзида биринчи бўлиб, севги деган туйғунинг улўғворлигини номоён этди. Бу туйғуни қирғиибарот уруш билан ҳам, зўравонлик билан ҳам йўқ қилиб бўлмайди.

Ҳар қанча ўринмасинлар Трояни ишғол этолмайдилар. Ҳатто Юнонлар паҳланони Ахилл бор кучини ишга солиб ҳар қанча чиранмасии барибир Трояга киролмайди. Ниҳоят ҳийла ишлатиб ёғоч от ёрдамида бир амаллаб Трояга кириб дарвозани Менелей кўшинларига очиб беради. Троянинг кулини кукка созуриб Элепани олиб Спартага қайтадилар. Воқеа жуда кизиқарли. «Илиада» достонининг Кнскача мазмуни шу билан якун топади. Спарта подшоҳи Менелей оғир жанга отланиш олдидан Юнон паҳлавонлари, юрт пошшоларни, дўстларини тўплаб машварат ўтказган, уларни ярашишга ча-қирган эди. Улар ичида Итака подшоҳи Одиссей ҳам бор эди.

«Одиссей» достонида Троядан уз юртига қайтаётган Одиссейнинг денгиз сафари куйланади. «Одиссей» достони «Илиада» достонидаги воқеалардан ҳам кизиқарли саргузаштларга бой.

Денгизнинг асов тўлқинлари гоҳ у оролга, гоҳ бошқа кирғоқларга олиб кетади. Одиссей шериклари билан Куёш маъбудаси Гелиосвинг муқаддас водийсига бориб қолади. Шундан кейин улкан кўйларини боқиб, ғорда яшаб юрган бир кўзли девга йўликади. Айниқса, паризод Кира қасрига боришда Одиссей анча ташвишга тушади. Паризод ўзининг олтин қадахларга куйилган жони билан Одиссей шерикларини тўнғизга айлантириб, оғилга қамаб қўйганди.

Одиссей хабарчи Термис ёрдами билан Кирканинг макрига учмасдан шерикларини уз холига келтиради. Бу гуноҳи учун Паризод Кирка Одиссейга ялиниб-ёлворади ва паҳлавон билан умргузаронлик ўтказиш нияти борлигини маълум қилади. Узоқ сафарда бўлиб толиққан, боз устига саройдан чиқиб кетганига ўн йилдан ошгани учунми, Паризоднинг бу таклифига рози бўлиб, у билан кайфу-сафо қилиб яшай бошлайди. Кунлардан бир куни Паризод ўз севгилиси Оддисейн иариги дунёга сайру-сафар қилишга олиб кетади. Одиссей нариги дунёда хотини ва фарзанларини тушида куриб уз юртига қайтишнинг ташвишига тушиб қолади.

Тадқиқотчилар «Одиссей» достонининг якуний кисмини «Алпомиш» достонининг воқеаларига қиёслаб, икки достонни бир-бирига яқинлигини айтишмоқда. Шубҳасиз, кўпгина халқ ижоди намуналарида ўхшаш сюжетлар жуда кўп. Негаки, дунё халқларининг орзу ниятлари, эзгу ўйлари бир-бирига ҳамохангдир. Жаҳондаги ҳамма халқлар ҳам тенглик бўлишини, мардлик, жасорат, яхшиликни куйлайди. Зероки, Гомер асарлари халқ оғзаки ижоди пафосига асосланган. Халқ дилидан куйланган шеър барҳаётдир.

ГЕСИОД (Мил. аввал VIII аср)

Мил. авв. VIII—VII асрларда яшаб ўтган. Кичик Осиёда Ким деган жойда туғилган бўлсада, тақдир тақозаси билан Беотия вилоятига бориб, юнон адабиётининг улуғ шоирига айланган. Ундан бизгача «Мехнат ва кунлар» поэмаси мерос бўлиб қолган. Шоирнинг анча такаббур, енгил-елпи ҳаётга ўрганган Перс исмли укаси борлигига ҳам аниқлик киритилган. Перс отасидан қолган барча меросга эга чикди. Эхтимол, укасидан ранжиган

Гесиод она шахри Кимни ташлаб кетишга мажбур бўлгандир. У ўз поэмасида укаси Персга қарата панд-насихатларни баён этади. Поэма инсонни ёмонлик сари қадам қўймасликка, яхшилик, меҳнатни севишга даъватдир. Гарчи мифологик сюжетдан иборат бўлса-да, ундаги дидактик рух. маъбуд-маъбудалар ҳаётидан кўра, инсонлар ҳаётига яқин. Достонда алегорик характердаги масаллар ҳам ўрин олган. Гесиод масал жанрининг асосчисидир.

Гесиод меҳнатни кадрлайди. Аслида ўзи ҳам эртадан-кечгача тер гўкиб тирикчилик ўтказади. Отасидан қолган катта давлатни созуриб, ёрдам сураб, ялиниб-ёлвориб келган укаси Персии ҳолол меҳнат қилишга чақиради. Тер тукмасдан, жон куйдирмасдан, кингир-қийшиқ. йуллар билан бойлик ортирган кимсалар устидан захархандалик билан кулиб, уларга қарши нафрат ути билан сўғорилган сатрлар битади.

Қадимшунос олимлар Гесиодни Гомердан бир қадар устун қуйи-шади. Хаттоки юнон адабиёти бошловчиси, жаҳон адабиёти бешигини тебратган шоир деб қуқларга кутаради. Бу даъволарини исботлаш учўн Гесиоднинг таржимаи ҳолини мисол қилиб келтиришади. Шоир яшаб ўтган аср ва макон ҳақида номи сақланиб қолмаган Гесиод туғилиб ўсган Ким шаҳрида озми-кўпми маълумот сақланган. Бунинг устига кейинчалик турли хил сабабларга кўра, Беотия вилоятига борганлиги Аскра деган жойда яшаб, умргузоранлик қилганлиги ҳақида манбалар мавжуд. Гесиоднинг номи ҳаётлигидаёқ. Гешкок тоғи ининг чор-атрофидаги катта-кичик кишлоқ ва шаҳарларга ёйилиб борган, Юнонистонинг бошқа вилоятларида ҳам маълум ва машҳур эди. Иккинчи тарафдан Гесиод урушни улуғлаган эди. Унинг деярли барчи асарлари Юнон-Троя атрофида бўлиб ўтган, уруш воқеаларига бағишланган. Биргина гузал Еленани деб, қанчадан-қанча кишилар қон тўқишган. Ахир бутун бошли Троя ер билан яксон булди. Уинг устига ўн йилдан ортиқ қамал азобини тортган шаҳар аҳлининг чеккан азобларини айтмайсизми?! Гесиодни биринчи ўринга чиқариш учўн Гомерга тош отишади.

Гесиоднинг «Меҳнат ва кунлар» асари панд-насихат, дидактика мавзусига бағишлангани учўн ҳам Юнон педагогикаси саҳифаларини беэаб турибди, хаттоки Ғарбдаги кўпгина давлатлар педагогика тарихига бағишланган дарсликларда асосий қўлланма сифатида утади.

Қадимги Юнон адабиётида мифологик характердаги ҳикоялар жуда кўп топилади. «Меҳнат ва кунлар» поэмасида бу каби мавзулар инсониятнинг ёвуз душмани сифатида талкин қилинади.

ҳамма маъбуд ва маъбудалар эмас, улар ичида айримлари инсо-пиягпинг ҳалоскори, мададкори сифатида номоён этилади. Булар жумласига Прометей, Дионис, Деметра қабилар инсоннинг дўсти, ҳар доим ёрдам берувчиси сифатида тарифланган.

Эсхил тўлақонли Прометей образига асосий эътиборини қаратса, Гесиод Зевс образига катта урғу беради. Асарда муқаддас оловни Олимп тоғидан олиб, инсонга ҳадя этгандан сунг, Прометей Зевснинг қаҳрига учраб, оғир жазога муқабал бўлади. Зевс бу билан чекланиб қолмасдан инсонга ёвузликлар қилиб, беадад қирғинлар келтиради. Ясама гўзал Пандорани

Прометейга хадя этади. Аслида бу гўзални Зевсвинг топшириғига биноан темирчилар пири Гефест тупрок, билан сувдан ясаб, унинг ичига касаллик таркатувчи заҳар солиб юборган. Бир куни сохибжамолни очганида ундан заҳар отилиб чиқиб, ҳамма ёқни заҳарлаб, натижада сон-саноксиз инсонлар қирилиб кетган. Антикшунос олимлар одатда маъбуд ва маъбудаларни улуғлашган, Гесиод бошқа олимлардан фаркли уларок маъбуд ва маъбудалардан нафратланади. Уларни қаргайди, инсон зотининг душмани деб билади.

Поэмадан кенг ўрин эгаллаган «Бургут ва булбул» масали ҳам мазмунан ниҳоятда бойдир. Шоир булбулни оғир меҳнат қилиб, машаққатли ҳаёт кечирувчи оддий халқ вакилига, бургутни золим, бойғбадавлат кишиларга ухшатади. Муаллифнинг наздида камбағални бой билаи тенглаштириб бўладими, қашшоқни золим билан айтиш мумкинми. Асардаги воқеалар замирида «Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан», деган халқ мақолининг руҳи уфуриб турибди. Бургут панжалари орасида булбулни чангаллаб, осмонга учиб, [хоҳласа](#) қонини ичиб, бечора булбулни эзиб ташлаши мумкин. Бечора булбул қанча қичқирмасин, ҳар қанча типирчиламасин ожизлигича қолади.

Гесиоднинг хосиятли ва хосиятсиз кунлар, ой ва йиллар таквимига оид нақллари ҳам рухият билан боғлиқ, лавҳалардир. Шу жиҳатдан олиб қараганда, поэманинг илмий-маърифий аҳамияти ҳам каттадир.

ЭСХИЛ

(Мил. аввал 524—456-йиллар)

Жаҳон адабиётида «Трагедиянинг отаси» деб шуҳрат қозонган Эсхил Юнон тупроғидаги Эливсин деган шаҳарчада дунёга келади. Йигитлик даврида Эрон-Юнон урушида, Марафон, Платея, Саламин шаҳарлари учўн шиддатли жангларда иштирок этади.

Ижодий фаолияти давомида 90 га яқин трагедия ёзган бўлиб, бизгача факат еттитаси етиб келган. «Эронийлар», «Фиванинг етти душмани», «Илтижогуйлар», «Занжирбанд Прометей» ҳамда «Орестея», «Агамемнон», «Хоэфорлар», «Эвменидалар» шулар жумласидандир.

Эсхилнинг барча трагедиялари катори «Занжирбанд Прометей» трагедияси мифологик характерга эга бўлиб, биз учўн тарихий аҳамият касб этади. Трагедия қаҳрамони Прометей виқорли Кавказ тоғига занжирбанд қилинар экан, бепоён скифлар улкасига, амазонкаларнинг ястаниб ётган кенг водийларига нигоҳ ташлайди.

Эсхилнинг «Занжирбанд Прометей» асари жаҳон халқларининг, инсон зотининг қалбини ром этади.

Прометей инсоннинг қоронғу кўнглини ёритиш мақсадида Олимп тоғидаги мукаддас оловни яширин тарзда олиб, инсонга хадя этмокчи бўлади. Ахир бунинг нимаси гуноҳ? Яхшилик қилиш савобку. Бу ҳақиқат-ку! Бу туғримикин?

Тарихда бундай воқеалар жуда кўп бўлган. Бир пайтлар Дионис ҳам

инсоннинг ниҳоятда қашшоқ яшаётганини куриб, чидай олмаган. Олимп тоғадаги куч-қувват, гўзаллик бағишловчи Эмброзия, Нектар муқаддас таомларини ўзининг яқин дўстларига, инсон зотига улашган эди-ку! Бу яхшилиги учўн ўшандан буён то ҳозиргача инсоният Зевсви олқишлайди. Прометей эзгулик йулида муқаддас оловни ҳады этса нима бўлибди?

Бу воқеани эшитган Зевс тутақиб кетади. Ниҳоятда дарғазаб бўлиб, қахрланиб, «Ўғлининг гуноҳи учўн узр сўрашни» айтади. Бироқ, Прометей бу таклифга рози бўлмагач, ўғлини жазолашга азму-қарор қилади. Шундан сўнг, Прометейни Кавказ тоғининг баланд чўккисига занжирбанд қилишни буюради. Прометейни ечиб бўлмас мустаҳкам занжир билан баланд чўккининг тепасига занжирбанд қиладилар. Асарда Прометейнинг Кавказ тоғи чўккисига занжирбанд қилиниши маълум даражада тахлилий аҳамиятга эга.

Юстин ва Помпей, Трог асарларида таъкидланганидек, фессалияликлар колхидлар юртига, Кавказ ўлкаларига олтии жунли тернии кидириб келар экан, ғаройиб ва ажойиб воқеаларни ўз кўзлари билан кўриб ҳайратга тушадилар. Айтишларича, қадим замонларда бу улуғвор Кавказ тоғларига Прометей занжирбанд қилинган экан. Бу ҳақда Эсхил ўзининг «Занжирбанд Прометей» трагедиясида шундай сатрларни битади:

Ернинг олис ҳудудига, кимсасиз жойга,
Вахший скиф ёбонига мана биз келдик.
Эндиликда қиладиган вазифанг, Гефест,
Ота амрин бажо айлаб — бу бадқирдорни
Осмон қадар юксаклашган метин қояга
Занжир билан ураб-чирмаб банди этишдир.
Сенинг порлок чечагингни, муқаддас утни,
Ўғирлаб у Фонийларга армуғон қилди.
Шу гуноҳчун жазо бергай маъдублар унга,
Зеро нукул элпарварлик қилавермасдан,
Зевс тахтин севмакликни ўрганиб олсин.

Бу ўринда Эсхил уз қаҳрамони Прометейнинг скифлар улқасидаги баланд қояга занжирбанд қилингани таъкидланмоқда. Бундам кури-надики, скифлар номи ўғла антик замонлардаёқ олис Фессалия ви-лоятига етиб борган. «Бир неча кун утгач, — деб ёзади Арриан ўзининг «Александрнинг юриши» номли мемуар асарида, — 'Александрнинг олдида абийлар деб номланган скифларнинг элчиси кслади. Гомер улар тўғфйейда уз поэмасида жуда адолатпарвар ки-шилар, деб қуйлаган. Скифлар адолатпарвар ва ҳақиқатгуй бўлган-ликлари учўн ҳам ҳеч кимга қарам эмасди». Мана шу фикрининг ўзиёқ,, Гомер яшаган давр эрамиздан олдинги VIII аср деб атасак, уша калим замонлардаёқ скифлар узоқ Элладага маълум ва машдур бўлганлиги маълум бўлади.

Кўрний Руф ҳам ўзининг «Александр Македонский тарихи» асарида Прометейнинг Кавказ тоғларига занжирбанд қилинганлиги ҳақида қимматли

фактларни келтириб утади. Муҳими шундаки, юнон-пиклар қадимда шимол томонларга — Барбий Европа томондаги элат-ларга эмас, Шаркка томон - Осиё улкаларига кўпроқ кизикқанлар. Шунинг учун ҳам қадимги Юнон адабий ёдгорликларида кўпроқ сикифлар мамлакати, Кавказ тоғлари, Панта буйлари, колхидлар ўлкаси тилга олинади. Фессалияликларнинг қадимги ёдномаси бўлган «Элада қаҳра-момиарн-иа Прометей, Кавказ тоғларида занжирбанд қилишани ваБундай оғир жазога маҳкум этилишининг сабаблари шундай хтгкоя Қилинади.Ясон «Арго» деган тез юрар кема куриб, олтин жунли терини олиб келиш учун Греция қаҳламонлари билан учта денгиздан сўзиб утиб, Калхидага боришга чақирганда кудратли Геракл Ҳам жасур арганафтар билан сафарга жунабди. Бирок йулда «Арго» номаълум бир улка кирғоғида тухтаганда Геракл қирғоқ яқинидаги урмонга кириб, узокда кетиб қолибди ва уз нактида кемага қайтиб келмабди, шунда арганафтар уни ташлаб кетибдилар. Геракл эса курукликдан мамлакатнинг ичкарисига йул олибди ва кўп утмай бир тоққа етибди. Унинг қаршисида ажиб бир ёввойи улка номоеън бўлибди. Юксак тоғлар тизилиб турар, улар эта-гида яккам-дуккам дарахтлар ўсган, чўккилар эса мангу қор билан қопланган экан. Қаҳрамон тоққа қутарилган сари юк оғирлашиб, утиб бўлмайдиган була бошлабди. Охири у денгиз четида қад қутариб тўрган яланғоч қояга чиқибди. Шунда бирдан Гераклни биров қақи-риб қолибди, у қайрилиб қараб, қояга миҳлаб қуйилган ТитАнаи курибди. Геракл ростгуйлик маъбудаси Фемиданинг ўғли Прометей-ни Титан Иопетни ганибди, ер юзидаги одамзот ушандан тарқалган экан. Қадим замонда ер юзида одам жуда қам экан. Улар улжа кетидан қувиб, ҳайвонлар кетидан изғиб юришар, қом қушт, ёввойи мева ва илдизлар ейишар, ҳайвонларнингтерисини ёпиниб юришар, ёгин-гарчиликдан қорларга ҳамда дарахтларнинг қавагига беқинишар экан-лар. Уларнинг ақди ёш боланиқандай экан, улар уз ҳаётларини қуришга ожиз, ёввойи Ҳайвонлар ва табиатнинг дахтиатли қуқи қаршисида шқмоясиз эканлар. Прометейнинг одамларга раҳми келиб, уларга ёрдам Қилмоқчи бўлибди. У уз дўсти, Зевсвинг ўғли — темирчилик ҳудоси ва устаси Гефестнинг олдига жунабди. Гефестнинг устақонаси Лемнос оролидаги ёнар тоғнинг тагида экан. Қатта қўрада муқаддас ўғ қовуллаб ёнар, бу ут бўлмаса ҳ,еч қандай иш, ҳ,еч қандай ҳунар бўдмас экан. Гефестнинг устақонасида бир қузли учта паҳ/ивон — Қиклоплар ишлашар экан. Гефестнинг ўзи олтиндан қуйган иккита ҳайқал устақонада тирикдай юриб турар. Чўлок темирчи ҳУДО юрганида уларга қая нар экан. Прометей Гефестни иш устида учратибди. Темирчи ҳудо қамқом қакар, Зевсга утли яшин ук-ёйлар ясар экан. Прометей Гефестнинг моҳарлик билан ишлашини томоша қилиб турибди. Қик-мс^плар босқон билан қўрадаги утга дам берибди, устақонаси ичида ялт-юлт этиб учқунлар уца бошлабди, шунда Прометей муқаддас учқундан биттасини ушлаб олибди-да, қулидаги қамиш қоя ичига беркитибди. Прометей муқаддас ут учқуни қолинган ана шу қамиш-ИУ1 одамларга келтириб берибди, шундан кейин одамлар шу учқун-лам ер юзида қулханлар ёндириб, учок ва қўраларга ут ёқишибди. Бирок, дунё ҳуқмрони Зевс Прометейдан қаттиқ қазабланиб,

мукаддас ут уфисини каттик. жазолашга аха қилибди. Прометейни, дупёнинг бир чеккасидаги кимсасиз торли улкага олиб бориш учўн уз хизматкорларини юборибди. Гефестга эса Титани тоққа чанжир билан ботаб куйишни буюрибди. Прометей уз дўсти булпши учўи бу ишни бажариш Гефестга жуда оғир бўлибди, бироқ, Зевсвиш хохи-ши шундай экан. Гефест Прометейнинг кул-оёрига кишаи урибди, махкам занжир билан уни катта тошга боғлабди, куksит олмос thf уриб, кряга михлаб ташлабди. Зевс Прометейга бир умр, асрлар буйи шу кряга занжирбанд бўлиб қолишни амр қилибди.

Геракл Прометей боғланган занжирни ўзиб ташлаб, унинг кукра-гидан олмос тАнаи сўғуриб олибди. Озод қилинган Прометей кадди-ни ростлабди, кукрагини тулдириб нафас олибди ва чароғон кузла-ри билан ер юзига, унга озодлик олиб келган худолар билан ираш-тирган қахрамонга бокибди. Зевс Гефестга Прометей боғланган занжирнинг бир халқасидан узук ясаб, унга Титан михлаб қуйилган коя парчасидан куз солишни буюрибди. Зевс Прометейга бу узукни асло кулидан қўймай, ҳамма вақт такиб юришни буюрибди, бу дунё занжирбанд қилинганлигига ишора экан.

СОФОКЛ

(Мил. аввал 546-406-йиллар)

Софокл Афинанинг олий давлат лавозими стратегликка (Мил. авв. 441) сайланади. Самос деб номланувчи кирринбарот жангларда ишгирок эта-ди. Олтмиш йиллик ижодий фаолияти давомида 120 дан кўпроқ асар сзади. Бироқ, уларнинг кўпи бизгача етиб келмаган.

Антик замонларда кенг одатий тус олган дра-матик шоирлар мусобакасининг 24 марта голиби бўлган. Софокл уз замонасида кўп вариантларда таркалган Эдип Лай ҳақдцаги афсоналарга катта кизикиш билан қарайди. Бундай афсоналар сю-жети асосида «Эдип шох», «Эдип Калонда», «Антигона» деб номланувчи трилогияси билан машхурдир. Бундан таш-қари, «Аске», «Электра», «Филоктен», «Грахинали аёллар» асарла-ри ҳам жаҳон адабиётининг қадимий дурдоналаридандир.

Юпоплар билан миерликлар ўртасида уз шаҳарларининг қадимий инн исботловчи бах.слар хали давом этарди. Албатга, мадани-нг на сат.апппп қадимдап ривожд'тнганлиги хусусида гаи кегганда Афина! а к'ш келадигапи и у к,. Бироқ, миерликлар Фива шаҳри бир вақтлар гуллаб яшнаганда Афинанинг тамал тоши ҳам қуйилмаган эди, деб изтех.30 қиладилар. Эх.тимол шундай бўлгандир. Қадимда Фива қирк. дарвозали мудташам шаҳар бўлган эмиш. Уларнинг тили ҳозирги араб тилига ухшамас, тили Ҳам бошқача бўлган. Яна бир исбот учўн Миср э*фомларини курсатишади. Афсуски, Афросиёб каби бу қадимий шаҳардан х^озирги кунда фақат култепалар қолган.

Фива подшоҳи Лай бефарзандликдан руҳи қийналар эди. Под-ныхликнинг ҳам интих.оси бўлади. Бир куни келиб, кексайиб қолса южу тахтни кимга топшираман, деб кўп уйланар экан. Кўпдан буен қийналиб

юрган бу дардини ибодатхона Кохинларига етказганлари-да, Кохинлар Лайнинг фарзанд кўражаги ҳақида ваҳий келганлиги-ни хабар қилашади. Аммо бу ўғил фарзанд йиллар утиб отасини улди-ражаги ҳам шохга етказилади. Ҳақиқатан ҳам, ойлар утиб Лайнинг хотини ўғил фарзанд тўғади. Подшоҳ. Лай хурсанд бўлиш ўрнига са-росимада қолади. Ахир кохинларнинг каромати тутри бўлиб чикдида.

Бир кун келиб ўғлининг улдириб куйишадан чўчиган Лай ярим гунда чакалокни хизматкорини кулига топшириб, ҳеч кимга сездир-масдан урмондаги йиртқич ҳайвонларга ташлаб келишини буюради. Йулда кетаётганда чакалокда раҳми келган хизматкор ўғилчани куш ни мамлакат подшоҳлигига бериб қайтади. Йиллар утиб кучли бўлиб ўсган болакай сафар қилиб келиш ниятида йулга тушади. Дарадаги торгина йулда ҳаёл суриб кетаётган йигитга безатилган аравани куриклаб келаётган сокчининг дагдага билан «Крч йулдан» деган дук,-пуписа-сига дуч келади. Бундан газабланган йигитча сокчини оти билан па-стликка улоктиради. Бундан саросимага тушган иккинчи сокчи най-засини ук.тайди. Иккинчи сокчини ҳам улдириб куйгкйни кузатиб / тўрган аравадаги бир чол йуловчига ҳассаси билан дук.-пусиса ктгла-ди. Йуловчи чолни ҳассасини тортиб олиб, бошига чўнон урадики, қария бечора тил тортмай улади. Бу фожиадан хабардор бўлиб тўрган оркадаги учинчи сокчи қочиб қолади. Шундан сунг йуловчи йигитча ҳеч нарсани курмагандек бамайлихотир Фива шахрига кириб келади. Рам-андух.га ботган шаҳарликлар денгизда Сфинкс деган махлук. пайдо бўлганлигини, шаҳар аҳаини еб қуритаётганлигини айтади. Бироқ, Сфинкс балосидан кутилиш осон эмас. Бу баҳайбат махлукга ҳеч ким бас кела олмайди. У шундай мураккаб топишмоқдар беради-ки, жавоб тополмагАнаи шу захоти ютиб юборади. Подшоҳ. саройида акуши, билимдон бўлиб ўсган йуловчи шахзода Сфинксвинг « қан-дай махлук. эрталаб турт оёкдаб, кундуз кунни икки, кечаси уч оёкдаб юради», деган саволига «одам» деб жавоб берганидан сунг, махлук. иенгиз қарига тушиб куздан гойиб бўлади. Бу воқеадан беҳад шод-нанган фиваликлар ҳ.еч иккиланмай Фива тахтига подшоҳ. қилиб утка-шшади, ва унга Эдеп деб ном беришади. К^адимий одатларга кўра нюх. Эдэй1Лайнинг хотинига уйланади. Маликадан икки қиз, иккита ўғил кўради"

Йиллар утиб Фивада дахшатли вабо касали тарқалади. Касалликка да во топилмаганлиги сабабли халқ ибодатхонага мурожат қилади. Улар аввалги шох. Л айнинг котили топилган кўпи бу бал ода и кутилши мум-кинлигини Кохинлар башорат қилишади. Анча йиллар олдин бу ноке-адан хабардор бўлиб, крчиб долган сокчини топиб ҳақиқ:>гни билиб оладилар. Минг афсуски, Лайнинг котили шох. Эдип бўлиб чи кади. Хизматкор Эдипни чакалоклигидан тортиб ҳозиргача бўлган нокеани сарой ахлига сузлаб беради. Бу мудхиш воқеадан дах.шатга туиан малика ичкарига кириб кетади. Шох. Эдип уз онасига уйламганлиш ва ундан бир нечта фарзанд кўрганлигини англаб, хотиипит ортидан боради. Не куз билан курмасинки, у ўзини осиб куй гап :>ди. У сароси-мадан онасининг ёкасидаги тўғнашчни олиб, икки кўзипи ситиб таш-лайди. Икки кўзи сўқир Эдип халқнинг ва

фарзандларипинг қаҳрига учрайди. Шу тарика Шох. Эдип фожиаси якун топади.

Ривоят қилишларича Шох, Эдип шаҳарни ташлаб кепанидап су иг Фиванинг бошига мусибат тушиб, харобага айланибди.

Қадимда Фива, Афина, Рим каби мухташам шаҳарлар бўлиб, улар душман бостириб кириши мумкин булмаган мустаҳкам дсворлар билан уралган бўлган. Шунинг учўн мамлакат шаҳар номи билан аталиб, шаҳар-давлатлар дейилган.

Сафоклнинг кўпгина асарлари мана шундай шаҳар-даилатларда-ги воқеаларга бағишлангандир. Шундан буен кундап-кунга шаҳарлар, давлатлар йук. бўлиб кетди, лекин Сафоклнинг номи хали-ҳамон яшаб келмокда.

ЭВРИПИД (Мил. аввал 480-406-ишишр)

Антик муаррихларпинг ҳикоя қилишларича, Эврипид махрратли суз санъаткори бўлиб, унинг таланти Эсхил ҳамда Сафоклдан ҳам устун бўлган экан. Шоирнинг адабий меросидан бизгача 17 та трагедия ва битга сатирик драмаси етиб келгандир. «Алкестида», «Медея», «Гераклидлар», «Иполлит», «Генуба», «Геракл», «Илтижоғуйлар», «Троялик аёллар», «Электра», «Ион», «Ифигения Таврида-да», «Елена», «Андрамаха», «Финикияли қизлар», «Ифигения Авлидада» ҳамда «Циклоп» деб номлануичи драмаси жаҳон адабиёти сахгдфаларини безаб турибди. Айниқса, «Алкестида» трагедияси машхурдир. Бу асарда инеон тақдири билан боғлиқ. кучли бир фалсафий маъно ифодаланган. Унда и шоҳ Адмст тақдири билан боғлиқ. воқеалар, Алкестиданинг садоқаш, жасурпигп ҳақида ҳикоя қилинади.

Аввалига бу мудхтпп воқеани Фисселия подшоҳ.и Адмет х.еч ким-га айтмасликка қарор қилиб, х.еч нарса булмагандек бамайлихотир юради. Ахир нима ҳам қилсин, тақдирга тан бермасликдан бошқа иложи йук. Охират маъбудаси Артемида унинг жонини сўғириб олишга қарор қилдими, демак унинг қарори қатъий.

Аммо ҳеч бир сирни яшириб бўлмайди, кумиб ҳам. Адметнинг поймона куни яқинлашган сари бутун Фесселияга шоҳнинг улиши ЯҚИНЛИГИ ҳақидаги хабар тарқалиб кетади. Бундан ҳамма хафа эди. Ахир Адметдек адолатли подшоҳ.ни улар каердан тонишеин. Адметнинг ўрнига тахтга утирган бошқа подшоҳ. адолатли була оладими. Яна золимлик занжирини қаттиқроқ боғлаб, халқ бошига нс-не кулфатлар ёғдирмаса кошкийди,

Қоҳинлар Артемидадан вахнй келганлигини, Адметнинг жонини олишга қарор қилганлигини, қарорни бўзишга ҳақди йук;шгини айтади. Артемиданинг Адметга эмас, бутун Фесселиянинг ҳали улма-ган шоҳига шунчалик кайгураётганини куриб рах.ми келади. Адолатли, меҳр-мурувватли шоҳидан айрилиб қолса, улар бошига оғир мусибатлар тушишидан чўчиб, унинг ўрнига яқин қариндошлари-дан бири жонини бериши шарт деб фикрида қатъий туриб олади. Ибодатхонага борганлар шунга ҳам шукур

килиб, кунгиллари бироз гаскин топгандек қайтишади. Бутун Фесселия халқи ичида Адмет учўн улимга тайёр мард ва жасур кимса топилармикан.

Вакт тигиз қолган, подшоҳ. ўрнига улишга рози бўладиган одам-ни шошилишча топиш керак. Адметнинг яқинлари узаро келишиб қариб-қартайиб қолган Адметнинг отаси булмиш қариядан розилик сурашга қарор қилишади.

Нахртки, пуштикамаридан бўлган фарзанд и учўн жонини беришга рози булмаса, қариянинг бир оёғи гур ёқасига бориб қолган бўлса, бу дунёда нима армони ҳам қолди. Ёшини яшаб, ошини ошаган бўлса, нахртки уз фарзанди Адметдек тойчоқутли ўрнига улишга рози булмаса! Адметнинг эса хали орзулари битмаган бу дунёда қиладиган иш-лари жуда кўп, қартайиб, бели бўқилиб қолган онасичи! Бу таклиф ҳар қанча оғир булмасин онаизор жон-дили билан рози бўлиши тай-|ц г

ҳар доим кўзимнинг қароғи деб, подшоҳ. ўғлини интизорлик би-нан кутиб олган она углининг ўрнига жонини беришга рози булмаса! Розилик у ёқда турсин бу мудхиш воқеани эшитибок онаизорнинг жопи чиқиб кетмаса майлику-я!

ҳаёт нақадар мураккаб, сирли воқеаларга бой. Инсон зоти бир кун, бир сония бўлса ҳам яшагиси келади. Бошқаларни куя турай-пнк, ўзининг қариб қолган ота-онаси углининг ўрнига жонини беришга рози булмаса, бу қандай мураккаб жумбоқ бўлади.

Эврипид трагедияси мана шундай мураккаб воқеалар, фалсафий маъноларга бой сюжет асосида қурилган. Асарни уқиб беихтиёр уйланиб қоласан. Ҳаёт ҲакиДа чўқур мушоҳада юритишга мажбур этади. Шу жиҳатдан Эврипид трагедиялари Эсхил ва Сафокл трагедияларидан бир қадар устун туради. Асар антик дунё махсули бўлса ҳам кейинги даврлардаги ва ҳозир ҳам бўғунги ўқувчини уйлашга ундайди. Хайрат билан асарни қайта ўқишга мажбур қилади. қандай қилиб антик замонларда инсониятнинг гудаклик даврларида Эврипид шундай мураккаб ва ҳамма учўн кизиқарли воқеаларни излаб топишга мувофиқ. бўлган экан.

Бу шум хабарни эшитиб, Алкестида ич-ичидан эзилиб юрарди. Нах.отки, Адметдек улуғ подшоҳ. учўн ҳеч ким уз жонини беришга рози булмаса. Неча йиллардан буен Адметнинг жуфти ҳалоли бўлса, подшоҳни жон-дилидан севса, Адмет учўн жонини беришга тайёр эди-ку. Адметдан айрилиб қолса, бу кургиликка қандай чидайди, ҳижрон азобларини қандай кутаради? Ўзини тутолмай ички ҳиссиё-ти отилиб чиқади. Алкестида Адмет учўн жонини Артемида калига топширишга рози бўлади.

Ўзининг меҳрибон ва гузал маликасидан ажраб қолиш Адмет учўн ҳам барча фесселияликлар учўн ҳам ҳар қанча оғир жудолик булма-син паймона кунини қайру билан кутади.

Паймона куни Алкестида билан хайрлашиб қолит учўн ҳамма ибодатхонага боради. Адмет эса севгилиси Алкестиданинг улишини ҳеч ҳам хохламайди, яна уз ўрнига бу айрилиқ.ка қандай чидайди!

Фесселияда қандай бош кутариб юради. На илож, тақдир уйинига чидаш керак-да. Паймона куни яқинлашган сари гам-андухга шун-чалик

берилиб, бу чигал жунбокнинг тўғунини ечолмай кийналарди. Адмет ҳам севгилисининг паймонасига бориш, малика билан қайта хайрлашиши керак. Сарой дарвазаси олдидан утиб Апполонни кар-ши олади. Улуғ пахлавонни кучок очиб кутиб олиб, унга куюк дас-турхон ёзади. Бошига тушган қайгуни ме^монга сездирмасдан сарой-дан гамгин чикиб кетади. Апполон дастурхондаги таомлардан еб, шарбатдан ичиб Адметни узок кутади. Ёлшзликдан сиқилиб, саройда ги сукунатдан саросимага тушади. Саройда ивирсиб юрган оксоч хотин меҳ.монга мудх,иш жудоликнинг тафсилотларини айтиб бера-ди. Апполон подшоҳнинг мардлиги ва тантилигига яна бир бора тан бериб, бошига шунча савдо тушибдию нега менга айтмади, деб шоша-ишиша паймона жойига отланади. Улуғ пахлавоннинг маъбудлар билан тсвг келадиган куч-кудрати бор эди. Маликани охират маъбуда-си Аргемиданинг чангалидан куткариб колади. Саройда халоскор наушном шарафига катта базм берилади.

«Ал кос гига» трагедиясининг кискача мазмуни шундан иборат. Улуғ |pa|сдияианиспинг «Медея» трагедияси мазмуни бундан ҳам кизи-карли, бундам ҳам мураккаб воқеалар асосидаяратилган. Бундай асар-нарпи ўқиган сари яна ўқигинг келади. Бундай сермазмун, фалсафий

мушоҳадага бой Эсхил, Сафокл, Эврипид каби улуғ адиблар трагедияларидек шох. асарларни неча асрлардан буен инсоният ярата ол-ганми? «Алкестида» каби антик замон меваси булмиш асарлар жа-ҳон трагедиясининг пайдо бўлиш ва ривожига жуда катта таъсир курсатади. Ҳамон ўзининг замонавийлик руҳини йукотмасдан, ин-сониятга завк-шавк улашмоқда.

АРИСТОФАН (Мил. аввал 445—385-йиллар)

Тарихаа «Комедиянинг отаси» деган ном кол-дирган улуғ комедиянавис, юнон шоири Аристофан 40 дан ортик асар ёзган бўлиб, шулардан бизгача 11 та комедияси етиб келган. «Ахариян-лар», «Тинчлик» (421), «Лисистрата», «Суворий-лар», «Арилар» (422), «Будут», «Курбакалар» антик замоннинг шох. комедияларидир.

Аристофан Жаҳон адабиётида комедияни бош-лаб берган адибдир. К^ирк йилга яқин ижод билан машгул бўлган шоир, комедиянавислар мусоба-касида голиблик нишонига эга бўлади. Унинг асарларида уруш ва тинчлик мавзуси етакчи ўринни эгаллайди. Уруш мавзуида комедия ёзиш ҳар кимнинг ҳам кулидан келавермайди. «Лисистрата» комедия-сида айнан мана шу «уруш» мавзуини каламга олган ва бутун мах.о-ратини намойиш этган.

Бутун жаҳон, барча маърифатпарвар инсоният, шунингдек, ан-гикшунос олимлар Афина тарихига хайрат билан карашади. Антик замонлар деб аталмиш, инсониятнинг хали гудаклик даври ҳукм су-раётган замонда адабиёт ва санъат, илм-фан шунчалик ривож топи-ши мумкинми, деган саволга жавоб тополмай кийналишади.

Антик дунёда яшаб ўтган грек олимлари Накамахос (Накумо-шин),

Аристотел (Арасту), Платон (Афлотун), Сакрат (Сукрот), Искилину (Аскалонус), Гиппократ (Букрот), Гермис (Хурмус), Пифагор (Орайсагдус) таълимотлари жаҳон илм-фани ривожига кан-чалик катта таъсирини курсатганини эслаш кифоя.

Бундан ташкари, Геродот «Тарихнинг отаси», Эсхил «Трагедия-инг отаси», Аристофан «Комедиянинг отаси». Суз санъатининг, яъни адабиётнинг бошланиши Гомердандир.

Шунингдек, лирика — грекча суз бўлиб, чолгу асбоби журлигида айтиладиган шеър, кушиқдир.

Достоннинг бошланиши Гомердан, трагедиянинг, пародиянинг бошланиши Грециядандир. Пародия — грекча суз бўлиб, киноя, ке-сатиш, деган маънони англатади. Асарнинг бошланиши Грециядан. Бу хусусда жуда кўплаб мисол-лар келтиришимиз мумкин.

Биз суз юритаётган комедиянинг ватани ҳам Грециядир. Жаҳон комедиясининг асосчиси Аристофан комедиялари мавзу жихатидан хилма-хилдир. Уларнинг бири уруш мавзусига бағишланган бўлса, бошқа бирлари илм-фАнаинг саёзлигини истехзо билан хажв кила-ди, бошқа бири авж олиб кетган судбозликни киноя билан танқад ости га олади .

Ҳақиқатан ҳам Аристофан яшаган даврда Афинада судбозлик ав-жига чикади. Аристофан ўзининг «Арилар» комедиясида бу иллатдан кутулишнинг чорасини излаб топади.

Хар бир афиналик судга иштирок этишни ўзи учўн шараф деб биларди. Судда нутк. сузлаш эса фа қат омадли кишиларгагина насиб қилади.

Асарнинг «Арилар» деб номланиши ҳам бежиз эмас. Судбозлар ариларга ухшайди. Яъни бошидаги (шляпалари) бош кийимлари ари-нинг думига ухшаш узун бўлади. Кулидаги хасса арининг хартумига ухшаш эгик бўлиб, жуда безатиларди. Устидаги кийимлари ҳам ари тусида бўлиб, эгнида арининг канотига ухшаш ярашиқдари ҳам бор эди.

Судбозлар кучада кибру хавоға берилиб юрарди. Гуёки узларини хаётни, бутун бир жамиятни бошқариб турувчи буюклардек хис килар-ди. Гуёки улар судга бормаса хаёт тухтаб колгандек туюлган.

Аслида бир пулга арзимайдиган кераксиз илмни узлаштириб олганлардан бирининг образини беради. Комедия қахрамони минг-минглаб драхм карзларидан мана шу саёз илм эвазига кутулиб кета-ди. Аристофан мамлакатда авжига чикиб кетган саёз, хеч бир аҳами-ятга эга булмаган илмни каттик. сатира остига олади. Саёз илм ўрганишга умрини бекорга бағишлаб юрган фидойи талабалар усти-дам истехзо билан кулади.

Одатда уруш мавзусида комедия ёзиш анча мушкул иш. Аристо-фан ўзининг «Лисистрата» асари оркали уруш мавзусини ҳам комедия жанрида синаб кўради ва бу ишнинг уддасидан чикади. Комеди-яга қарийб ярим аср, аниқроқ қилиб айтганда, 49 йил давом этган Исмионис уруши мавзу қилиб олинган. Уруш КурФур х.еч тўғамайди, да плат тепасидагилар эса урушнинг тезроқ тўғашига кизикмайдилар ҳам, чўнки урушдан кимлардир манфаатдор. Улардан катта бойлик орттиришмоқда. Одамлар ҳам урушга куникиб кетган. Эсини таниб, сунги қотгандан буен жангтоҳаа умри утмоқда. Урушнинг

бошлани-м шла тўғилган чакалоқ улгайиб, ярим асрлик умрни яшаб куйган. Уруш одатий бир ишга айланиб қолган, худди деҳаон далага яроғи-нн илиб боргандек. Ҳар куни эркаklar курол-аслаҳаларини олиб жангга отланадилар. Ҳар х.олда улар ҳам урушнинг орқасидан тирик-чпник ўғкатб турибди. Аскар буйрукни бажаришга мажбур. Урушни тухтатиш оддий солдатнинг кулидан келмайди-ку! Бироқ, хотин-^изларга анча оғир, эртадан-кечгача эркаklarни кутавериб тоқати-юк. бўлади. Уруш дегани уйин эмас ёки ерга уруф қадашдек хайрли иш бўлса майлику-я, тўрган-битгани дахшат, фожеа. Нихрят эркаklar тухтатаолмаган урушни хотинлар тухтатишга бел боғлашади. Лисистрата исмли жасур ва довюррак хотин урушни тухтатмаса, эрлари билан гаплашмасликни ва хатто қовушмасликни маслаҳат бериб, барча хотинларни бу ишга даъват этади. Эркак эркакда, барибир бу оғир савдоға чидолмай, жahlларини босолмай хотинларини зурлаб куйишади. Бу воқеадан хабар топган тадбиркор Лисистрата дунёдаги барча хотин-кизларни қошига чорлаб, уларни Форга қамаб, горнинг оғзига эса курик.чи сифатида иккита маъбудни куяди. Уруш кўраве-риб пишиб кетган, пихини ёрган, куч-кудратга тулган эркаklar ҳам бор. Улар орасида кур қоқ., лаганбардорлари ҳам йук. эмас. Улар би-рин-кетин газабга тулиб Лисистрата хузурига кела бошлашади. Хоти н-кизларсиз эркаklarнинг х.оли қандай кечишини бир тасавиур Қилиб кўринг. Урушнинг юзи курсин, номи учсин, эркаklar урушга бормай куйишади. Борнинг олдида сабрсизлик билан хотинларини кута бошлайди. Рорнинг ичига киришга эса маъбудлар йул қўймайди. Жангчиларнинг олдида икки йул бор. Ё урушни ташлайди ёки хо-тинни. Ниҳоят Лисистрата голиб келади. Эркак зоти урушни қоралаб хотинларини бирин-кетин олиб кетишади. Шундай калиб, уруш узок, давом этиб жонига тегиб кетган аёллар урушни тўғатади. Бу билан Аристофан аёл номини улуштайди. Оламшумул ишларни аёллар ҳам амалга ошириши, эркаklar ечолмаган муаммони аёллар ҳал қилишга қодир эканлигини намоиш этади. Шу билан бирга халқ бошига ^анчадан-қанча қулфат келтирса Ҳам урушни тухтатишга заррача қизикмаётган, бот-бот бойлик орттираётган ҳукмдорлар устидан киноя билан кулади.

АристофАнаинг бошқа комедияларида ҳам шу каби кизикарли ва қулгули воқеалар қаламга олинади. Шу билан бирга бу воқеалар шунча-ки истехзоли қулгу бўлиб қолмасдан катта мушоҳадага бой фалсафий мазмун билан йўғирилиб кетган.

ВЕРГИЛИЙ

(Мили, аввал 70-20-йиллар)

Улуғ шоир Вергилий ҳаёти ва ижоди Римда адабиёт ва санъат гуллаб-яшнаган бир даврга туғри келди.

Вергилий ижодий фаолияти давомида «Буколикалар» (Чўпон шеърлари), «Георгикалар» (Дех.қон шеърлари) ҳамда «Энеида» достони-пи яратади. Вергилий номи билан яна «Майда-чўйда шеърлар» номи остида бир тўплам етиб келган. Тадқиқотчилар бу асарнинг Вергилий ники эканлигига

катъий ишонч билдиришмаяпти.

Вергилийнинг буюк хизмати қадимий адаби-ётда Чўпон шеърлари, деҳқон шеърлари анъана-ларини бошлаб берди ва анъананинг кенг куламда ёйилишига асос солди.

Вергилий Юнонистон, Кичик Осиё сафарла-рида бўлиб, Эней ҳақидаги афсоналарни уз кулоғи билан эшитишни орзу қилади. Бу дoston Жаҳон адабиётининг дурдонасидир.

«Пардоз малҳамлари», «Севги давоси», «Метоморфозалар», «Бамгин элегиялар» асарлари Вергилий талантининг юксаклигини намоиш

этади. А. С. Пушкин Вергилийни уз устозим деб бежиз тилга олмаган. Ёшлигида дурустгина билим олган Вергилий Римга кучиб келиб

Зонакасининг маърифатпарвар кишилари билан боғланади. Октавиан Анкулин жангида Антоний устидан зафар кучгандан сунг, Рим тарихида янги зарвароқ очилади. Рим тез орада кудратли давлатга айланади. Янги император салб юришларини бошлаб, кушни мамлакатларнинг бойликларни Римга ташиб келади. Хаттоки, қадим-дан маданият маркази бўлиб келган кудратли Африка ҳам осонгина Римга қарам бўлиб қолади. Рим давлатида айни чоғда адабиёт ва санъ-атнинг олтин вақти бошланади. Октавианга Август ёрлигини берган халқ уз императорини олқишлаб кушиклар тўқий бошлайди.

Ўзининг ақд-заковати билан Октавианаинг ишончини қозонган Вергилий саройнинг энг нуфузли шоирларидан бирига айланади.

Октавиан шоир бўлиб, ўзи ҳам ижод билан шўғулланиб турарди. Императордаги бундай ижодий кайфият мамлакатда адабиёт ва санъ-атнинг гуркираб гуллаб-яшнашига катта таъсир курсатади. Шохнинг илтифотларидан баҳраманд бўлган Вергилий кўпинча гузал Сицилия оролларида яшаб сермахсул ижод билан машгул бўлади.

«Буколикалар» («Чўпон шеърлари») учта шеърдан иборат асари-да умр буйи чўпонларнинг осуда ва ташвишли турмушини куйлаб ўтган антик дунёнинг донги кетган шоири Феокрит анъаналарини изчиллик билан давом эттиради.

Шоир серташвиш ва сершовкин шаҳар ҳаётидан кўра ФаМ-гусса-дап, ипю-фасоддан йироқ бўлган чўпонлар ҳаётини афзал билади. 'Зероки ут-уланлар, гиёҳлар, дов-дарахтлар, ранг-баранг сайроки кушлар чўпонларнинг ҳамрохидир, яқин дўстларидир. Шоир чўпонлар тнмеоли оркали осуда ҳаётни, тинч-тотувликни ёкдаб чикади. С'аройда фитна-фасодга, hfbv ва ҳасадларга чек куйиш лозимлигини орту қилади. Чўпонларникидек осуда ҳаёт бўлгандагина мамлакат |улллб-ишпайди, ривожланиш бўлади, бой давлат, тўкин-сочин ҳаёт ҳукм суради.

Шоирпимг ҳаёлича яқин орада бир ўғил тўғилади. Бу ўғил келажакда буюк инсон бўлиб етишади. Турли хил игво-ҳасадларга учмасдан, фақатгина мамлакат ривож, тинчлик ва адолат ишлари билан машгул бўлади. Бу ўғилнинг ким эканлиги ҳақида шоир ҳеч нарса ёзма-ган. Кўпчилик бу ўғил яқинда тўғилажак Октавианаинг фарзандидир, деб башорат қилади. Бу хусусда кўп гап-сузлар, тахминлар мавжуд.

Шоирнинг тинчлик, адолат, осуда ҳаёт бобида айтган фиколари императорга хуш ёқиб, ижодкорнинг нуфўзини янада ошириб юбo-ради.

Вергилийнинг иккинчи асари «Георгикалар»да дех, қонлар ҳаёти мадҳ этилади. Шоир шаҳарни, давлатни туйдирадиган икки омилни кукка кутариб мақтайди. Мамлакатнинг ривожини ҳам мана шу икки омилга бевосита ботик, деб тушунтиради. Уларнинг бири асосий ис-ғеъмол моллари гушт, тери, жун етиштириб берувчи чўпонлар бўлса, иккинчиси'кут-барака, дон-дун, ширин-шакар мевалар етиштириб берувчи зах.маткаш деҳаонлардир. Шоир шу ҳақда камроқ тухталиб, деҳаонлар образига символик маъно беради. Турт қисмдан иборат бу асарда асосан деҳаончилик билан шўғулланувчи галлакорлар, боғ-бонлар, чорвадорлар, асал етиштирувчилар ҳақида тухталса-да, асосий эътиборини саройда ҳукм сўрган ички низоларни тухтатиш, вай-ронагарчиликка барҳам беришга қаратилган. Хар бир инсоннинг де-ҳқонлар қаби фойдали ишга кул уришини уқтиради. Дех.қон салгина лоқайдлик килса борми, бутун х.осилдан айрилиб қолади, демакки халқ оч қолади. Асарда гузал кишлоқ кишилари, зилол сувлари, ви-қорли тоғлар таъсири маҳррат билан чизиб берилган. Шаҳар ҳаёти билан кишлоқ бир-бирига қарама-қарши қўйилади. Шаҳарда ман-саб-мартаба, тожу-тахтнинг ялтироқ кийфаси кузни қамаштиради, қиргин урушлар ҳақида сиёсатдонлар кизгин баҳс юритишади. Дех.қон учўн бундан-да муҳимроқ, бундан-да савоблироқ узга ташвиши йўқ. Шу туфайли шоир қадимдан кўп нусхаларда тарқалиб кетган панднома руҳидаги деҳаон шеърлари анъаналарини давом эттириб, уни юқори поғонага кутаради.

Икки қисмдан иборат шоирнинг «Энеида» достонида эса Эней саргузаштлари ҳикоя қилинади. Бу дoston кўп жиҳатдан Гомернинг «Одиссея» дostonга ухшаб кетади.

Бироқ «Энеида» дostonи «Одиссея», дostonидан тубдан фарқ қилади. Дostonнинг айрим бобларигина «Одиссея»га ухшаб кетса-да, во-қ.салар ривожини тубдан фарқ қилади. Жумладан, Троя урушининг сунги цаҳшатлари, юнонларнинг макр-хийлалари Апполон ибодатхонаси-иинг Қоҳин Лаокооннинг ўғиллари билан улкан илон томонидан иўғилиши, ёғоч от воқеаси, трояликлар бошига тушган жабру-си-ымлар «Одиссея» дostonидан кўра «Илиада» дostonига бир қадар чқин туради. Энейнинг туш қуриш воқеаси, нариги дунёни сайри-и асҳат қилиши воқеаси эса, «Одиссея» воқеасига ухшаб кетади. Одис-еиі Юнон тупроғига соғ-омон қайтишни орзу қилса, Эней Рим улка-(ша шошилади. Шоир уз қаҳрамони тақдирини Рим тупроғи, Рим давлати тақдири билан боғлайди. Вергилий яшаган замонда Афина-ниш илгариги мавкеи йўқолиб Рим қудратли давлатга айланган эди.

Яна бир муҳим томони шундаки, римликлар қдцимийлиги ва упуғ-лиги жиҳатидан афиналиклардан узларини қам билмайди. Бир вақт-лар Афина қудратли давлат бўлганида римликлар бошига ана шунча азоб-укубат келтирган эди. Рим эндиликда юксалиб кетиб, юнонлар худолари номини ҳам узгартириб, узларининг сигинадиган маъбуд ва маъбудаларини яратиб олдилар. Зевс — Юпитер, Гера — Юнона, Посейдон - Нептун, Гермес — Меркурий, Гефест — Вулкан ва ҳақозо.

Бунинг устига римликлар Афинадан кўра Трояга кўпрок, хайри-хох. бўладилар. Юнонларнинг макр-хийла йули билан Трояга бости-риб киришини қоралайди. Бунинг устига Рим шоири шарафлаган, кукларга кутариб мактаган Эней ҳам аслида Троя фарзанди. Яна бир муҳим жихати шоир уз қахрамонини Юнон тупроғига эмас, Римга гомон тортади. Маъбудлар султони Юпитер ҳам Римнинг келажакда кудратли давлатга айланишини башорат қилади.

Шу хилдаги башоратлар, Рим истикболи учўн муҳим аҳамиятга эга бўлган илик.-мулойим гаплар, кайфиятни кутарувчи қайноқфик-рлар Рим императоридан тортиб оддий фукараларгача қадини тоf қадар кутариб, келажакка катта ишонч билан қаради. ҳаммага хуш тушадиган маъқул фикони уз асари катига сингдириб юборган Вергилийнинг обр-эътибори осмон қадар кутарилиб, императорнинг мукофотларига бирин-кетин сазовор бўлади. Вергилийнинг бутун ижоди, асарларининг руҳи Октавиан салтанатини мустаҳкамлашга қаратилган, Вергилийнинг панд-насихатлари ҳам унга олам-олам шон-шухрат келтиради.

Ўрта асрларнинг охири Уйғониш даврининг бошларида яшаб ўтган италиялик улуғ шоир Данте «Илохий комедия»сида Вергилийни ўзи-пинг узтози деб билиб, нариги дунёни устоз-шоир билан бирга айланади.

ОВИДИЙ

(Мил.аввал 43—18-йиллар)

Ер куррасидаги барча ёшлар Овидий ижоди-ни севиб укишади, асарларини нихрятда кадрлайди. Шоир «Ишк.-муҳаббат маъбуди» деган улуғ шарафга бежиз муяссар булмаган.

Антик дунёнинг барча дилбар шоирлари каби Овидий ҳам Юпитер (Зевс), Юнона (Гера), Нептун (Посейдон), Меркурий (Гермес), Вулкан (Гефест), Минервапи (Афина), Диана (Артемида), Вакх (Дионис) каби маъбуд ва маъбудалар норм ниш ут асарни озми-кўпми олиб киргани учўн эмас, ёки му-

ҳаббат маъбудаси Венеранинг тушига кириб севги ҳақида асар ёзган-ни учўн ҳам эмас, ишк.-муҳаббат бобидаги асарлари дилига кириб бориб, калбининг турида эъозланиб келгани учўн ҳам шоирни маъбудлар каторига қушиб улуғлашади.

Айник.са, Овидий узок, элларга сафар қилиб, халқ ижодиётини йиришга жуда кизикади. Юнонистон, Кичик Осиё буйлаб саёҳатга чиқади. Шоир ижодида севги-муҳаббат мавзуси кенг ўрин эгаллайди. "Ишкий элегиялар" тўплами Римдан узок-узокдарга тарқалиб, шо-ирга улуБлик ёрлигини келтирди. Ун саккиз аёл тилидан, учта эркак тилидан ёзилган "Қахрамон аёллар" ёки "Мактублар" деб аталувчи асари ва "Севги санъати" асари Овидийнинг муҳаббат бобида Антик дунёда тенгсиз суз санъаткори эканлигидан далолат беради.

Айтишларича, муҳаббат маъбудаси Венера гуё Овидийни шу мав-зуда ижод қилишга ундаган, башорат қилган эмиш.

Овидий инсон қалбининг нозик торларини махррат ила черта олган беднее кувваи хофизига эга бўлган шоирдир.

Сулмон шаҳридаги бадавлат хонадонлардан бирида дунёга келган Овидий успиринлик йиллари Римга келиб, яхшигина таълим олади. Кейинчалик Юнонистон ва Кичик Осиё буйлаб саёхатга чиқиб, дунё- қараши анчагина усиб, олам-олам таассуротлар билан қайтади. Уша пайтлар ҳар бир римлик Юнон шоирлари асарларини уқиш ва ёд олишни, Афинада таҳсил олишни шараф деб биларди. Овидий юнон шоирлари ижоди билан батафсил танишиб бир дунё завқ, олади. Римнинг кузга кўринган адабиёт даргалари билан яқиндан алоқа боғлаб, уз ижодини эрта бошлайди. Илк ижод махсули бўлган "Ишкий элегиялар" тўпламидаги аксарият шеърлари Каринна номли гузалга ба-ишлангандир. Аслида Каринна шоирнинг маъшукаси бўлганлиги-и, ноъмалум сабабларга кўра ундан ажраб қолганлигини, бундай ҳижрон азоби шоир рухиятига қаттиқ таъсир этганлигини таъкидлашади. Эҳтимол, шунинг учўн ҳам шоир бутун ҳаётини, борлигини шикмухаббатга бағишлайди. Овидий яшаган замонда Вергилийдан гортиб Каттулгача сон-саноксиз шоирлар Октавиан саройини уз шеърлари билан безаб, императорни кукларга кутариб мак.тар ва (>унинг эвазига қатор инъомлар олишга мушарраф буларди. Ноғохон (>ундай сарой мушоираларида қатнашиб қолган шоирнинг шеърлари императорга унчалик хуш кайфият бахшида этмайди. Натижада ҳам-мага берилган кимматбаҳо мукофотдан шоир махрум бўлиб қолади. Шундан сунг Овидий халигача ҳеч ким кул урмаган Рим салтанатига кмратилган танқидий фиқоларни уз ижодига олиб киради. Овидий мсарлари қанчалик теран фиқоларга бой булмасин, император томо-мидан Вергилий каби бошқа шоирларни қадрламайди.

Овидий янгича ижодий йулни танлайди. Ўзидан илгари ўтган Юнон на Рим шоирлари каби факат маъбуд ва маъбудалар, афсонавий пахлавонлар ҳаётдан олинган мифологик сюжетдан бир қадар узоқроқ туриб инсон ҳаётига яқинлашади. Инсонга хос бўлган хис-туйтулар-и, эҳтиросу изхррларини куйлайди. Карангки, антик дунёда айтил-ган шоирнинг жушкин мисралари ҳамон инсониятга рухий кувват бағишлаб келмокда, бўғунги эзгу уйларга нақадар ҳамоханг. Жумла-дан, Кариннага қарата айтилган дил изхррлари бўғунги кунда яра-тилган янги бир шеърга ухшайди. Мухаббат улмайди деб шунга айт-салар керак-да.

"Қахрамон аёллар" ёки "Мактублар" номли кейинги асарида ҳам мифологик образлар киёфасида суз юритса-да, аслида маъбудалар-нинг оху-зорлари, ҳижрон дардидан чеккан азоблари, ошиқ.-маъ-шукдарнинг висол онлари ҳақалда қимматли маслахат ва ўғитларини бериб боради. Қадимги замонларда айтилган бундай панднома асар-лар орадан йигирма асрдан ортиқроқ вақт утса ҳам ҳали-ҳамон ўзи-нинг замонавийлик руҳини йукотган эмас.

Ун беш боб, ун икки минг мисрадан иборат "Метаморфазалар" асари шоир ижодининг, қолаверса, жаҳон адабиётининг гултож асарларидандир.

Бу бебахр ижод намунаси маъбуд ва маъбудалар ва бошқд афсо-навий

киёфалар ҳаётига бағишланган бўлса-да, унда ишк.-муҳаббат мавзуси кенг ўрин эгаллайди. Шоир шундай мифологик воситалар ор қатга ўзи яшаган замонда юз бераётган ярамас иллатларга масха-раомуз ишора қилади.

Асарда Фазтон, Икар, Пуэрида, Ниоба, Нарцисс, Венера каби юзлаб образлар галереясини учратамиз. Овидий ҳам Вергилий каби одамзод бошидан кечирган олтин, кумуш, мис, темир даврларига ўзи га хос равишда таъриф ва тавсиф беради.

"Севги давоси", "Севги санъати" асарларидаги ишк.-муҳаббат бобидаги шеърлари Императорга унчалик ёкмаганлиги сабабли, шоир «Метаморфазалар» («Турланиш») асарига кул ўрган эди. Сарой, салтанат ишларига дахлдор воқеалардан ўзини биров тийиб, маъбудалар образи воситасида уз дардини очишга ҳаракат қилган эди. Бироқбу ўринишлари ҳам чиппакка чикдан эди. "Метаморфазалар" кулёмалик чоғидаёк. таркалиб кетган, Октавиан бу асарни яхши қабул қилмаган эди. Бундан каттик. ташвишга тушиб, таъсирланган шоир барча асарларини ёкиб юборади. Тез орада шоир Император-инг фармойиши билан Пант (қора денгиз) буйларига бадарга қили-иади. Сургундалиги кезларида чеккан азоб-укубатларига ишора тар-чида "Рамгин элегия" асарига кул уради. «Пантдан мактублар» асари тезі орада юзага келади.

У и йиллик машақдатли сургун давомида Ватанга қайтиш орзуси билан ишайди. Бу борада императордан қайта-қайта узр сураб, Римга қайгишии изҳор этиб мактублар йуллаиди. Бирок, бу мактубларга Октавиан ҳам, унинг улимидан сунг Рим тахтига утирган Тиберий ҳам эътибор бермаиди. Шоирнинг оху-зорларига кулоқ тутмаиди.

Овидий она юртини соғиниб, хасрат ва надоматлар чекиб, ми-лодий 18 йилда қора денгиз буйларида оламдан утади.

Рим адабиетининг шайдолари, мухлислари шоир улимидан ке-йин кулёмаларини тўплаб нашр қиладилар. Авлодлар Овидий номи-ни улуғлаб, ардоклаб келмоқда.

Рус халқининг улуғ шоири А.С.Пушкин олис Кавказ томонларга сургун қилинганида Овидийнинг сургунлик даврини эслаб, "Иш-қий элегиялар" асарини қайта-қайта ўқийди. А.С. Пушкин уз устози-инг овозига ҳамоҳанг тарзда, айнаи чоғда ишк.-муҳаббат ҳақидаги элсгияларига бағишлаб катор шеърлар яратади.

ГЕРОДОТ (Мил. аввал 484~430-йиллар)

Геродот Кичик Осиёнинг Галикарнос шаҳри-да тўғилади. Галикарнос шаҳри Кичик Осиё ва Грек шаҳарларини бир-бирига боғлайдиган кулай порт шаҳри бўлиб, у ерда савдо-сотик, ишлари кенг ривожланган эди. Эрамиздан аввалги XI аср-да қурилган бу шаҳарга турли мамлакатлардан сайёҳлар, йуловчилар, донишмандлар, шоирлар, муаррихлар тез-тез ташриф буюриб туришарди. Унинг отаси Галикарнос шаҳрининг обрули ва саводхон кишиларидан бири эди. У ўғли Геро-лотнинг ёшлигидан билим олишига

алохида эътибор билан қарай (юшлайди. Геродот болалик чоғларидаёк. атоқди грек суз санъаткор-нари ва улуғ муаррихларнинг асарларини кунт билан мутолаа қилади. Линик,са, Гомер, Гесиод, Аристей, Архилох, Сапфо, Алкей, Анек-рсопт, Пиндор ва Эсхил асарларини кизикиш билан уқийди.

Геродот грек адабиётини жуда севарди. Айник.са, тарихий проза, мамуналари Геродот эътиборини беихтиёр ўзига тортади.

У денгиз шунқорлари ва сайёҳаари тилида гаройиб саргузашт-марми тинглашни жуда-жуда ёк.тирарди.

«')рон тарихи» китоби Геродот эътиборини ўзига тортади. Бу ки-н>(> лампсаклик Харон каламига мансуб бўлиб, унда Кир ва Камбис хукмронлигига қарам бўлган Хинд, Бак.трия, Сўғд ва Кавказ мамла-кашари ҳақида ҳикоя қилинади. Геродот ижоди «Тукдиз китоб тарихи» деб номланувчи катта илмий-бадий хазина ташкил этиб, г»v китобларнинг хар қайсиси юзлаб х^лқояларни уз ичига олади.

Геродот ҳикояларида скифларнинг келиб чикгшли ҳақида турли хил ривоятлар битилган. Жумладан, туртинчи китоб тулалигича скифлар ҳаётига бағишлангандир. Бу китобнинг бешинчи ҳикоятида айтилишича, скифлар билан гуё юнон маъбуд ва маъбудалари ўртасида яқин кариндошлик алоқалари бўлганлиги, греклар мукаддас билган маъбудлар маъбуди Зевс гуёки скифлар учўн ҳам маъбуд бўлган эмиш.

Геродотнинг «Скифлар» асари жаҳон адабиёти хазинасидан му-иосиб ўрин эгаллаган. Бу асар жуда кўплаб тилларга таржима қилин-ган. Скифларни биринчи бўлиб жаҳонга танитган ҳам Геродотдир.

Геродот жуда катта бил им ва учкур ирода ҳамда матонат эгаси бўлиб, кўплаб эл-элатларни, бир талай мамлакатларни пиёда кезган. Ўзи кўрган-билган воқеаларни қаламга олган. Ҳамма вақт қаерда булмасин, инсонларнинг калбига йул топган. Эллар ва элатларнинг ҳаётига кириб борган. Улар билан яқиндан танишган, узоқ-узоқ каби-лалар билан дўстлашган. Бегона одамларни самимийлиги, дилкаш-лиги билан ўзига ром этган. Зийраклиги билан бир қабиланинг урф-одатларини, ўзига хос яшаш шароитини иккинчи қабиланикдан фарқдай олган. Жаҳонгашта адиб бутун умрини ижодга бахшида этган. Кўп карама-қаршиликларга, кийинчиликларга, азобларга дуч келган. Бирок, қулидан қаламни ташламаган. Тахликага ва умидсиз-ликка берилмаган, инсоният учўн хайрли иш қилаётганини чўкур ҳис этган.

Геродот ҳикояларида скифларнинг келиб чиқиши ҳақида шун-дай ҳикоя қилинади. Ҳаммаёк. дастлаб яп-яланғоч чўл бўлган, бучўлда Таргитой деган одам пайдо бўлган. Таргитой Зевс билан дарё қизи Борифенесадан тўғилади. Таргитойдан уч ўғил пайдо бўлади: Лопик-сай, Арпаксай ва энг кичиги Колоксай. Бу ўғиллар ҳаётлигида, кун-лардан бир кун осмондан олтин нарсалар ёғилади. Булар қуйидаги-лар: омон, арқон, болта ва товоқ. Бу олтин нарсаларга катта ўғил яқинлашганда улар узларидан шундай нур таратиб *чрқирайдики, орқага чекинишга мажбур бўлади. Ўртанча ўғил яқинлашганда ҳам шундай ҳрдиса юз беради. Энг кичик ўғил яқинлашганда бу олтин буюмлар ўзидан нур таратишдан тухтайди. Натижада у бу

олтинлар-пи олиб, уйига равона бўлади. Шундан сунг катта ўғил Лопиксай кичик укаси Колоксайга шоҳаикни инъом этади.

Ҳикоя қилишларича, Лопиксайдан тарқалган скифларни «Авхатовглар» деб аташган. Ўртанча ўғил Арпаксайдан тарқалган скифларни «Катиарам» ва «Траспиямлар» дейишган. Кичик ўғил Колок-сайдан тарқалган скифларни «Парралатамлар» деб номлаганлар. Скифлар шоҳи уларни Соколотлар деб атаган. «Бу воқеа Дороларнинг скифлар ерига хужумидан минг йиллар илгари бўлиб ўтган эди».

Панта вилоятида яшаган греклар ҳам скифлар ҳақида турли хил ҳикоятлар битганлар. Греклар узларини скифлар билан қон-қарин-дош деб билади. Чўнки Панта вилоятидаги Ольвия улкасига скиф иакиллари келиб туришади.

Геродотнинг кейинги ҳикоялари ҳам ўқувчининг эътиборини бе-ичгпер ўзига горгади.

ПЛУТАРХ

(Мил. аввал 46—127-йиллар)

Плутарх Грециядаги Беотин улкасининг шимо-ли-гарбий қисмига жойлашган, унча катта булма-ган Херон шаҳрида тўғилади. Унинг отаси Автобул замонасининг ўқимишли кишиларидан бири эди. Шунинг учўн хям у Плутархнинг чўкур илм оли-шига алоҳаца эътибор билан қарайди.

Унинг бобоси Ламприй ҳам илм-маърифатга рағбатли киши эди. Ламприй хонадонига ҳсронлик адабиёт аҳа4ллари, донишмандлар тез-тез ташриф буюриб, куюк. суҳ.батлар қилиб турарди.

Бобосининг бобоси Никарх ҳам Херонда яшаб, эрамиздан аввал-1И 31 йилда Антоний билан Октавиан қўшинлари ўртасида бўлиб ууап Аксиум жангининг шохлди бўлган эди.

Плутарх Томоксена исмли гузал аёлга уйланади. Ундан турт ўғил, бир киз кўради. Икки ўғил - каттаси ва энг кичиги ҳамда кизи ёш-нигида улиб кетади. Кизининг улими муносабати билан хотини То-моксенага йулланган гоят ҳаяжонли мактуби ҳозир ҳам Плутарх тан-чапган асарларида сақланмокда.

•)рамизнинг 90 йилларигача Плутарх Италия ерларида, чўнончи, 1'имда бўлади. Римдаги адабий ҳаёт уни янги ижод сари ундайди, у поғни тилини ўрганишга киришади. Бироклавлат ишлари билан банд булганлиги туфайли у узок, йиллар бу тилни ўргана олмайди. Факат ксксайгандагина лотин тилида ёзилган асарларни ўқишга муяссар бўлди.

Рим тарихига қизиқиш билан караган Плутархни император Тропи, кейинчалик Адриан ҳам қабул қилади. Плутархнинг чўкур билим маси эканлиги, юксак дунёкараши ва илгор фиқолари Рим импера-юриси қизик.тириб қолганди. Шунинг учўн ҳам Плутархга Рим им-порагарлигининг яқин кишиси деган шарафли ном берилади.

Плутарх 50 та «Хаётнома» ёзади. Шулардан 46 таси грек ва римликлар

хаётидан олиб ёзилган биографик асарлардир. Бундай гузал бадний услуб Плутарх номини жаҳон адабиётига олиб кирган. Биографик характердаги асарлари билан яқиндан танишеак, куйидаги тарпхий шахслар ёзувчининг ижодида ўзининг бадиий ифодасини тигаплигини гувоҳи буламиз. Булар куйидагилар: Тесеё ва Рамул, Ликург ва Нума, Солон ва Попликова, Фемистокл ва Камилл, Перил на Фабий Максим, Гай Марций Кориолан ва Алкивиад, Эмили Павел ва Тимолеонт, Пелопид ва Марцелл, Аристид ва Катон Старший, Филопеме ва Тит Квинтий Филаминин, Пирр ва Марий, ' Лисандр ва Сулла, Кимон ва Лукулл, Никий ва Кресе, Эвмен ва

Серторий, Агесилай ва Памаей, Александр ва Цезарь, Фикион ва Катон Младший, Агид — Клеоман ва Тиберий Гракх, Гай Гракх, Демосфен ва Цицерон, Дмитрий Полиоркет ва Анатолий, Дион ва Брут, шунингдек, яна туртта биография: Артаксеркс, Арат, Гольба, Отон. Бу номларга дикдат билан эътибор берсак, улар Грек ва Рим тарихида яшаб ўтган машхур тарихий шахслардир. Карангки, ёзувчи уларнинг деярли барчасини бир-бирига киёслаб тасвирлайди. Шу-нинг учўн ҳам бу шахслар хаётини тасвирловчи асарлар мажмуаси умумий ном остида «Кушалок хаётномалар» деб номланиши бежиз эмас. Номи узоқ-узоқдарга етиб боради. Унинг газал ва касидаларида халқ ижодига хос майинлик, ифодавийлик ҳукумрон. Шунинг учўн ҳам унинг шеърлари севиб уқилади. Шеърлари инсонга кутаринкилик руҳини бағишлайди.

Дўстликни, инсонийликни, илм-маърифатни улуғлайди. «Одам-дап ю^ори тураркан олам, Билим оширмоқда муҳтождир одам», дея куйлаган шоир номи ижоди каби барҳаёт бўлиб қолди.

АБУ АЛИ ИБН СИНО (980-1037)

Жаҳон илм-фани, адабиёти ва санъати тарак-киёти тарихида ибн Синонинг роли бекиёсдир. Рарбда Авиценна номи билан машхурдир. Олим математика, фалсафа, медицина, биология ил ми бобида катта салохиятга эга бўлиб, рубоий ва газаллар ҳам битган. Унинг шеърый хазинасидан уз даврида ҳам, кейинчалик ҳам кўпчилик шо-ирлар бахраманд бўлишган.

У Бухоро яқинидаги Афшона кишлоғида ту-гилади. Ёшлигида Бухорога келиб, илм ўрганади. Уша пайтларда Бухоро Шарк. уйғониш даврининг марказий шаҳарларидан бўлиб, илм-фан ривож топган эди.

Ибн Синонинг ўрта асрлар Шаркида машхур табиб бўлиб етиши-иипа бир томондан, Бухоро илмий мухити катта таъсир курсатган Оулса, иккинчи томондан, табиий ва плохой таъсир ҳам мавжуд эди, леган ривоятлар мавжуд.

хукмрон Сомонийлар зулми Бухоро илмий-адабий мухитининг ррножига тез-тез салбий таъсир ўқказиб турарди. Ибн Синонинг халқ Ур'l'асида обриси ошиб бораётганидан ташвишга тушган гаразғуй до-и рал ар маърифатпарвар инсонни Бухородан ҳайдаб чиқарадилар. Шундан сунг

Самарканд, Балхга, кейин Багдодга келиб илм ўрганади. Нисса, Нишопур, Журжон, Рай, Исфохон, Ҳамадон шаҳарларда бўлади. Қарда булмасин ўзининг фалсафий қарашлари, тиббиёт илми, шеърляти билан халқ калбидан кенг ўрин эгалляди. XII асрдаёк. унинг асрлари араб, грек, лотин, форс тилларига таржима килиниб, тахлил этилган. Умрининг охирида Ҳамадонда яшаб, 57 пида вафот этади. Хозир ҳам бу шаҳарда Ибн Сино қабри турибди. «Тиб қонунлари», «Донишнома», «Нажот китоби», «Турар жой-нипг тўзилиши», «Инсоф китоби», «Тиббий курсатмалар ҳақида» киби 450 дан ортик асарларидан бизгача 160 га яқини этиб келган-пир.

Ибн Сипонинг «Ал-қонун» асари 1284 йилда лотин тилига тар-жима килишан. Ибн Сино ижодини Фарб билан Шарк, ўртасидаги кўприк дейишади. Ибн Сино Фарб адабиёти ва маданиятини Шаркда олиб кирган буюк алломадир. «Китоб уш-шифо» асари Фарб давлат-лари ўқувчиларига тезда этиб борган. Унинг «Китоб ал-қонун фит-тиб», «Ал-қонун», «Араб тили», «Шеър тўғрисида китоб», «Мўзика хасида рисола», «Мантик, буйича ражаз баҳрида манзума» («Уржуза фил мантик,»), «Кушлар рисоласи», «Саламон ва Ибсол», «Хайй ибн Якзон», «Юсуф», «Форсча мантик,», «Томир уриши ҳақида рисола» асарлари мавжуд.

Ибн Сино табиб, адабиётшунос, шоир, тарихчи, мураббий, географ сифатида, бир суз билан айтганда комусий олим бўлиб танилди. Унинг ижодида асосан тиббиёт муҳим ўрин эгалласа-да, турли соҳа-лар, илм-фАнаинг хар хил йуналишларига, адабиётнинг хилма-хил шоирлари, таълим-тарбия йуналишларига оид намуналарни топиш мумкин. Гоҳ бадавлат бўлиб кетса, гоҳида гарибликда ҳаёт кечирган. Хароба хужраларда муттасил ижод билан машгул бўлган.

Ибн Синонинг рубойилари унинг шоирлик калами ҳам уткир бўлганлигидан гувоҳлик беради.

Машхур табибнинг илмини, истеъдодини курулмаганлар уни ко-фир деб рухан азоб беради. Бирок,, халқ ҳамон унинг номини эъзоз-лаб, улуклаб келади. Жаҳон маърифат шохрупасида муносиб ўрни бор.

РУДАКИИ (Абу Абдулло) (860-941)

Форс-тожик адабиётининг отаси деб ном ол-ган Рудакийнинг шеърлари бир миллион байт-дан иборат бўлган.

Самаркандга яқин Панжакент туманининг Панжруд-Рудак к^ишлоғида тўғилган.

Рудакийга утмишдагилардан ҳеч бири лирика бобидатенглаша олмаган. Унинг ижоди халқоғза-ки ижоди га жуда яқин бўлган. Рудакий ижодида хажв юксак пафосда ифодаланган. У уз халқининг ҚАДИМ анъаналарини изчиллик билан давом эт-тиради.

Рудакий кексалик чоғида кўзига мил торти-либ, мамлакатдан қувгин қилинади. Шоир поэзиясининг юксакли-ги, форс-тожик адабиёти ва маданиятининг қдцимийлигидан дало-лат беради. Чўнки Рудакий ўзидан

илгари ўтган адабиётдан озикла-ниб, илхрмланиб буюклик даражасига кутарилгани Шубҳасиздир.

Рудакий ижодини эслаганимизда беихтиёр куз унгимизга Жаҳон шеърятининг бошловчиси Гомер куз унгимизга келади. Гарчи Гомер яшаган давр билан Рудакий замони оралотида 15—20 аср ҳукум-рон бўлса-да, IX аср Шарк. адабиётига нисбатан айтганда Гомер яшаган замонлардек қадимийдир.

Рудакий «Калила ва Димна» номли достон ҳам яратган. Бу дос-тоннинг бизга айрим саҳифалари етиб келган. Рудакий шеърят бобида Гомерни эслатса, мусика бобида юнонлар улуғлаган Орфейни жсга солади. Иазал, рубойи, касида, китъа жанрларида ижод қилган шоир умрининг анчагина қисмини Бухорода — Сомонийлар давла-тиинг ҳукумдори Наср II ибн Ах.мад саройида созанда ва шоир сифатида ўғказади. Эҳтимол шунинг учўндир ҳаётлик чоғидаёк. Шоир

АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСИЙ (941-1025)

Эроннинг Туе шаҳрига яқин бўлган Бож қяшлоғида дунёга келган шоир уз қяшлоғида таълим олгандан сунг, Туе шаҳрига келиб, илм-маърифат кишилари билан боғанади. Маълумки, Туе қадимда гуллаб-яшнаган шаҳарлардан бири бўлган. Фирдавсий бу шаҳардаги мад-расада таълим олади. Деҳаончилик, боғбончилик билан машгул бўлади. Ёшлигидан халқ ижодига их-лос қуяди. Подшоҳлар ҳақидаги ҳикоятларни бери-либ уқтғйди. Панд-насихат руҳидаги халқ ижодига и кип шеърлар ёзади. Халқ орасида шохларни мадх. этувчи асарлар сзиш уша пайтларда анъанавий туе олган эди. Фирдавсий ҳам ўзидан ил гари яратилган шохлар ҳақадаги кўплаб асарлардан илх.омланиб, 15 и ил тинимсиз изланади. Натижада юздан ортик, достонларни уз ичига олган буюк «Шохнома» асари юзага келади. Шоир бу асарини Султоп Маҳмуд Разнавийга такдим этади. Бизгача етиб келган ҳикоятларда айтилишича, Султон Маҳмуд шоирга 120 олтин танга бермок-чи бўлади. Бирок, Султоннинг вазири Абул Ҳасан ҳасислик қилиб, 120 кумуш танга беради. Бундан газабланган Фирдавсий ҳаммомчига 60, шаробчига 60 кумуш тангаларни бўлиб беради. «Шохнома»даги Маҳмуд Разнавийни мадх. этиб ёзилган қасидани олиб ташлаб, Султон шаънига ҳажвия битади, сунгра шаҲарни ташлаб чиқиб кетади. Бу воқеани эшитган Султон Маҳмуд шоирни тоииб келтиришни, филнинг оёги тагига ташлаб, янчиб улдиришни буюради. Шоғирдла-ри ардоқкли устозини яшириб, Султон даргоҳидан узок,-узок/ларга элгиб қуядилар. Узга юртларда сарсон-саргардон юриб, кексайган чоғида уз юртига қайтиб келиб, оламдан утади. Бирок, шоирни каб-риетонгадафн этишга рухсат бермайдилар. Шоғирдлари кечаси яши-ринча шоирнинг мурдасини ўзи барпо этган боғига қуядилар. Улуғ шоирнинг «Шох.нома»си Ўзбек тилига таржима қилинган. Бу асар жаҳон адабиёти хазинасидаги дурдона асардир.

Фирдавсий ижодиёти Шарк, мумтоз адабиёти ривожига катта таъ-сир курсатади. «Шох.нома»даги Каюмарс, Хушанг, Тахмураас, Жам-шид, Сом,

Наримон, Зол, Рустам, Бижон, Ануширвон, Бахром Гур, Хисрав образларини турли халқлар адабиётида учратиш мумкин. Хусусан, Низомий, Деҳавий, Жомий, Навоий уз асарларида Фирдавсийни устоз деб хурмат билан тилга олишади. Ҳақиқатан ҳам, Фирдавсий номи жаҳон адабиётида буюклар каторидан ўрин олди.

УМАР ХАЙЁМ

(Fuecuddun Абулфатх Умар ибн Иброҳим) (1040-1123)

Умар Хайём жаҳонга машхур рубоий устасидир. Нишопур шаҳри яқинидаги қишлоқда чодир тўқув-чи оиласида тўғилади. Уз даврининг илмий кишилари Насриддин Шайх Мансур қулида таълим олади. Алжабр, физика, жўғрофия, илоҳиёт илмини урга-ниш билан бирга форс-араб тили адабиётини ҳам мукаммал ушлаштиради. Кейинчалик Балх, Бухоро, Самарканд, Маккагача боради.

Унинг илк асарлари Балҳа «Абдулфатх Умар ибн ал-Хайём» — «Хисобнинг кийин масалалари» номи остида китоб ҳолига келтирилади. Ғарб илми, Юнон тарихи ва адабиёти тараққиёти ютуқлари билан яқиндан тани-шали. Шу тариқа Умар Хайёмнинг асарлари Рарбдаҳам машхур бўлади.

Хайёмнинг шуҳрати тобора ортиб боради. Бухоро хрими Шамсулмулк (1068-1079) шоирни саройга таклиф этади. Шамсулмулк Умарни саройда иззат-хурмат билан қабул қилиб, утирган тахти-нинг ёнидан жой беради. Бухорода катта обрўга эга бўлган Хайёмнинг доврўғи Салжўқийлар давлатининг пойтахти Исфаҳонга етиб боради. Шохнинг вазири Низомулмулк Хайёмни таклиф қилиб саройдаги обрўли илм ахллари каторидан жой беради. Хайём умри-нинг охирида Нишопурга келиб, муттасил ижод билан машғул бўлади ва шу ерда вафот этади.

Унинг «Мухтасар физика», «Борлик. ҳақида рисола», «Борлик. ва бурҷ Ҳақида», «Рисолаи жабр», «Мақолат фи жабр вал мукрбала» («Алгебра масалалари ҳақидаги мақолалар» 1069-1074), «Рисолотул хркимил Фозил Риёсиддин Абдулфатх Умар Ибн Иброҳим Хайёмий ан-Нишопурий фил барах,им ало масайилил жабр вал мукрба-ла» («Ҳаким ва Иброҳим Хайёмий Нишопурийнинг алгебра ва мукр-бала масалалари ҳақидаги рисоласи»), «Қолқо ва унинг вазифалари ҳақида» — «Рисолотул қабн ват таклиф» ва бошқа асарлари мавжуд-дир. Умар Хайём шоир сифатида ҳам машхурдир. Унинг рубоийлари ўзи яшаган замон ва кейинги давр адабиёти тараққиётига қучли таъ-сир ўтказган. «Қузанома» циклидаги шеърлари Европа ва жаҳон бўйлаб қенг тарқалган. «Наврузнома» асарида фақат янги йил боши — Наврузнинг қириб қелишини таърифлаб қол май, адабиёт тарихи ва қидалари ҳақида ҳам муҳим фиколарни айтиб ўтган. Шоир вафоти-дан сунг рубоийлари тўпланиб, қайтадан қучирилиб, китоб ҳолига келтирилди. Уларнинг бирида (1207) 252 та, иккинчисида (1254— 1260) 172 та рубоий қорлиғи аниқданган.

Шарқшунос олим Шоислом Шомӯҳаммедовнинг таъкидлашича, Хайёмнинг машхурлиғи жаҳон шарқшуносларини, илм-фан соҳа-ларини

лол қолдирмокда. Айрим талкинчилар уни узликсиз май ичиб юрадиган сархуш шоир бўлган деган муносабатда бўладилар. Машх.-ур шаркшуносвинг «Хазиначилар жилоси», «Форс-тожик адабиёти клас-сиклари ижодида гуманизм» рисолаларида тахлил килинишича Умар Хайём машхур математик, физик, астроном олим бўлган. Бу ҳақда олим шундай бир манбани келтириб утади.

«У шоир сифатида, даставвал, Европада шуҳрат қозонди. Украин шаркшунос олими академик А. Кримский Хайёмнинг Эронда шоир сифатида машхур булмаганини таъкидлаб ўтган эди: «1913 йил ок-тябрида мен бунга яна бир марта ишонч ҳрсил килдим, ҳозир (яъни 1914—15 йилларда — Ш. Ш. ^Эрон ташқи ишлар министрлигининг хизматчиси булмиш Мирза Ҳамид у вақтда (яъни 1913 йилда - Ш. Ш.) Москва Давлат университетида билимини такомиллаштирар эди. Эронда жуда мукаммал билим олган бу киши менга чин кунглидан эъироф қилиб, «х.озирги форслар унинг (Хайёмнинг — Ш. Ш.) шърларини ўқиганларида уни Хужа Насриддинга ухшаган хушчак.-чак, масхарабоз киши сифатида тасаввур қиладилар. Хиндистонда эса уни авлиё-суфий санаб, нашр этадилар, мен то «Эрон ва Эрон адабиёти тарихи» китобини рус тилида мутолаа қилмагунимча, Умар Хайёмнинг улуғ олим, теран фиколи файласуф, донишманд экан-лигини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим, деди».

Европа олимлари Умар Хайёмнинг математика, физика, астро-момияга оид асарларини узок, вақт тах^тил қилиб, ундан кўп нарса олиб, кўп нарса ўрганадилар. Салжўқийлар салтанатида lijoһr асосан мунажжим ва табиб сифатида фаолият юритади. Ва саройнинг энг мартабали шоири сифатида ҳурмат-эътиборга лойик, бўлади.

Умар Хайём Ибн Синони уз устози деб эхтиром билан тилга олган ва устознинг тиббиётга оид асарлари умрининг охиригача шоир кулидан тушмаган. Умар Хайём табиблик сир-саноатини ҳам устози-дан ўрганганини ҳақли равишда тан олади.

Умар Хайёмнинг зехни ниҳоятда уткир бўлган, ўзига ёққан асар-ни бир неча бор укиса бас, ёд олиб куяқолган. Буни уз замондошла-ри бир неча бор синовдан ўтказиб Ҳайратга тушишган.

Айтишларича, Умар Хайёмни айрим мухолифлари «динсиз, ху-додан қайтган» деб, игво-ҳасад билан таҳайрлар экан. Шундай дав-раларнинг бирида Умар Хайём: «Мен улганимдан сунг кабрим устида икки дарахт гулларини тўқиб туради», деб айтибди. Уша давра-дагиларнинг бири бу гапдан хабардор экан, бир қанча муддат ўтгандан сунг Умар Хайём кабрини зиёрат қилгани борса, ҳақиқатан ҳам ик-кита дарахт шоир кабри устига шундай гулини туккан, қабр усти қат-кат гуллар билан уралиб қолган экан.

Умар Хайём художуй эди. Улими олдидан Куръони каримдан бир меъа сурани келтириб, Аллоҳаан қилган лунохлари учўн кечирим сураб, кейин жон беради.

Умар Хайёмни майхур бўлган, дейишади. Айник.са, Фарб илм аҳаи Умар Хайёмнинг рубоийларини тўплаб, унга «Кузача» деб номи билан нашр эттиришади. Шунга асосланиб, айрим Фарб ва ҳаттоки Шарк. олимлари уни

сархуш холда юрган майпараст шоир деб изох. бери-шади.

Май ҳақида шеър ёзган шоирларнинг ҳаммаси ҳам майпараст булавермайдилар. Умар Хайём кушда бир дунёда яшаган. Унинг май ичиб маст-аласт холда юганини ҳеч ким курмаган ва ҳеч бир манбада қайд этилмаган. Айниқра, Ал-жабр, тарих, математика, геометрия, физика, астрономия ҳақида йирик тадқиқотлар ёзган олим кўп вақт-гани май ичишга сарфласа, ҳали уша даврларда номаълум бўлган плм-фАнаинг очилмаган кирралари ҳақида тадқиқотлар яратишга пакти етмаган буларди. Бизнингча. шоир илмий янгиликлар устида йиллар давомида кизгин изланишлар олиб борган.

Умар Хайёмни нихрятда дағал суз, муомалани билмайдиган кўпол-рок, киши бўлганлиги ҳақида ҳам ривоятлар мавжуд. Олимлар баъзан у з дунёкараши, фикр доирасининг кенглиги билан уз давридан бир нема йиллар олдинга кетиб қолади.

Умар Хайём комусий олим. У илм-фанаинг турли соҳаларида самарали ижод қилди, Жаҳон илм-фани таракдаётига улкан хисса қушди. Шундай бўлса-да, у нихрятда камтарлик билан ҳеч нарсага улгурмаганлигини айтади.

Буюк олим ўзини ҳаёт олдида жуда ожиз хис этади. ФаМ-қайғуға ботган умридан нола қилади. Агар қдйгу ўрнига шодлик эгаллаганда эди, уз ихтиёрим билан ёзардим, яъни бундан-да гузал рубоийлар, бунданда мукамал илмий асарлар яратган булардим, деган фикри айтмоқчи бўлади:

Умар Хайёмнинг шеърлари бир қарашда ҳазиломуз оҳангдек эшигилади. Бироқ, унинг ҳар бир миерасида ўзига хос фалсафа ётганини еезиш қийин эмас. Тарихнинг мана шундай узоқ қарашда ҳали илм-фан таракқий етмаган, ўқиш-ўрганиш учўн имконият булмаган, оддий илмий ҳулосаларни қариш мушкул бўлган бир даврда Умар Хайёмдек фозлу-фузолонинг дунёга қелиши кишини ҳайратга қолади. Аслида-ку, биргина Умар Хайём ижодини мукамал ўрганиш учўн бир неча исътедодли олимнинг умри етмайдилар.

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ

(Абумуз;аммад Илос ибн Юсуф) (1141-1209)

Низомийни жаҳонга машҳур қилган «Ҳафт пайкар» (Етти гузал), яъни еттита дostonдан иборат шох. асаридир. Асли Ганжада ижод қалган улуғ Озар-байжон шоирини Шарқда қўллаб шоирлар уз ус-този деб билиб, унинг ижодидан баҳраманд бўлиб қелганлар.

Абдурахмон Жомий «Ҳафт пайкар»га монанд «Ҳафт авранг» еттичилигини яратади.

У Шарқ, мумтоз адабиётида «Ҳамса» яратиш анъанасини бошлаб беради. Шундан сунг Низомий аъналарини давом еттириб, Шарқ, адабиётида қоддан зиёд «Ҳамса» яратилгани маълумдир.

«Маҳзан ул-асрор» («Сирлар ҳазинаси»), «Хисрав ва Ширин», Лайли ва Маҷнун», «Ҳафтпайкар» («Еттисайёра»), «Искандарнома» дostonлари ўзига хос Шарқ. фалсафасининг ёрқин тимсолидир. Фақроия ҳаёг қсмирган

шоир ижоди билан уз номини мангу қолдирди.

Низомий ҳаётида ҳам кўплаб ситамли воқеалар юз беради. Дар-банд хони Офан номли бир чўри кизни тортиқ қилиб, шоирни кам-ситган эди. Бирок, шоир мухтожликда яшаб бу камситишларга парво қилмай Офандан уз бахтини топади. Ундан Муҳаммад исмли ўғли кўради. 1180 йилда умр йулдоши улгандан сунг, яна икки марта уй-ланади. Иккаласи ҳам 1188, 1200-йилларда вафот этади. Шундан сунг ҳаётини ижодга бағишлади.

Низомий саройда яшамаса ҳам шервоний шахзодаларнинг топширигига биноан ижод қиларди. Хусусий «Ҳамса» ҳам подшоҳлик буйруғига биноан ёзилади. Хисрав, Баҳром, Искандар образлари ор-қали адолатли шох. образини яратади. Шахзодаларни адолатга чақи-ради. «Хисрав ва Ширин»даги айтишувларни Шарк. адабиётидаги кўпгина дostonларда қуриш мумкин.

ШОТА РУСТАВЕЛИ (1146-1196)

Грузин халқи Шота Руставелини жуда улуғлай-ди. Хатто адибнинг ёлтозгина «Йулбарс терисини ёпинган паҳлавон» асари Шарк, уйғониш даври-нинг илк асаридир деб даъво қаладилар. Албатта ҳар бир миллат уз адибини улуғлашга ҳақдир. Шоир шу биргина асари билан машхурдир.

У грузин адабиётининг асосчиси деган улуғ шарафга муяссар булди. Грузин адабиёти ва мада-ниятининг қадимийлигини ҳам «Йулбарс терисини ёпинган паҳлавон» асари билан боғлайдилар. Шота Руставели XII аср грузин шоиридир. Баъзи маибаларда тахминан шоир яшаб ўтган сана 1146—1196 йиллар деб белгиланган. Бошқа бир манбада 1937 йилда шоирнинг 750 йиллиги нишонланганда у 1187 йилда тўғилган деб таъкидланган. Шоир ҳаёти ҳақида кам манба етиб келган. Асар грузин маликаси Тамарага бағишлангандир.

Асарда халқ қахрамонлиги, дўстлик ва муҳаббат улуғланади. Бос-киммиларга қарши кўраш ва ватанпарварлик гоёси ҳам илгари сурилган Гариэл, Автандил, Фаридун каби мард ва жасур образлар мадх. и и пади. Шоир грузин аёли образини жуда улуғлайди. Нестон -Дарижон ном и ва образини жаҳон адабиётига олиб чиқди. Шота Руставели -Йулбарс терисини ёпинган паҳлавон» асари билан хатто Европада уйғониш даврида ижод қилган шоирлардан ўзиб кетди деб таъриф берилади.

Унинг ёлғизгина асари севгига садокат, мардлик, ботирлик руҳи билан сўғорилиб қолмасдан:

Муҳаббатда вафокор бул, пасткайишкка бегона, Айршица чидаб тургин, сабр кипгин мардона. Сен ягона маъшукангга мухлис булгин барқарор, Фа%шу зино, нафсоният назаримда кўп мурдор,—
деб айтади.

Айн и чоғда ушбу мисралар дидактик, яъни панд-насихат руҳи билан сурорилгандир. Ўрта асрлар адабиётига хос бўлган бундай дидактик рух. асарнинг ифодавийлиги, уқишлигини таъминлайди. Асар-нинг тўзилиши,

шеър улчовлари Шарк. адабиётидан кўра Европа адабиётини кўпроқ эслатади.

Тарихаан маълумки, ўрта асрлардан анча илгариёк. қора денгиз буйларига Кавказ гузалликларига махлиё бўлиб келишган. Хатто мил-лоддан аввалги XIII асрдаёк. Оливия шахрига греклар, римликлар, кельтлар кела бошлаган. Эхтимол, айрим суз санъаткорлари таъсири Шота Руставели ижодига ҳам уз таъсирини курсатгандир. Бундай рух. асар сюжетида ҳам сезилиб турибди.

Шоир ўзининг овозини, созини, меҳрини «Маликаларнинг соф ишига» ухшатади. Мухаббатни улурлайди. Мухаббат шундай туйгу-ки, шоир наздида, у мусаффо ва соф калблар кдърида яшайди. Бу туйгу инсонни гузалликка етаклайди.

САЪДИЙ ШЕРОЗИЙ

(Абу Абдуллох, Мушрифиддин ибн Муслих) (1204-1294)

Магрибу Машрикда машхур шоир деб юксак баҳрга эга бўлган Саъдий Осиё шоирларининг ус-този ҳамдир. У Осиёнинг марказий шаҳарларидан бири Шерозда дунёга келади. Шоирлар шаҳри деб ном олган бу шаҳарнинг номи факат Эронда эмас, узоқ-узоқларга ҳам маълум ва машхур эди. Шерозда илм ўрганган олим Чингизхон зулми кучайгач, Багдодга боришга мажбур бўлади. Ун беш марта Маккани зиёрат қилади. Дамашкда яшаб қолади. Бу ерда ҳам хаёти осуда кечмайди. Қиш-карга, Хиндистон шаҳарларига боради. Карилик чоғида уз она шах.-ри Шерозга қайтиб келади. Саъдий поэзияси жуда машхурдир. Проза нули билан ёзилган «Гулистон», 8 минг мисрадан иборат «Бустон» номли пюх асарлари мавжуд. Гёте ўзининг «Ғарбу Шарк. девони»

асарида Саъдий шеърятини юксак баҳолаб, алоҳада фасл ажрата-ди. Шоир ижодида дидактика, панд-насихат алоҳида ўрин тутати. «Гулистон» асарида золим шохлар ҳақидаги ҳикоятлар мавжуд. Баъзи бир тадқиқотчилар шоирнинг 120 йил яшаганлигини таъкидлашади.

Саъдий инсонни улуғлайди ва етимларга хайр-эхсон ь;илиш лозимлигини куллаб-қувватлайди (Гётенинг «Ғарбу шарк девони» да Саъдий хурмат билан тилга олинади). Унинг мунозара жанри ва ав-тобиографик рухааги асарлари ҳам мавжуддир. Яқиний «Ук. ва ей» мунозарасини яратиш чоғида Саъдийдан илх.омланганини тилга олади.

Саъдийнинг «Бустон» асарини Маъсуд ибн Ахмад, «Гулистон» асарини эса Сайфи Саройи Ўзбек тилига таржима қилган.

Саъдийнинг адабий мероси жуда бой. Хаётлик чоғидаёк. асарлари етти икдимга тарқалиб кетган деб таърифлашади. Шаркдиклар Саъдий шеърларини ёд олишни савоб иш деб билишган. Саъдийхонлик ксчалари бўлиб тўрган. Унинг газалларини тўплаб, алоҳида китоблар қилишган. Али бинни Ахмад бинни Абубакир (Манбаларда тахаллу-си Бесутун бўлган дейилган) Саъдий асарларини тўплаб куллийёт туз-ган. Бу куллийётда «Шаш рисола», («Олти рисола»), «Гулистон», «Бустон», «Касойиди араби»,

(«Арабча касидалар»), «Қасойиди фор-сий», («Форсча касидалар»), «Сохибия», («Сохибнома»), «Маснави-ят», («Маснавийлар»), «Муламмоат», («Ширу шакарлар»), «Муфра-дот», («Фардлар») алохида-алохида ўрин эгаллаган.

Саъдий пандномаларида дидиктик рух. уфуриб турибди. Эхтимол шунинг учўндир шоир асарлари халқ орасида тезда машхур бўлиб кетади. Шарк. таълим даргоҳаарида қадимдан то ҳозиргача педагоки-ка фанининг таркибий қисмларидан бири сифатида Саъдий ижоди-ёти ўрганиб келинмоқда. Шоир инсон умри давомида таълим-тарбия олиш керак деган гоёни илгари суради. Бу жихатдан «Гулистон» аса-рининг бобларга ажратилиши тартибини назарда тутишимиз мак.-садга мувофикдир. Биринчи боб «Подшоларнинг хислати», иккинчи боб «Дарвешларнинг ахлоқи», учинчи боб «Қаноатнинг яхшилиги», туртинчи боб «Хомушликнинг фойдаси», бешинчи боб «Ишк. ва ёш-лик», олтинчи боб «Натовонлик ва қарилик», еттинчи боб «Тарбия-инг кучи», саккизинчи боб «Сухбат одоби».

Бу боблар панднома руҳида битилгандир. «Бустон» асарида проза-нинг руҳига ҳамоҳанг поэтик оҳангни қуришимиз мумкин. Биринчи боб «Адолат», иккинчи боб «Эҳсон», учинчи боб «Ишк.», туртинчи боб «Товазуъ», бешинчи боб «Ризо», олтинчи боб «Қаноат», еттинчи боб «Тарбия», саккизинчи боб «Шукур», тукдизинчи боб «Тавба», унинчи боб хотима ўрнида берилса-да, юқоридаги бобларнинг мантиқий давомидир, ҳар иккала асарнинг ҳам тарбия жараёнида маърифий аҳамияти каттадир.

ХУСРАВ ДЕҲААВИЙ (Риёсиддин Абул[^]асан) (1253-1325)

Асли Шахрисабз (Кеш)дан бўлган шоирнинг ота-боболари тақдир тақозоси билан Деҳлига бо-риб Деҳлавий таҳаллусини олган. Отаси Туркигуй (Ўзбек), шоиртабиат киши бўлиб, онаси хиндлар-дан эди. Уз юртига қайтишни орзу қилиб юрган отаси мўғулларга қарши жангда ҳалок бўлгач, 8 ёшли уspirин Деҳаида умрбод қолиб кетади.

Сарой шоирларига яқин бўлгани учўнми даст-лабки шеърларига «Султоний» таҳаллусини бера-ди. Айтишларича, шоирнинг шеърлари 400000 байтдан зиёд бўлган. Туксон тук.кизта китоб муаллифи бўлган деб таърифлашади.

Шоирнинг шеърият мулки «Туффат ус-сигар» («Ёшлик тух.фа-си»), «Висот ул-хаёт» («Хаёт ўртаси»), «Туррат ул-камол» («Қамо-лотнинг бошланиши»), «Бақия ун-нақия» («Сараларнинг сараси»), «Нихрят ул-камол» («Қамолот чўққитси») деб номланган беш девон-га жамланган. Бундан ташқари, йирик дostonларни уз ичига ол[^]ан «Қирон ус-саъдайн» («Икки саодатли сайёранинг қушилиши»), «Миф-тах ул-футух» («Балабалар қалити»), «Дуволроний ва Хизрхон», «Нух. спехр» («Тукжмз қават осмон») асарлари мажмуаси ҳам мавжуддир. Низомийдан сунг ҳамсачилик анъанасини давом эттирган Хусрав Деҳлавий бу улкан ишни ҳам маҳррат билан нихралайди. Унинг «Қам-са»сидан ўрин олган беш дoston

куйидагилардир — «Матлаъул Ан-вар» («Ёритгичларнинг чиқиши»), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Искандар кузгуси» («Ойнаи Искандарий»), «Ҳашт беҳзшт» («Саккиз жАнаат»). Шарк. мумтоз адабиётининг алломалари Абду-рахмон Жомий, Алишер Навоий уни уз устози деб билган ва ҳар иккала шеърят султони ҳам «Ҳамса» яратишда Хусрав Дехлавий ижодидан баҳраманд бўлган.

Хусрав Дехлавийнинг «Ҳамса»сига кирган «Ойнаи Искандарий» («Искандар кузгуси») достони нихрятда кизи қарли воқеалар асоси-да битилгандир. Шарк. халқлари орасида Искандар ойнаси, ойнаи жаҳон, сеҳоли кузгу. Муъжизакор кузгу номи билан боғлиқ, воқеа-ларни учратамиз. Баъзи бир манбаларда Жамшид жомига ҳам киёс килинса, бошқа бир ўринларда «Устурлоб» деб номланган.

Хусрав Дехлавийнинг «Ойнаи Искандарий» достонида таъкидланишича, Искандар яратган устурлобнинг Чиндан Румга келтирила-ди. Бирок, бу устурлобнинг асосини текширадиган бўлсак, уни Искандар эмас, Чин хоқони яратганлиги равшанлашади. Чўнки Искандар Чин хоқонининг кузгусини куриб, ўзи Ҳам устурлоб яратишга киришади. Шунинг учўн ҳам «Ойнаи жаҳон» яратишга Искандар биринчи эмас, иккинчи бўлиб киришган. Бу ҳақда шоир шундай ёзган:

Яна кузгу у;ацда суз битган замон,
Чиндан Румга келган дейишади уамон.
Асоси Хоконлар, Искандарданмас,
Дедилар шу билан сузни қилиб бас,
Аммо бу даъвода Искандар подшоу;,
Иккинчиси бўлиб тикилди тану;о,

Бу билан шоир Хитойда қадимда илм-фан ва маданият раванк. гопганлигини таъкидламокда. Илм-фАнаинг юксаклиги жиҳагидан Хитой энг қадимий маданият учоғи бўлган. Дунёнинг ҳеч бир бурча-ида яратилмаган устурлобнинг Хитойда ихтиро этилиши фикримиз далилидир.

ДАНТЕ АЛИГБЕРИ (1265-1321)

Ўрта асрлар охири Уйғониш даврининг боши -икки давр оралигида яшаб ўтган Италиянинг улуғ адиби. «Илоҳай комедия»сида ёзувчи «Нариги дунё-ни»ни уч қисм — «Дузах», «Аъроф» ва «ЖАнаат»га бўлган. Асарнинг ҳар бир кiістмh 33 кушивдан ту-зилган бўлиб, кириш қисми бир кушиқ,, ҳаммаси бўлиб 100 кушиқдан иборат.

«Дузах» асарининг биринчи қисми — ер воронка шаклида уйлаб туширилган жой бўлиб, унда 9 поғонали чўкурлик мавжуд. Гуноҳ,корлар шу поҒО-нали чўкурларда азоб чекадилар. Пастки поғонага i ушган сари жон кяттикроқ азобланади. Данте ўзининг сиёсий муҳо-лифларини дузахга ташлайди, айник.са, христиан дини руҳ.онийла-рини каттик. қоралаб,

дузахнинг сунгги поғоналарига куяди. Поэма-пинг иккинчи кисми «Аъроф» деб аталиб, ер куррасига қарама-кар-ши жойлашган. Ер билан уни катта океан ажратиб туради. Океан ўртасидаги оролда баланд тоғ бор. Тоғ етти поғонали бўлиб, улардан ути б бораётганда айбдорнинг биттадан гуноҳа! ювилади. 7 поғонадан кутилганда 7 гуноҳ. (мағрурлик, ичиқоралик, газаб, умидсизланиш. гаъмагирлик, мечкаилик, бузгунчилик) йуқолиб, жАнаатга чи қа-ли. «жАнаат» ҳам- 9~қаватга оулинадй, жон қанчалик юқори поғо-иага кутарилса, у гуё худонинг марҳаматига шунчалик кўп муяс-сар бўлади.

Антик замонларда, айникса, Октавиан Август даврида гуллаб-яшнаган кудратли Рим давлати адабиёт ва санъат, илм-фан марка-чига айланган эди. Бу давр Рим тарихида олтин давр деган шарафли ном га муяссар булди. Императорнинг ўзи маърифатдан хабардор бўлиб, ижод ахлига беҳад яхшиликлар килди, хисобсиз инъомлар ҳадя этди. Римнинг довригини оламга таратди.

Улуғвор Рим Данте Алигъери, Петрарка, Баккаччо каби улуклар-ни етказиб берди.

Шоир 37 ёшга тулганда бошига беаёв кулфатлар ёгилади. Кўп йил-лар кўрашиб, истехзоли хажвий шеърлар ёзган Папа Партияси дав-лат тепасига чикдандан сунг шоирни биринчилар катори Флоренци-ядан кувгин қилади. Шундан сунг қолган умри Верона, Мантуя, Пари-ле, Лўки, Равенна шаҳарларида нихрятда отар ҳаёт гирдобиди утади.

Шоирлар ҳамма замонларда ҳам севги-мухаббатни улуғлаб кел-ган. Севган ёрининг тавсифини келтириб, унга ҳеч гузалнинг тенг келмаслигини таърифлашган. Бу еруф оламда ёлғиз ўзи ва сохибжа-молигина садо кат рамзи деб билишган. Гузалнинг жамоли, назоқа-ти, хусви-таровати, кадди-крмати ҳақида дostonлар битишган. Энг қадим замонлардаёқ,, инсоният хали гудаклик даврини бошидан ке-чираётган антик дунёдаёқ. гузал Елена билан Пирис севгиси ҳақида дostonлар битган Гомер эмасми!?

Данте со^ибжамол Беатричени севиб қолади. Унга атаб шеърл*р битганида 17-18 ёшларда эди. Кейинчалик бу шеърларни «Днги ҳаёт» тўпламига жамлайди.

Шоирнинг кейинги асарлари «Зиёфат», «Халқ нутки ҳақида» (1305), «Монархия ҳақида» (1313) асарларидир.

Бу трактат, ҳикоя ва рисоаларида дин, тил, сиёсий воқеалар, салтанатга дахлдор фалсафий фиколарини баён этади. Бу асарларни ўқир экансиз, шоирнинг уз фиколарини илмий мушоҳадалар билан бойитганига гувоҳ. буласиз.

Данте утмишдоши Овидий каби сарсон-саргардон юриб, дарба-дарларча ҳаёт кечиради. Ҳаётлигида унинг ижоди на бойлик келти-ради, на улуғлик шох.супасига чиқаради, на-да иззат-икром олиб келади. Мамлакатма-мамлакат, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ. кезиб юрар экан, гоҳида гадодан ҳам баттар факирона ҳаётга дуч келади. Бундай пайтда кўпгина асарлари сочилиб кетади. Шоир Ҳар қанча машақдатли ҳаёт сукмокдарига дуч келмасин, ёлғиз Беатриче-га ишонади, унинг ёди билан яшайди, севгилисининг бир куни ёр-дамга келиб ҳалокат ботқоғидан

кўғкаришни орзу қилади.

Данте уз хато ва камчиликларини буйнига олган танти шоир эди. У уз'ини қилган гунохлари учўн дузахга муносиб деб билади. “Дўзах” нинг биринчи фаслида - поғонасида Гомер, Гороций, Овидий, Лукам каби улуғ шоирларни учратса-да, улар қаторига ўзини ҳам шударгохга лойик. деб хисоблайди. «Дузах»нинг биринчи поғонасида булса-да, бу улуғларнинг гунохи унчалик кўп эмас.

Дузахнинг иккинчи поғонасида бузуклар. шахвоний хирсга берилганлар туради. Булар анчагина, шоир уларнинг айримларини та-ийди. Вавилония маликаси Семирасида, карфогенлик малика Ди-дона, Миср маликаси Клеопатра, Спарта гузали Елена ва бошқа-лардир. Шоир оддий халқ кишиларининг эмас, аслида бой-бадавлат хонадонларга мансуб гузалларнинг шахмат лаззатиға муккасидан кет-ганлигини кескин танкид қилади. Бу маликалар ростакамиға шахвоний ишратда учига чик,кан эди. Шоир хар поФОНага кутарилганча бузукликлар ва бу йулдаги хийла-найранглар ҳақида кизикарли ҳико-ятлар келтиради. Бу борада иккинчи поғонага кутарилганда Павло билан Францеско де Риммин ҳақидаги ривояти жуда кизикарлидир.

Шоир дузахнинг учўнчи кавятигтя мечкайларга дуч келади. Фақат у ИНИНГ қорнини уйлайдиган, еб-ичишдан ўзини сақлай олмаган-лардан нафратланади. Бундайлар учўн қорнини туйгазишдан узга буюк Оахт йук. Келажак ҳам, такдир ҳам, ҳаёт ҳам, эзгу ният ҳам еб-ичиш-дир. Албатта бундайлар дузахга муносиб.

Шоир туртинчи поғонада хасисларга дуч келади. Булар папа ва унинг хрмийлари. Халқлан беҳисоб бойлик тўплайдую, одамларни хайр-эх.сонга чақирадилар-у, узлари эса х.еч кимга мурувват курсат-майди. Одамларни тежамкорликка чақирадилару, узлари исрофгар-чиликка йуд, куйишади.

Дузахнинг бешинчи поғонасига баджахлларни кўяди. Уларнинг айримлари жahl орқасида узларини тутолмай оғир гунох.-жиноятга кул ўрган бўлсалар, анави утирган бир туда шохлар фуқароларни курқитиб, уларни янада мустахкам тобе қилиб олиши учўн узларини агайлаб жahlдор қилиб курсатганлар.

Дузахнинг еттинчи қаватида шоир уз қонларига беланиб ётган одамларни куриб, янада дахглатга тушади. Булар зуравонликни, бос-К.Ш[чиликни, ҚОТИЛЛИКНИ узлари учўн амал қилиб олган қонхурлар-дпр. Уларнинг тириклигида ҳам кузлари қонга тулиб юрарди. Бидисоб қотилликлар орқдсидан катта бойлик орттириб, рохат-фароғатда ишаган бўлсалар-да, энди дузах азобини тортмокда.

Дузахнинг саккизинчи қаватида тухтовсиз олов ичида ёниб-куйиб свам азобдаги одамларга кўзи тушади. Булар ёлгон гапирувчилар, алдов йули билан кун кечирган* фирибгарлар, ўзининг виждонини кптан каллоблар. Ноғохон шоирнинг кўзи Папа Николай III га ту-ш иб қолади. Бечора рух.оний чўкурликдаги аланганинг коқ ўртасида и н)0 чекарди. Шоир ўғ ичида ёнаётганлар ичида уз мансабини суис-ii-i.мол қилганларни, иккиюзламачиларни, порахурларни, жиззаки-‘i.ірnn кўради. Папа Банифаций

VIII ҳам ҳадемай шу даргоҳга келиб, Vi ичида қовурилишини башорат қилади.

Дузахнинг 9-кавати нихрятда раҳматли. Булар, муз устида азоблапарди. Муз тафтигачйдолмай бир-бирини гажиб, очликда азоб тор-таётган хоинларга дуч келади. Шоир бу хоинлар ичидан икки киши-ми топиб қолади. Уз фарзандларига ҳам хоинлик қилишдан тоймаган бу аблахларни шоир дузахнинг энг кийноқдарига маҳкум деб уйлайди.

Асарнинг иккинчи қисмида шоир «Аъроф» буйлаб саёҳатга чиқади. Бу ердагиларнинг гуноҳи унчалик оғир бўлмай, ҳадемай улар гу-ноҳларидан халос бўлиб жАнаатга утадилар. Вергилий жАнаат эши-гига етганда Данте билан хайрлашади. Чўнки, улуғ устоз Христиан эмас эди. Шу маҳал Дантенинг ёнгинасида Беатриче пайдо бўлиб, севимли шоирни ЖАнаатга олиб киради. Ошиқ, билан Маъшуқа Жан-натда дилларига яқтш олийжаноб инсонларни кўради. Бу ерда Италиянинг Янги императори Генрих VII га алоҳида жой ажратилгани-ни куриб қувонади.

Шоир уз ватанига қайтиш ниятида императорни ҳар қанча улуғламасин, уни шарафлаб жАнаатнинг турига кушишга ўринмасин бефойда эди. Унинг уз юртига келиш орзуси амалга ошмайди. Унинг барча илтижолари эътиборсиз қолади. Тириклигида ҳ.еҷ бир қаромат қурсатолмасида, ватандошлари, кейинги авлодлар уни «шоирим, ватандошим», деб фахоланадиган бўлишди.

ЖОВАННИ БОККАЧЧО (1313-1375)

Италян адабиётининг улуғ адиби ЖовАнаи Боккаччо новелла жанрида сермахсул ижод қилади. Парижда тўғилган ЖовАнаи отаси вафот этгач Италияга бориб, Флоренция, Неаполда билим олади. Ёшлигидан антик адабиёт намуналарини берилиб ўқийди. Тарихий обидаларга, қадим замондан қолган ёдгорликларга катта қизиқмиш билан қарайди. Дастлаб рицарлик романларини қайта ишлайди. Ўғла даврларда рицарлик романларини ўқиш одатий бир тусга кириб қолган эди. Айниқ, -са, Вергилий ижоди унга катта таъсир қурсатади. Хусусан «Амето» (1341) асари Вергилийнинг «Буколикалар» (Чўпон шеърлари) асарига жуда ухшаб кетади. Қадимги дунёда чўпонлик назм-наволари кенг тарқалган.

«Фьезолан парилари» (1345—1346) поэмаси «Метаморфоза» асарига кўп жихатдан ухшаб кетади. Бу ҳолат Францияда тўғилган Жо-вАнаининг Италия адабиёти ва маданиятининг қанчалик тез узлаш-тириб олганидан далолат беради.

«Фьяметта» (1343) асари психологик роман деб баҳоланиб, Боккаччо номига катта шухрат келтиради.

Адиб ёшлар ҳаётига, севги ва муҳаббат мавзусига алоҳида эътибор билан қарайди.

«Декамерон» (1352—1354) ҳикоялари тўплами жаҳон адабиётининг

жавохирлар сандигида нодир асар ҳисобланади. Асарда ҳикоя қилинишича, Флоренцияда дахшатли улат касали таркалиб, бундай о(л)атдан кутилиш мақсадида 7 киз ва 3 ўғил урмонга бориб кун кечи-ра бошлайдилар. Улар зерикмаслик учўн ҳар қайсиси унтадан ҳикоя, жами ун кунда юзта ҳикоя айтишади. Асар сюжети Шарк адабиётида нодир асар ҳисобланган «Минг бир кеча», Фарб адабиётида кенг шухратга эга бўлган «Метамарфоза» ларга жуда ухшаб кетади.

ЖовАнаи Боккаччодан сунг унинг анъаналарини давом эттириб, кўплаб адиблар новеллалар тўплами яратишга киришади. Маргарита Поварская «Хептамерон» («Етти кунлик воқеа») асарини ёзади. «Декамерон» («Ун кунлик воқеа») каби кунлик воқеани тасвирлашни ор зу қилган адиб оғир дардга чалиниб, оламдан утади. Ж. Боккаччо ҳар бир новеллани бадиий воситалар билан боғлашга, характерлар-пи очиб беришга ҳаракат кўтган. Шунинг учўндир бу новеллалар Тўпламини айрим тадқиқотчилар Уйғониш даври романи деб баҳр-найдилар. Адиб шу биргина романи билан жаҳонга машхур бўлди.

«Декамерон» ҳикоялар тўплаларими ёки романми, халигача адаби-спиунос олимлар мунозара юритадилар. Асарни кетма-кет жойлаш-ian юзта ҳикоядангина иборат десак, унда Ҳар бир ҳикояни бир-би-рига боғлайдиган романдаги каби ўзига хос бадиий воситалар мавжуд.

«Декамерон» уз ўқувчисига эзгулик ва эхтирос бағишловчи асарлардир. Унда ишк.-муҳаббат, севгига садоқат, умид ва ишонч уз ифо-часини топган.

Бешинчи кунда айтилган ҳикояда берилишча, Аристипининг ўғли Галею жуда шух, жиззаки, кўп тентакликлар қилавериш хамманинг жоп ига теккан. Ҳар қанча калтак ва ҳа қоратлар унга қор қилмайди. Vina Чимоне (хайвон) деб лақаб қуйса ҳам парво қилмайди. Жанжал-гавгосиз туролмайди. Ота-она ҳам ўғлининг бу қиликларидан и- юр бўлиб, уни чўпонлар тудасига кушиб қуяди.

Бирок; йигит севиб қолгандан сунг, ўзининг ёкимсиз қилиқдари-iaii поз кечиш, жажлдорликдан тушиб, мутлақо узга бир одамга ай-мпади. Гузал кушиқдар хиргойи қилиб, халқ холоскорига айланади. Бу асар мазмунида ишк-муҳаббат инсонни қайта тарбиялайди, уни янгидан дунёга келтиради, деган фикрни билдиради. Хақиқий муҳаббат инсонни яхшиликка, эзгуликка етаклайди.

Асарнинг кейинги ҳикояларида ҳам бир-биридан қизиқ воқеалар берилган. Бошқа бир ҳикояда Массо деган кишининг кирдикорлари фиш ггилади. У ўзини такводор Альберт деб таништириб, кундуз кунлари черковда бўлса, кечалари бўзикчиликлар билан шўғуллана-ди. Охир-оқибат сири фош бўлиб, шармисор бўлади. Бу асарида адиб, ҳамма такводорларнинг ҳам ҳудожуй ва покиза қалб эгаси эмаслиги-ни киноя билан ҳикоя қилади.

Деярли барча ҳикоялар руҳада истеъзолар мавжуд. Бу билан ёзув-чи мавжуд тузум, жамиятдаги ярамас иллатларни каттик. танқид қила-ди. Тўғри, асарда Галезо билан Эфигения, Гисмонда билан хизмат-қор, Альберт билан Лизетта ва хрказо кўпгина ҳикояларда эркак билан аёл ўртасидаги илиқ.

муносабат аслида бир тасвир воситаси бўлиб, асарнинг кязикарли чиқишини таъминлаган. Аслида эса асарда, мардлик, жасорат, яхшилик, эзгулик улуғланади, риекорлик, тухмат, нафс балоси, инсонлар ўртасидаги тенгсизлик, жаҳолат, зуравонлик қораланади. Хар бир ҳикояда инсонларга хос яхши ва ёмон, гузал ва хунук хислатлар очиб берилади.

ХОФИЗ ШЕРОЗИЙ (Шамсиддин Муҳаммад) (1320-1389)

Жаҳон поэзиясининг дохийси деб ном олган Хофиз беш юздан зиёд газаллар муаллифи. Етти-ун бир байтдан иборат газаллари асосан шоир ули-мидан сунг шоғирдлари томонидан тўпланиб, ки-тоб холига келтирилган. Шунинг учўн ҳам кўплаб газаллари йуқолиб кетган, баъзилари узгаришга учраган.

У Эроннинг адабиёт ва санъат гуллаб яшнаган шаҳри Шерозда тўғилиб, бутун умрини шу она шаҳрида ўтказади. Хофизнинг, айникса, масъавий тарзда ёзилган «Сокийнома» асар машхурдир. Гёте ўзининг «Ғарбу Шарк девони», «Хофиз китоби» асарида Хофиз ижодига юксак баҳр беради.

Александр Сергеевич Пушкин Хофиз шеърлятига асир бўлгани ни айтиб, унга атаб шеърлар битади. Кўплаб Ғарбу Шарк. шоирлар" Хофизни уз устози деб бил ад ил ар.

Шаркда Хофизни «Нукта санж шерик» деб аташади. Амир Тем Шероз шаҳрини иштол этганда Хофиз билан учрашади. Шар Хофиз шоирларнинг шоири деган юксак ёрлик. сохибидир.

Хофиз поэтикасининг машхурлиги шеърларининг ҳаётй оҳа на кишига яхши кайфият бағишловчи рух. билан йўғрилганлигидадир. Гарчи Хофиз ҳаётлигида уз газалларини тўплаб алохида дево' қилишга кизикмаган бўлса-да, унинг газаллари кулдан-кулга ути иусхадан нусха кўпайиб, унинг оҳанги еру кукни тутиб кетган эдц

деб таърифлашади. Мухлислари унинг газалларидан катта-кичик де-вонлар тўзиб олишади.

Судий нусхаси деб ном олган, 1423 йилда яратилган девонда шо-ирнинг 573 та газали, 42 та қитъаси, 69 та рубоййси ва бошқа бир қанча асарлари берилган.

Шоир ўзининг Ирок,, Форс мамлакатларига машхур бўлиб кетга-иидан гохида ҳайратга тушиб кувонади, сунгра у Багдоду (араб) Таб-риз мамлакатларига номи кенг тарқалишини хоҳаайди ва ҳақиқатан ҳам орзу килганидек унинг номи жаҳоннинг узоқ-узок, улкаларига сгиб боради.

ЖОМИЙ (НУРИДДИН АБДУРАҲМОН) (1414-1492)

Тожики мумтоз адабиётининг улкан намоян-ласи Жомий Хирот шаҳрида тўғилган. Алишер Павойи уни устоз деб тан олган, устоз ва шо-мфд ўртасида яқин ижодий ҳамкорлик мавжуд Оулган. Турли хил мавзуларга оид эллиқдан

зиёд асари мавжуд.

Жомий жаҳон адабиётида Низомийдан сунг с 1 гилик ёзади. Етти дostonдан иборат «Хафт ав-ранг» («Етти тахт») деб номланувчи шох.она асарри жаҳондаги кўпгина халқлар тилларига таржи-мн қилинган. Низомий, Амир Хусрав Дехлавийдан сунг учинчи бўлиб • Хамса» ёзишга киришиб, сунгра «Беш дoston» дан еттилик сари кадам қўяди.

Ёзган асарлари: «Бахористон» (1486-1487), «Юсуф ва Зулайх.о», Соломон ва Абсол», «Аруз», «Силсилат уз-зах.об», «Хафт авранг».

Шарк, мумтоз адабиётида «Девон» тўзиш, уни фаслларга бўлиш, Ш) Пирини алоҳида номлаш, мавзу бўйича ҳамоҳангликни тамишлаш аниъиага айланган. Бу ҳолатни Саъдий, Хусрав Дехлавий ва Навоий ижодида ҳам куришимиз мумкин. Алишер Навоий «Чор девор» ми гурт ном билан атаиди.

Жомий «Хамса» яратишни кўпдан буен орзу қилади. Бироқ, бундай буюк ишни бошлашга, Навоий каби журъат қилолмайди. Навоий ҳим «Хамса» яратишни осон иш деб билмайди ва кўп йиллар журат қилолмай рухан кийналади. Жомий ҳам худди шундай вазиятга тушади. «Хамса» ёзишдан аввал «Силсилат уз-зах.об» («Олтин мн*мр», 1472), «Саламон ва Абсол» (1480-81) деб аталувчи иккита дoston яратиб, уз мах.оратини синаб кўради.

Жомий журъат ва жасорат тимсолига айланиб, 1481—1482 йил-ларда «Хамса» нинг биринчи дostonи «Тухфат ул-аҳрор» («ХУР ки-шиларнинг тухфаси») асарини ёзиб, бундан ўзи ҳам завкланади.

Бундай рухий кутаринкилик кейинги дoston «Сабҳат ул-аброр» («Яхши кишиларнинг тасбиҳи») ни ёзишга ундайди. Учинчи дoston «Юсуф ва Зулайхр» (1483), «Лайли ва Мажнун» (1984), «Ҳиротномаи Искандарий» (1985) бирин-кетин бешта шох. асар ҳам якунла-нади.

Жомий еттита дostonини жамлаб «Хафт авранг» («Етти карокчи юлдуз» — «Етти тахт») деб атаиди.

Жомий ижодида панднома руххл жуда кучли. Шунинг учўн Ҳам у нинг асарларининг таълим-тарбия жараёнида аҳамияти бекиёсдир. Бу жихатдан 8 фаслдан ташкил топиб, наср йули билан ёзилган «Ба-хрристон» (1486—87) асарини эслаш ўринлидир.

Жомий беадад поэтик кувваи хрфизага эта бўлган шоирдир. У тимсиз ижод қилиб авлодларга улкан адабий мерос қолдирди.

«Накши фасус» («Жавохирлар нак.ши»), «Накд ун-нусус» («Нусус танкиди»), «Нафокат ул-унс» («Шулалар зиёси»), «Нафокат ул-унс» («Дўстларнинг вафоси») каби ижод тух,фалари шоир номини аба-дийликка мухолади.

Бўғунги кунда Жомий номи Саъдий, Хофиз каби жаҳоннинг узок, нукталарига ҳам маълум ва машхурдир.

АЛИШЕР НАВОИЙ
(1441-1501)

Алишер Навоий 1441 йил 9 феврал куни Хиротда тўғилади. 1447 йилда Шохрухмирзо вафотидан сунг тож-тахт учўн кўраш кучайиб, Навоий оиласи Ирокда кучиб утиб, Тафт шаҳрида яшай бошлайди. Тафт шаҳрида Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» асарини укдйди ва унинг сухбатида бўлади.

1450 йилда Тафт шаҳридан Хиротга кучиб келади. 1450 йилдан бошлаб отаси Риёсиддин Кичкина Хирот шоҳи Абулқрсим Бобур саройи-да хизмат кила бошлайди. Кўп утмай Риёсиддин Кичкина Сабзавор шаҳрининг (Эрон) хркими этиб тайинланади.

Алишер Хиротда қолиб, Саъдийнинг «Гулистон», «Бустон» асарларини, Фаридиддин Атторнинг «Мантик. ут-тайр» асарларини ёд олади.

Хоразмда шоҳ. Абусаид зулмидан безган халқ Кўғлўғ Дарвишга қарши кузголон кутариб, унинг уигани улдиради. Отаси Риёсиддин Кичкина улганда Алишер 12—13 ёшларда эди.

15 ёшида дўсти Хусайн Бойкаро билан Абулқрсим Бобур саройида хизмат қала бошлайди. 1456 йилда Абулқрсим Бобур Машҳадга жунайди, Хусайн Бойкаро ва Алишерни ўзи билан бирга олиб келиб Машҳадда у қатади.

1457 йилда Абулқрсим Бобур вафот этгач, Хусайн Бой қаро Марвга кслиб, тахтни эгаллаш учўн куч тўплайди. Алишер Машҳадда қолиб, ўкишни давом эттиради.

1459 йилда Хирот тахтини Абусаид эгаллайди. У Хужа Ахрор мас-иаҳати билан иш юритади. Абусаидга қарши кўпгина кузголонлар бўлиб уйди. Бундай кузголонларга Алишернинг тоғалари Кобулий ва Ға-рибийлар Ҳам иштирок этади.

Абусаид Алишернинг Хиротда туришини хавфли билиб, Самар-мдга жунатади. Чўнки Алишер Хусайн Бойкаронинг яқин дўсти эди.

С'амарқандда Фазлуллох, Абулайс деган олим Алишерга икки йил тлим беради ва уни уз фарзандидек кўради. Алишер Алой Шоший-плн ҳам таълим-тарбия олади.

1469 йилда Абусаид Рарбий Эронни эгаллаш учўн бўлган жангда ҳалок бўлади. Абусаид улимидан сунг, Хирот тахтини Хусайн Бойкаро эгаллайди.

Шу йилнинг апрелида Алишер Самарқанддан Хиротга келади ва хирот шоҳи Хусайн Бойқарога бағишлаб касида ёзади.

Навоий Хиротда Хусайн Бой қаро саройида мухрдорлик - мухр босиб, хужжатларни тасдиқ кууювчи лавозимида ишлайди.

1472 йилда Навоий шоҳ. Хусайн Бойкаронинг вазири лавозимига пшинланади. Хусайн Бойкаро саройида мусаввир Бехзод ва хаттот (улюн Алига хрмийлик ва устозлик қилади.

1476 йилда Навоий вазирлик лавозимидан истеъфо беради. Мали дд и дин Навоийнинг ўрнига вазир бўлиш учўн Хусайн Бойкаро ҳл зинасига 2000 туман акча олиб келади.

Навоийнинг ўрнига Низомулмулк деган жохил ва золим киши натр бўлади. 1487 йилда Навоий Астрободга хрким қилиб тайинла-падн.

1483 йил «Ҳамса» ёзишга киришиб, «Хайрат ул-аброр» асарини <• тли. 1484 йилда «Фархрд ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъаи сапёр» асарларини ёзади.

1485 йилда «Садди Искандарий» («Искандар девори») асарини с иди. 1492 йилда устози Абдурахмон Жомий вафот этади.

1496 йилда Хусайн Бой қаро уз невараси, Бадиуззамоннинг ўғли Мумии мирзониулдиради. 1491 йилда 450 дан ортиқёзувчининг ҳаёти ил ижодига оид «Мажолис ун-нафоис» («Гузал мажлислар») асарини сзади.

1500 йилда «Махбуб ул-кулуб» («Кунгилларнинг севгани») асарини насрнинг саж-қрфияли наср усулида ёзади. 1500 йил 28 декабрда

Хусайн Бойқаро исён қутарган ўғли Муҳаммад Хусайн Мирзони енгиб Астрободдан Хиротга қайтиб келади.

Замондоши тарихчи Хондамирнинг «Макарим ул-ахлоқ» («Яхши хулқлар») китобида Навоий ҳаётига оид муҳгш фиколар айтилган.

Тарихчи Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» номли китобида ёзили-шича, «Амир Алишернинг бобоси Амир Темўрнинг ўқии Умар Шайх билан кукалдош (эмакдош, бир онани эмган болалар) эди», дейи-лади. Муаррих ва шоир Давлатшоҳ. Самарқандийнинг «Мажма уш-шу-аро» («Шоирлар йигини») китобида «бу донгдор амирнинг, (яъни Алишер Навоийнинг) мартабали отаси уз даврининг машхурлари-дан бўлиб, Чигатой, Хуросон ва Мовароуннахр бир вақадар Чингиз-нинг ўғли Чигатой томонидан идора қилингани учўн Чигатой эли-нинг қахрамонларидан эди», деб қайд этилган.

Навоий ўзининг «Насойим ул-мухаббат» («Мухаббат шабадала-ри») асарида Али Яздий билан бўлган учрашувини таъкидлайди.

Шоирнинг ижод мулки улкан хазина. «Лисон ут-тайр», «Мажолис ун-нафоис» («Нафис мажлислар»), «Бадое ул-бидоя» - «Бади-ийлик ибтилоси» (1476), «Наводир ул-нихря» — «Нихрясиз нодирликлар» (1483), «Вак.фия» (1482), «Тарихи мулки Ажам» — «Ажам шохлари тарихи», «Тарихи анбиё ва ҳукамо» — «Анбиёлар ва хркимлар тарихи», «Ҳамсат ул-мутахайрин», «Холати Пахлавони Муҳаммад», «Рисолаи муаммо», «Муфрадат», «Хозойин ул-маоний» — «Маънолар хазинаси» (1490), «Баройиб ус-сигар» — «Ёшлик гаройи-ботлари», «Наводир уш-шабоб» — «Йигитлик нодирликлари», «Бадое ул-васат» — «Ўрта ёш гузалликлари», «Фавойид ул-кибар» — «Кек-салик фойдалари», «Девони Фоний», «Мезон ул-авзон» — «Вазнлар улчови», «Хайрат ул-аброр» - «Яхши кишиларнинг ҳайратланиши», (1483), «Фархрд ва Ширин» (1484), «Лайли ва Мажнун» (1484), «Сабъаи Сайёр» — «Етти сайёра» (1485), «Садди Искандарий» —; «Искандар девори» (1485) асарлари жаҳон адабиёти хазинасидаг нодир асарлардандир.

ЗАХИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР
(1483-1530)

Хондамир «Хабибус-сияр», Гулбаданбегим «Хумоюннома», Хае Нисорий «Музаккир ул-ахбоб» асарларида Захириддин Муҳамад Бобур ҳаёти ва ижоди ҳақида қимматли фактларни айтиб утг" Н. Ильминский «Бобурнома»ни рус тилига, Эльфинстон Эрскин Б' иериж инглиз тилига таржима қилади. Х- Ёкубов 1941 йилда «Боб: номли монография яратади. Захириддин Муҳаммад Бобур 1483 йи

Фаргона вилояти ҳркими Умаршайх оиласида дунёга келади. Умаршайх Мовароуннахр ҳокими Абу Сайд Мирзонинг ўғли бўлиб, 1455 йилда Самарқандда тўғилиб, 1494 йилда Фаргонанинг Аҳси деган жойида фожиаи вафот этади.

Аҳси Аркони давлат турадиган жой. Онаси Кўғлўғ Нигорхоним мўғул хонларидан Юнусхон-нинг кизи бўлган.

1494 йилда отаси вафот этгач, 12 ёшли Бобур тахтга утиради. 1497 йилда Самарқандни эгаллайди. 1500 йилда 19 ёшли Бобур Самарқандни иккинчи бор эгаллайди. Шу даврда Хиротдаги Алишер Навоийдан мак-губ олади. Бирок, бу мактуб йуқолган. Бобур Алишер Навоийга жавоб мактуби ёзади. Шайбонийхон иккинчи бор хужум қилиб, Самарқандни эгаллайди. Шаҳарни 5 ой қамал қилиб туради.

Шундан сунг Бобур озгина одамлари билан шаҳарни ташлаб чи-киб кетади. 1507 йилларда Жиззах, Уратепа, Тошкент, Хужанд то-моиларда саргардон юради.

Андижон Шайбонийхон қулига утгач, 1503—1504 йилларда Бобур ҳисор тоғлари орқали Кобулга боради. Бобур Хиротда «Хатти Бобу-рий» ни жорий қилади.

хусайн Бойқаронинг ўғиллари Бадиуззамон ва Музаффар Мир-юнарнинг подшоҳ. бўлиб тўрганини қуриб, ажабланади. Шайбоний-чомга қарши қўрашда Хусайн Бойқаро ўғилларининг ожизлик қили-шнми сезган Бобур Хиротдан Кобулга келади.

йилда Шайбонийхон Хиротни эгаллаб, Хусайн Бойқаро ав-иодларини қатл этади. Шу йили Бобўрнинг ўғли Хумоюн тўғилади.

йилда Бобур Кобул ва Разнани эгаллаб, ўзини уша ерлар-ниим иодшохи деб эълон келади.

1510 йилда Эрон шоҳи Исмоил Сафавий Шайбонийхонга қарши юриш қилганда, Бобур у билан бирга ҳаракат қилиб, Самарқанд тахтини эгаллайди.

1512 йил 28 апрелда Бобур Шайбонийхон авлодларидан Убайдулла Султон билан бўлган жангда енгилиб, Кобулга қайтади.

1504—1526 йиллар Кобул ҳукмдори Бобур бўлиб, Хиндистонни эгаллагандан сунг, Кобул ҳукмдорлигини ўғли Комрон Мирзога беради Бобўрнинг ўғиллари Хумоюн, Комрон, Аскарӣй, Хиндол.

1503 1504 йилларда Бобур туркийларнинг алифбосини, хатини, ёзувини жорий қилиб, «Хатти Бобурий» дарелигини жорий этади.

1522 йилда Бобур Кандахррни эгаллайди. Бобўрнинг кизлари Гулчехра,

Гул ран г, Гулбадан..

1526 йилда Бобур Деҳли яқинидаги Панипат деган жойда 12 минг аскар билан ҲИНД шоҳи Иброҳим Лодийни 100 мингга яқин лашкари, 2 мингга ЯҚИН жанговар фили билан маглубиятга учратади.

Унинг «Мубаййин», «Хагги Бобурий», «Мухтасар», «Бобурнома», «Воқеоти Бобурий», «Тузўқи Бобурий» асарлари бор. «Вокранома» асарида 1496-1530 йиллар ораллигидаги воқеалар қаламга олинади. 1525—1530 йилларда ёзиб тўғатилади.

ФУЗУЛИЙ

(Муҳаммад Сулаймон) (1498-1556)

Фузулийнинг отаси бир вақтлар Озарбайжон-нинг Араш деган жойида тўғилган. Кейинчалик уларнинг оиласини тақдир Ироқдаги машхур ша-ҳар Бағдодга яқин Карбало деган жойга етаклаб борган.

Уша даврларда Бард од илм-фан, адабиёт ва санъат гуллаб-яшнаган маърифат учоғи эди. Кўплаб Шарк. алломалари Бағдодда тахсил олган сир эмас. Фузулий ёшлигидан илм олишга бе-рилиб, Бағдод адабий мухити билан боғланади. Қалами шу шаҳарда чархланади. Шунинг учун Бавдодий таҳаллусини ҳам куллаб келган.

Бағдод шеърият мулкида туркигуй шоирларнинг обриси баланд бўлган. Форс, араб шоирлари Низомий, Навоий номларини ҳурмат билан тилга олишарди. Бундан Фузулий фаҳоланар, қалби қувончга туларди. Фузулий бир умр ота юрти Арашни соғиниб яшайди. Бу улкага Қайтиб келишни орзу қалади. Фузулий ижодиёти жуда кенг, ундан улкан мерос қолган.

Уз замонасида Фузулийга тенг келадиган шоир бўлмаган. У «Лай-ли ва Мажнун», «ХафтҶам», «Анис ул-қалб» («Қалб дўсти»), «Матлав ул-эътиқод» («Эътиқод бошланмаси»), «Ринди Зоҳад», «Сихаат ва мараз», «Бангу бода», «Сухбат ул-асмор» («Мевалар сухбати»), «Ши-қоятнома» ва бошқа кўплаб газаллар мажмуасини ва «Рисолаи шои-рон» асарини яратгандир.

Шоир Фузулий ёшлигида Озарбайжон, ота-боболарининг юрти Араш ҳақида қизиқарли ҳикояларни эшитиб, бу жАнаатмакон улкага бориш ёди билан яшарди. Карбалода сув ниятда танқис, бир қултум сув инсон қони баробарида. Арашда эса сув мул, ҳар жабҳада чашмалар оқиб ётибди, қолаверса, бир томонда Каспий уммони ястаниб ётибди. Шоир Арашни соғиниб кўпгина газаллар битган. Хаёлидан бобоқалонларининг қиндик қони тўқилган муқаддас туп-роқ нари кетмайди.

Бироқ, ҳарб ишларида катта мансаб-мартабани эгаллаган отаси-нинг Карбалодан ҳеч ҳам кетгиси йўқ. Отаси Карбало даштини муқаддаслиги жиҳатидан Арашдан кам қурмайди. Бунинг сабаби ҳазра-и Имом Хусайн ҳоқи қуйилган бу даштни гарк этиш катта гуноҳдир. Зероки, ҳазрати Имом Хусайн шу даштни деб жонини қурбон қилган. Бу ҳақда кўплаб ҳикоятлар яратилган.

Ривоят қилишларича, Мухаммад Мустафо саллолоҳу' алайҳи ва саллам

Макканинг коқ ўртасидан сув чиқариш учўн Аллохха нола-нар қилган эмиш. Шунда Аллоху таолодан ваҳий келиб, «Сен иста-иш жойдан эмас, лекин сен севган бир фарзанд ҳоҳлаган жойга сув инъом этаман», деган эмиш. Муҳаммад пайгамбаримиз шундай сув-ни орзу қила-қила оламдан утиб кетибди. Пайгамбаримиз илтижолалари ижобат бўлиб, йиллар утиб, Карбалога Аллох иноятини вожиб этибдур. Карбалодаги булок, атрофида, даштнинг коқ, ўртасида уйлар қурилиб шаҳар барпо этилибди.

Бу ажойиб муъжизани қуролмаган гайридин язидлар шаҳарга ҳужум қилибдилар. Воқеа ярим тунда руй берибди. Ҳамма гафлат уй-кусида экан. Имом Хусайн жасорат камарини боғлаб, язидлар билан жапг қуилиб, гайридин язидларни ёлғиз ўзи енгибди. Тонггача давом тан жангдан сунг х.ориб-чарчаган имом булокнинг шифобахш су-иидан ичиб, бироз жони таскин топгач, бир ярадор язид беҳосдан ҳаҷрати Имом Хусайннинг боши учра қилич тортади. Ҳазрати Имом хусайннинг боши узра томган қон булок, сувига қушишиб, куёш-пиш ҚИЗГИШ тусига қиради.

Ҳазрати Имом Хусайн беҳуш ётар экан, Жаброил алайҳисалом айтибдиларким, «Эй, Хусайн, биламан сен Муҳаммад Мустафо саллолоху алайҳи ва салламнинг авлодидурсен. Лекин начора, сенинг руҳингни олиб кетмасам бўлмайдур». Шунда ҳазрати Имом Хусайн айтибдуларким: «Эй ҳазрати Жаброил, биламан сен ҳам улуғларнинг улуғидирсан. Лекин бир сония мен учўн шаф қат қилгил, тонг яқин-нашиб келаяпти. Менинг қоним аралаш ушбу сувдан бир қултум ичган кишини курсам армоним йукдир. Менинг улимим муқаррар, бунга ҳеч бир шак-шубҳа йук,. Бир сония сабр қилган», деб илтижо қилибдилар.

Шоир Увайсий «Карбалоннома» достонида Карбало даштини ниҳоятда улуғтаб, дostonнинг Ҳар бир мисрасини қалб қури, қуз ёши юмчилари билан битади.

Туркигуй шоир Муҳаммад Физулийнинг бутун умри Карбало даштида утади. Шоир ёшлигида Алишер Навоий газалларига ихлос қилиб ёд ола бошлайди.

Ҳазал бустонига етаклаган Ҳам Навоий деб билади.

Муҳаммад Физулий ўзи Азәрбайжон қавмига мансуб бўлса ҳам, шар шоири Низомийдан кўра кўпроқ Алишер Навоийга ихлос қуйган. Ианойининг Ҳам туркий, ҳам форсий тилда ёзилган асарларини то-ииб катта ихлос билан берилиб ўқийди, тинимсиз ёд олиш билан мапиул бўлади.

ФРАНСУА РАБЛЕ (1494-1553)

Француз Уйбониш даври адабиётининг йирик вакили Франсуа Рабле Турень вилоятининг Ши-нон шаҳарчасида, адвокат оиласида дунёга кела-ди. Дастлаб Шинон шаҳри яқинидаги рухрнийлар тайёрлайдиган маҳаллий мактабга боради. Монас-тирда фаолият курсата бошлаган Франсуа ман қилинган антик китобларни ўқишни бошлайди. Лотин, грек тилларини ўрганади. Гомер асарла-рини қизиқиш билан ўқийди. 1530 йилда Ман-

пельега келиб, қадимги дунё какими Гиппократ-нинг «Афаризм»ларини изохлаб беради. Лион шах.-рида касалхона табиби бўлади. Уч марта Италияга бориб, қадимги Рим маданиятини ҳамда лотин, араб тилларини ўрганади. «Гарган-тюа ва Пантагрюэль» эпопеясининг биринчи китоби 1533 йилда Аль-кфрибас Назъе тахаллуси билан «Улкан паҳлавон Гаргантюанинг ўғли Дипсад кироли ажойиб Пантагрюэлнинг дахшатли ва гоят куркинч-ли ҳаракатлари ва қаҳрамонликлари» номи остида ёзилади. Беш ки-тобдан иборат бу асарни у 20 йилдан зиёдроқ вақт мобайнида ёзади. Иккинчи китоби «Пантагрюэлнинг отаси Гаргантюанинг ваҳимали ҳаёти ҳақида» (1534), учинчи китоби «Олижаноб Пантагрюэлнинг қаҳрамонона ҳаракатлари» (1546), туртинчи китоби «Жасур Пантагрюэлнинг қаҳрамонона ҳаракатлари ва қимматли гаплари ҳақида» (1552), бешинчи китоби «Олижаноб Пантагрюэлнинг қаҳрамонона ҳаракатлари ва қимматли фиқолари ҳақида сунгги китоб» (1564) нашр қилинади. Франсуа Рабле номини жаҳонга машҳур қалган «Гаргантюа ва Пантагрюэл» асаридир.

Рабле уз асарида икки хил ҳаётни, икки хил тарбияни бир-бири-га киёслаб, ўзининг муҳим фиқоларини айта олган. Бир жамиятда икки хил ҳаёт, бир-бирига карама-карши бўлган таълим-тарбия — бирида схалостика, бирида гуманизм.

Кўпгина ёшлар схалостиканинг орқасидан эргашиб, онгини заҳарлаётганидан афсус чекади. Жамиятнинг бундай зарар-қунандапарини оловда куйдириш лозимлигини таъкидлайди.

Рабле уз асарида илмни улуғлайди. Бунинг учун икки хил тоифа-даги кишилар образини намоён этади. Бири ўқимишли, адолатпар-иар, одил кироли Тронзуъе ва унинг утли катта билим соҳаби бўлган Гаргантюа бўлса, иккинчиси саводсиз, ҳамма буюк ишларнинг соҳиби жиҳолат ва талончилик деб билган Пикрохолдир. Эски усулдаги схалостика ва сафсатадан таълим олган Пикрохол оддий жумбоқ-ларни ҳам магзини чақолмайди. У мутлақ мустақил фиқолашдан, адолатли ҳақм чиқаришдан маҳрум бўлган манкурт образидир.

«Гаргантюа ва Пантагрюэл» асарида фантастика ниятда кучли. Вироқ мана шу бурттириш, ухшатиш ва айникса, истиора ортида муҳим ҳаётий воқеалар яширинган. Аслида унда Ҳажв, сатира, юмор, кссатиш, крчирик., киноя кучли. Асарнинг биринчи саҳифасини уқир жансиз, кулгингиз кистаб завк.-шавк.қа туласиз. Таомни еб булгач, ол'зини «пар ёстикда артиши» ёки «палтонинг муйна ёкаси»га арти-пш воқеасини эслаб кўринг. Ёки Пантагрюэлнинг бир кўпи тиши оғриб қолганда, тишининг орасига чўчка боласи кириб қолиши, уни пан шаҳа билан олиши воқеаси ўқувчининг кулгисини кистабгина қолмай, ҳаётга жиддий муносабатда бўлишга ундайди. Гаргантюа--пинг сомсапазлар билан муносабати, овкатланиши учун пиво ва (юшка овкатларни истеъмол қилиши эпизодлари бир томондан кул-гили бўлса, иккинчи томондан уйлантириб қуяди. Бу асарда фангас-гик воқеалар ҳаётий ҳақиқатни таъминлайди. Гаргантюа отаси га ухшайдими? Ота билан фарзанд ўртасида фаркли ҳислатлар мавжуд. Гарозининг бир томонида ҳаёлот, иккинчи палласида ҳақиқат тура-ди.

Эх.тимол шунинг учўндир Француа Рабле мана шу ёлғиз асари билан жаҳон китобхоналарини ўзига сеҳолаб олгандир.

СЕРВАНТЕС
(1547-1616)

Мигель де Сааведра Сервантес испан адабиётининг йирик вакили. Унинг «Дон Кихот» рома-ни жаҳон адабиёти хазинасини безаб турибди. Сервантес асар мукаддимасида рицарь романла-рини фoш этиш сидиргасига кулай деб тўрган истехкомни ағдаришни уз олдиға асосий мақсад қилиб олади. Асар ўрта аср рицарь романларига пародия сифатида яратилган бўлса ҳам, мазмуни нихрятда кенг. Ламанч кишлоғида яшовчи эллик ёшлардаги бир камбагал дворян Кихот асарнинг бош қаҳрамони. И. Гюго, Ж. Байрон, Г. Гейне каби атоқли адиблар романға юксак баҳо беришади.

Романда феодал жамиятининг ярамас иллатлари, чўкур томир о гиб кетган урф-одатлар махррат билан тасвирланган. Асар қаҳрамо-ми Дон Кихот рицарь романларини берилиб ўкиб, дех.қончилик ва ончиликдан орттирган озгина даромадини ҳам китоб сотиб олишға сарфлайди. Хаёлан хақиқий рицарь киёфасида ноҳақдикларға қарши кўрашади. Бу йулда унға энг яқин дўсти Санчо Панса ёрдам беради на унға каттик. ишонади.

Ёзувчи ижодиға ҳайрат билан қараймиз. Биргина «Дон Кихот» адиб номини машҳур қилиб юборди. Бу икки ном шу даражада уйғунлатиб кетганки, «Дон Кихот» деганда Сервантесви ёки Сервантес деганда «Дон Кихот» ни тезда эслаймиз. Баъзан бир асарни тилға олганда унинг муаллифини эслашға кийналиш ҳоллари ҳам бўлади. Эндиликда Испаниянинг Алькала де Энарес шаҳарчасида тўғилган Мигелнинг номи эндиликда жаҳондаги деярли барча хонадонларға кириб борди. Айрим мамлакатларда бу китоб бир неча бор минглаб ну ехал ар да чоп этилган.

Маълумки, рицар сўзи асосан ўрта (V—XV) асарларда кириб кел-ган бўлиб, уз хужайиниға содик. вассал деган маънони англатган. Аслида рицарлар ясалган отларда, бошиға дубулға кийиб шаҳар кучаларини тулдириб юришган. Кирил нимани буюрса сузеиз бажа-риш уларнинг бурчи бўлган. Рицарлар кўпинча кирилға буйсунмаган одамларни, кишлокдаги ер эгаларини савалаб, мол-мулкларини та-лаб, хонавайрон қилишган. Бирок, хонимларға нисбатан одоб-товозе билан муносабатда бўлишган. Сервантес яратган Дон Кихот адолатпарвар, бечора одамларға мутлақ озор етказмайди, кейин эса меҳр-шаф қатли. Шу билан бирға бу романда дўстлик, фидойилик ҳам улушанади. Дон Кихотнинг дўсти Санчо Панса эса оддий камбагал киши. Аслида ҳаётда рицар лар кибру хаволи бўлган. Санчо Пансаға ухшаш қашшоқдарни кўп ҳам кузға илавермаган. Сервантеснинг махррати шундаки, Рицар Дон Кихот Санчо Панса билан дўст бўлади. Дўст бўлганда ҳам садокатли ј чексиз дўст!

Сервантеснинг қаҳрамонлари халқнинг орзусига, дилиға яқин. Шунинг учўн «Дон Кихот»ни ҳамма севиб ўқийди. Қдцим замонларда рицарлар уз

яроқбардорларига бирор вилоят-ни кўп йиллик машақдатли хизматлари эвазига инъом қилганлар. Ваъда қилинган инъомларни кутавериб қариб келган яроқбардорлар ҳам кўп бўлган. Яроқбардор Санчо Панса ваъда қилинган инъомни кутавериб қариб қолса ҳам дўстига ишониб яшайди.

ЛОПЕ ДЕ ВЕГА
(1562-1635)

Испан Уйғониш даври адабиётининг атоқли вакили. 1588 йилда «Енги Армада» флотидан испан солдати сифатида Англия қирғоқдарига боради ва шу юриш пайтида «Анжеликанинг гузаллиги»: номли илк поэмасини ёзиб ном чиқаради. Сонет, романс, қасидага поэма, пастроллер, хикоя, романлар муаллифи ва ҳатто ўзи таъкидлаганидек, 1500 та драматик асарлар яратган. «Ўз уйинг — улан тушагинг», «Дехқон уз қулбасида» пьесаларида муҳаббат ва никоҳ масаласи ёритилган. «Қўзибулоқ» пьесасини Х. Фулом Ўзбек тилига таржима қилган.

Лопе де Вега асарларининг мавзуси хилма-хил бўлиб, у серкирра ижодкор эди. Жаҳон драматургиясида муносиб ўрин тутди. Уни энг сермахсул умри давомида тинимсиз ижод қилган адиб деб аташлар бежиз эмас. Ўз ижоди билан жамият зулмига қарши тинимсиз ва муттасил кўраш олиб боради.

Лопе де Вега 1562 йил 15 ноябрда мухташам ва қадимий Мадрид шаҳрида, деҳаон оиласида туғилди. Кейинчалик уларнинг оиласи Кастилияга кочириб келади. Аввало илмий мактабда, сунгра Алькала де Энарес университетида ўқиган Вега ихши билим эгаси бўлиб етишади. Дастлабки иш фаолиятини котиб-л ва клан бошлаган йигит шеърийатга ихлос қўяди.

Шоирнинг бизгача 500 яқин пьесалари етиб келган. Қолганлари гурли хил сабабларга кўра йўқолиб кетган.

Лопенинги драматик асарлар яратишга ихлоси ортиб, бу йилда цапик бел боғлаганлиги «Комедия» яратишда янги санъати «1609» йилида таъкидлаб қўйилган. Лопе комедиялари ҳаётга нақадар яқин. Унинг комедияларидан антик дунёнинг моҳир ҳажвчиси Пловт ижо-и дипинг хиди келади. Маълумки, Пловт ўзининг «Мактанчоқ жангчи» асарида Артротрох ва Пергопошник образлари орқали қулидан ҳеч иш қилмайдиган мактанчоқлар қиёфасини маҳорат билан яратилди. Пловтнинг фикрича, мактанчоқлик ҳам ҳар кимнинг қулидан қилавермайди. Артротрох каби яроқбардорлар «қулигига сув пур-қилариб» Пергопошникни улуғлайвериш шу қўйга туширган. Натижада оддий ҳарбий амалдор ўзини Александрдек ва ҳаттоки ўзини йунж саркардадан ҳам устун қўяди. Ғалвир сувдан қутарилганда эса, аслида ниҳоятда мактанчоқ эканлиги ошқор бўлиб қолади. Бироқ, бу мактанчоқлик ўзинигина эмас, мамлакат бошига ҳам оғир қулфатлар келтиради. Веганинги комедиялари ҳам шу хилдаги воқеаларни қўйиб ҳажв қилади. Унинг комедияларида гоҳ мактанчоқлар, гоҳида фирибгарлар, порахурлар, нафс балосига мубтало бўлганлар, Қисилар ва шу

хилдаги кўплаб киёфалар, айнаи ҳаётда учрайдиган ярамас' иллатлар танкид остига олинадилар. Комедиянависнинг «Қирол Вамбанинг ҳаёти ва улими» (1604), «Симанкаслик киз» (1605) «рлирида мавзу турлича бўлса-да, мамлакатда авж олиб бораётган ички зиддиятларга изтех.зо билан ишора қилинадилар. Комедиянинг бошқа драматик асарлардан айри томони шундаки, томошабинга манзур мавзўни сахнага олиб чиқиш ва уни махррат билан бера олишдадир Томошабинни бир гуруҳ. образларга нисбатан нафрати ошеа, Бошқа бир гуруҳларнинг хатти-ҳаракатидан қах.-қах. уриб куладилар. Гап фақат нафрат ва кулгуда эмас, бу икки кутбнинг руҳига бошқаларни ўйлантриб юрган дард-ҳасрат сингдириб юборилади. Лопе комедияларида бу икки кутбнинг тукнашуви натижасида аланга олган ут-ојіов бор. Бу олов узгаларнинг калбини ёритади. Кўпдан буен кийнаб юрган дардига малкам бўлади. Аслида шоирнинг пьесалари мавзуси ҳам икки кутбга: бири тарихий, бири замонавий мавзўга булинади. Муаллифга тарихий мавзу ҳам кул келади, ишонувчан иродаси буш императорлар туфайли саройда иғво, фасод, хиёнат кучайиб кетаётганлигини, кайфу-сафоға муккасидан кетган давлат бошликларининг айблари билан мамлакатда қотиллик, зуравонлик авжига чикданли-ги киноя билан юзага чиқарилади. Лопенинг драмалари кескин кара-ма-каршиликлар гирдобидаги воқеалар асосига қурилган. «Граф Фернан Гонсалес» ёки «Кастилиянинг озод этилиши» (1625) пьесасида Испания тарихида юз берган мудхиш воқеалар, тож-тахт учўн ку-раш, боскинчилик ордсида юз берган турли хил разолатлар ҳақида ҳикоя қилинадилар.

Драматургнинг деҳаонлар кузғолонига бағишланган асарлари «Кўзибулок» драмасидир.

Воқеа «Кўзибулок,» кишлоғида бўлиб утади. Қирол фармойишига биноан деҳаонларга оғар соликлар солинар, зуравонлик ва кулфат-лар келтирар эди. Қиролнинг лаганбардорлари булмиш иккиозлама-чи феодаллар ҳам зуравонларга кушилиб, оддий фукароға баттар азоб-укубатлар берар эди. Бу ҳам етмагандек гузал кизларни саройга олиб кетар эди.

Драматург уз асарини яратиш чоғада тарихда бўлиб ўтган Фуенте Овехуна (1476) кишлоғи ахлининг кузғолонини ҳам обдан ўрганиб, асар воқеасига маҳорат билан боғлайди. Шунинг учўн ҳам асар «Кўзибулок» («Фуенте Овехуна») деб номланган.

Лопе де Вега Испан драматургиясини энг юкори чўққига кутарди. Фақат Испан драматургиясинигина эмас, Жаҳон адабиёт хазинасини дуру жавахирлар билан беади.

ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР (1564-1616)

Инглиз Уйғониш даври адабиётининг йирик вакили. Оддий косиб оиласида тўғилган Шекспир 1587 йилда Лондонга келади. Театрда аввал суф-лёр, сунгра актёр, кейинроқ режиссёр, ҳатто те-атрни бошқаришда директорга ҳамкорлик қилади.

Шекспир ҳаммаси бўлиб 2 поэма, 154 сонет ва 37 пьеса яратган.

Ижодининг биринчи даврида Шекспир «Адашишлар комедияси», «Кайсар кизнинг қуйилиши», «Вероналик икки йигит», «Сев-гининг беҳуда кучайиши», «Йук. нарсдан бир талай ғовға», «Ун икки кеча» каби комедиялар, «Генрих VI», «Ричард III», «Юлий Цезарь», «Ромео ва Жульетта» трагедияларини яратади. Ижодининг иккинчи даврида «Гамлет», «Отелло», «Кирол Лир», «Магбет», «Антоний ва Клеопатра», «Ка-риолан» трагедияларини ёзади. Ижодининг учинчи даврида трагико-медиялар — «Цимбелин», «Кишки эртак», «Бурон» асарлари ёзила-ди. У романтик эртак сюжетларга мурожаат этган. Г. Гулом, М. Шайхзода, Уйгун, Т. Тула, Ж. Камол ва бошқа адиб-нир Шекспир асарларини Ўзбек тилига таржима қилганлар. МуҲаббат шоху гадоға бир дейишади. Шекспир яратган образлари, турли тоифа кишилари ҳаммаси ишк. дейди, муҳаббат дейди. Шекспирнинг яна бир улуюшги шундаки, энг кийин адабий жанрда калам тебратади. Муҳими шундаки, жаҳон адабиётида ҳеч бир адиб Шекспир даражасига кутарила олмаган. Шекспирнинг яна бир маҳорати шундаки, деярли барча асарлари шеърӣ йул билан ёзилган. Куинча актёрлар асарини репетиция қилиш жараёнида шеърни гдлаш кийинлиги ҳақида ҳикоя қилишади. Шекспир шеърӣати эса равон ва ифодавий. Уни эса саклаб қолиш жуда осон. Шекспир ижодининг муҳим томони, унинг асарлари, диолоғ ва мополоғлари қатида фалсафа, маъно яширилган. Шекспир драма, трагедия, комедия, сонет устаси. Шу билан бирга у тарихнинг билағони, файласуф ва шоирдир. Шекспир шеърда прозаикдир. У фиколарни ёки мл и, тушунарли тарзда бери олган ҳар бир трагедиясида шундай сағрлар борки, уларни алоҳида шеър қгшиб эълон қилса ҳам бўлади. «Ромео ва Жульетта» трагедиясидан, Ромео тилидан:

У саҳарга жарчи бўлган тургайнжг ўзи,
Булбул эмас, севимли ёр, ана цараб кур,
Булутларнинг ортидаги бахил сахарны
Сукмокдадир кечаларнинг шамчироклари
Кувнок кундуз писиб турар тоғ туманида
Кетмоғлигим менга ҳаёт, қолишим улим.

Шекспир кетди, ўзидан кейин улмас мерос қолдириб кетди. Бу меросдан ҳозирги кунда миллионлар баҳра олмокда.

ЖОН МИЛЬТОН
(1608-1674)

Олимлар Англия адиби Бек Жонсон ижодига таъриф бериб, ум-риинг 46 йилини Шекспир билан, 28 йилини Мильтон билан яшади дсб улуғлашади. Бу бежиз эмас. Мильтон нотариус оиласида тўғилиб, диний шароитда яшади. Мильтон англиз ва лотин тилларида шеърлар ёза бошлади. Шулар ичида «Христосвинг эрталабки тўғилиши», «Шекспирга», «Қария жаноб» асарлари диний характерда эди. Ёшлиги диндорлар ўртасида

ўтган Мильтон университетда ўқишни давом эт-тиради. Сунг Лондонга яқин Гортони шахридан отаси кўрган уйида яшай бошлайди. Дастлабки «Кувнок ва гамгин», «Қомус» асарларини яратади. Ренессанс таъсири Мильтон ижодида якдош се-зилиб туради. Мильтон грек, латин ва қадимги еврей тилларини ўрганади. У ўзининг Англиясига қайтиб, 1640—1660 йиллар маданий ҳаракатида фаол иштирок этади. Дин ва ишонч мавзуси «Динга қаттиқ; ишонч, Папанинг иродаси ва юксаклиги» асарида, шахснинг озодлик мавзуси «Озод овоз ҳақида нутқ» асари-да, тарбия масалалари мавзуси «Тарбия ҳақида» тадқиқотида, шахс ҳаётида и неон озодлиги ҳуқуқлари мавзуси «Ажралиш ҳақда» асарида ва «Химия» асарларида уз ифодасини топган.

Мильтоннинг назарида инсон учун уч озодлик барқарор бўлиши керак: диний, оилавий ва гражданлик ҳуқуқлари. Мильтон ижодида латин тилида ёзилган «Англия халқининг химояси» асари алоҳида ўрин тутди. 1660 йилда Англияда таъмирлаш даври бошланади. Лондондан унча узоқ, бўлмаган шаҳарда Мильтон очликдан анча кийналиб ҳаёт кечириди. У бу даврда «Йўқолган жан| нат», «ЖАнаатнинг қайтиши» поэмаларини ва «Кўрашчи Самсоне трагедиясини яратади. 1655 йилда Жон Мильтоннинг латин тилида «Ўзимни химоя қиламан» китоби чоп этилади. Фавқулодда бундад ном билан китобнинг чиқиши ҳаммани хайратга солади. Кимдан ўзини химоя қилади, давлат тепасидагиларданми ёки душманлариданми? Оддий халқ Жон Мильтонга ҳеч қачон душман бўлолмайди. Адиб бу асарида турли хил жанрларда ижод қатлувчи гаразли ижод қорлардан кўпроқ, ҳавф-хатар кутади. Бундай оқим мухлислари А. Мое Филмер, Роуленд бўлиб, Жон Мильтонга улим жазосини тайим

лашни талаб қилар, уз макрадига эришиш учун қандай ёвузлии ларни қалишга тайёр эди. Жон Мильтоннинг «Йўқолган жаннат» асари дунёга машҳур бўлди. Бу асарда Одам Ато — ҳақиқий эркак, Момо Ҳаво ажойиб аёл қиёфасида номаён бўлади. Муаллиф бу икки образга инсонга ҳос барий ажойиб ҳислатларни жамлаган. Бу асар панд-насихат (дидантик) РУХ билан сўғорилган бўлиб, таълим-тарбия жараёнида муҳим аҳамиятга

эга бўлган асар сифатида қараб келинмоқда. Раббий Европа адабиётида диний эътиқодлар, диний қиёфалар, диний номлар билан боғлиқ, ҳолда йирик асар ёзган адиб, Данте Алигьери («Илохий Комедия») дан сунг Жон Мильтон эди. Жон Мильтон танлаган мавзу Данте Алигьери асаридан кескин фарқ қилиб, диний таассуфга қарши боради. Диннинг ижобий, тарбиявий жиҳатларига алоҳида эътибор қаратади.

ПЬЕР КОРНЕЛЬ
(1606-1684)

Француз адабиётининг машҳур драматурги Руан шаҳрида тўғилади. Дастлабки ижодини комедия ёзишдан бошлайди. Унинг «Мелита» (1629) деб номланувчи ҳаётини воқеага бағишланган комедия-си ижодини давом эттиришга катта туртки бўлади. Шу асар таъсирида «Клитандр», «Суд

хайъати», «Кироллик майдони» (1631 — 1636) драмалари би-рин-кетин ёзилади.

Корнель ўзининг «Сид» трагедияси билан машхур бўлади. Испан қаҳрамонлик эпосининг ёрқин ипмумаси бўлган «Сид ҳақида кушик» асари таъсирида ёзилган. «Сид» фшедияси нихрятда махррат билан ёзилган бўлса-да, драматургнинг Ппрнждаги мухолифлари уни обрусизлантириш мақсадида «Кучирмачи» деб ҳақорат қиладилар, обрусизлантиришга ўринадилар. Бундан қаттиқ, таъсирланган Корнель уз она шаҳри Руанга (1639-1640) кетиб қолади. Анча вақт ижод билан шўғулланмай, сунгра «Гораций», «Цинни», «Эдит» (1659) трагедияларини яратади. 1667 йилда яна Парижга қайтиб келиб, машхур драматург Рассин билан учрашади. Бу ерда «Помпей», «Атилл», «Гераклиус» тарихий трагедияларини яратиб, уз ҳурмат-эътиборини тиклаб, томошабинлар олқишига сазовор бўлиб, машхур драматург сифатида танилади.

Маълумки, ўрта асрларда (V—XV асрларда) Фарб адабиётида қолаверса жаҳон адабиётида, жумладан, Шарк. адабиётида Ҳам кўплаб қаҳрамонлик дostonлари юзага кела бошлайди. Шарк, адабиётида «Гўрўғли» «Алпомиш» туркумидаги дostonлар яратилади. Немисларда Нибулинглар ҳақида кушик», французларда «Голланд ҳақида кушик», испанларда «Сид ҳақида кушик» асарлари шулар жумласидандир. Корнелнинг «Сид» трагедияси ҳам ўрта асрлар мах.сули бўлган Сид ҳақида кушик» поэмасига ухшаб кетади.

Трагедияда ҳам Радриго Диас образи берилган бўлиб, Сид унинг лақаби «Жанов» деган маънони англатади.

Корнел тарихий трагедиялар яратишда давом этади. Харканча

Тухмат ва маломат тошлари ёғилмасин халқ тарихидаги қаҳрамонларни, афсонавий сюжетларни каламга олаверади.

Муаррих Тит Лиийнинг тарихий китобларига асосланиб «Гораций. Октавиан Август билан боғлиқ, воқеаларга таяниб «Вина ёки Август марҳамати» (1639) асарини ёзади. Корнель илк трагедияси воқеаларини ҳам Эврипиднинг «Медея» трагедияси ва Сенека ижоди дурдоналаридан илхомланиб «Медея» (1635) асарини ёзган эди. Корнель тарихни қайта тирилтирган, халқ қаҳрамонларига қай-тадан ҳаёт бахш этган, жон ҳаёти этган улуғ драматургдир. Корнел-нинг бошқа трагедиянавислардан фарқи томони ҳам шунда.

Корнель «Каллоб» (1643) асари оркали уз махрратини комедия жанрида ҳам синаб кўради. Адиб уз комедиясини яратиш чоғида яна уша анъанани давом эттириб, Аларконинг «Шубҳали ҳақиқат» ко-медиясига бир қадар ухшаш воқеани танлайди ва бунини ўзи ҳам тан олиб, улур комедия устаси ижодидан баҳра олганлигини таъкидлайди.

ЖАН БАТИСТ МОЛЬЕР

(1622-1673)

Фаранг адабиётининг машхур драматурги Па-рижда савдогор оиласида турилган. Мольер Парижда театр ташкил қиладди. Кучиб юрувчи сайёр

труппа-га артист бўлади. Спектакллардаги асосий ролларни уйнайди. 1650 йилдан Мольер группа бошлиғи бўлади. Илк комедияси «Телба» (1653) сах.налаштирилгандан сунг «Ошик. бўлган доктор» пьесасин «Аёллар учўн сабоқ» (1662) пьесаси куйилга» дан сунг мухолифлари драматург обрўйига пут) етказиш учўн дахрийликда айблаб, утда куйдиришни талаб қилади

«Ёлгон касал», «Зураки табиб», «Кулгили нозанинлар», «Мизантроп», «Жорж Дайден», «Хасис» каби ажойиб сатирик комедиялари

мавзу эътибори билангина эмас, суз уйини юксаклиги, воқеалар курсатиш услуби билан унинг катта махорат устаси эканлигидан дарак беради. Мольер «Тартюф» (1664) комедиясида авж олган риёкорлики мунофиқликни Тартюф образи оркали курсатиб беради. 1 «Хасис» (1668) комедияси сюжетини қадимги Рим шоири План нинг «Кузача» («Хумча») асаридан илх.омланиб ёзади. «Тартюф», «Хасис», «Скапенинг найранглари» комедиялари ўзбек сах.насини беэаб келмокда. Мольер драматургиянинг деярли барча жанрларида уз мах.оратини синаб кўради. У аксарият асарларини ўзи сахналаштирар, халққа манзур бўладиган мавзуларни кидириб топарди. Айрим драматурлар театр сирларини яхши билмасдан асар битадилар. Уларнинг асарлари сахна юзини кўрар-курмас, тезгина тушибкетади. Бундай ижодкорлар ҳаётнинг ичида юрадилару, театрни яқиндан ҳис этмайдилар. Мольер бир кулида ҳаёт кувончлари ва ташвишларини ушлаб турса, бир кулида театрни томошабинни тутиб, бади-ят билан амалиётни яқиндан умумлаштириб туради. Мольер жасур қалб эгаси эди. Ижодкор учўн жасурлик ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мольер жасур булмаганида илк тукнашувдаёк. ижодини тухтатиб куярди. Унинг биринчи асари «Кулгули нозанинлар» томошабинларга маъкул бўлса ҳам, бундан-да мухимроқ мавзўга кул уради. «Сина-рслъ» (1660) шеърый комедиясида мамлакатда хукм сураётган риё-корлик ва игво-фасод устидан захархандалик билан кулади. Гарчи бу комедия сарой ахилларига ёкмаса ҳам халқ илик. кутиб олади.

Шундан сунг Мольернинг «Эрлар учўн сабоқ», «Аёллар учўн са-Оок»,» (1662), «Эзмалар» (1661) комедиялари бирин-кетин эълон қили-ниГ), муаллиф номини кўпчиликка танитди. Мольер ижодини жаҳон адабиётига олиб кирган «Дон Жуан» ко-медиясидир. Адабиёт тарихида Дон Жуан ҳақида жуда кўплаб ҳикоя-лар, афсона ва ривоятлар яратилган. Булар ичида Мольернинг «Дон Жуан»ни» энг мукамалли, юксагидир.

Гарчи бу комедия кўпгина адабиётшунослар томонидан каттик. танқидга учраган бўлса-да, Дон ЖуАнаинг киёфасида бир томонда мунофиқдик, иккинчи томондан, тавба-тазарру жамланган. Муаллиф ёшлигида билиб-билмай фирибгарлик йулига кириб қолиб, ке-Иинчилик килган ишларига пушаймонона кайфиятда так.вадор бўлиб илншларни фош этади.

ДАНИЭЛЬ ДЕФО
(1660-1731)

Жаҳонга машхур инглиз адиби, «Робинзон Крузо» асарининг муаллифидир. Романининг ёзилиш тарихи ҳам ҳаётий воқеаларга боғланган. 1713 йилда журналист Ричард Стилл «Англиялик» номли журналда кимсасиз оролда турт йилдан ортиқ, яшаган матрос Александр Селькирк тўғрисидаги очеркни chop қилгандан сунг, бу очеркни ўқиган адиб «Робинзон Крузо» романини 1719 йилда нашр қалади.

Асарнинг иккинчи қисми — «Робинзон Крузонинг кейинги саргузаштлари» 1719 йилда ёзилади.

Романнинг иккинчи қисмида, янада ажойиб воқеаларга дуч келамиз. Воқеаларнинг қизиқарли бўлиши учун қаҳрамон ҳаёти билан яқиндан танишамиз. У илгари яшаган кимсасиз оролга бориб, колония барпо этади.

Асарнинг учинчи қисми - «Робинзон Крузонинг жиддий мулохазалари» 1720 йилда ёзилган бўлиб, дунёнинг кўп тилларига таржима қилинган.

Робинзон Крузо саргузаштлари ўқувчини уйлашга, ҳаёт ҳақида мулоҳаза юритишга, атроф-муҳитга зийраклик билан муносабатда бўлишга мажбур этади. И. Шамшаров романини Ўзбек тилига ўқирган. Шу биргина роман Даниэль Дефо номини жаҳонга танитди.

Мабодо сиз кимсасиз оролга тушиб қолсангиз ёки чўлу-биёбон-да қолсангиз ёки урмонда адашиб қолиб кетсангиз нима қилган булар-дингиз?

Рухан сотом киши умрининг охирига дақиқасигача ҳаёт учун кўрашади. «Ҳаёт давом этапти-ку» дея ўзига-ўзи тасалли беради. Робинзон: «Ҳаёт дегани инсон учун одамлар, ҳайвонлар учун хайвонлар, қушлар учун қушлар, жонзодлар учун жонзодлар дегани», дейди.

Инсон учун ҳаёт ҳамма нарса муҳайё бўлган шохрна қасрда яша-са ҳам татимайди, у ёлғизликдан қўйналади. Робинзонни қийнаган нарса мана шу. У эрмак учун хайвонлар билан дўстлашишга мажбур бўлади. Шундай бўлса-да, бу дўстлик унга тасалли беради.

У ажойиб ҳаёт қуйнида яшайди. Тирикчилик қалади. Яшаш учун кўрашади. Бироқ, унга инсон етишмайди, дўстлари, яқинларини соғинади, она тупроғини соғинади. Шу орқиб романда инсон кадр-киммати нҳоятда улуғланади. «Одам одам билан тирикдир», деган роя илгари сурилади. Робинзон юртига, одамларга етиш учун уйла нади, ҳаётдан умидини узмайди.

ЖОНАТАН СВИФТ (1667-1745)

Англия адабиётининг атоқли вакили Жонатан Свифтнинг «Гулливёрнинг саёҳатлари» (1726) романи жаҳон адабиётининг дурдонаси ҳисоблан ди. Роман қаҳрамони Лилипутияга, улкан ода лар мамлакатига, Лапута ҳамда аклли отлар ма лакатига саёҳат қилади. «Гулливёрнинг саёҳатлар романи турт қисмдан иборат. Муаллифнинг муб лага яратиш, воқеаларни бурттириб тасвирла маҳррати нихоятда қучлидир. Асарда уша даврни" ярамас иллатлари қаламга олинади. Гулливёр замонасининг маърифатпарвар, қалби тоза ва айн

чоғда ўқимишли кишиси образидир. «Гулливернинг саёхатлари» романи оркали уша даврнинг ҳақиқий манзараси билан танишамиз

Мавзу узгача бўлса ҳам, адиб ўзи яшаган жамият ҳаётидан четда туролмайди.

Бир карашда асар бошдан-оёқ фантастикадан иборат. Эхтимол, миттивойлар мамлакати э^ам, улканлар мамлакати ҳам булмагандир. эхтимол, Гулливернинг ўзи ҳам булмагандир.

Адабиётнинг сеҳр кучи шундаки, у ҳаёлотдан ҳаёт яратади. Ёзувчининг маҳорати шундаки, булмаган нарсаларни бор қилиб тасвир-найди, унга ўқувчини ишонтиради. Жонатан Свифт уз ўқувчисини ишонтира олди. Жаҳонни ишонтира олди. Шу биргина фантастика кучи унлаб асарлар к^ийматидан кучли бўлган тўйгуни бера олди.

Тасаввур қилиб кўринг-а! Гулливер миттивойлар мамлакатадаги қирғоқла тушиб қолди. Шу чўмолидекгина одамчалар уни бир амаллаб қирол саройига олиб боради. Бирок, бу ўринда миттивойларнинг ҳатти-харакати, бир-бири билан муносабати, фиколари ҳаётнинг ўзгинаси.

Сунгра Гулливер ҳаётнинг иккинчи бир кутбига тушиб қолади. Бу миттивойларнинг акси — улканлар мамлакати. Гулливер уларнинг қаршисида чўмолидекгина одамгача айланиб қолади. Шу карама-каршт кутбнинг ўзиёқ, ўқувчини уйлантириб, мушоҳада юритишга мажбур этади.

Ёки Қирол саройидаги ҳаётни, у ердаги воқеаларни, урф-одат-нирини бир эслаб кўринг-а, нақадар завқди. Гулливернинг кттролича билан муносабати аслида ҳаётнинг кизикарли воқеаларини эсга солади. Асардаги воқеалар асосида аслида аччиқ. ҳақиқат, маълум даражада истехзо, киноя ҳам йўғрилиб кетганлигини пайкаш кийин эмас. «Ҳаёт давом этмокда», дейди ёзувчи. Худди шундай, Жонатан Свифтнинг ҳаёти хали ҳам давом этмокда.

РАСИН (1639-1699)

Ферте-Милон шаҳрида обрули оилалардан би-рида тўғилади. Ёшлигида поэзияда калам тебрата-ди. 1658 йили 18 ёшли йигитча билим олиш учўн Парижга келади. Гаркур коллежида ўқишни, фал-сафа илми билан кизиктшни орзу қалади.

1660 йилда ёш қирол Людовик XIV нинг уй-ланиши муносабати билан «Нимфа Сеплар» каси-дасини ёзиб, уз асарини қиролга юборади. Бағиш-лов кдирилга жуда ёкиб қолиб, юз луидор муко-фот беради ва ёш шоирнинг мутассил ижод билан шўғулланиши учўн нафақа тайинлайди. Шундан сўнг у Парижда шоир сифатида тезда танилади. Расин драмаларининг мавзуси қадимги дунёдан олинган. «Федра» (1677)

«Эсфир» (1689), «Аталиа» (1689), «Андромаха» каби асарлари ғоявий жиҳатдан жуда юксак савияда ёзилган.

Бундан ташқари бошқа жанрларда ҳам самарали ижод қилгандир. «Францияда», «БритАнаик», «Боязид», «Аталиа» каби поэма ва трагедияларида тарихий мавзунини майорат билан тасвирлайди.

Туркия тарихига бағишланган «Боязид» трагедияси турк султони Боязид Йилдирим ва унинг сеvimли маликаси Роксана ҳақида ҳикоя қилади. Албатта, трагедияда тўқима воқеа ва образлар кўп бўлса-да, драматизм, интрига, коллизияга бойлиги жихатдан юксак маҳорат намунасига айланди.

Расин драматургия ва театрни ниятда кадрланган Париж шах.-рида уз даврининг атоқли адабиёт вакиллари Корнель, Лафонтен билан яқиндан дўстлашиши шоир ижодига янги зарварак. очади. Ота-онасидан эрта етим қолиб, Бове шаҳридаги бувисининг қулида улғ-айиб, ҳаёт кийинчиликларини обдон тортган Расиннинг кейинги Ҳаётида, унинг тезда машҳур бўлишида бу икки алломанинг хизмати катта бўлади.

Ўғла пайтларда Парижда энг қузғ кўринган драматург ва театр устаси сифатида танилган Мольер Расиннинг илк ижод намунаси «Фивисда ёки душман ака-укалар», «Буюк Александр» (1665) трагедиясини уз театрида намоёниш этишга қумаклашади.

Кейинчалик Мольер билан ижодий зиддиятлар қучайиб, шоир Буалоға яқинлашади. Драматургия ва театр тадқиқотчиси Буало уз шоғирдининг «Андромаха», «Судбозлар», «БритАнаик» пьесалари-нинг юзага келишига ёрдам беради.

Шундан сунг драматург «Береника» (1670), турк султонлари тарихидан олиб ёзилган «Боязид (1672), «Митридат» (1673) трагедия-ларини ижод қилади. «Ифигения» (1674), «Федра» (1677), «Эсфир»; (1689), «Гефолия» («Анталиа») (1691) асрлари дунё юзини кўради.

Албатта, ҳамма жамиятларда ҳам буюк ижодкорларни қуролмайдиганлар жуда кўп бўлишган. Тарихаа мисоллар жуда кўп бунга.

Расиннинг машҳур бўлиб кетаётганини қуролмаган галамис, ҳфс фасод эгалари унинг трагедияларини ерга уриб, саройдаги аслзода ларнинг ва хаттоки Людовик XIV нинг газабини қузғайдилар. Расиннинг деярли барча ижодларини томоша қилиб, унга олқиш ва ёр| ликдар ҳадя этган қирол шоирни ҳамма имтиёзлардан маҳрум этади|

Уйғониш даври ва унлан кейинги (XVII—XVIII) асрлар Фарб ада биёти ижодкорларига Антик дунё адабиётининг таъсири катта булганлигини сезамиз. Бу ҳолатни Мольер, Карнель ижоди каби, Расин асарларида ҳам кўрамиз. Маъбуд ва маъбудаларни, афсонавий ва тарихий қаҳрамонларни уз асарларига олиб кириш Расин яшаган за| монда катта анъанага айланади.

Расин яшаган замонда антик дунёдан тортиб яқин утмишгача булв ўтган воқеаларга бағишланган қўғатаб тарихий асарлар юзага келад| Гомер, Эсхил, Сафокл, Эврипид, Геродот, Аристофан, Овидий!

Вергелий каби юзлаб антик замон ижодкорлари асарлари француз, пемис, инглиз, испан ва бошқа тилларга зур бериб таржима қилинади

Расиннинг кўпгина асарлари ҳам антик дунё воқеаларига бағишланган. «Ифигения Авлидада» асари ҳам қадим замонларнинг «Ифигения Авлидада», «Ифигения Тавридада» асарлари сюжетиға жуда нкиидир. Бироқ Расин бу антик воқеаларға йигирма уч асрдан кейинги тараққиёт юксаклигидан туриб теран назар солади.

ФРАНЦУА МАРИ ВОЛЬТЕР
(1694-1778)

Француз адабиётида маърифатпарвар шоир сифатида шуҳрат қозонган адиб Парижда тутилган.

Илк ижодини хажвий асарлар ёзишдан бошлаб, Филипп ва унинг кизига бағишлайди. 1717 йилда камокхонага тушган адиб Генрих IV ҳақида поэма ва «Эдип» трагедиясини ёзади. «Эдип» трагедияси 1718 йилда сах.налаштирилгандан сунг Вольтер номи тезда кўпчиликка маълум бўлади. Кейинчалик Англиядаги уч йиллик ҳаёти давомида бу мам-лакатдаги адабий ҳаёт билан яқиндан алоқада бўлади. Ёзган асарлари: «Ғаройиб ўғил» (1736), «Фалсафа лўғати», «Озод француз» (1656), «Людовик XIV асри», «Лиссабон ҳалокати ҳақида» (1756), «Вавилон маликаси» (1768), «Брут», «Заира», «Задиг», «Микромегас», «Кандид ёки ҳаёлиёт», «Соддадил». Ижодий фаолияти давомида эллик иккита сахата асари ёзади. Вольтер ҳаётлигидаёқ, бутун Европага машхур бўлган эди.

Вольтер айна чоғда философ, тарихчи, адабиётшунос ва театр тикидчиси ҳамдир. «Фалсафа лўғати» асарида жуда кўплаб асарлар-ми тарихий ва фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиб берган. Уз даврида ҳажиёт оламида ҳеч ким Вольтернинг олдига тушолмаган. Унинг игарлари шамолдек тез эсиб, бутун Европа сах.наларини қамраб олади. Бундай сахҳиа намойишларига кўпинча Вольтернинг ўзи ҳам бо-рарди.

Уз даврининг маърифатпарвар адиблари Дени Дидро, Де Аламбер Вольтерни жуда хурмат қилар, «Устоз» дея тан олиб, мурожаат нар эди.

Рус шоири А. С. Пушкин ҳам ҳакли равишда Вольтер ижодидан битмас-тўғанмас завк.-шавк. олганини кайд қилиб ўтган эди. «Мени ижод сари етаклаган Вольтер бўлади», деган фикони айтиб, устози иомипи шон-шарафлар билан беаб ўтган эди Жан Жак Руссо.

Хусусан Москва университетига асос солган М. В. Ломоносов Француз олими Вольтернинг илм-фан соҳасидаги ютукдари билан қизиқиб, унинг назарий таълимотини юксак баҳолаб, буюк олим Ньютон билан тенглаштиради. М. В. Ломоносовтаклифи билан Вольтер Россия академиясининг аъзолигига қабул қилинади.

1734 йилда Англиядан уз ватанига қайтиб келган шоир Руана шахрида «Англия ҳақида мактублар» асарини чоп этади. Шу билан бирга у «Брут» (1730), «Заира» (1732) трагедияларини Англияда ёзиб тўғатган эди.

Вольтер уз ватани Францияда Ньютон назариясини давом этти-ради. «Муҳаммад» (1740), «Меропа» трагедияларини ёзади. «Баройиб ўғил» (1736), «Нанин» (1749) комедиялари, «Задиг» ёки «Такдир» (1748) номли фалсафий рухааги асарлари юзага келади.

1749 йилда Вольтернинг калбига энг яқин бўлган, уни чўкур ин-соний туйғу билан севадиган, яқин суянчик. дўсти гузал Эмилия ва-фот этади. Бу машъум воқеа шоирни чўкур кайгўға солади.

Шундан сунг шоир Пруссияда, Швецарияда яшаб, оғир ҳаёт ке-чиради, уз ватани Францияга қайтиш соғинчи билан яшайди. Бироқ, Францияда уни

яна таъкиб ва камокхоналар кутиб туришидан хавфсирар эди.

Вольтер ижоди Франция маънавияти ва маърифатпарварлигини намоиш этувчи рамзий маънога айланиб қолди.

ЖАН ЖАК РУССО (1712-1778)

Фарзанди дунёга келаётганида онаси дунёдан утади. Отаси юкори мартабали кишиларни ҳа қорат қилгани учўн оилани ташлаб кетади. Она шахри Женевада ва унинг атрофида сарсон-саргардон, таҳайрланиб ушиб-улгайган Жан Жак Руссо ншо-ятда кийин ҳаёт кечиради.

Такдир тақозаси билан 16 ёшли йигитча Тўрин шахри га келади. 1741 йилдан бошлаб Парижда яшаб, ижодини анча кеч бошлайди.

«Лиссабон зилзиласи», «Трактатлар» (1762), «Эмиль», «Одамлар орасида тенгсизликнинг келиб чиқиши тўғриси-да» (1755), «Юлия», «Ижтимоий келишув» (1762) ва бошқа асарлари сиёсий ва фалсафий рухаадир. Замондоши Вольтер билан яқин-дан ижодий алоқада бўлади, у билан ҳамкорликда асарлар яратади. «Гарлар билан хат» асари Вольтернинг «Фалсафа лубати» асари билан бирга ёкиб юборилади. Руссо доимо таъкиб остида яшайди. «Қдерга борсам таъкиб», деб ёзади адиб. Унинг бир қанча асарлари гулханда ёкиб юборилган. Руссо кийнаиб яшаса-да, ўзига адабий ҳайкал яратган.

Руссонинг «Наварра шахзодаси» (1745) опера балет асари унинг номини кўпчиликка танитади. Ҳаттоки, герцоғ Ришелье Ҳам Руссо номини яқиндан таний бошлайди. Герцоғ Руссога улуғ адиб Вольтер Оилан яқиндан алоқа боғлашни таклиф этади. Шундан сунг Вольтер билан ижодий ҳамкорлик ва мактуб орқали ёзишмалари бошланади.

Руссо замондоши Дени Дидро билан ҳамкорлик қилиш максадида 1749 йилда йулга чиқади. Йул-йулакай «Франция хабарномаси» газете и тахририятига кириб айрим асарларни бериб утади. Дидро эса «Қурлар ҳақида мактублар» асари учўн камокхонасига тушган эди.

Шундан сунг Руссо илм ва цивилизацияга бағишланган фалсафий руҳдаги трактатлар ёзишга киришади ва катор трактатлар ёзиб, эълон қилади.

Руссо «Эмиль» номли фалсафий руҳааги романини ёзгандан сунг машхурлик шохсупасидан ўрин эгаллайди. Франция парламенти суди 1762 йил 9 майда бу романаи йигиб олиб ёкиб юборишни, Руссони теа камокда олиш ҳақида ҳукм чиқаради. Руссонинг «Эмиль» романи Оилан бирга «Ҷамоатчилик келишуви» асари ҳам шоирнинг тўғалган шахри Женевада ёкиб юборилади.

1762 йилда Париж диний бошқармаси бошлиги (архиепископ) Христофор Бомон ўзига тегишли барча диний маҳкамаларга хабар қилиб, Руссони Аллох. ва инсонларнинг душмани деб эълон қилади. Шундан сунг Руссо бир катор памфлетлар ёзади.

1766 йилда Руссо Англияга кетиб қолади. Адиб Англияда ҳам тинч на осуда ҳаёт кечиролмайди. Ўз даврининг таниқди файласуфи Дэвид Юм

Руссони суҳбатга таклиф қилиб, бу суҳбатда қаттиқ. бах.сла-шиб, сунгра Руссони танкид қилиб, матбуотда чиқиш қилади.

Жан Жак Руссонинг уз дунёси бор эди. Бу бебах.о дунёни ҳеч нарсага алмаштирмайди, ҳеч қачон сотмайди. Бу унинг ҳақиқатгуйлиги, адолатпарварлиги, юксак инсоний кифоаси эди. Ўзи тахликали кун кечириб, Англияда яшириниб юради. Дард устига чипкондек боз ус-гига Дэвид Юм билан баҳс қилиб, қаттиқ, жанжаллашиб қолиш да-рижасига етади. Файласуф олим Руссони уз гоёсидан кечишга даъват мади. Бироқ Руссо ҳеч қачон уз фикри, гоёсидан кечмайди. Ўзининг ҳақу|игига қаттиқ. ишонади. Мана Руссонинг бебах,о дунёси.

ДЕНИ ДИДРО (1713-1784)

Франциянинг қадим шаҳарларидан бири Лангрда дунёга келган. Париждаги Гаркур коллежида тах.сил олган. Талабалик йилларида фалсафадан кучли билим олади. Унинг сиёсий онги етилиб боради. Эх.тимол шунинг учўндир унинг илк ижоди «Фалсафий мушоҳада» асарининг яратилиши билан бошлана-ди. 1750 йилдан бошлаб Лебретонда чикадиган «Эн-циклопедия»га муҳаррирлик қала бошлайди. Бу на-шриётда уз даврининг йирик адиблари асарлари бирин-кетин чиқа бошлайди. Сиёсий жихатдан етук бўлган асарларнинг чоп этилиши жамият сиёсий ҳаётига путур етказишидан чўчиган ҳукумат бош-ликлари «Энциклопедия»нинг чиқишига турли йўллар билан қаршилик қиларди. 1773 йилда у Екатерина II таклифи билан Россияга келади ва Россия академиясининг ҳақиқий аъзоси бўлади.

«Вильмен маърузасининг буш вақтдаги давоми» (1842), «Табиат-ни тушуниш ва фалсафий катъиятлик» (1754), «Сон Д'Аламбер» (1769), «Физиология булимлари» (1774), «Ричардсон мактовлари» (1761), «Драматик поэзия муҳрамаи», «Рало невараси», «Хаёлпа-раст Жак» (1785), «Монархия» (1760) каби асарлари мавжуд бўлиб, Дидронинг илмий, драматурглик фаолиятини бебаб турибди.

Дени Дидро асосан фалсафа ва тарих фанининг олими сифатида машҳурдир. Жаҳон фалсафа фанининг ривожига Дени Дидронинг ; алоҳида ўрни бор. Уз замонасида фалсафий фикрлаш куламинингкенглиги билан унга тенг келадигани булмаган. «Фалсафий онг» ки- | тоби 1746 йилда Париж судининг ҳукми билан йиғиб олинб, ёкиб юборилади. «Қурлар ҳа қизда мактублар» китоби учўн 1749 йилда юз кунга Венсенн қамокхонасига тушади.

Уттиз йилга яқин нашр қилинган «Энциклопедия» да мингга яқин илмий мақолалари ва бошқа асарлари ёритилади.

«Энциклопедия»нинг асосий саҳифаларини Дени Дидро ижоди намуналари қамраб оларди. «Энциклопедия» ёзувчи ижодининг гул-лаб-яшнашида ва унинг номи жаҳонга машҳур бўлишида алоҳлд ўрин тутати.

Дидро француз драматургиясининг назарий асосларига оид ҳам бир

катор илмий-публицистик асарлар ездн. «Драматик поэзия тах лили» асари бу кийин жанрнинг ўзига хос томонларини илмий-назарий жиҳатдан ёритиб беради. Айни пайтда ўзи ҳам бир катор драми ва комедиялар ижод қилиб машхур булди. «Француз куйчиси», «Оилм лик ота» пьесалари Париж сахнасида муттасил намоиш этиларди.

Адибнинг «Хаёлпараст Жак» кссаси Ҳам хали ўзи ҳаётлигидаёқ машхур бўлиб кетади. Шиллер бу кссани 1785 йилда немис тилига таржима қалади. Асар «Хаёлпараст Жак ва унинг хужайини» номи билан кўп тилларга таржима қилинади.

Дени Дидронинг машхур романи «Монархия» (1760) деб аталадш Роман цахрамони ниҳоятда сохибжамол, аклли ва доно киз Сюзаннадир. Бирок, у диний тартиб-тарбия доирасида яшаб, мухитдан бе-зор бўлади, ўзини ёлғиз хис қилади, жамиятдан ажраб қолганини тушиниб боради.

Одамлар орасида ўғрилиқ, муттаҳамлик, айёрликларни куриб дах.шатга тушади. Муаллиф СюзАнаа орбази орқали Француз жами-ятининг барча кирдикорларини, ярамас томонларини очиб беради.

Дени Дидро ўзининг фалсафий, илмий, назарий, драматик, театршунослик бадий-эстетик дунёкараши билан жаҳон адабиёти са-хифасини безаб турибди.

ГОТХОЛЬД ЭФРАИМ ЛЕССИНГ (1729-1781)

Немис адабиётининг гуллаб-яшнасида Лес-синг муносиб гулшан яратди. Каменц шаҳарчасида таваллуд топиб, дастлаб маҳаллий мактабда, Лейпциг университетида таълим олади. Мольер анъаналари руҳида ёзилган «Ёш олим» комедия-си тезда сахналаштирилиб, Лессинг номини кўпчиликка танитади. 1748 йилда Берлинга ке-либ, адабий ҳаёт билан бокланиш унинг ижоди-ни юқори поғонага кутаради. Бу ерда у Вольтерга котиб бўлиб ишлайди. 1767—1769 йилларда Гамбург театрида ишлаш жараёни Лессингнинг дра-мшур'лик фаолиятини устиради. «Гамбург драматургияси» (1768) деб момланувчи театр ва драматургия назариясига бағишланган асари шу данрда ёзилган эди. «Мухтарама Сара Сампсон» (1755), «Минна фон Барнхельм» (1763—1767), «Эмилия Галотти» (1772), «Лаокоон» (1766), «Донишманд Натан» (1779) каби асарлари Лессинг дунёкарашииғ ниҳоятда юксаклигидан, фалсафий фикрлаш қобилятининг зўрлигидан далолат беради.

Лессинг жуда қишшоқ ҳаёт кечирарди. Унинг кечгача ишлаб топган пули ҳаёт кечиришига зурга етарди. Германия Лессингдек буюк истеъдод эгасини авайлаб-асраб, унга моддий ёрдам курсата олмади. Умри ни иг охиригача камбағаллигича яшаб қолади. Лессинг агар бой-бадавлат бўлганида эх.тимол кўп нарса ижод киларди, немис адабиёти юраккиётига ўзининг янада кўпроқ таъсирини ўтказар, янгидан янги шоҳ асарлар ижод этган буларди. Кўпроқ вақтини ижодга эмас, муҳтожликдан кутулиш учўн арзимаган юмушлар билан банд бўлиб пул топиш йулини уйларди.

Жаҳон адабиёти тарихида Лессинг каби юзлаб истеъдодлар кашшоқликдан нобуд бўлиб кетган. Хозир ҳам жаҳонда мух.тож ижодкорлар, нихоятда кийин ҳаёт кечираётган талантлар кам дейсизми?!

Лессингнинг «Янги адабиёт ҳақида мактублар» асари барча ижодкорларни оёқда тургазди. У Спиноза фалсафасини ўрганиб, уни юк-сак илмий йуналишида тадқиқ. этади. 1759—1765 йилларда яратилган мактублари халқнинг эзгу-уйлари билан ҳамоҳанг тарзида ифода-ланди.

Лессинг эркин адабиёт учўн кўрашади. Адабиёт ҳ.еч қачон император ва унинг саройи учўн эмас, ҳал қ. учўн хизмат қилиши керак. Вир ховуч буйруқбозлар учўн хизмат қилувчи адабиёт ҳеч кимга керак эмас, бундай руҳааги немис адабиёти ҳеч қачон гуллаб-яшна-майди деган гоани илгари суради.

1774—1779 йилларда Лессинг Вольфенбютел кутубхонасидан профессор Герман Самуэл Реймарус кулёмаларини топиб олиб эълон қилади. Профессор Реймарус уз кулёмасида Библия ва хиристиан дини ҳақида муҳим фиқоларини айтиб, уз талкинларида кўплаб линий китоблар, кулёмалар, дин тарихи билан боклик. манбаларни таҳайл қилган эди. Бу кулёмза Лессингда катта таассурот қолдириб, «Донишманд Натан» (1779) драмасини ёзади. Диний характердаги бу драма Лессингнинг охирги йирик асари эди.

Кейинги даврларда ижод қилган улуғ немис драматурглари Гёте ва Шиллер ҳақди равишда Лессингни уз устозлари деб тан олишган.

МАХТУМКУЛИ

(Фироғий) (1733-1791)

1733 йилда Туркманистоннинг Артек дарёси яқинидаги Хожиговшан кишлоғада дунёга келади. Отаси Давлатмамат деҳаончилик ва хунармандчилик билан шўғулланса ҳам уз даврининг мактаб ва Мадраса кўрган, маърифатли кишиси бўлган. Озо-дий таҳаллуси билан пандномалар ёзган. Шоир-нинг олти мингга я қан «Ваъзи озод» асари мав-жуддир.

Махтумкули Хивадаги Шергози мадрасасида, Кизилоёқ. овулидаги Идрисбобо, Бухородаги Кукалдош мадрасаларида таҳсил кўради. Тукқиз ёшидан кулига соз олиб, кушиқдар хиргойи ктгла бошлайди.

Махтумкули Окдиз деган гузалга уйланиб, ундан Сори, Иброҳаш исмли ўғиллар кўрган. Бирок, икки фарзанди ҳам касаллик туфайли улиб кетиб, шоир фарзанд доғида кўп азият чекади. Туркман оқини Махтумкули Ўзбекларнинг ҳам севимли шоиридир. ФольклоршуноС олима Музайяна Алавия шундай ёзади: «Мен анча вақт Ислом шоир билан бирга ишладим. У уз достонини айтмасдан илгари Махтумку-

лидан айтарди, — деб эслайди олима, — ҳал қ. шоир и га «Нега Махтум-кулидан бошлайсиз», деб мурожаат қилганимда, «Махтумкулидан айтсам халқ кўп келади, ёшлар ҳам, қарилар ҳам кўп йигилади», деб жавоб берган эди» . («Ўзбекистан маданияти» 1986, 23 ноябрь.) Бу манба гувоҳлик бериб турибдики, Махтумкули фақат туркман халқ-ининг ардокли шоири

бўлибгина қолмасдан, узга халқларнинг ҳам севимли шоирига айланган.

Махтумкули ижоди халқ тилига, халқ дилига яқин. Шоирнинг шеърларида дидактик панднома руҳи кучли. Уз асарлари орқали ин-сонни мард, жасур, тубри суз, ҳалол ва бир-бирига меҳоли, саҳий бўлишга чақиради. Эҳтимол шунинг учўндир унинг шеърлари кўп типа халқларнинг кушигига айланиб кетган.

Оцмасдан н;олмайди бир оцан арик,
Бир танда ором гоу, семиз, гоу, арик,
Вир юзи цорадир, бир юзи еруF,
Кора деб қаттиқ суз айтувчи булма.

Махтумкули ижодининг тарбиявий аҳамияти ҳам катта. Шоир шеърларини ўқиб бир муддат уйланиб қоласиз. Ўтган умрингизга, феъл атворингизга, чехрангизга, қалбингизга кулоқ солиб сукунат сиклаб қоласиз. Яхши-ёмон, савоб-мақруҳ. ишларингизни сархисоб Киласиз. Яхши томонга интиласиз, савоб ишлар қилишга бел боғлайсиз.

ўқир бўлсанг, ўқ ур нафсинг кўзига,
Чин куз билан кара китоб кўзига,
Алданиб кирмагил шайтон сўзига,
Яхшилиқни ҳеч вақт қуювчи булма.

Ушбу мисралар ҳозирги замон Шарк. педагогикаси фанида таъ-дим гарбия жараёнида нақадар қадрли. Панд-насихат ҳамма замон-яирди ҳам дилга яқин туйғу бўлиб келган. Махтумкули ҳам дилимизга жуда яқин шоир.

ГЁТЕ

(1749-1832)

Жаҳон адабиётнинг юксак обрў-эътиборига эга бўлган улуғ шоирлардан бири Йоханн Фанкфурт-Майн шаҳрида дунёга келади. Ёшлигидан ўқишга, илм ўрганишга қаттиқ. берилади. Кейинчалик Лейпциг униерситетида маъруза тинглайди. 1769 йилда каттиқ, бетоб бўлиб университетни тарк этади. Унинг илк ижод дурдонаси «Назм ва ҳақиқат» юксак фалсафийлик руҳи билан мухлислар эътиборини ўзига тортди. «Ганимед» (1774) фалсафий шеъри Гёте талантининг юксаклиги-ни намоиш этади. Гёте 1600 та шеър ижод қилган. Бу шеърларнинг ҳеч бирини саёз ёки куруқ. сатрлардан иборат деб бўлмайди. Хар бир шеърда ёник. фикр, катта фалсафа кузга ташланади. «Прометей» (1773), «Гец фон Берлихинген» (1771), «Ёш Вертернинг изтироблари» (1774) асарлари-да жамият ҳаётининг турли мавзулари ёритилади. Гёте уз ижодига ўға масъулият билан ёндашади. Икки томлик «Вильгельм Майстер» романининг биринчи китоби устида 20 йилга яқин, иккинчи китоби устида 20 йилдан кўпроқ меҳнат қилади.

Буюк шоирнинг «Ғарбу Шарк. девони» билан яқиндан танишар эканмиз, 12 китобдан иборат асарнинг қуйидаги сарлавҳаларига кўзи-миз

тушади. «Кушикчи китоби», «Хофиз китоби», «Севги китоби» ва хрказо. Хофиз, Низомий, Фирдавсий, Саъдий ижодига бағишлан-ган алохида боблар беихтиёр эътиборингизни ўзига тортади ва шоирнинг Шарк. мумтоз адабиети намояндаларига алохида хурмат ва эътибор билан қарашига гувоҳ. буламиз. Шоир «Фауст» (1773-1831) трагедияси устида қарийб 40 йил самарали ижод қилади. Бу асар жаҳондаги деярли барча халқлар тилларига таржима қилинган нодир дурдонадир.

Шоирнинг «Прометей» (1773) фалсафий драмаси антик замон-' нинг улуг суз санъаткори Эсхилнинг «Занжирбанд Прометей» трагедиясига бир қадар ухшаб кетса-да, Гёте драма сюжетини янгича йуна-лишга буради. Янги замон рухига мое диолоғ ва монологлар билан бойитилган бу драмани Эсхил трагедиясидан қучирилган дегувчила! ҳам бўлди. Гёте уз драмасини янги образлар билан бойитади.

Энг муҳими шундаки, немис маърифатпарварлари ва театр-шунослари бу драмани илик. қутиб олиб, ю қори баҳолайди, Гётенинг «Вильгельм Майстер» романи икки томдан иборат бўлиб, рома» нинг биринчи жилди «Ўрганиш йиллари» (1777—1796), иккинч! жилди «Саёхат йиллари» (1807—1829) деб номланиб, адибнинг узо] йиллик муттасил ижод самараси ҳисобланади.

Гёте 83 ёшида 1832 йил вафот этади. Ундан қолган бой адаби! мерос Жаҳон адабиети зарварақларини безаб турибди.

Гёте ёлғизгина «Фауст» трагедиясини яратганда ҳам буюк були қоларди. Бу асар аерлар оша неча замонлар узгарса ҳам, тариха янгича даврлар бошланса ҳам инсоният орзу-умидлари, фикр в мақсадларига ҳямоҳанг тарзда яшаб қолаверади. Инсоният эса мил лати, ирки, динидан қатъи назар бу асарни уз мулки сифатида қабу; қилиб, эъзозлаб асрайверади.

ФРВДРИХ ШИЛЛЕР (1759-1805)

Марбах шаҳарчасида, ҳарбий табиб оиласида тушлган Фридрих жуда қийин ҳаёт кечирази. Унинг ёшлиги ҳарбий доиралар орасида утади. 1780 йил-да ҳарбий академиянинг медицина факультетини битиради. Ёшлигидан бошлаб шеърийатга ихлос қуяди. Жан Жак Руссо, Лессинг, Шекспир асарларини севиб ўқий бошлайди.

Биринчи энг йирик ижод намунаси бўлмиш «Қароқчилар» (1781) Шиллер номини тезда маш-хур қил ад и.

Шундан сунг «Фиеско фитнаси» (1874), «Дон Кпрлос» (1787), «Макр ва муҲаббат», «Орман қизи», «Вильгелм Тель» каби асарларини мах.орат билан яратади.

Драматургнинг «Валленштейн» (1796-1799) трилогияси уз даври-та ўзининг юксак баҳ.осини топган эди.

Шиллер махрратини куз-куз қиладиган «Макр ва муҳаббат» тра-

юдиясидир. Трагедиянинг номига берилган ташбеҳаан ҳам сезилиб гурибдики, унда бир-бирига карама-карши ҳаёт курсатиб берилган. Леир 1784 йил 9 май куни Мангейм театрида намоиш этилгандан сунг, Шиллерга бўлган ҳурмат-этибор ниҳоятда ошиб кетади.

1788 йилда Шиллер Рудольштат шаҳрида замондоши Гёте билан учрашади.

Бу икки улкан адиб деярли бир даврда яшаб, ижод этади. 1856—1861 йилларда Шиллернинг туккиз томлик асарлар тўплами Россияда чоп этилган эди. Уша даврларда Россиядаги адабий жамоатчилик Гёте ижодидан кўра Шиллер асарларини кўпроқ, ўқирди. Россия саҳналарида ҳам Шиллернинг асарлари кўпроқ намоиш этиларди.

Шиллернинг илмий-фалсафий дунёқараши ҳам нихрятда кенг бўлиб, унинг «Сентиментал поэзия ҳақида», «Трагедия санъати ҳақида», «Инсоннинг эстетик тарбияси ҳақида мактублар» каби илмий мақолалари университет ва коллежларда таҳлил қилинади. Гёте Пилам ҳамкорликда «Хорен» номли илмий-адабий журнал чоп этади. Шиллер баллада яратишнинг мохир устаси ҳамдир. Унинг баллада-лари «Хорен» журналида муттасил босилиб туради. «Валленштейн» 1|1илоғияси учта трагедияни уз ичига олади. «Валленштейн кароргоҳи» (1792), «Пикколин» (1795), «Валленштейн улими» (1799) деб нимламиб, Геймар театридан тушмасдан намоиш этиларди.

Шиллер романтик руҳааги «Мария Стюарт», «Мессин келини» фмюдияларида антик адабиёт анъаналарини ўзига хос руада давом и тради.

«Карокчилар» трагедияси Шиллер истеъдодининг юксаклигини, дунё қарашининг кенглигини намоиш этувчи асардир. Бу асар Хали Шиллер ҳаётлигидаёқ. Германиядан бошқа мамлакат саҳ.наларида намоиш этилади. Айникса, Париж театрлари трагедияни орзикиб, ташналик билан кабул қиладилар.

Трагедияда ҳукмдор билан оддий халқ ҳаёти бир-бирига карама-карши қуйилади. Ҳукмдор Фиеско гоҳида осуда ва сокин ҳаётни кумсаб қолади. Ҳукмдорнинг атрофида ҳамма вақт хавф-хатар яшириниб юришини таъкидлайди. Бехисоб бойлик, мол-дунё, турли хил фитна ва қотилликларни ўзи билан бирга етаклаб юришга ишора қилади.

Шиллернинг «Карокчилар» трагедияси XIX асрнинг 80-йиллари-даёқ. Ўзбекистоннинг турли шаҳарларида рус-татар драма труппаси томонидан намоиш этила бошланган эди. Шиллер ижоди Марка-зий Осиёда драма жанрининг ривожига катта таъсир ўтказган.

ВАЛЬТЕР СКОТТ (1771-1832)

Англия романтизмнинг байроқдорларидан бири, Скотт юрист оиласида тўғилган. Ота изидан бориб, университетни ташлаб ҳуқуқпунослик би-| лан шўғулланади, 1792 йилда адвокат бўлади. Хали оғзаки ижодини жон-дилидан севади. Шотландия тоғларида кишлок ахлидан қаҳрамонлик

хикояларини кўп эшитади. «Шотландия чегарасидаги поэзия» номли икки томлик (1802-1803) балладалар тўплами шоир номини машхур қилиб юборади. Скаш Гётенинг «Гец фон Берлихинген» трагедиясини н жуда кўплаб балладаларни таржима кдпади ва шу йусинда таржимачилик санъатини ҳам мукамал эгаллаб олади. «Монастирдаги охирги кушик,» (1805), «Марион» (1808), «Кўл куши» (1810), «Коя хужайини» (1828) каби поэмалари нашр қилинади. Бундан таш қари, Шотландия ҳақида қатор романлари мавжуд Проза ва поэзия Скотт ижодининг икки киррасидир. Адиб қатор поэмалари ва романлари билан шухрат қозонган. Уттизта тарихий роман, повеет, хикоялар муаллифидир. Робен Гуд ҳақидаги хикояларга ҳам мурожаат этади. Шотландия ва Англия ҳақида туркум асарлари юзага келган. «Уэверли» (1814), «Гай Манаеринг» (1815), «Лв менбург келини» (1819), «Мантроз ҳақида ривоят» (1819), «Черков (1820), «Сент-ранин суви» (1824), «Карокчи» (1821) «Нигел гаройи ботлари» (1822), «Башоратгуй» (1825), «Перт гузали» (1828), «Анд Гейерештейн» (1829), «Граф Роберт» (1832), «Хавфли кулф» (1832) асарлари ижодининг ҳаммаси эмас. Айрим кезларда Ҳатто бир йула икки, гоҳида уч роман устида ишлаганига гувоҳ. буламиз. Сермах.сул ижоди билан ўзига бебах.о Ҳайкал яратган. Скотт Англия ва Шотландия тарихини бирдек биларди. Адибнинг бобоқолонлари Шотландиялик бўлиб, Шотландия маданиятини, урф-одатларини, халқ оғзаки ижодини пухта ўрганган эди.

Вальтер Скотт тарихни яхши биларди. Ўзи Лондонда яшаса ҳам икки халқ тарихий утмишига катта кизиқиш билан қарарди. Унинг иратган кўпгина баллада ва поэмалари тарихнинг инъикоси бўлиб, е зувчи икки халқ тарихига қайтадан ҳаёт бағишлашни уз олдиға мақсад қилиб куйган эди. «Монастирдаги охирги кушик» (1805) «Мамон» (1808) асарларида айнан мана шу тарихий утмиш воқеилигини Калам га олган эди. Энг мухими, муаллиф икки халқ ўртасидаги иж-шмоий-иктисодий барқарорлик ва таракқиёт тарафдори бўлади. Мшлумки бир неча йиллар Шотландия Англиянинг кул остида эди.

Вальтер Скоттнинг «Роб Рой» (1917), «Пуританлар» (1816) романларида жамият, халқ миллат масаласини кутариб чик.қан. Бу икки романдан ташқари «Уэверли» (1814) «Гай Манаеринг» (1815), «Ан-тиктар» (1816) романлари ҳам «Шатланд романи» туркимига киради. Бундан ташқари, «Хужайинининг хикоялари» номи остида туркум цикоилар тўплами ҳам эълон қилинди.

Вальтер Скотт ижодида «Мантроз афсоналари» (1819), «Эдинбург юбкаси» (1818) романлари алоҳида ўрин тутати. Бу романларда Им йиллик тарих (1650—1750) ҳақида хикоя қилинади. Бу юз йиллик Дййрлн Шотландия тарихида қанчадан-қанча воқеалар бўлиб утади.

ВАШИНГТОН ИРВИНГ (1782-1859)

Вашингтон Ирвингнинг ота-боболари Галлан-диядан бўлиб,

Американинг Вашингтон штатига кучирилган эди. XVII—XVIII асрларда минглаб ев-ропаликлар уз ихтиёрлари билан, айримлари маж-буран Америкага келтирилган эди. Хали уша давр-ларда Американинг кўп кисмини ерли қабилалар эгаллаб олган, уларни сикиб чиқариш ва бутун Американинг хукмронлигини кулга киритиш учўн европалик оқ танлиларни кучириб келтириш ва уларга бир қанча имтиёзлар яратиб бериш керак эди.

Вашингтон Ирвинг икки акаси билан савдо-сотик, ишлари билан шуғулланиб, тезда оилани тиклаб олади. Анчагина саводга эга бўлган Вашингтон Ирнинг бир қанча муддат х.ук.ук.шунослик билан ҳам шуғулланади. Уша пайтларда Америкада демократик тенденциялар анчагина кучая бориб, содир бўлган воқеа-ходисалар хукукшунос назаридан утар, хукуклуносларнинг хурмати тобора ортиб борарди.

Вашингтон Ирвинг кўпроқ вақтини бадий асарлар ўқишга, шеър-лар ёд олишга сарфлаб, адабий ижод сари интилар, янги асарлар ёзишнинг орзу қиларди.

Келажакда ёзувчи бўлишдек туйғуни кунглининг бир четига ту-ғиб куйган ёш Вашингтон савдо-сотикдан ҳам, хуку қатуносликдан ҳам воз кечиб, Нью-Йоркка кетиб қолади. Нью-Йоркдаги адабий алокалар билан ҳамкорликда Европа буйлаб саёҳатга чикданида хали эндигина ун саккиз ёшга кирган эди. У дастлаб Лондонга борар экан, фаолиятини инглиз адабиёти намуналарини ўқишдан бошлайди. Ва инглиз адабий доиралари билан яқиндан муносабат урнатади.

Вашингтон Ирвингнинг мавкеини Америка адабиётида мустах,- камлаган — 1819 йилда нашр этилган «Чизгилар китоби» дир. Ҳикоя ва очерклар тўпламидан иборат бу китоб, тезда сотилиб кетади ва ёзувчига Ҳам моддий, ҳам маънавий катта бойлик келтиради. Бундам руҳанган адиб бадий ижодга бутунлай шунгиб кетади.

Вашингтон Ирвингни ирки, миллатидан қатъий назар барча америкаликлар севар эди. У Америкага кучиб борган европаликлар ҳаёт! ҳақидагина эмас, Американинг ерли туб аҳолиси ҳақида ҳам анча мунча асарлар ёзган эди. Уша пайтларда Африка ва Осиёдаги кўпги на давлатлар инглизлар кул остида бўлиб, Африкадан негрлар, Осиё дан мусулмонлар Ҳам Америкага олиб кетилган эди. Адиб Америкам яшаётган негрлар, мусулмонлар ҳаётини тасвирлашни ҳам эътибордан четда қолдирмайди. Вашингтон Ирвингнинг кўпчилик х^икоялари саёхатлари даврида эшитган афсона ва ривоятлар асосида битилган. Шу жихатдан олиб Караганда, унинг «Арвох. куёв» ҳикояси ўқувчи эътиборини беихтиёр ўзига тортиб, сеҳолаб олади. Вашингтон Ирвингнинг афсоналар асосида битилган асарлари ҳам

мавзу эътиборига кўра туркумларга ажратилиб алоҳида китоб ҳолида нашр этилган. Бундай туркум х,икоялар «Ҳазина изловчилар», «БрейЯ Брижхилл», «Ал-Ҳамро» деб номланиб, нашр этилгандир. Вашингтон Ирвинг ўзи христиан динига мансуб бўлса ҳам мусулмон дунёсига бир қадар хайрихоҳлик билан қарайди. Уша даврларда араб мамлакатларидан кул сифатида олиб келинган араблардан турли-туман хикоялар эшитиб, уларнинг

бадий тафсилотини яратади Бу жихатдан «Ал Ҳамро» китобига кирган «Уч сохибжамол ҳикояти», «Араб мунажжимининг ривояти», «Шахзода Аҳмад ал-Камол ёки ошик каландар», «Ал-Ҳамро гули ёки маҳрам ва лочин қиссаси», «Марв васияти» каби ҳикоялари шулар жумласидандир. Бу ҳикояларда арабларнинг донишмандлиги ҳақида суз юритади. Вашингтон Ирвинг «Муҳаммад тарихи» китобида ҳам Муҳаммад пайгамбарнинг доно, ақлли, донишманд киши бўлганлигини хай-рихоҳ ва ихлос билан таърифлаб, пайгамбар Мустафо (с.а.в) тари-хига оид муҳим манбаларни бериб утади. Бу асар жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган.

Вашингтон Ирвинг Америка адабиётининг кейинги тараққиётига улкан ҳисса қўшган улкан адибдир. Улуғ Америка адиби Марк Твен уни устозим деб тан олган. Айни чоғда, Марк Твеннинг кўплаб юмористик руҳдаги ҳажвиётлари Вашингтон Ирвинг ижодини эсга солади.

ФРЕДЕРИК СТЕНДАЛЬ (1783-1842)

Стендаль ҳақиқат излаб, ижод қилган адиб. У миллионлаб жаҳон китобхонлари қалбига ҳақиқат қат сўзини олиб кирди. Роман ва хилма-хил мавзудаги новеллалар муаллифи Франция адабиётининг маш-хур суз саъяткори, «Қизил ва қора», «Парма ибн-датхонаси» романлари, «Италия хроникалари» номли новеллалар тўпламлари билан ихлосманд-лари қалбини забт этди.

«Рим буйлаб саёҳат», «Неапол», «Флоренция», «Италия тасвирий санъати тарихи», «Гайди», «Моцарт ва Мотастазм ҳаёти», «Гасин ва Шекспир», «Худбиннинг хотиралари», «Расининг ҳаёти» каби асарларининг ҳаммасида жамият ҳаётидан ҳақиқат кидиради. Эҳтимол унинг асарлари шунинг учун ҳам ҳақиқатпарвар халқ дилига яқиндир.

Стендаль изланувчан адибдир. У ҳар доим ёзилажак асари учун манба кидириб юради. Адиб мавзуни ҳаёт ҳақиқатидан кидиришини яхши кўради. Бунинг учун одамлар орасида бўлади, газета ва журнал саҳифаларини варақлайди, тарихни мукаммал ўрганади.

Газетада босилган успири ҳақидаги бир хабар, айниқса, унинг ўлими олдидан «Ҳақиқатни севардим» деган сузларидан ёзувчи каттиқ ҳаяжонга тушади ва ҳаётнинг барча иқир-чиқирларини бир четга суриб "Қизил ва қора" романини ёзишга киришади.

"Қизил ва қора" ёзувчининг ёрқин ижод намунаси. Бу роман юзага келгунча ҳам бир қатор асарлар ёзиб, қаламини синаб кўрган эди.

"Қизил ва қора" тарихий асар эмас. Газета воқеаси ёзувчига шунчаки ижодий туртки бўлади. Стендаль уз олдига ижтимоий психологик роман ёзишини мақсад қилиб қўяди.

Романда адиб ўзи яшаган замонга, яъни Фрунцуз ҳаётига хос бўлган муҳаббатни тасвирлаб беради. Жюльеннинг севгиси юрак амри билан эмас шунчаки ички бир ҳавасдир.

Стендаль деярли барча асарлари учун ҳаётини воқеаларни асос қилиб

олади. «Ушбу қисса 1830 йили Париждан уч юз аё» наридаги бир жойда ёзилган; Шу боисдан ҳам асарда ҳозирги, 1839 йил воқеаларига алоқадор биронта ҳам гап йук, деган эди ёзувчи ўзининг «Парма ибодатхонаси» асарининг муқаддимасида. Гарчи адиб асар воқеа сига алоқадор эмас, деб таъкидлаган бўлса-да, маълум даражада таъсир борлигини сезамиз. Бу сафар ёзувчи французлар ҳаёти ҳақида эмас, италянлар тарихидан қалам суради.

«Менинг кдссамда тасвирланган қаҳрамонлар французларга сиқхшамайди», деб таъкидлайди ёзувчи.

1830 йилда «Парма ибодатхонаси» асарини ёзишни бошлаган ад 1796 йил Милан воқеаларига қдйтади. Асарнинг асосий қаҳрамон~ Фабрициога таъриф берар экан, адиб шундай ёзади: беҳад юкс кайфиятли йигит эди, шу боисдан ҳам у тенгдошларига таҳасс қдимас, масалан, ўзининг ишқ^ш можароларига унча катта эъти" бермас эди. Тўрган гап, унинг маъшукдари кўп эди, бироқ, уларн ҳаммаси Фабриционинг ҳаётида ҳеч қандай из қолдирмас, лекин худди шунинг учўн ҳам Фабриционинг ўзини кўпроқ, севишар. Унинг ута совуқдонлиги гузал ва ёш аёллар билан бир қолипда: нар, шунинг учўн ҳам ҳар бир ишқдй можаро олдингисидан фянги жозибаси билангина устун туради.

Асарда Графиния билан Фабрицио ўртасидаги иишдий эҳтиро жозибали лавҳаларда берилган. Фабрицио улгандан сунг Парма датхонаси хувуллаб қолади. Графиния учўн энди ҳаётнинг, яшашнинг қизиги йукдек туюлади. Шу туфайли бўлса керак, Граф ҳам тез орада бу еруF оламдан куз юмади.

Стендалнинг кўпгина асарлари ишдий саргузаштларга бой. Ёзувчи уз қаҳрамонларининг ииш-муҳаббат савдосининг турл мажароларига олиб киради.

Аслида бу можаролар ҳаётнинг ўзида ҳам турли хил кўринишда содир бўлмокда эди.

ЖОРЖ ГОРДОН БАЙРОН (1788-1824)

Жорж Байрон инглиз адабиётининг атокли вакили. «Чайльд Горальд зиёрати», «Шарк, дostonлари», «Кофир», «Дон Жуан» асарлари муаллифи.

«Шарк, дostonлари» тўпламига кирган «Гяур», «Абидослик келин», «Корсау», «Пара», «Коринф қамали», «Паризод» поэмаларини ёзгандан сунг муҳолифлари унга қарши турли хил тухматлар уюштиришади. Шундан сунг у Англияни бўтунлай ташлаб чикиб кетишга мажбур бўлади.

Байрон 1816 йил Швейцария пойтахти Жене-вага келиб республикачи Бонивар жасорати ҳақида «Шийлон туткуни» асарини ёзади. 1817—1821 йил-ларда драматик асарлар туркуми яратади. Бу тур-кумда «Манфред», «Осмон ва Ер», «Каин» драма-тик асарлари бор эди.

«Дон Жуан» шеърий романи Байрон номини жаҳонга танитди. Асарда XVIII аср ҳаёти қаламга олинса-да, ўзи яшаб тўрган даврнинг энг муҳим воқеалари назарда тутилади.

Байроннинг кўпгина асарлари Ўзбек тилига тар-жима катинган. Байрон жаҳон адабиётида энг кучли шнчий шоир сифатида машхурдир.

Байрон ўзининг илк шеърлари биланок, кузга тез ташланади. Ньюстеддан кетиш олдидан» (1803) деб номланувчи шеъри кўпчиликка манзур бўлади. Шундан сунг шоирнинг «Чоғланиш соати» (1807) шърлар тўплами чоп этилади. Ун тўккиз ёшли шоирнинг истеъдоди ҳаммани лол қолдиради. Унинг шеърларидаги майинлик истедодининг нихоятда юксаклигидан далолат берарди.

Уни г 1809 йилда «Англия бойваччалари ва Эдинбург талкинчилари» номли ҳажвий руҳдаги поэмаси эълон қилинади. Бу поэмасида шоир мудраб қолган инглиз адабий жамоатчилигини сергакликка чакиради. Фақат пул, мол-дунё орттириш учўнгина хизмат этувчи уз истеъдоди оёк, ости кишувчи ижодкорларни қаттиқ, танқад қилади. Бундай ижодкорларнинг асарлари қаролга ва сарой аҳлига ёкса булди, адабиётнинг келажаги уларни заррача кизиктирмайди, деган фикрни айтиб ўтади. Эдинбург журнали тахририятини эса қур қоқ, ва хушомадгўйлар тоифасига кушади. Шу кетишда бўлса Англия адабиёти | келажаги тубан ҳолга тушушини уйлаб, истехзо билан мийиғида қулиб қўйади.

Байрон ижодида «Чайльд Горальд зиёрати» (1812) поэмаси алоҳида ўрин эгаллайди. Бу асарида шоир Европада авж олиб кетган турли хил босқинчилик урушларини қоралайди.

Байрон «Шарқ поэмаси» (1813) асарини кўп мамлакатларда бўлиб, Англияга қайтиб келгандан сунг ёзади. Асарда ишқ-мухаббат, инсонийлик, садоқат улуғланади. Бирок, покиза қалб катта бойлик эгалари, зўравон ва золимлар, босқинчилар томонидан топталганини,

Оёк ости қилишганини зорланиб, қуйиниб қуйлайди. Шоирнинг иккинчи бир поэмаси «Корсар» (1814) «Шарқ, поэмаси» асарининг мантиқий давомидир. Шоирнинг таъкидлашича, қабохат ва котиллик ҳукмрон бўлган Англия каби жамиятда икки қалбнинг бир-бирини севиб, муродига

етишиши у ёкда турсун бундай жамиятда осойишта яшашнинг ўзи ҳам амримахол, бундай жирканч жамиятда поклик, ҳақиқат, ишқ,-мухаббатнинг яқсон бўлиши тўрган гап.

«Дон Жуан» (1818-1824) романи устида қарийб олти йил ишла-са-да, бирок, уни ҳали ниясига етган деб ҳисобланмайди. Асар қахра-мони Испания, Туркия, Россия, Канстантинополь, Лондон ва бо-шқа бир қанча жойларда бўлса ҳам асар қаҳрамони Дон Жуан турли-туман воқеаларнинг гувоҳи бўлади. Муаллиф уз қаҳ.рамонини император ва қхгрол саройларига, ижтимоий ва сиёсий воқеаларг" аралаштиради. Ҳамма жойда Англиядаги каби тартибсизликларни

қабихликларни кўради.

Байроннинг ҳаёти ҳам шеърлари каби ҳаяжонга тула. Шоирнин ҳаёти катта бир сюжет чизотини ташкил қилади. У бутун борлигини ҳаётини инсониятга бағашлаган инсон эди. Шоир оддий, қаништ халқлан бутун борлигини аямайди. Барча ижодини қашшок, халқнинг истик, боли ва келажаги учўн бағишлайди. Оддий халқчнинг турли йўлла билан алданиб

келганидан нафратланади. Бу алдовни авом халқ ту: шунмайди. Байроннинг дунёкариши ниятда кенглиги туфайли ҳа қандай алдов ва найранглар магзини тезда чакд олади.

Байрон ўзидан кейинги авлодларга жуда катта адабий мерос қол дирди. Ҳозирги кунда бу меросдан бутун жаҳон баҳраманд бўлмоқд

АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ ПУШКИН (1799-1837)

Москвада дворян оиласида дунёга келган А. Пушкин 1812 йилги Ватан урушини ўз кўзи билан кўради. Ёшлигиданок, халқ ижодига алоҳи меҳр билан қараган шоирнинг илк шеъри «Уй (1816) халқ дилидан алоҳида ўрин эгаллади. 1811 йилда Петербург яқинидаги лицейда " юрган кезларданок, адабиётга ихлос уйғонади. кўп умрини сургунда ўтказади. Кўп шаҳарлар ижод билан машғул бўлади. «Кавказ асири» (Гр зияда), «Бокчасарой фонтани» (Бок,часаройд асарларини битади, Одесса, Михайловск, М ква, Кишёнёв, Оренбург шаҳарларида бўлади.

Унинг «Эркинлик» (1817), «Кишлоқ» (1819), «Хайкал» (1936) қа шеърлари талантининг ноёб жавахирларидир.

Шоирнинг «Руслан ва Людмила», «Таврилада», «Ака-ука қар қилар», «Қушлар», «Граф Нулин», «Полтава», «Қоломнадаги у «Анжелла» «Мис чавандоз» поэмалари турли мавзуларга бағишл қан бўлса-да, халқ қалбидаги дардга малҳам бағишлайди.

А. С. Пушкин асарларининг бош қаҳрамони асосан халқдир. Ш нинг учўн ҳам шоирнинг асарларини халқ севиб ўқийди. «Борис

Годунов » трагедиясида эса бош қаҳрамон халқ ҳаётига, унинг орзу-умидларига қарши туради. Халқни алдаб, зулмни қучайтирган қолим Борис Годунов образи, «Хасис рицарь» трагедиясида катта бойликнинг мудҳиш аломатлари — ота билан ўғилнинг бойлик талашиб қарит душманларга айланиши воқеаси қурсатиб берилган.

1820 йилда Пушкинни исёнқор шоир сифатида айблаб, жанубга сургун қилинади. Шоирнинг «Эркинлик» одаси халқ олқишига сазовор бўлиб, кўп нусхаларда тарқалади. Бу одани ёдлаб, қушиқ, қилиб, айтиб қуришади. Шоирнинг сургун қалинишида ҳам «Эркинлик» одаси асосий сабаб қилиниб қурсатилди.

Пушкин бу шеърини Тургенёв уйида, қуюқ, суҳбатдан сунг ёзган эди. Бу суҳбат подшоҳ. зулмидан қорланиш, мамлақатда ҳукм сўрган ноҳақликлар ҳақида, бойлик тўплаш йулида ҳар қандай жирқанч ишлардан қайтмайдиган бир туда зулмқорларга нафрат руҳида бўлган эди. Суҳбатдан сунг Пушкин дераза ёнига утириб ўзюқларга қарайди.

Тургсёвлар уйининг деразасидан Михайловский саройи аниқ кўриниб турарди. Шоир нафрат тула қузларини саройга қараб шундай ёзади:

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, не полужирный, не разреженный на / уплотненный на

Отформатировано: Обычный (веб), По ширине, Отступ: Первая строка: 1,23 см

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, не полужирный

Отформатировано: Шрифт: 14 пт, не полужирный, не курсив

Эй, ёвуз хукмрон, бадкирдор золим!
Нафратларим сенга, тожу-тахтинга,
Сенга ва наслинга келаркан улим,
Қаттиқ севинч бўлиб кўринар менга.
Сенинг пешанангда, эй зулм шохи!
Халцлар ўқир анц — лаънат тамгаси.
Сен Жаҳон дахшати, сен олам доғи,
Сен ерда, тангрига хшцлар таънаси!

Пушкин бори-йўғи йигирма йил ижод килди. Шу қиска йигирма йиллик ижодий фаолияти билан жаҳон адабиетида мустаҳкам ўрин иинлади.

одатда шоирлар кишлокда яшайди. Хаётнинг оғир сукмокларида юради. Пушкин хаётидаги зиддиятлар, қарама- қаршиликлар, қий-имчиликлар, эхтимол улуғ бўлиб кетиши учўн йул очиб бергандир. Шоирнинг хар бир шеърида ёник, дард бор. Бу шундай дардки, қал-Пиш пчпинг бир четини чертиб утади. Бир шеърини укиб бўлгандан i хЧн , я на бошқасини ўқигингиз келади.

Рухим яна уйюнди бу дам. Яна унда тирилди нажот; Яна дилда худо ва илхом, Куз ёши-ю, мухаббат хаёт.

Айтишларича, мухаббатни улуғлаган, мухаббат каби бархаёт бўлар-кан. Шоир мухаббат каби мангудир.

ГЕНРИХ ГЕЙНЕ
(1797-1856)

1827 йилда немис шоири Гейненинг «Кушик.-лар китоби» шеърлар тўплами босилиб чикади. Тўплам беш қисмга — «Ёшлик азоблари», «Лирик интермедия», «Ватанга қайтиш», икки қисмдан иборат «Шимолий денгиз» силсиласига булинади. 1830 йилда Гейне иккинчи йирик асари «Йул лавхалари» очерклар тўпламини ёзади. «Силезия тўқувчилари» (1844) шеъри, «Германия. Қиш эр-таги» достони (1844)да шоир ватанининг озодли-ги ва келажагини куйлайди.

Гейне шеърлари факат немислар диёрида эмас, бутун дунёга машхурдир. «Кушиклар китоби» (1827) ҳақиқатан ҳам инсон калбининг исёни, нидоси, тўғанмас кушигидир. «Ёшлик азоблари», «Лирик интермедия», «Ватанга қайтиш», «Шимолий денгиз (икки қисм) деб номланувчи булимларида Гейненинг шоирлик та ланти нихрятда юксак эканлигига гувоҳ. буламиз. Бу тўпламдаги шеър лар ўзининг майинлиги, мунглилиги, таъсирчанлиги жщатида С. Есенин, А. Пушкин лирикасига ухшаб кетади. Ўқишлилиги бил ажралиб туради.

Гейне факат дилбар шоиргина эмас, у очеркист ва хикоянав ҳамдир. Унинг «Йул лавхалари» (1839) асарида ватани буйлаб саёҳатлар давомида уз кўзи билан кўрган, билган, эшитган воқеалар ни хикоя қилади. қатор очерклар туркумидан иборат бу асарида н хрятда хаётий ва ишонарли тарзда баён этилган воқеалар тасвири дуч келамиз.

1830 йилда немис халқи тарихида катта сиёсий воқеа бўлиб ут Июл инкилоби Гейне ҳаёти ва ижодига ҳам катта таъсир ўтказ Бундай сиёсий воқеалардан Гейнедек улуғ суз санъаткорининг чет туриши мумкин эмасди. Шоир ўзининг сиёсий қарашларини кей чалик «Силезия тўқувчилари» (1844) асарида тула-тўқис баён қ, ган. Силезия фабрикаси ишчиларининг иш ташлаши, катта сиёс масала билан намоёншлар ўтказиш ва бу ҳаракатнинг кузгало айланиб кетгани ҳақида уша пайт ва кейинчалик Ғарб адабиёт кўплаб асарлар юзага келган эди.

Гейне ижодининг гуллаб-яшнаши Париждаги муҳ.оғирлик да бўлди. Шоирни исёнкор рудда шеърлар ёзгани учўн таъкиб этадил У 1830 йилда Францияга кетишга мажбур бўлади. Шоир Париж я бий муҳитига тезда яқинлашиб, кўплаб шеърлар битади. Айниқ «Германия» (1844) достони, «Куллар кемаи» балладаси шоирга ка шухрат олиб келади.

Генрих Гейненинг «Германияда фалсафа ва дин тарихида» асари шоирнинг фалсафа илмининг назарий асослари ҳақида чўкур би-лимга эга эканлигидан далолат беради. Бу асарида адиб уз даврининг бир қатор файласуф тадқиқотчиларини кескин танқид остига олади. Сийкаси чик.қан эски мавзулар ва иборалар билан машғул бўлган мирим файласуфларни Ҳажв остига олади, уларнинг устидан киноя билан кулади. «Мен уз асаримда айрим файласуфларнинг қулгили сузларига эътибор қаратаман», деб таъкидлаган эди Генрих Гейне уз илмий қарашларида.

Жаҳон фалсафа фани тарихи ва назариясини ўрганиш жараёнида юқоридаги улуғ файласуфлар қаторида Генрих Гейне ижоди ҳам ало-ҳида илмий тадқиқ. этилади.

ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАК (1799-1850)

Оноре де Бальзак уз ижоди орқали унлаб ёки юзлаб образларнинг эмас, бутун бир Фрунцуз жа-миятининг кузгусига айланди. Рус адиблари Л. Н. Толстой, В. Г. Белинский, Салтанов-Шедрин, Н.Г. Чернишевскийлар Оноре де Бальзак ижодини мана шундай юксак даражада бах.олаган эдилар.

Бальзакнинг буюклиги шундаки, у инсон об-разини жамиятга олиб чиқади. Инсон уз дунёқа-раши билан жамиятдаги, ижтимоий ҳаётдаги но-ҳақдиклар, разолат, зулм исканжасига қарши исён кутаради.

Бальзак «Бир йилда икки учрашув» (1831), «Евгения Гранде» (1833) қиссаларида, «Цезарь Биротто» (1837) романида Француз жамиятининг утмиши ва ўзи яшаган жамият ҳақида фикр юри гади.

Буинан ташқари, О. Бальзакнинг фалсафий ва сиёсий руҳдаги мақолалари ҳам талайгина. «Мех.нат ҳақида мактаб» (1838), «Ишчилар ҳақида» (1840) каби илмий-фалсафий руҳааги мақолаларида ўзи Примни шичилар образи бир қадар жамият ҳаётидан ва унинг ижтимоий сиёсий воқелигидан анча илғарилиб кетганлигини намоёнш этади.

О. Балзак ижодида унинг «Гарио ота» романи алоҳида ўрин эгаллайди. Жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган бу романда пул, бойликнинг

хамма нарсадан, ҳатто инсоний туйгулардан ҳам, ота меҳридан ҳам устун туруши нафрат билан танқид остига олинади. Бойлик, мансаб-мартабани ҳамма нарсадан устун куйувчи фарзандлар устидан кулади.

Оноре де Бальзак илк ижодий намунаси бўлиш «Гобсек»да ин-соннинг жамиятдаги ўрнини белгилаб беради. Гобсек ким ўзи? Катта ҳаёт тажрибасини бошидан кечирган. Хиндистонга ҳам бориб келган. Уз фалсафаси, акд-идрокли инсон. Жамиятдаги ўрни қандай? У бой-ликни ҳамма нарсадан устун қуяди. Дунёни олтин, пул бошқаради, деб уйлайди.

Оноре де Бальзак ижодининг бош мезони жамият. Жамият ва инсон. Унинг 1831 йилда ёзилган «Оханрабо ёки афсунгар» асарида ҳам ёш адиб Рафаэл қисмати ва унинг фожиали ҳаёти қаламга олинади. Инсон жамиятнинг олдида бир заррадир.

Жамият ва инсон образи Бальзак ижодининг асосий фалсафасига айланиб қолган. «Инсон комедияси» Бальзак ижодининг гултожи-дир, аниқроқ қилиб баҳр берганда, жаҳон адабиёти хазинасининг дурдона асарларидандир.

«Инсон комедияси» уч қисмдан иборат. Биринчи қисм «Ҳақиқат ҳақида лавҳалар», иккинчи қисм «Фалсафий лавҳалар», учинчиси «Қиёсий лавҳалар» деб номланади. Биздан аввалги таҳлилшунослар этюд деб номлаган, биз эса этюд сўзини лавҳа деб номладик. Сизга қайси ибора маъқул бўлса шуни ишлатарсиз.

Бир суз билан айтганда «Инсон комедияси»га кирган асарларда жамият ва кашшоклик, жамият ва танҳолик, жамият ва мунофиқ-лик, жамият ва бойлик, жамият ва ижод, жамият ва утрилик, жамият ва ҳақиқат, қийинчилик унинг яратган образлари жамиятнинг бир булагига сифатида уз қиёфасини намоён этади.

Адибнинг яратган Евгений Гранде, Шабер, Мишель Кретьен, де Артез, Дервиль образлари ҳаётнинг турли хил қораларида фаолият қурсатадилар. Бу образлар билан боғлиқ. яна қўплаб қиёфаларга дуч келамиз. Бундай турфа қиёфалар О. Бальзак яратган бадиий ҳаётни беэба турибди. Ёзувчи қўрган, билган ва тасаввуридаги ҳаёт ҳам ас-лида шу хилдаги инсонлардир.

ВИКТОР ГЮГО
(1802-1885)

Безансон деган жойда тўғилган Француз адиби Гюго ижодини жуда эрта бошлайди. Ун беш ёшга тулганда унинг илк шеъри Француз академияси-нинг мукофотида сазовор бўлади. «Бюг Жаргаль» (1818) новелла-романи чоп этилганда ун олти ёшда, 20 ёшга тулар-тулмас биринчи шеърлар тўплами чикдан эди.

Виктор Гюго раҳбарлик қилган адабий тўғарак-ка Сент-Бёв, Мюссе, Виньи, Александр Дюма каби адиблар қатнашар эди. «93-йил» (1874), «Аср

лфеоналари» (1883), «Янги одам» (1824), «Хурланганлар» (1862), "Демгиз зах.маткашлари» (1866) каби асарлари жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган.

Айник.са, адибнинг «Денгиз захматкашлари» романидаги Жильет пПрази ниҳоятда катта махррат мевасидир. Жильет киёфасида жасо-раг на матонат эгасини кўрамиз. Денгизда кирк. оёкли махлук. билан олишуви ўқувчини Ҳаяжонга солади. Уз синглиси билан тасодифий умрашган қаҳрамон тақдир уйинига тан беради.

Адиб жамиятдаги ҳақсизликларни қаттиқ. танқид остига олиб фомтани учўн бир неча йиллар кувгинликда юради. Ниҳоят 1870 йилда 20 йиллик кувгиндан сунг уз ватанига қайтиб келишга муваффақ бўлди.

Виктор Гюго кўрган, билган, эшитганларини ҳаёл дарёсига оқиза-иеради. Негрлар, кулларни исёнга даъват этади. Бу исёнкорларга Бюг Жар|ални раҳбар этиб тайинлайди. Исёнкорларни шафқатсиз кўрашга, ўз эрки ва озодлиги йулида мардонавор жанг қилишга чорлайди. Озодлик йулида х.еч нарсадан ва ҳаттоки улимдан ҳам куркмасликка чақиради..

Карабсизки, фавкулудда ажойиб бир роман «Бюг Жаргаль» дунёга келади. Бу роман ун олти ёшли ёзувчининг номини шон-шараф гулдастаси билан беади.

Виктор Гюго кейинги ктесасини «Улимга ҳукм қилинган охирги кун» деб номлайди. Бу қисса Француз китобхонларининг кулидан-кўпига ўғиб ниҳоятда севиб укилади. Француз адабиёти кутилмаган-лн шундай катта талант ва истеъдод эгасига мушарраф бўлади.

Виктор Гюгонинг илк ижоди ҳар қанча юксак баҳ,оға сазовор булмасин, унда ҳали мазмун ва шаклнинг номутоносиблиги, бадийлик-имнги киёмига етмаган талқинлари сезилиб турарди. «Ажойиботлар цароргохи» асари адиб каламининг чархланиб, бадий мах.орати юк-сапганлигидан далолат беради. Бу асари орқали тушкун кайфиятда-ин, ҳали ҳаётнинг аччик.-чўчўгини обдон тотиб курмаган Эсмералда образини яратади. Шу романдан сунг Виктор Гюгонинг ижтимоий ҳ;ктидаги фаоллиги кучаяди, сиёсий карашлари ортиб боради, ҳаёт жумбоқларини теранроқ англай бошлайди.

Виктор Гюго ўғкир нотик, ва публицист сифатида фаолиятини кучайтиради. Адиб авом халқни узлигини англашга, инсоний туйгу-Пни улуғлашга, сарой қаллоблари томонидан алданиб қолмасликка чациради. Бу хусусда фақат оташин нутк. сузлаб қолмасдан, мавжуд тузумга қарши норозилик кайфиятида бош кутарган оддий халқ ва-киилари билан елкама-елка туриб кўрашга отланади, норозилик на-мойишларида иштирок этиб, ук.-оловларга тик боради.

Гзувчи «Ажойиботлар қароргохи» романида 1832 йилги Париж к,х и алони ва баррикада тусикдарида олиб борилган шиддатли жанг тафсилотини берар экан, бу марди-майдонлар орасида ўзининг ҳам руҳан иштирок этаётганини тулик, намоён этади.

У «Кизил шапкача», «Гаврош» асарлари орқали инсонга хос бўлган энг олий фазилатларни — мардлик, жасорат, қаҳрамонлик намуна-ларини қаҳрамонлари киёфасида курсата олди.

«93-йил» романида ўзининг келажаги, бахт-саодати учўн кўра-шувчи халқ вакиллари образини яратди. Романдаги Говен, Симур-ден, Урсус, Тельмарш оддий халқ вакиллари образидир. Бундай кдёфалар нима учўн яшаётганини, нега кўрашаётганини, кимга ёр-дам беришни ҳам тасаввур кила олмайдилар. Айни чоғда тўғри сузли, калби пок, бировга озор етказишни хохламайдиган инсон образидир. Золимлар бундай оддий одамларнинг кучидан кандай фойдала-ниш йулини биладилар. Бундай оддий халқ вакиллари кимга бўлса ҳам яхшилик қилишни, ёрдам кулини чўзишни уйлайдилар. Яхши-лик қилиш олий хикмат, бу улар учўн мухзdm бир шиордир.

Виктор Гюго оташин шоирдир. Шоирнинг «Аср афсоналари» шеърлар тўпламидаги кўплаб шеърлар хали-хамон Француз халқининг севимли кушигига айланган. Бу шеърларнинг асосий кismi Француз халқининг тарихий утмишига бағишланган.

АЛЕКСАНДР ДЮМА (1802-1870)

Француз адабиётида роман устаси сифатида шухрат қозонган адиб генерал оиласида тўғаладш Орман герцоғи Филипп қароргоҳида котиб бўлиб ишлайди. Парижда Виктор Гюго билан яқин алсм када бўлади. «Генрих III ва унинг саройи» (1829 а «Антони», «Кин» драмалари театр ривожига кап та рол уйнайди. Юздан ортиқ тарихий-саргузац! романлар яратган. «Граф Монте-Кристо», «Уч мушкетёр», «Қора лола», «Ун йилдан сунг», «Йи гирма йилдан сунг», « Қиролича Марго» шули жумласидандир. Адибнинг машхур асари «Гря Монте-Кристо» (1845) романидир. Асар қахрамони Дантес афсона вий Монте-Кристо оролида тўғанмас хазина топиб, жуда бойиб кетади, ўзини Граф Монте-Кристо деб эълон қалади. «Қора лоля «Уч мушкетёр», «Граф Монте-Кристо» романлари Ўзбек тилига таржима қилинган. «Ажал минораси» асари Ўзбек саҳагасида уйнаш

келинмокда. Дюма бутун умри давомида тинимсиз бадиий ижод билан маша бўлади. Уз даврининг бадиий ижод ахилларини анча ортда қолдириб, байрокдор роман устасига айланади, номи уз замонидаёк.

кейинги асрларда ҳам шон-шараф билан безалади. Унинг туда асар-лар тўплами 277 томни ташкил этади.

Дюма номини жаҳонга машхур қилган романлари «Уч мушкетёр», «Йигирма йилдан кейин», «Виконт де Брежалон», «Асканио» кўпгина тиллаларга таржима қилинган.

Александр Дюманинг «Асканио» романи бадиий гузаллик жиҳа-гидан «Уч мушкетёр» романидан бир қадар устун туради. Романда Лсканио бегубор калб эгаси, маъсума ва гузал киз Коломбага бўлган чин севгисини ардоклаган йигирма ёшлардаги йигитча образида намоён бўлади.

Муаллиф уз қахрамонлари билан таништириб булгач, уларнинг аил ҳасратларини шундай изхор этадики, асардаги барча воқеаларнинг бадиий гузаллиги диолоғлар тарзидаги эхтиросли туғёнлар сил-синасига курилади.

«Асканио» романи Александр Дюманинг ёзувчилик маҳоратини кўз куз қилиб турибди. Ёзувчи уз романи учўн шундай бир ажойиб иоксани тасвир гулшани қилиб олганки, энг муҳими шундай гузал инрта ранг бериб жилолай олганки, уни кулдан туширмай уқигингиз келади.

Александр Дюманинг бошқа асарларида бўлгани каби, «Асканио» романида ҳам Юнон, Рим ва Франция утмишига оид жуда кўплаб тарихий манбалар билан танишиш шарафига эга буламиз. Бу жихат-Дйн олиб қараганимизда роман бадий эхтирос, битмас-тўғанмас завқ шавк, ҳадия этса, иккинчи томондан ундаги тарихий саналар, Ним пар, жойлар, тарихий шахслар, маъбуд ва маъбудаларга тегиш-ЛИ йфсомалар ўқувчи эътиборини ўзига тортиб, янгича бир олам билан таништиради. Айник,са, Дон Кихот ва Биатрича севгиси ҳақидаги воқеалар ўқувчини бир зум асар воқеасидан чалғитиб, янги бир дунё сари етаклайди.

Жаҳон адабиётида бундай гузал тасвир «жавохирлар хазинаси» деб ном олган Александр Дюмагигина хосдир.

ПРОСПЕР МЕРИМЕ (1803-1870)

Проспер Мериме француз адабиётининг йирик вакили.

«Клара Гасул театри» (1825) илк пьесалар тўплами адибни XVIII

Аср марифатпарвар гуманисти деган шарафга муяссар этди. Иккинчи тўплами «Гузла» (1827) номи билан нашр қилинди. «Славян халқ-

Лари ижоайдан» деб номланган балладаларининг халқ оғзаки ижоДига таъсири катта. «Жакерия» (1828) номли тарихий драмасида XIV асрдаги деҳқонлар кузғолони тасвирланади.

«Карл IX асрда салтанати йилномаси» (1829) тарихий солнома тарзидаги романини нашр этти-ради. У «Кармен», «Гаманго», «Матео Фальконе», «Куш хато» каби новеллалари билан машхур. Мериме 1848 йилги буржуа инқилоби, Наполеон III давлатининг тунтарилишидан сунг ҳам сермахсул ижод қилади.

Тарихий роман ёзиш анча мушқил ижодий жа-раёндир. Тарихни қайтадан тирилтириш, тарихий шахсларга жон ато этиш, воқеиликни ҳаёлий образлар билан тулди-риш ёзувчидан катта маҳррат талаб этади. Бунинг учўн ҳам тарихчи, ҳам ёзувчи бўлиш керак.

Проспер Мериме мана шундай уста санъаткор эди. У ўзининг «Карл IX салтанатининг йилномаси» романида бутун бир тарихий даврни бадий сайкаллаштириб беради.

Тарих йиллардан, саналардан, воқеалардан, манбалардан иборат. Ёзувчининг тарихий манбаларни бўзиб курсатишга ҳақди йуқ. Айни чоғда тарихий воқеиликни гузал бадий тасвирга олар экан, адиб уз фантазиясидан маҳррат билан фойдаланади.

Тарихий мавзўга кул ўрган ёзувчи, тарихий манбаларни синчик-лаб ўрганади. Фа қат бадий тасвирлаш санъатигина кифоя қилмайди. Мериме ўзининг тарихий романлари билан, ҳам тарихчи, ҳам санъаткор адиб

сифатида машхурдир.

Ёзувчи уз романига манба йиғиш мақсадида XVI асрнинг тарихий жараёнига оид кўплаб асарларни ўқиб чиқданлигини таъкидлай-ди. Ёзувчи факатгина тарихий асарларни ўқиб билан кифояланмай-ди, уша даврга хос афсона ва ривоятларни, ва хаттоки, латифалар-ни ҳам ўқиб чиқади. Тарихий асарда сана ва манбалар берилган бўлса, халқ оғзаки ижодиётида урф-одатлар, ҳар бир миллатнинг ўзигагина хос бўлган феъл-атворлар ҳам ифодасини топган бўлади. Мухими шундаки, тарихчини манба кизиктиради, ёзувчини эса инсон киёфаси ва у тарихааги инсоннинг тўтган ўрнини тасвирлайди.

Романда кирол Карл IX нинг мунофиқлиги, разиллиги уз ифодасини топган. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, кирол Карл IX ута мунофиқ киши бўлган экан. Уша даврларда Францияда Христиан дини ҳукмрон бўлиб, Протестантлик деган Христиан ди-нига қарши оқим мавжуд эди. Уз даврининг кўпгина илгор фиқоли кишилари узларига янги дин қашф этадилар. Христиан дини тараф-дорлари Протестантларни черковга яқин йулатмас эдилар. Генрих IV Протестант бўлиб, Маргарита Валуа билан никоҳаан утиши учўн черковга боришини тақиклаб қуйишади.

Карл IX Христиан дини черковидагиларга «Агар синглим Марга-рша Валуанинг никоҳини тайин қилмасаларинг унинг никоҳини Протестантлар черковида ўтказаман», дейди.

Бундан кўринадики, кирол уз замонасида кўпайиб кетган динларга бсфарқ муносабатда булмокда. Киролнингдинга бўлган эътиборсизлиги натижасда киргин урушлар келиб чиқади.

Ёзувчи Проспер Мериме ҳикоя устаси. Унинг ҳикоясида турли-туман инсон киёфаси қизиқ берилади. Айни чоғда бу ҳикоялар ҳар хил мавзулардан ташкил топган. «Маттео Фальконе», «Таманго», «Кўш хато», «Иль Венераси», «Арсена Гийо», «Ховаранг хона» каби ҳикояларининг деярли барчаси бош қахрамон номлари билан аталган, инсон образи етакчи ўринда туради.

Проспер Мериме уз асарларида инсон образини яратишни бош миксад қилиб қуйган ва бадиий ижодни инсон образисиз тасаввур ҳам қилолмайди. Унинг қайси асарини ўқиманг, инсон киёфаси қуз уипшгизда номаён бўлади. Асар воқеасини ҳам инсоннинг хатти-ҳаракатлари бошқаради.

ЧАРЛЬЗ ДИККЕНС (1812-1870)

Чарльз Диккенс 1812 йилда дунёга келади. Бу даврда Англия тарихида муҳим воқеалар содир булмокда эди. Бир неча йиллардан буен Напа-лион тазйики остида таҳликада яшаётган инглиз халқи Напалион қўшинларининг кўп қисмини Россияга, Москва остоналарига юборганидан фойдаланиб, инглиз қўшинлари мамлакатнинг бир қисмини эгаллаб тўрган француз қўшинла-рини тор-мор этиб, қолган қисмини уз тупроғи-дан хайдаб чиқаради.

Уз қўшинларининг англизлар билан бўлган дат да маглубиятга учрагани ҳақидаги хабар саркарда рухиятига катта зарба бўлиб урилади. Натижада Кутузовнинг бир зарбасига дош бе-рочмай, ватанига қайтади. Айни пайтда рус қўшинларининг франсўз қўшинлари устидан галабаси, англизлар учўн ҳам байрам нашидаасига айланиб кетди.

Шундай қилиб, англиз халқи учўн ҳам хотиржам, осуда кунлар бошланади. Чарлз Диккенс мана шундай тинчлик замонасида ушиб, улғаяди. Диккенс покиза қалб эгаси бўлган. У хар қанча оғир ҳаёт кечирмасин, ҳаттоки бир бурда нонга зор қолган кунлари ҳам ўғирликларга кул урмас, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмас, жиноят кучасига мўрмас ва ҳ.е.ч кимға озор бермас, энг мухими узгаларға оғирлиги ишмаслиги ҳақида уйларди.

Диккенс яшаган замонда урирлик, зуравонлик, қотиллик ва тур-ли хил жиноятлар авжига чикиб кетади. Шундай бир пайтда мамла-катдаги суд идораларига катта ваколатлар берилган эди. Суд маҳаа-масидагилар булар-булмасға одамларни камар, турли хил оғир жа-золарға тортар эди. Мамлакат сиёсатдонлари эса, жиноятчиларни камагл, жазолаш ва бунинг учўн судға эркинлик бериш орқалигина мамлакатда тартиб урнатиш, тарбия чораларини куриш мумкин, деб уйларди.

Чарлз Диккенс суд хайъатига мактуб йўллагандан ва айникса «Оливер Твистнинг бошидан кечирганлари» романи чикдандан сун~ мамлакат ахлокий-тарбиявий ҳаётида кескин узгариш содир бўлади. Одамларни факат жазолаш йули билан мамлакатда тартиб ёки тар бияни йўлга куйиб булмаслигини кўпчилик тушиниб ета бошлайди Шундан сунг тулиб-тошиб кетган Англия турмалари, жиноятчилар дан биров санжоб бўлиб қолади.

Бадий асар мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маъ рифий ҳаётиға маълум даражада таъсир курсатган тақдирдагина, бун дай асар миллионлаб ўқувчилар томонидан олқишлар билан қари олинади. Чарлз Диккенсвинг деярли барча асарлари шундай таъс кучининг юксаклиги билан бебаҳрдир.

Ёзувчининг биринчи романи «Оливер Твистнинг бошидан к чирганлари» (1837) нашр килиниши англиз адабий жамоатчилиг катта воқеаға айланди.

РомАнаи кулға олар эканмиз, Оливер ва у каби етим-дайди кашшоклардан тинка-дармони куриган болаларға дуч келамиз. О вер онасидан эрта, хали гудаклигидаёк. айрилган, шунинг учўн Ҳаёт уни ўзининг мудхиш кучасига олиб кирган эди.

Ёзувчи Олвер киёфаси орқали унлаб ташландик. болаларнинг тарли, ачинарли, дахшатли ҳаётини курсатиб беради.

Ташландик. болалар яшаш зарурати туфайли билиб-билмай хил боши берк кучаларға кириб қоладилар. Англия суди эса у нинг сабабини суриштирмай, тақдирига заррача кизикмасдан, орир жазоларға маҳкум этадилар, қамокларға тикадилар, узок * датли жазо тайин этадилар. Ёзувчи уз асарида жамиятда ҳукм сур ган мана шундай «энг мудхиш» иллатни қаттик. танк^ид остига ол

Чарлз Диккенсвинг асарлари жуда ўқишли, ўқувчининг ди" тини ўзига

жалб этувчи, ифодавийлиги ва бадийлиги гузал та баён этилган. «Домби ва унинг ўғли», «Эдвин ва Друднинг сир бошқа кўплаб юмористик ҳикоялари билан жаҳонга машҳур ади Чарльз Диккенс қаерга борса, Англиядами, Америкадами у б учрашиш ва унинг нутқини эшитиш ниятида бўлганлар мин кишиларни ташкил этар эди. Учрашиш жойларида утириш имк яти булмасди. Йулаклар, очик. эшиклар кучагача, сахналаргача у мухлислари билан тулиб кетар, деразаларни тумонат одамларнинг ийгоҳи тутиб турарди. Чарлиз Диккенс билан учрушув белгиланса, мухлислари бир неча кун илгари келиб, курпа-тушак қилиб ётиб шарди.

Чарльз Диккенс Жаҳон халқларига адабиётнинг нақадар юксак пп.сир кучига эга эканлигини намойиш этган адибдир.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814-1861)

Украина адабиётини тилга олганимизда беих-тиёр куз унгимизга Тарас Шевченко келади. Хар биримиз мактаб партасида ўғирган кезларимизда «Тарас Бульба» асарини завк, билан уқиганмиз. Хақиқатан ҳам «Тарас Бульба» ўқувчини сеҳолаш кучига эга бўлган, мах.орат билан ёзилган асардир. «Улсам менинг жасадим Украинага кумилсин», деб «васият» қилган эди шоир. У уз юртини нихр-ятда севган. Уз миллатини улуғлаган. Шоирдан ВатАнаи севишни, миллатни удушат туйғусини Мl и на уқиб олгингиз келади. Шоир «яхши гап» кутади, «лаблардан илик, суз» эшитгиси келади, бироқ қалби «хофакон» бўлиб яшаса ҳам Ватаанини севади. «Туткунликда зерикаман, ёлгизман», «О, фақир одамлар!» шеърлари дил ҳасратлари бўлса ҳам, шоир Украина номини жаҳонга танитди. Келажакда албатта «Куёш чикджак, Нурида ёвузлик эриб кетажак», деб нидо қатади. Келажакка ишонч билан Или Шевченко ижодини «Хаётнинг айнан ўзи», «Хаётнинг ёркин кузгуси деб тарифлашлари бежиз эмас. Шу жихатдан шоирнинг «О, фақир одамлар» шърини мисол тариқасида келтиришимиз мумкин. Асарни ўқир экансиз, беихитёр Шевченко яшаган замонни эслайсиз Шиир кандай қора кунларнинг гувоҳи бўлган деган савол ҳаёлингиздан ўтади. Шоир Нева дарёси устидаги кўприк устидан утиб борар экан, муз парчаларини окизиб кетаётган дарёни кузатади. «Сокин тун куйнида, совук қор ёғар эди. Шундай қора тунда «лой кечиб» гуж бўлиб бораётган бир тула «кўзичокдай ювош» етим болаларни куриб беҳад раҳми келади. Уларнинг кетидан «оксокланиб бир чол», гуёки кўзиларни қўйхонага хайдаётгандек борар эди.

Ҳайдар куйхонига, исвот эмасми,
О, қандай бахтсизлш! Хақиқат қани ?!

«Оч, юпун, бечора етимчалар»га шоирнинг ачиниш хтлсси нихр ятда кучли. Чол етим болаларни «подалардек» Ҳайдаб бораётганин куриб кахри келади.

Асар охирида шоир хақиқатнинг қарор топишига, бир кун кели куёш

чикишига ишонади. Етимларга «подалар» дек муносабатда булга гунох.корлар жазосини топажагига ишонади. Хозир Украинага Шев ченко орзу килган замон етиб келди. Шоирнинг она юрти мустакил ликгаэришди.

Шоир орзу цилган «хаццат» Топар албат, ахир к,уёш чицажак, Нурида ёвузлик эриб кетажак.

«Бир яхши гап кутади калбим ҳамон», дея орзу килгай шоирн авлодлар кутлайди, улуғлайди, шон-шарафлар билан безайди.

ГЮСТАВ ФЛОБЕР (1821-1880)

Флобер ижоди серкирра ва мазмунан бойди_ ҳммо Флоберни жаҳонга машхур килган «Бавари хоним» романидир. Буасар кўпгина тилларг гаржима қилинган. РомАнаи рус халқининг ул суз санъаткорлари, адибнинг замондошлари И. С Тургенев, Л. Н. Толстой завк. билан ўқиб, ёзувч ижодига юксак баҳр берган эди.

Флобернинг бу романи ҳаётнинг ҳакдони акси бўлиб, адиб ўзи яшаган жамиятга хос булга" воқеаларни каламга олади. Ҳаётга яқин асар ўқув чининг ишончини оширади, адиб номини машхур қилади. Ёзувчи нинг «Саламбо», «Сезгилар тарбияси», «Авлиё», «Антонийнинг ал даниши», «Бувар ва Пекюше», «Оддий қалб», «Кдйд этилиши кера бўлган ҳақиқатлар лексикони» асарлари бой адабий мерос намуна лари бўлиб, жаҳон адабиётининг жавоҳир хазинасидаги дурдона асар лардандир.

БЕРДАК, (1827-1900)

қорақалпоқлар ҳам бир миллат, бир элат. Улар ҳам уз шоирлари санъаткорлари билан ҳақли равишда фаҳоланишади. Бердимурод Кар габой ўғли (Бердак.) Орол денгизига яқин Окдала (ҳозирги Муйно деган жойда дунёга келади. Ота-онасидан эрта ажралган шоир, кукечиришучўн овул молларини боқиб юради. Ана шу кенг яйловларда мол бокдан кезларида, хал к, оғзаки ижоди намуналарини ўзича хиргойи қилиб юрарди.

Бердимуроддаги бу истеъдод уни дасглаб овул мактабига, сунгра қорақумдаги эшон мадраса-сига етаклаб боради. Туркман, қорақалпоқ, хоразм, Ўзбек, қозоқ тилларида бирдек кушиқ, куй-лайди. Кдерга борса унинг оғзидан «Гурўғли», «Алпомиш», «Ошиқ. Иариб ва Шохсанам», «То-ҳир на Зухра» тушмайди. Шунингдек, Фирдавсий, Навоий, Саъдий, Фузулий газалларини ҳам берилиб куйлаб келган.

"Иодон булма», «Халқ учўн», «Бўлган эмас», «Кўринди», «Булбул, «Қарамас», «Хасис экан», «Дод дема», «Шажара», «Хоразм», Эрназар бой» асарлари ҳамон қорақалпоқдарнинг севимли асарлари бўлиб келмокда.

Бердак. шеъларини ўқиб лаззат оласиз. Шоир ҳақиқатдан ошкора сўзлайди. Ҳақиқат эса улмасдир, йук. бўлиб кетмасдир . Бердакнинг ҳлм поми ҳеч қачон учиб кетмайди. қорақолпоқ халқи бу номни қалбининг

турида ардоклаб, асрайди.

Бсрдак. ҳаётининг машакдатли сукмокларига дуч келади. Лмакиси Куч қорбойнинг куйларини бокиб юрар экан, бийдай шин ю даштларда ёлғизликдан зерикиб, кушиқ. хиргойи киларди, пнмиб билмай шеър тўқир, ҳар нима бўлса куйлар эди. Овулма-овул юриб, у ердаги аянчли ҳаётни уз кўзи билан кўргани учўнми, ма-шиқдатли яшаш тарзидан зорланиб ёзади:

Отим Бердимурод, мен халцинг ўғли,
Сахрода сайровчи сайрон; булбули.

Шоир бутун ижодини уз халқига бағишлайди. бек-бийларнинг болалари кули узун, «газлама куйлар» га эга бўлиб, шоуиш уйларда яшагани холда, «шоирнинг йигламаган бирор куни» бўлган эмас.

Шупдай бўлса-да, шоир ўзини бургут деб билади, гуёки бургутдек учиб юради. Шоир бургутдек осмонда учиб, ердаги ҳаётни кузатади. Агар бирор ерга кунса, яна хор-зор бўлади, «йиглай-йиглай эси кетади .

Бупинг устига шоир ўзини таҳайрланган, эзилган, жабру-жафоларга муфтало бўлган образ, «Адо булмас дард»ли дил сифатида намоён бўлади. Бошқа бир шеърида «ун тилладан» солиқ. солиниши силласини курутган, «хаттоки бир товўғи йук.» халқ бошига тушган оғир кулфат, мусибат бўлганлигини зорланиб, бекларни қаргаб, нафра-пнш иччик. ҳақиқат билан ифодалайди. «Юрак бағри тигланиб» яша

ам баррини тдалаб юборади. Бер-дак. шеърларида гамгинлик ҳукмрон. Бўғун эса шоир куйлаган қора-калпок, халки уз хурриятига эришган.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ (1828-1910)

Граф оиласида, Ясвая Поляна деган жойда турилади. Адибнинг биринчи асари «Болалик» повестида ёшлик йиллари муфассал ёритиб берилган. Халқ кушиқлари, ҳикоялар, ривоят ва афсоналарни кўп эшитгани айтиб утилган. Ўзига қарашли бўлган жойлардаги дех.қон болаларини ўқитиш учўн 20 та мактаб очади. Бу мактаблар учўн «Алифбе», «Ўқиш китоби» каби талай дарс-ликлар яратади. «Кавказ асири», «Ватан», «Ёшлик», «Хожимурод» каби асарлари кўпгина тилларга таржима қилинган.

Лев Толстойни улурлаган, жаҳонга машхур қилган «Уруш ва тинчлик», «Анаа Каренина» романларидир.

Толстойнинг илк ижод маҳсули бўлган «Болалик» (1851—1856) «Успиринлик» (1852-1854), «Ёшлик» (1855-1856) асарларидир. Жа хрн адабиётида болалик ва ёшлик ҳақида асарлар туркумини юзаг келтиради.

«Болалик» «Современник» журналида (1952) босилиб чикдци. Некрасов ёш Толстойнинг «Болалик» асари ва унинг «Современник» налида босилганлиги муносабати билан кутлов тарзида хат ёзади.

Толстой бу мактубдан рухланиб «Усмирлик», «Ёшлик» асарлар ни ёзиб «Соверенник» журнаliga юборади.

Лев Толстойнинг уч қисмдан иборат бу ижод намунаси, ўзига х

трилогияни ташкил этади. Шундай қилиб, ёш адибнинг ўзига х
иждод дунёси юзага келади.

1853 йилда бошланган Россия-Туркия урушида Лев Толстой б
ринчилардан бўлиб отланади ва Дунай¹ ортида ҳаракатдаги арми прапоршик
бўлиб хизмат қилади.

Россия-Туркия уруши шоир дунёкарашига катта таъсир курсади. Уруш
мавзусига бағишланган туркум ҳикоялари юзага кел' «Севастополь
ҳикоялари» адиб ижодининг сермахсул намунаси бўлиб, уруш даҳадатларини
уз кўзи билан кўрган, воқеаларнинг восита иштирокчисига айланган
қаҳрамоннинг дил изҳори эди.

Уруш тўғрада, 1855 йилда Толстой «Современник» журналы фаолият
курсати бошлайди ва Петербург ҳаёти адиб ижодининг гуллаган даврини
бошлаб беради.

Шундан сунг ёзувчи ҳикоядан катта жанрга ўтиш мавриди етган-
лигини сезиб, олти йилга яқин «Уруш ва тинчлик» (1863-1869) ро-мани
устиди ишлайди. Бу роман илк марта «Рус хабарлари» журналыда (1868-1869)
узлуксиз босилиб боради. Энг муҳими бу роман атрофида турли хил
мунозара ва мулоҳазалар шунчалик кўпайиб кет-гади. Бу асар уша давр
адабий жараёни учун фавкулотда янгилик сифатида юзага келган эди.

«Уруш ва тинчлик»дан ташқари ёзувчи уруш ҳақида кўплаб ҳикоя-лар
битган эди. Эндиликда ёзувчи тинчлик мавзусига қайтиб, «Анаа Коренина»
номли дворянлар хонадонига хос бўлган аёл образини яратишни уз олдиға
мақсад қилиб куяди.

Лев Толстойнинг илгариги асарларида воқеалар тафсилоти кўпроқ,
п.тиборда тўрган бўлса, «Анаа Коренина» романида инсон калби-нинг туб-
тубига, эзгу-уйларининг олис шуъласига кириб бора-пи. Инсон деган
улуг номнинг мукамал образини яратиш ёзувчи •иборини камраб олади.

Ёзувчи уз романида Буюк Темур замонасига хос воқеликни, та-рихий
ҳақиқатни курсатиб беришға ҳаракат қилади.

Лев Толстой буюк ёзувчи эди. У уз романини шундай сузлар билан
бошлайди. «Бахтли оилаларнинг ҳаммаси бир-бирига ухшайди, хмр бир
бахтсиз оилаларнинг эса ҳар бири ўзича бахтсиздир».

Г.зувчи оила муаммосини давлат сиёсатига боғлайди. Давлат сиё-
ппининг жамият, оила ва инсон тақдирида муҳим рол уйнашини ин.кидлаб
утади. Ёзувчининг бу романи кишилиқ жамияти таракди-фта муҳим ўрин
тутади.

Роман 1873 йил март ойида ёзиб бошлаган ва 1877 йилда якунлаган.

ЖЮЛЬ БЕРН
(1828-1905)

Илмий фантастик ва саргузашт асарлар муал-лифи, француз ёзувчиси
Жюль Берн «Ҳаво ша-рида беш ҳафта» номли биринчи романи билан жуда
машҳур бўлди. Умри давомида 65 томдан иборат илмий фантастик ҳамда
ҳажвий романла-ри сериясини яратди. «Ер марказига саёҳат», «Ер-дан

Ойгача», «Ой атрофида», «Ун беш ёшли капитан», «Капитан Грант болалари», «Сўзиб бо-рувчи орол», «Остин-устун», «Сув остида 20000 километр» асарлари китобхонларнинг сеvimли асарларидир. 6 та романи Ўзбек тилига таржима қилинган.

«Ун беш ёшли капитан» асари жаҳон болаларининг сеvimли ки-тоби бўлиб, мактаб дарсликларидан ўрин эгаллаган. Жюль Вернга олим-адиб деб бекорга таъриф беришмаган. Ёзувчи хаёлий-илмий саргузаштлари орқали илм-фаннинг куч-кудратини ҳам майорат билан намойиш этади.

У жаҳон адабиётида илмий-фантастиканинг асосчиси деган шарафли ёрлик^ка мушарраф бўлади.

Бу жихатдан, айниқра, адибнинг илк ижод намуналаридан булмиш 1864 йилда ёзилган «Ер марказита саёхат» асаридан тортиб 1896 йилда ёзилган ижодининг сунги саҳифаларидан бири булмиш «Барсак экспедициясининг ажойиб саргузаштлари» асари орқали илмий-фан-тастика хазиначисининг дуру-жавохирлар билан безадди.

Адибнинг «Ун беш ёшли капитан» асарини ўқимаган ёки бадиий фильмини курмаган киши булмаса керак. Бу асар ёшларни мардлик ва жасорат майдонига етаклайди. Катталарда эса Дик Сандга нисба-тан хавас, меҳр-муҳаббат уйғотади, уз фарзандларининг шундай ажойиб калб эгаси бўлиш орзуси тамон етаклайди.

Қани энди имконият бўлса «Ун беш ёшли капитан» асарини тула-лигича ушбу китобга кучириб қуяқолсак. Зероки, ўқшаган китоб-хонлар бу ромАнаи яна ўқиб олса, ўқиганлар эса илгари олган таас-суротларини кдйтадан тикласа.

Дик Санд мусибатлар олдида эсанкираб қолмайди. Ёш бўлишига қарамасдан катталардек мушоҳада юритади.

Китнинг хужуми туфайли кема ҳалокатга учраб, Капитан Гуль ва бешта матрос ҳалок бўлади.

Ун беш ёшли Дик капитан бўлгандан сунг, унинг орзулари бирма-бир ўғнала бошлайди. У ўзини катталардек тутар, жиддий, мустакд. фиқоловчи, довюрак, ҳар бир ишни эпчиллик билан бажарувчи сергай рат йигит эди. Шунинг учўн ҳам одамлар унга ишона бошлашади. Ку остидагилар эса бу ёшгина капитанга ўрганиб, итоат қала бошлайди.

«Гап ёшда эмас, бошда», «Бола бошидан билинади», деган хал мақоллари роман воқеалари катига сингдириб юборилган.

ГЕНРИХ ИБСЕН
(1828-1906)

Норвегиянинг Шиен шаҳрида тўғилади. 8 ёшга етганда отаси фот этиб, ҳаётнинг оғир сукмокларига эрта қадам қуяди. Гимназияда ўқиб юрган кезларидаёқ. ўзининг зех.ни уткирлиги билан ажрал туради. Ксйинчалик аптекада ишлаб юрган вақтида ҳам тинимс бадиий асарлар уҳийди. Ижоди шеър ёзиш билан бошланди. Уни биринчи драмаси «Катлина» (1848—1849) 20 ёшли ижодкорга шуҳрат олиб келади.

«Сиёсатчи севгиси», «Ивон кечаси», «Зиёфат», «Гельгеландаги урушлар» каби асарлари жаҳонда-ги кўпгина тилларда таржима қилинган.

Адиб ижодининг гуллаб-яшнаган даврида «Пер Гюнт», «Ёшлар иттифоки», «Жамият пешволари», «Кунгироқ уй», «Шарпалар» асарлари яратилган

бўлиб, уларда чўкур фалсафий рух. мужассамланган. Адиб яратган қаҳ.рамонлар мукамал, образлар руҳий дунёси маҳ.орат билан яратилган.Айниқса, «Ёввойи урдak», «Гедда», «Кичкина Эйольф» каби асарларини ўқир эканмиз, маҳ.орати чархланган адиб ижод намуналарига дуч келамиз.

Ибсен университетда билимини ошириш билан бирга, «Бирлашган ишчилар газетаси»да ҳам фаолият курсатади. Унинг кейинги хаж-иин рувдаги пьесаси «Меъёр ёки мухаббат сиёсати» деб номланади. Ибсеннинг бундай кгшин жанрга кул уриши унга дастлаб шон-шуҳрат олиб келмайди.

1851 йилда 24 ёшда Берген шаҳридаги янги очилган Норвеч миллий геатрига бадиий рах.бар ва режиссёр сифатида фаолиятини бош-'иилпдан сунг театр талаби ва драматургия конун-қридаларини урганиб, янгича ижодий кайфият билан пьесалар ярата бошлайди.

Бундай манзур бўлган пьесалари орасида «Эстротлик Ингер хо-ним" (1854), «Пер Солхоўғда» (1855), «Олаф Лилиенкрaнс» (1862), «Тахт учўн кўраш» (1863) каби пьесалари тарихий воқеаларни курсатиб бергани билан характерлидир. Булар ичида «Эстротлик Ингер Ипнпм», «Тахт учўн кўраш» пьесалари Скaндинaвия афсоналари асосида ётлгандир.

Ибсеннинг «Тахликали ака» ва «Кулгили севги» асарлари Норвег Қироллиги саройидаги сиёсий уйинларга биров дахлдор воқеалар асосида ёзилганлиги сабабли, ҳаёти хавф остида қолган драматург 1864 йилда Норвегияни ташлаб чикиб кетади. Уттиз йилга я қан Италия, Германия каби мамлакатларда бўлиб, 1891 йилда яна уз ватанига қайтади.

Ибсен муҳожирликда юрган кезлари ҳам тинимсиз изланишда бўлди, янги асарлар яратиш дарди билан яшади. Бу даврда «Бранд» (1865) 'Мер Гюнт» (1866), «Ёшлар иттифоки» (1869), «Гавжум жамият" (1877), «Кўғирчoқ уй» (1879), «Халқ душмани» (1882) драмаларини яратди.

Драматургнинг «Бранд» пьесаси билан «Пер Гюнт» асарининг сюжети бир бирига жуда яқин туради. Бири иккинчисининг мантиқий давоми десак ҳам бўлади.

МАРК ТВЕН (1835-1910)

Самюэль Клеменс Америка адиби Миссури штатининг Флорида водийсида тўғилади. Болалик йиллари Миссисипи дарёсининг киргоғадаги Га-нибал шаҳрида утади. Хукукшунос бўлган отаси улгандан сунг ёш Самюэль моддий жихатдан но-чор ҳаёт кечиради. Болалик йилларидаёк. Миссисипи дарёси буйлаб катнайдиган пароходда ишлай бошлайди. Марк

Твен тахаллусини ҳам шундан орттирган. 1861—1865 йиллардан Америкада фукаролар уру-

ши бошланиб, Миссисипи дарёси ёпилгандан сунг Марк Твен Невада томонлардаги олтин-кумуш конларига ишга кетади.

Дастлабки фаолиятини журналистикадан бошлайди. «Энтерпрейз» газетасида дастлабки хабарлари, сатирик ҳикоялари тез-тез кўрина бошлайди. Кейинчалик у Европа ва Кичик Осиё буйлаб саёхатга чи-қади. Сафар таассуротлари ҳақида кагор асарлар ёзиб, сунгра кизгин ижод билан шўғулланади.

«Гекъберри Фин саргузаштлари», «Том Соьернинг саргузаштла-ри» жаҳон болалар адабиётининг шоҳасаридир. «Миссисипидаги хаёт» (1883), «Америкалик ўринбосарлар» (1892), «Уилсоннинг пуч калла-си» (1894), «Қирол Артур саройидаги сурнайчи Янка» (1889), «Жан-ка де Арн» (1896) асарлари ҳам кизикарли воқеаларга бағишланган. Муаллиф Америка хаётидаги ҳақиқатни ифодалайди. Негр образини ижобий тарзда яратган, асарда негрларга хайрихоҳлик, қора танли-ларнинг инсон ҳақ-ҳуқуқини химоя қилиш туйғуси мужассам. Марк Твен асарларининг кўп тилларга таржима қилиниши боиси ҳам шунда бўлса керак.

Ёзувчи ижодида фантастика кенгроқ ўринни эгалласа-да, бундай бадиий тасвирлар ҳақиқат, адолат нури билан безатилган.

«Том Соьернинг янги саргузаштлари» асари адибнинг сунгги асарларидан бўлса-да, унда болаларга хос феъл-атвор хусусиятлари, жа-сорат, мардлик, соддадиллик уз ифодасини топган.

Марк Твен фа қат Америкада эмас, ер юзида ёмонликнинг, турли хил қдбихликларнинг йук. бўлишини орзу қалади. Айникса, болалар-нинг жабрланишини хохламайди. Дунё болаларининг Том билан Жим каби халоскори бўлишини истайди. Дунёнинг қайси бир улқасида, хох. Сахрои Кабирда, хох. бошқа чекка мамлакатда булмасин, бола-ларнинг беҳавотир, ҳеч бир жабр-ситам чекмасдан осойишта яша-шини уйлайди.

Марк Твен яшаган замонларда Африкадаги кўпгина давлатлар мустамлакачилар асоратида яшарди. Америка ва Барбдаги ривожланган давлатлар бу китъани узаро бўлиб олишганди. Мустамлакачилар Африкадаги оддий, меҳнаткаш халқни қулдай ишлатиб, уларнинг бошига чексиз қулфатлар келтирар эди.

Африкаликлар бир парча нонга зор бўлиб, оғир хаёт кечирсалар, мустамлакачилар беҳисоб бойликлар орттирарди. Айникса, африка-лик болаларнинг хаёти дахшатли кечарди. Очлик туфайли турли хил касалликлар тарқалиб, болалар ёппасига улиб кетарди. Ёзувчи бундай мудҳиш воқеаларга бефарқ. қараб туrolмайди. Том билан Жим тушган шарни атайлаб Африкадаги Сахройи Кабирга буради.

Марк Твен 1876 йилда ёзган «Том Соьернинг бошидан кечирган-лари» асарларида Том билан Гекъберри Финнинг ҳамроҳлиги, уларнинг хаёт кийинчиликларини бошидан кечирган саргузаштлари ҳикоя қилганида Том ҳали жуда ёш эди. У билан бокшк. воқеалар Америка-даги оқ танли, қора танли, қизил танли хиндулар хаётига ҳам ула-ниб кетади. Ушанда адиб

фақат Америкадаги болалар ҳаётини тас-иирлаб берган эди. Бироқ, хали Томнинг саргузаштларини давом эт-тириш нияти борлигини ишора қилиб, асарнинг якунида шундай дсб ўтган эди:

«Бу китоб қаҳрамонларининг кўпчилиги хали ҳам тирик: улар бахтиёр. Эх.тимол, кейинча мен бу китобда тасвирланган болаларнинг тарихлари билан шўғулланишни л озим куриб, улардан қандай кишилар етишиб чикданини ёзишга киришарман; шунинг учўн ҳам уиарнинг х.озирги ҳаётларини сизларга айтиб беришни маъкул курмай-май».

Адиб «Том Сойернинг янги саргузаштлари» асарида кичик қаҳрамонларидан қандай кишилар етишиб чикданини ёзишга киришади.

Марк Твен дунё қараши ҳам кенгайиб, қаҳрамонлари каби улгайиб, энди жаҳон болаларининг тақдирини уйлайди. Улгайиб қолган қаҳрамонларини шарга солиб, дунё болаларининг боши узра юбориб, юксакликдан болалар ҳаётини кузатади. Агар пасликдаги, ер куррасининг қай бир чеккасида булмасин, уларга ёрдам кулини чўза-аи, янгидан-янги саргузаштларга бой воқеаларнинг гувоҳи бўлади.

ЭМИЛЬ ЗОЛЯ (1840-1902)

Жаҳондаги кўпгина тилларга асарлари таржима қилинган, машҳур» француз адиби Эмиль Золя Парижда тўғилади. Отаси италиялик, онаси фаранг кизи эди.

«Қашшоклар ҳикояси» (1864) номли новеллалар тўплами илк ижод намунаси бўлишига қарамасдан, тезда тилдан-тилга кучади. «Тереза Ракин» (1867), «Мадлен Фера» (1868) романларида натурализм хиди сезилиб турса-да, уша давр фаранг жамияти учўн бундай рух. одатий бир хол эди.

Адибнинг «Рўғон-Маккарлар» (1871 — 1893) эпо-пеяси йигирма йиллик машақдатли ва самарали меҳмат ҳрсиласидир. «Уч шаҳар» (1894-1898) три-логиясида ижтимоий-сиёсий мавзу кенг ўрин эгал-лаган бўлиб, бутун бир давр уз ифодасини топган. «Ҳамал», «Ғарб» романлари Эмиль Золя номи-ни жаҳонга машҳур қалди. «Ҳамал» романи Ўзбек китобхонларининг сеvimли асари. У серкирра ва сермахсул ижодкор. Адибнинг асарлари ҳаётлиги-даёк. рус китобхонлари кулига етиб келган.

Эмиль Золянинг биринчи ҳикоялар тўплами «Нинон эртақлари» (1864) деб номланиб, саккизта ҳикояни уз ичига олган ва ёзувчи-нинг илк ижод машқдари минглаб ўқувчиларнинг сеvimли асарига айланган. Эмиль Золяни танитган «Уликлар чақиради» (1866) рома-нидир. Бу асар Эмиль Золянинг иккинчи романидир. Ундан илгари «Клоднинг тавбаси» номли романи эълон кзллингган эди.

Илк ижодий изланишлари биланок ўзининг крбилияти ва талан-тини намойиш этди.

Ёзувчининг йигирмата ромАнаи уз ичига олган «Рўғон-Маккарлар» эпопеяси фақат Француз адабиётининг эмас, Ғарб дунёсининг улкан хазинасига айланди.

Бу эпопеяда Маккарлар оиласининг турт авлоди тарихи тасвир-ланади. Ёзувчи фа қатгина авлод тарихи билан шўғулланиб қолмас-дан, балки унинг генетик асосларидан тортиб, жамиятдаги ўрнига-ча, Ҳар бир оила аъзоларининг ўзига хос фазилатлари, яшаш тарзи, юриш-туришигача, турмуш кечиришигача, халқ билан, буржуазия билан, аристократия билан, дин билан алоқалари батафсил ҳикоя

қилинади.

Эпопеянинг «Фойда», «Пул», «Ғарб», «Ҳамал», «Ер», «Ижод», «Инсон-хайвон», «Доктор Носкаль» романлари юксак савияда ёзил-ган романларидир. Эпопеянинг ҳар бир романи алоҳида нашр этил-ган.

Эпопеянинг «Ҳамал» (1885) романи ўзининг гоёвий юксаклиги билан бошқа асарлардан ажралиб туради. Романда XIX асрнинг 80-йилларида юз берган жуда кўплаб нарозилик намоёишларининг сабаблари ва унинг оқибатларига алоҳида урғу берилади.

Зоя уз романини ёзишдан аввал «Ёзувчи ҳукўқи» мақоласин эълон қилади. Унда ёзилишича, ёзувчи намоёиш ўтказган Анзе шахтасига бориб, ишчилар ҳаёти билан танишади, намоёишчила билан астойдил суҳбат ўтказади. «Ҳамал» романининг ёзилиши учў «Анзен» шахтаси катта манба бўлиб хизмат қилади.

Эмиль Золянинг сунги ижод намуналари булмиш «Уч шаҳар», «Лурд» (1894), «Рим» (1896), «Париж» (1898) дунёдаги энг машхур шаҳарлар тарихи, ижтимоий-сиёсий ҳаёти ёритилиб берилади.

Умрининг сунги йилларида хакикий инсонга хос турт фазилатга бағишлаб «Хосилдорлик» (1899), «Мех.нат» (1901), «Ҳақиқат» (1903) тетрологиясини ёзади. Бу асарлар Эмиль Золя ижодининг энг юқори чўққиси дисобланиб, адибнинг юксак суз санъаткори эканлигини намоёниш этади.

ТОМАС ГАРДИ (1840-1928)

Томас Гарди дастлаб шеърлар ижод қилади. Қиш-шокдик ҳақидаги биринчи романи муваффақиятли чикмайди. 1871 йилда унинг галдаги романи нашр қилинади. Китобхон бу романи илк кутиб олади. Шу йилдан бошлаб, у тўғилган юртига қайтиб, мутасил ижод билан банд бўлади. Уз ижодий фаолияти давомида ун туртта роман ёзади. Бу романлар Англия адабиёти тарихи саҳифаларини беэаб турибди.

Ёшлигидан мусика, санъат, адабиётга кўзидан кўрайди. Стил, Ю. Милтон, С. Ричардсон, Г. Филдинг асарларини берилиб ўқийди. Айникса, Ч. Дарвин, Ч. Диккенс, А. Барбюс ишлари унинг дунёқарашининг усишига катта таъсир қурсатади. 1926 йилда Оксфорд университетида докторлик илмий даражасига эга Оуниди.

«Она юртга қайтиш» (1878), «Мер Костербриж» (1886), «Урмон иши» (1887), «Романтик тарих ва ҳаёт» (1872), «Драгун полкида-ИИ кекса сурнайчи» (1880), «Севгилим» (1892) каби асарлар Т. Гарди ижодининг ниятда сермахсуллигидан дарак беради.

Томас Гарди ижодини уч даврга бўлиб ўрганамиз. Ижодининг ҳамма йилларида ёзган асарларида энг аввало урушни қоралаб утади.

Гарди кўпчилик романларни умумий ном остида «Уэссен романлари» деб атади. Гарчи ўзининг она шаҳрини уз романларидаги Кестир Бирдж шаҳри номи билан атади. Шунинг учун ҳам уз романи «Уэссен романлари» деб атаган. Ўзининг туркум қисса ва Цимпарини эса «Уэссен ҳикоялари» умумий номида беради. Дастлабки спайи туркум шеърларини эса «Уэссен шеърлари» дея номлайди. Гарди қайси мавзуда ижод қилмасин, ёзувчи учун асосий тасвир макони Уэссен бўлиб қолаверади.

Гарди уз ижоди давомида ёзган ун туртта романини саналар ва воқелик жихатидан уч қисмга ажратиб, бу туркумларнинг ҳар қайси-сини учта ном остида атади. Биринчи туркум «Ҳаёт ва тарих романи», иккинчи туркум «Кескин нисбат романлари», учинчи-си «Мухит ва характерлар ҳақидаги романлари» деб номлайди.

Томас Гардининг илмий ва фалсафий дунёқараши ҳам жуда кенг. Уз романларида давр ва жамият фалсафасини, инсон ва зулм мавзусини асосий тасвир баёни қилиб олади. Шунинг учун у йирик инглиз университетларида фахрий доктор сифатида маърузалар қиларди. «Дарахт остидаги майсазор» (1872) деб номланувчи биринчи романидаёқ, майсазорни қишлоқ, кун буйи

оғир меҳнат килса ҳам корни туйиб овкат емайдиган камбағал инсонни майсазорга киёс қилади. Майсазор усмайди, уни босиб, эзиб утиб кетаверишади. Унинг уси-шига дарахт йул қўймайди. Умр буйи сояда, дарахт тагида усади. Куёш курмай яшаган маиса — инсон нимжон бўлади.

Томас Гарди ижодининг охирги даврида яна авлодлар, мерос такдирига қайтади. Адибнинг фалсафий эпик руҳааги драмаси «Авлодлар» уч қисмдан, ун тукдиз кўринишдан, бир юз уттиз пардадан иборатдир. Бу драмани сахнага олиб чиқиш учўн театр жамоаси жуда кийналади. Шунда Гарди театр режиссёрларига қарата «Мен уз дра-мамни театр учўн яратганим йук., ўқиш учўн яратганман», деб жа-воб беради.

Драмада халқ ҳаёти ва такдири биринчи ўринда туриб, ижтимо-ий-фалсафий воқелик курсатиб берилади. Драматург уз асарини яра-тиш учўн шаҳар ва кишлокдарга, уруш авж олган жанггоҳларга, ден-гиз қўшинлари орасига бориб кирБин урушлар жараёнини уз кўзи билан кўради. Ҳаётини хавф остита қуйиб бўлса-да асари учўн манба тўплайди.

Драмада Англия, Франция, Россия, Германия, Испания, Италия каби улкан давлатларнинг муносабати курсатиб берилар экан, ҳарбий кумондонлар, ю қори мансабдаги маршал ва генераллар, элчи ва сиёсатдонлар образи юксак маҳррат билан курсатиб берилган. Драмада Наполеон ва Александр Кутузов образи ҳам берилган.

«Авлодлар» драмасини сахнага олиб чиқиш учўн юзлаб актёрлар-ни жалб этиш ва унга улкан тасвирларни бериш кўп маблаг сарф қатиши лозим эди. Бу драма сахнада қуйилмаса-да, китобхонлар-нинг севимли асарига айланди. Тадқиқ>тчилар жаҳон драматургияси тарихида мунчалик кўп киёфалар иштирок этувчи драма ҳали яра-тилмаган эди, деб баҳр беришади.

Томас Гарди умрининг охирги йилларида «Уч бегона», «Чўпон нима курди», «Такикданган ўғил» каби ҳикоялар ездди. Ҳаётининг сунги дақиқаларигача ижод билан машгул бўлган адибдан авлодлар-га, инсониятга бой адабий мерос қолди.

АБАЙ

(Иброҳим Кунонбой ўғли) (1841-1904)

Абайнинг «Улан», «Бахрр» ҳақидаги шеърлари ўқувчи қалбининг нозик торларини чертади, ни-ҳоятда майин ва ёқимлидир. Абай ижодида ишқ,-муҳаббат мавзуси ҳам кенг ўрин эгаллайди. Шоир уз халқини илм-маърифат ўрганишга даъват этади ва илмни улуғлаб жуда қўплаб шеърлар ижод қилади. Абай уз халқини севади. Шу билан бирга узга халқлар, миллатлар билан ҳам дўстлик, инқидикни улуғлайди. Абай ижоди жуда бой, Мухтор Аве-зов ўзининг «Абай йули» эпопеясида Абай ҳаётини маҳорат билан ёритиб берган.

Қозоқ халқининг оқини, уланчиси, бахшиси, Абай саховатли шоир бўлган. Унчалик ночор ҳаёт кечирмаса-да, замона зулмидан

юрланади, қозоқ халқининг «Қоронғиликда йул тополмай» сарсон бўлиб қолганидан қайғуради.

Қозотм, шурлик юртим, вайрон юртим!
Қоронғуда йул тополмай, Ҳайрон юртим.
Ёмон билан яхшини фарқ; қишлоқмай,
Оюида у,ам қон, у,ам мой, сарсон юртим...

Абай шеърлари ўқишли, ёқимли, майин. Унда ўзи яшаган замон манзараси гузал тарзда чизиб берилган. Юрт бошига соя солган, ошига захар солган бийларга нисбатан қаҳри келади, бундай зулмат куйни-да шоир ўзини «Хассаси йук. қур сингари» намоён этади.

Бошқа бир шеърида шоир халқини маърифатга, зиё олишга ун-дайди. Элининг, халқининг қалбан қур бўлиб қолишидан қурқади. Тотувликка, бирлашишга чақиради.

Абай асарлари панд-насихат руҳи билан сўғорилган.

Инсонни тўғрилиқка, инсонийликка, гузалликка етаклайди. ҳақиқат йулини танлашни насихат қилади.

Абай уз халқининг истикболини уйлайди. Саодатга эришиш учун илм олишга, ўқишга чақиради. Билимсизлик жаҳ.олатга қорлайди. Бий-бойларнинг бераҳм, жаҳлдор, инсофсиз бўлиши билимсизликдан эди. Шоир очлик, қашшоқлик ҳукм сўрган жамиятдан зорланади. Энди Абай орзу қилган хур замонлар келди. Қозоқ халқи мустақилликка >ришди. Бу ерда илм-фан, адабиёт ва санъат гуллаб-яшнамоқда.

Абай ёшлигида рус мактабига қатнаб рус тилини ўрганди, рус мдиблари ижодини ўқий бошлади. Рус тили ўқитувчисининг ёрдами билан А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, М. Е. Салтиков-Шедриннинг катор асарларини рус тилида ўқишга муваффақ. бўлади. А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин» асарини қозоқчага таржима қилади. Бу эса қозоқ, ёзма адабиётининг ривожига катта таъсирини ўтказади. Абайнинг қўпгина уланлари оғзаки ижро этилиб, халқ ўртасида тарқалиб кет-ган бўлса-да, кейинчалик уларнинг бир қисмини қўплаб, китоб холига келтиради.

«Шурли козорим» (1885), «Уланлар» (1890) асарида тузгиб, бир-бири билан ёвлашиб юрган овулларни бирлашишга чақиради.

Ёзи билан ёвлашган юртим тингла!
Ёзи билан довлашган юртим тингла!
Дардингга дово булсин уланларим,
Бир-бирини овлашган юртим тингла!

Шоирнинг «Куклам» (1890) шеъри ҳам нихрятда жозибали мис-раларда битилган. Шоир табиатнинг уйгонганидан, унинг гузалли-гидан, «оламга безак берган» фаслдан илҳрмланади, таскин топади. Абай проза йули билан ҳам бир қанча асарлар ёзган. Булар ичида 1890—1898 йилларда ёзилган «Насихатлар»и алоҳида аҳамият касб этади. «Бизда бир мактанчоклик деган ярамас нарса бор. Аслида шу нарсанинг нима кераги бор ўзи? Зотан бу — орномуссизлик, но-донлик, уйсиз-хаёлсизлик ҳамда на ботирлик ва на одамгарчилик-дан хабари йукликнинг аломатидир», деб ёзади Абай мактанчоклик-нинг энг ёмон иллат эканлигини таъкидлаб.

Абай насхатларида инсон хотираси ва қрбилияти ҳақидаги фик-рлари руҳагунослар (психолоғ) учўн ҳам, ҳар бир ўқувчи учўн ҳам қўп жихатдан фойдалидир. Жумладан адиб уттиз иккинчи насихати-

да шундай ёзади:

«Киши эшитган нарсасини унутмаслик учўн туртта шарт бор: ав-вало, бунинг учўн зехнли булмоқ керак; иккинчидан, бир нарсани кўрганда ё эшитганда унга чин юракдан ихлос қуйиб, фах.м-фаросат билан уқиб олмокдик лозим; учинчидан, эшитганларини ичида бир неча марта такрорлаб, кунгилга жо қилмоқ, керак; тўринчидан, кунгилга бошқа нарсаларни мутлако келтирмаслик ва келса ҳам унга заррача эътибор бермаслик керак. Масалан: бегамлик, бепарволик, уйин-кулги ёки қайру-хасратга берилмаслик ва бошқа нарсага ихлос қўймаслик керак. Акс ҳ.олда, бу турт нарса акд билан илмга путур

етказадиган омиллардир».

Абай илм, уқиш-ўрганиш ҳақда ҳам қамматли насихатларини беради. Илмни ўрганиш чоғида аввало «муло ҳоза юритиш», кейин эса уни «муҳрфаза қилиш» лозимлигини ук.тиради. «Феъл-атвор ва хулкни бир меъёрда» саклаш ҳақида ҳам ккмматли фиқоларини бил-диради. Умуман олганда Абай панд-насихатларини уқнш фойдалидир.

ЭЛИЗА ОЖЕШКО
(1842-1910)

Польяк адабиётининг сох.ибаси. Бой-бадавлат хонадонда тўғилиб, Варшавадтаълим олади. Элиза 16 ёшга тулганда (1958) белоруссиялик Петр Ожешкоға турмушга чикади. Оила куришига қара-масдан тинимсиз адабий-бадий асарлар ўқийди. «Менинг ҳаётимда турмушим ҳақикнй «университет» эди», — деб эслайди кейинчалик адиба.

Уша чорларда Белоруссия Польша хукмронли-гига қарам эди. Петр Ожешко Сибирга сургун қилингандан сунг ҳам, Элиза каламини кулидан қўймади. «Адабиёт ҳақида хатлар» (1873) китобида ҳаёт билан адаби-бии бир-бирига борлади, бу узвий алоқадорликдан фалсафий ҳуло-сллар чикарди.

Элиза Ожешко ижодида хотин-қизлар образи алоҳада ўрин тутами. Эхтгшол ўзи аёл бўлгани учўн ҳам хотин-қизлар қалбини яхши тушунар, «Мухтарам Грабе» (1869), «Воцловлар кундалиги» (1870), «Марта» (1873), «Ун туртинчи булим» (1873) асарларида кўпроқ аёл-ишр ҳаёти ва тақдири бош мавзўга айланган.

Элиза ижоди ранг-баранг. У поляк адабиётини тулдирди, аниқрғи, беади. «Эли Маковер» (1877), «Кудратли Самсон» (1878), «Гул ҳадя этинг» (1878), «Брохвичлар оиласи» (1878) асарларини ўқисангиз. бупинг гувоҳи буласиз. Адиба булар билан чекланиб қолмайди. У ҳақиқий адабий ҳаёт фидойисига айланади. Тинимсиз ижод қилади. «А Б С» (1884), «Романов аёли» (1884), «Сильвида» (1880), «Мехрибон хоним» (1888), «Неман узра» (1887) романларини китобхонлар илиқ кутиб олдилар. Ижодкор аёл яна юксакликлар сари талпинади. Сермахсул ва сержило ижод дарди билан яшайди. Унинг асарлари рўйхати жуда кўп. Бу адиба гуё поляк адабиётининг бахти ва икболи бўлиб яратилган.

АНАТОЛЬ ФРАНС (1844-1924)

Аникин. Франс таҳаллуси билан танилган Анатоль Тибо Парижда ниш. Оғаси Франсуа Тибо китобсевар киши бўлиб, кўп китоб ўқирди. Апаголь Тибо Францияни жуда севарди. Шу туфайли ҳам Франс (Франсе) таҳаллусини олган. Ёзувчи дастлаб ўзининг шингил новеллалари билан шухрат қозонади «Олтин дostonлар» деб номланувчи поэмалар мажмуаси, шоир маҳорати намойиш этди. «Коринф туйи» драмаси ҳам шеърӣй йул билан ёзилган. Мифологик характердаги бу асар Алексей Толстойни кизиктириб қолади ва уларни рус тилига таржима қилади. «Сильвестр Бонар жинойтлари» (1881), «Тоис» (1890) асарлари ҳам ижодкор маҳррати самарасидир. Тарихаан маълум, ки, Тоис тарихий образи жаҳон адабиётида кўпчи-лик адибларнинг эътиборини ўзига тортиб келмок,-; да. Тоис Александр Македонскийнинг севгилиси бўлган. Бу ҳақда А. Ефимовнинг«Афиналик Тоис» романи ҳам мавжуддир. Анатоль Франс уз рома-^ нини янги тарихий образлар билан бойитади. Бу роман кўпгина тил-ларга таржима қилинган.

Анатоль Франц ёшлигида ҳамма уни кичкина Тибо деб атарди, отасининг китоб савдоси дуконида ёрдам бериб юрган кезларида, деярли ҳамма янги чикдан китобларни бирма-бир ўқиб чикар, хари-дорлар билан у ёки бу асар юзасидан бахс ва мулоқотлар қилиб ту-рарди. Шунинг учўн ҳам отаси уни ҳамма вақт китоб дуконида були-шини хоҳларди.

Китобхонларни турли хил мавзудаги асарлар кизик.тирар, кичкина Тибо эса деярли барча асарларнинг сюжетини бирма-бир айтиб берарди. Айникса, уз даврининг таниқди адабиётшуноси ва танкид-' чиси Жюль

Жанен китоб дуконига келиб, кичкина Тибонинг кели-шини кутиб турар, янги романлар ва драматик асарлар хусусида узо ~ вақт мунозарага киришар, сунгра уз саволларига жавоб олиб кунгли таскин топар, янги чикдан танкидий асарларни Тибога ўқитиб, унинг фиколарини тингларди.

Анатоль Тибо ёшлигиданоқ зехни уткир, фикри тиник., сермуло-хазали, мустакил мушоҳада юрита оладиган бўлиб улғаяди. Фалса-фа, тарих, санъат, адабиётшуносликка оид шунчалик кўп манбалар унинг онгидан жой олган эдики, истаган саволингизга жавоб бер олар, истаган сана атрофидаги воқеаларни батафсил таҳайл кил оларди.

Анатоль Францнинг биринчи йирик асари «Олтин дostonлар» деб номланиб, унга бир шеърий драмаси «Коринф туйи» ҳам киргак эди. Бу драма қадимги Эллада ҳақида эшитган ҳикоялари асосид-ёзилгандир. Асарда Гиппий билан Дафна ўртасидаги мифологик характердаги иш-муҳаббат мавзуси ҳожа қилинади. Бирок, бу икки ёш юрак севгисига диний эътиқоднинг турлича йуналишлари хала-кит беради. Ва икки ёш қалб мурод-мақсадларига ета олмайдилар.

Анатоль Францни фалсафий туйгулар билан безатилган бир като асарлари мавжуд. Булар орасида «Мухтарам Жерома Куаньярнин мулоҳазалари» (1893), «Жак Турнеброш ҳикоялари» (1908) XVIII аср ижтимоий-сиёсий воқелиги билан бошаниб кетади. Ёзувчи воқеликпи тал қан қилар экан, дунёга Жером Куаньер, Никий («Таис»даги), Жан Жак Руссо, Робеспьер, Марат каби файласуфлар нигоҳи билан Караб, уз дунёкараши ва мулоҳазалари орқали янада гузаллаштира-ди, бойитади.

Адибнинг барча асарларида инсон қисмати ва инсониятнинг тара қдиёт босқичлари ўзига хос мушоҳадалар ва муаммолар тўғунида (юрилади. Бу тўғунни ечишда ёзувчи каби ўқувчи ҳам кийналади.

ҳаёт фалсафаси ҳақида шу қадар бой фиколарни ўртага ташлай-дики, ўқувчини уйлантириб қуяди.

Анатоль Францнинг асарлари қадимги замоннинг пародиялари-ми эсга солади. Унинг асарлари киноя, истиора, крчирим, ишора, образли ибораларга бойдир.

Адибнинг «Пингвинлар ороли» (1908) асарини ҳажвий ва сатирик тасвирлар билан безатган. Муаллиф бу роман-памфлетида Пинг-нинни биринчи инсон сифатида тасвирлаб, Пингвинлар образи орқ.-мли инсонларнинг турмуш тарзи, улар орқали тенгсизлик, зуровон-лик каби иллатларни очиб беради. Пингвинлар ўртасидаги разиллик на қотилликга ташбех, берилиб, инсонлар ҳаётига қучирилади.

Пингвинларнинг узаро муносабатида цивилизация, қонун, жа-мият, ҳукумат ҳақида суз боради. Анатоль Францнинг ҳаёлий мушо-адалари ўқувчини узга бир дунёга етаклаб боради. Унинг асарлари Оуидан қарийб юз йил илгари яратилган бўлса-да, унинг гоёлари, ҳлслий кенгликлари ҳ.озирги замон ҳақида фикр юритаётгандек, гуё-ки бизнинг замонимизни таҳайл қилаётгандек туюлади.

«Цивилизация инсонни киргин урушларга, тубанлик ботқоғига эмас, маънавий бойликка, юксак гоёлар кўрашига чорлайди», деганди Анатоль

Франц.

Анатолий Франц жаҳон адабиётида ўзининг улуғвор гоёлари билан машдур бўлган адибдир. Шунинг учун ҳам у «Буюк гоёлар ихтирочи-си» деган юксак номга муяссар бўлган.

ГИ ДЕ МОПАССАН (1850-1893)

Нормандияда, унчалик бадавлат булмаган оилада тўғилади. Онасининг яқин дўсти улуғ ёзувчи Флобер уларникига тез-тез келиб туриши ёш МопассАнаинг тарбиясига катта таъсир курсатади. 1869 йилда Руанадаги лицейни тўғатиб, Кана университетида ўқишга киради. «Франция-Пруссия урушида иштирок этади.

Француз адабиётида МопассАнаинг алоҳида ўрни бор. Уз ижодини шеър, новеллалар ёзишдан бошлайди. 1880 йилда адабиётга кириб келган ёзувчи тинимсиз ижод билан шўғулланади. Кўпгина фурсат ичида машҳур бўлиб кетади. ; «Медан окшом» (1887) новеллалар тўплами илк ' машҳур ҳисиласи бўлишига қарамадан китоб-хонлар эътиборини ўзига жалб этади. Роман яра-тиш йулида ҳам самарали меҳнат қилади. Насрининг бу жанрида ҳам катта муваффақиятга эришади. «Ҳаёт» (1883), «Азизим» романлари жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган.

«Ойдин кеча», «Опа-сингил Гондомелилар» новеллалари ўқувчи қалбида чўқур из қолдиради. Унинг новеллалари гоҳ қулдирса, гоҳ йиғлатади. Жаҳон адабиетида новелла жанрини ю қори поҒОНага кутаради. «Уруш» (1881) номли очерки ўқувчини уйлашга, фикролашга мажбур этади. Кўпқиррали, сермахсул ижодкорнинг жаҳон адабиетида алоҳида ўрни бор.

Ги де Мопассан уз даврининг улкан бадиий тасвир устаси бўлиш билан бирга, чўқур билим эгаси, назариячи олим ҳам эди. У тинимсиз ўқир ва ижод қиларди.

1875 йил 12 майда уз даврининг улуғ адиби Флоберга йўллаган мактубида Рарбий Европада, айниқса, Француз адабиетида кенг ёйилган декадантлик оқимини каттиқ танқид остига олади. Декадант тарафдорлари бадиий ижодда ун хил рангни қуллашни кутариб чик,-кан эдилар. Бирок, декадант тарафдорлари узлари жорий этган хил-ма-хил бадиий восита омилларига риоя қилмайдилар.

Мопассан уз хатида Декадант ҳаракатининг фаол иштирокчи-ларидан бири Густав Флоберни каттиқ танқид остига олиб, декадант-лар узларининг дастурларига риоя қилаётганини, натурализм билан символизмни айнан бир нарсга деб талқин этаётганини, бу жараён алоҳида адиблар ижоди-гагина эмас, бутун бир адабий жараёнга сал-бий таъсир этаётганини танқид (Декадант — ун хил кўриниш) этиб, ўзининг бу борадаги назарий қарашларини баён этади.

МопассАнаинг шу ривдаги мактуби 1886 йил 14 октябрда уз даврининг маърифатпарварларидан бири Морис Викерга йўлланган эди. Бу хатда айтилишича, Француз адабий жараёни гоёвий-бадиий тас-вирдан кўра ҳаёт муҳ.оқамасига кенг эътибор бераётганлиги таъкид-ланиб, изоҳлаб берилади.

Бундай назариячи олимларга ва уларнинг кетидан эргашган бадиий тасвирчиларга намуна тарзида адибнинг 1883 йил 27 апрелда «Жиль Блаз» газетасида чоп этилган «Хаёт» романи юзага келади. Роман шошилини равишда «Овар» нашриётида тунда равишда китоб холида чиқади. Кўпдан буен бундай гоёвий ва бадиий жихатдан юксак романга ташна бўлиб юрган французлар романи суз санъатидаги гузал дурдона сифатида қабул қилади.

Адиб бу романи орқали ўғла давр Француз адабий жараёнида авж олиб кетган турли оқимлар ва бундай оқимлар таъсирида ижод қилган адибларга ҳам қарама-қарши зарба беради.

«Хаёт» романи орқали Мопассан замондошлари, устасуз санъаткорлари Оноре де Бальзак ва Густав Флоберлардан ҳам бир қадар юқори эътиборга эришади.

Ҳа де Мопассан «Азизим» (1885) романида Француз ҳаётидаги (шароитли ва беэҳтиёт тўлқинга қалам уради. Бу тўлқин асар қаҳрамон-мари Жорж Дюра ва Жанна қисмати билан боғлиқ. воқеаларга бориб уланади. Бу воқеалар Жорж Дюра билан кул ушлашган Форестье мши, Де Марель хоним, Вальтер хоним, Жанна билан боғлиқ, ирмоқларга кушилиб кетади. Асардаги тасвирлар Жорж ва Жанна тасвирлари билан нисбатланади.

Мопассан яна ушбу бадиий гузал романлари билан машҳурдир. "Пьер ва Жан", «Улим қаби кучли», «Бизнинг юрак» қаби романларида Француз жамиятига ҳос бўлган муҳим воқеаларни қаламга олади. Адибнинг ҳеч бир романи ўзи яшаган жамият ҳаётидан ўзилиб қолмаган. Шунинг учун ҳам унинг тасвирлари китобхон қалбига йул юна олди.

Адиб фақат французларга ҳос ҳаётни эмас, умуман инсон зотида тегишли турмуш ва яшаш ташвишларини, кўраш ва интилишларини, эзгу-уйларини гузал қилиб тасвирлайди. Шунинг учун ҳам унинг ижоди фақат Француз китобхонларининг эмас, жаҳон китобхонларининг дардига ошно бўлишдек шарафга муяссар бўлди.

Ҳа де Мопассан катта жанрга кул уриш билан чекланиб қолмайди. Унинг кичик жанрдаги новеллалари ҳам шунинг воқеаларга қара-шлган бўлса-да, шу кичик асарлар орқали чексиз ва чегарасиз беэҳтиёт ҳаётнинг қайсидир бир қоронгу нуқталарини ёритиб беради. Ўқувчи /шунга шуъла солувчи «Пушка» (1880), «Гузал Фифи», «Опа-сингил 1'оидлар», «Гарриент хоним», «Жанна Паран» ва бошқа катор новеллалари кичик бир воқеани тасвирлашга қаратилган бўлса-да, Бу бадиий гузалликлар замирида муҳим воқеалар, кўпчилики ўйлантириб юрган муоммолар яшириниб ётганининг гувоҳи буламиз. Бир неча саҳифадангина иборат «Портда» деб номланувчи новелла-и орқали ҳам адиб катта ҳаёт тизгини билан боитанади. Назаримиз-ла, Мопассан новеллалари улкан дарёга кушилувчи ирмоқчаларга Ухшайди. Аслида ирмоқлар дарёни тулдириб, бойитиб, гузаллаштириб туради.

ЖОЗЕФ КИПЛИНГ
(1856-1936)

Бомбейда тўғилади. 16 ёшида уни Англияга олиб келишган. 1882 йилда яна Хиндистоннинг Лохур шахрига кўчиб бориб, «Фу қаро ва харбий газета» да мухбир бўлиб ишлайди. Унинг илк ижоди «Қушгайлар руйхати» (1887) шеърлари, «Оддий ҳикоялар» (1887) мажмуаларининг чиқиши билан бошланади. Хиндистонлик бу адиб ижодига инг-лиз адабиётининг таъсири катта бўлди. У 1907 йилда халқаро Нобель мукофоти соҳибига айланди.

«Уч солдат» (1888), « қора ва оқ» (1890), «Глостер мерлари» (1896), «Томлинсон» (1891), «Тукайзор китоби» (1894— 1895), «Болалар ҳақида ҳикоялар» (1902), «Ким» (1901), «Кирим ва чиким» (1926) каби жуда кўплаб асарлари хилма-хил мавзуларга қара-тилгандир. Мухими шундаки, Жозеф Киплинг асарларини укдоан-гиз ўзингизда қониқиш ҳрсил қиласиз. Ҳаёт жумбоқларини уйлаб, чўкур ҳаёл сурасиз. «Уч солдат» романида, номидан ҳам аёнки, уч миллатга мансуб бўлган йигитларнинг тақдири ҳақида ҳикоя қили-нади. Уларнинг дунёқарашини турлича бўлса ҳам макради ягона. Тинч-лик истайди. Қашшоқдик уларни ягона бир кучага олиб кирган. «Ким» романидаги асар қаҳрамони Ким етим. Асарда етимлар сарсон-сар-гардон бўлиб қолган жамият ҳақида ҳикоя қилинади.

Лохур шахрида газета мухбири бўлиб фаолият курсатган кезлари-да, унинг қалами чархланиб, ўзининг шингил ҳикоялари ва шеър-ларини ёза бошлайди. «Маҳкама кушиклари» (1886) шеърлар тўпла-1 ми илк машқдари намунаси бўлишга қарамасдан, Жозефнинг шо-ирлик истеъдодини намоён этади. Шундан сунг талант соҳиби «Оддий ҳикоялар» (1888) китобини нашр этади.

Томирида инглиз қони жуш урса-да, Жозеф Англия императо* рининг Хиндистондаги босқинчилик сиёсатини қоралайди. Шу нуқда таи назардан адиб Англиянинг кўпгина давлатлар билан қилган бос қинчилик урушлари тарихини «Дўст» харбий газетасида батафс ~ ёритиб боради. Шу орқали адиб Англиянинг бундай босқинчили" урушларидан мақсад, уз давлатини мустаҳкамлаб, беҳисоб бойли орттиришдир, деган фикори катта матонат билан айта олгандир.

Жозеф Киплинг уз асарларида Хиндистон халқининг ниҳоятда оғир ва қашшоқ ҳаётини тасвирлашга киришади. Хиндларнинг қул лардек эзилиб, машаққатли меҳнат қилишлари ёзувчи қалбини ла заға келтиради.

Ёзувчи Хиндистонда оғир зулм ва зуравонлик тартибини урна ган инглиз мансабдорларини қаттиқ танқид остига олса-да, фа буйруқ. асосида хизмат бурчини утаётган аскарларнинг харбий фао-лиятига бироз мулоимлик билан муносабатда бўлади. Аскарлар ҳам аслида оддий халқ фарзандлари, улар турли хил сабаблар билан Хиндистонга келиб қолган дегандек қарайди. «Харбий қароргоҳ балла-даси» асарида инглиз солдатларининг ватанга соғинч, уз юртини қумсаш руҳи билан сўғорилган шеърлари кенг ўрин эгаллаган. Тўпламда инглиз юлимларига нафрат қучли ифода этилган, солдатларни қалбидаги но-шқ туйғулари, қорасиз, қочор қайфиятига қенгроқ, ургу берилади.

Киплинг харбий газеталарда фаолият курсатар экан, кўпроқ, аскарлар орасида бўлади, мансабдор харбийлар билан яқин алоқа қилади. Инглиз

ҳарбийларининг бузгунчилик, кўпоровчилик, айгокчилик, қотиллик каби разил ниятларидан ҳам яқиндан хабардор бўлади. Инглиз амалпарастларининг нияти фақат ҳгшд халқини эзиб ишла-iii5, бойлик орттириш бўлиб қолмасдан («Фонда») бу улкада амалга ошираётган ёвузликларидан, қдбихликларидан нафратланади.

Шоир «Шарк. ва Ғарб ҳақида баллада» асарида «Ғарб бу ғарбдир, Шарк бу Шарқдир, бу икки кутб бир-бирига ҳеч ҳам тўғри келмайди», деган фикрни сингдириб утади.

Жозеф Киплинг яратган Маўғли образи («Чангалзор», «Хайвон-мар қароргоҳи») (1894—1895) асарлари) ёзувчи номини машҳур қилган янги бир гузал бадиий манзара тимсолидир. Асарнинг яратилиши тарихи Шарк, мумтоз адабиёти ва халқ оғзаки ижоди намуналари билан боғланиб кетган. Хиндистон каби Шарк, халқлари орасида кенг ширмалган ҳикоя ва афсоналарда берилишича, бури урмондан бир Лтшқайни топиб олиб, эмиздириб, парваришлаган эмиш. Ёки «Чўлок, бури» ҳикоясида айтилишича, Шарк, халқутрининг авлоди чўлок ЙУридан тарқалган эмиш. Бошқа бир ҳақояда берилишича, бури бе-Шнкда ётган чақалок,ни олиб қочиб урмонда катта қилибди. Бу ўрин-Мй Киплинг Шарк, оғзаки ижоди билан биргаликда хиндларнинг Ромул ва Рам ҳақидаги эпосидан ҳам кенг фойдаланган.

■ Чангалзор» асарида тасвирланишича, Маўғли урмонда ушиб, улғайиб, барча Хайвонларни ўзига итоат эттирган хайвонлар киролига айлимади. Ёзувчи уз асарида табиат, хайвонлар ва инсон ўртасидаги ўзаро алоқадорликнинг, боғлиқликнинг маҳорат билан ёритиб беради. Инсон қаерда яшамасин уша ернинг табиатига ўрганади, мослашади хайвонлар орасида яшаган Маўғли инсонлар ҳаётига осонликча қуника олмайди.

Киплинг яратган Ким («Ким» романи (1901) образи ҳам ўқувчи қалбидан чўқур ўрин эгаллаб, хотирасида узок, сакланиб қоладиган

киёфадир. Ирландлик солдат билан хинд аёлидан тўғилган бу бола улғайиб инглизлар қулидаги айгокчига айланади. У барча инсоний

туйғулардан махрум. Унинг онги шу даражада заҳарланиб, емирилиб кетганки, у айгокчиликдан улуғроқ, бурч ва вазифа йук, деб билади.

Киплинг ижоди жуда бой. Асарларининг мавзулари хилма-хил. Халқаро Нобель мукофотида сазовор бўлган букж шоир ва адиб босқинчиликни қоралайди, айни чоғда унинг асарлари инглизлар руҳи-ятига каттик, таъсир этади. Унинг ижодини турли тоифадаги инсон ва инсониятнинг тарихий тараққиёти ифодалари беэаб турибди.

БЕРНАРД ШОУ
(1856-1950)

Англиянинг Дублин шаҳрида тўғилади. Оила-ни мусика ўқитувчиси бўлган онаси бошқаради. Шунинг учун ҳам Жоржда мусикага, кушиқда, адабиётга кизиқиш эрта уйғонади. 15 ёшга тулганда онаси оилани тарк этиб, Лондонга кетиб қолади. Шундан сунг қишшоқлик гирдобини ўзига тортиб, билим олиши, ўқиши учун имконияти чеклана-

ди.

1876 йилда 20 ёшли Жорж Ирландиядан Лондонга келади. Дастлаб бу ирланд йигитининг инг-лиз хаётига куникиши кийин бўлади. Ун йил ичида ёш адибнинг бирин-кетин бешта романи нашр қилиниб, тез орада унинг номи Лондондан узокларга ҳам ёйилди.

«Бахтсиз никоҳ.», «Санъаткор севгиси», «Ёлғиз социалист» ро-манлари унинг илк ижод намуналаридир. Шоу Жаҳон адабиётига «Мухтарам Уоррен хонимнинг касби» асари билан кириб келди в бу асар драматург шон-шухратини орттириб юборди.

«Қабул қилинмаган пьесалар», «Пуритон учўн» пьесаси, «Цеза ва Клеопатра» (1898), «Жон Буллнинг узга ороли», «Майор Барба ра» асарлари драматургнинг сермахсул ижодидан дарак беради.

Шоу бадий ижоднинг қонун-қридаларини тушуниши кттаин ке чади. 70—80-йилларда адиб бешта роман ёзади. Бирок, бу романлар" илк ижод намунаси бўлишига қарамасдан мавзу жихатидан ҳам хаёт яқинлиги билан уз даврининг етук романлари каторида туради. Наш риётлар ёзувчининг илк ижод намуналарини нашр этиш учўн турл хил бахрналар қдаиришади.

Шунинг учўн ҳам адиб маълум муддат бадий ижоддан чекини публицистикага ўзини уради. Дастлаб мўзика ва кушик. санъати ҳақида ги қатор мақолалари Корно ди Бассето таҳаллуси остида «Стар» г зетасида босила бошлайди. Сунгра «Г. В. С» таҳаллуси билан театрш носликка оид мақолалари чиқади.

Шундай қилиб, бадий ижодда бироз инкирозга учраган Ш ўзининг иктидорини илмий-танкидий мақолалар, турли хил жамятлар очишга бағишлайди. Унинг хотини билан очган «Фабиан жа-мияти» Рим саркардаси Фабий шарафини ҳимоя қилишга бағиш-ланган эди. Маълумки, римлик саркарда Фабий Корфоғен жангида Г Анаибал билан тукнашган эди.

«Фабиан жамияти» гарчи уз даври учўн унчалик катта фонда бер-маса-да, Шоу ўзининг моҳир нотик. эканлигини намойиш этади, Лондондаги кўпгина жойларда моҳирона маъруза уқийди.

Бадий ижодда майдур була олмаган Шоу ўзини драматургия га уради. Драматург илк туркумини «Қабул қилинмаган пьесалар» деб атайди. Бу атамада маълум даражада рамзий маъно мавжуд. Чўнки адибнинг романларини нашриётлар қабул қилмаган эди. Эх.TMмол, драмаларимни ҳам театрлар қабул қилмас деган, хавотирда шундай атайди. Айрим, тадқиқотчилар бу атамани бошқача талкин қилади-лар. «Қабул қилинмаган пьесалар» туркуми учта драмадан иборат. «Бошқарув уйи» (1885) «Уоррен хонимнинг касби» (1894), «Таш-ландик.» (1893) номли драматик асарларида жамиятда ҳукм сураёт-ган қашшоклик ва бойликни бир-бирига карама-карши куяди.

Бернард Шоу драматургияда ўзининг муносиб ўрнини топади. «Уоррен хонимнинг касби» трагедияси ёзилиши биланоқ сахна юзи-м и кўради ва матбуотда турли хил карашлар, мунозаралар давом пади. Бу мунозараларнинг барчаси драматург мах.оратини камсит-маган х.олда, образларнинг узаро муносабати, дунёкараши атрофида кизгин давом этарди.

Пьесада тасвирланишича, Уоррен хоним очик.часига бой-бадавлат кишилар билан юра бошлайди. Ва айни чоғда маълум бир жойда маишат, бузуклик билан шўғулланувчи уй очади. Коллежни битирган ҚИЗИ Виви онасининг бундай мунофиқона ишларидан хабар то-ииб қолади. Онасининг бундай ишлар билан маштул бўлиши ва шунинг орқасидан пул тўплаши Виви дунёкарашига каттик. таъсир этади. Ёунинг устига онасининг бой-бадавлат жазманларидан булмиш Крофт Вивига уйланиш нияти борлигини айтади. Виви бошқа бир йил итни севиб, улар ўртасида соф мухаббат учкунлари тобора алан-шлапиб бормокда эди.

Асар қаҳ.рамони онаси Уоррен хонимдан нафратланади. Асарда нкчий ва покиза калб эгаси Виви билан ижтимоий ҳаётдаги фохиша-По'шикни узлари учўн касб қилиб олган хонимлар ўртасида тукнашув, карама-қарши кўраш жараёни ўзининг ҳакдоний ифодасини топган.

Драматургнинг «Қабул қилинмаган пьесалар» туркумига кирган уч асарини ҳам сахнага кушиш тақиклангандан кейин, «Қабул қилинган пьесалар» туркумини эълон қилади. Бу туркумга «Қурол ва инсон» (1894), «Кандид» (1895), «Танланган қисмат» (1895) пьесалари қиради. Бу пьесалар сиёсатдан биров узокроқ туриб, урушдан кейинги ижтимоий ҳаёт муаммолари каламга олинади.

Бернард Шоу ижтимоий ҳаётидаги ярамас иллатларни, кабиҳ.-ликларни, бойлик орттириш йулида ҳар қандай жинойтларни қилиш-дан тоймайдиган қимсаларни танкид этишда давом этади. Бернард Шоу яшаган замонда янги бир оким, Пуританлар юзага келган бўлиб, бу оким тарафдорлари жамиятда ириб-чириб бораётган иллатларни, эски анъаналарни танкид қилишга киришган эди.

Шунинг учўн ҳам Шоу кейинги ёзилган туркум асарларини «Пуритан учўн пьесалар» деб айтади. Бу туркумдан «Афсунгар олим» (1897), «Цезар ва Клеопатра» (1898), «Капитан Брасебаун мурожаа-ти» (1899) пьесалари ўрин эгаллаган эди.

Бу асарлар Бернард Шоу каламини чархлаб, унинг номини узок.-узокларга танитди. Шунинг учўн ҳам кейинги ёзилган драмалари ил-гариларига нисбатан устун туради. «Жон Булнинг узга ороли» (1904), «Майор Барбара» (1905), «Пигмалион» (1912) ва бошқа асарлари Бернард Шоунинг Жаҳон адабиётидаги мустаҳкам ўрнини белгилаб берди.

ОСКАР УАЙЛЬД (1854-1900)

Дублина шаҳрида врач-табиб оиласида таваллуд топади. Оксфорд университетида ўқиб юрган кез-ларида Раскин маърузаларини тинглаш шарафига муяссар бўлади. 1881 йидда биринчи шеърлар тўпла-ми нашр қилинади. Тез орада унинг номи Англияга тарқалади. У Америкага эстетизм мавзуида маъруза ўқишга таклиф этилади. Шундан сунг унинг асарлари бирин-кетин чиқа бошлайди.

Адиб уз устози сифатида Эмиль Золяни тилга олади ва унинг

анъаналарини изчиллик билан давом эттиради. Айникса, «Ҳамал» романи адибда катта таассурот қолдиради. Эмиль Золя уз ижодида натурализм йулини танлаган эди, О. Уайльд эса реализм йулидан боради. Унинг асарлари ҳаётий ҳақиқат-га жуда яқиндир.

«Дориан Грей портрети» (1891), «Артур Севил жиноятлари», «Бахтли шахзода», «Ёш қирол», «Аҳамиятсиз аёл», «Кандай жиддий бўлиш мумкин», «Ҳаёлий эр» каби асарлари Англия адабиёти саҳи-фаларини беабаб турибди. Адибнинг асарлари мавзу жихатидан бир-биридан кескин ажралиб туради. Ҳеч ким кул урмаган янги мавзу-ларга кул уришга ҳаракат қилади. Эҳтимол мана шу янгилиги билан, янги фикри билан Оскар Уайльд жаҳонга машхурдир.

АРТУР КОНАН ДОЙЛ (1859-1930)

XIX асрнинг охири, XX асрнинг бошларида Ғарб адабиётида ажойиб бир анъана бошланади. Бундан илгариги адабиётда ижодкорларнинг тур-ли хил оқимлар (суреализм, неоромантизм, Бо-рокко, натуриализм, символизм, эстетизм, дека-донглик каби) таъсирида ижод қилиши одатий тусга айланган эди. Эндиликда ҳар бир ижодкор ўзи учун маълум бир муҳим мавзунини, яъни бош мавзунини танлаш ва шу мавзу атрофида ижод қилиш катта анъанага айланди. Бир ёзувчи ишчилар ҳаёти-ми, бошқа бирлари эса кишлок, манзарасини тасвирлайди. Бир ижодкор табиат гузалликларига эътиборни қаратса, бошқаси ҳайвонлар ҳақида ёзади.

Артур Конан Дойл эса изкуварлар ҳаётини тасвирлашни уз олдига мақсад қилди. Ёзувчи бошқд мавзуларда ҳам унлаб асарлар ёзиши мумкин эди, бироқ, жаҳон адабиётига асосий ва ўзи танлаган бош мавзу билан кириб боради.

Ёзувчининг «Йуқолган дунё» (1887), «Оқ ортидан қизил» (1927), «Бескервилей ити» (1902) асарлари детектив Шерлок Холмс ва унинг дўсти Жон Ватсон ҳаётига бағишланади. Адиб 1887 йилдаёқ. илк ижод саҳифаларини Шерлок Холмс ҳақида ҳикоялар, қиссалар, этюдлар ёзишдан бошлаб, кейинчалик бу изкувар ҳақида роман ёзиш ҳаёли билан яшайди.

XIX асрнинг иккинчи яримидан бошлаб Ғарб адабиётига психолоғизм руҳи билан сўғорилган асарлар кириб кела бошлади. Шу билан бирга детектив-изкуварлик мувзусига оид асарлар яратишга ҳам уътибор ортади. Бу мавзунини биринчилардан бўлиб Артур Конан Дойл қарши олди. Давр билан бундай ҳамнафаслик ёзувчи номини тезда машхур қилиб юборади.

Шотландиянинг марказий шаҳри Эдинбургда таваллуд топган адибни, тақдир Ирландияга ва кейинчалик Лондонга олиб келади. Эдинбургдаги мактабни, сунгра университетни битирган бу қувноқ шотланд йигити Лондон маърифатпарварлари орасида катта ҳурмат-л.тиборига эга бўлади.

Артур Конан Дойл кема врачини бўлиб фаолият қурсатган кезлари-да турли тоифадаги одамлар билан учрашади, талай мамлакатларда бўлади. Айникса, Африка манзаралари катта таассурот қолдиради.

Артур Конан Дойлнинг илмий дунёкараши нақадар кенг. У ҳар бир нарсани сиртдан кузатиб қолмасдан манбаларни бутун моҳияти билан қуриб, сунгра ўрганиб чиқади, ўзига хос илмий ҳулосалар чиқаради. Шунинг учун ҳам фантастик бўёқдар билан битилган сар-гузаштлари ҳам ишонарли ва ҳаётий тарзда чиқади.

Адибнинг «Йуқолган дунё» романи нашр этилгандан сунг кўплаб америкаликлар Жанубий Америка чангалзорлари томон отланади-лар. Амазонка дарёси бошланадиган жойлар, сон-саноксиз ирмоқ,-лар буйлаб ю қорилиб бораверсангиз ёввойи одамлар, одамсимон маймунлар, турли хил хайвонлар, махлукдар, баҲайбат қушларга дуч келасиз. Хатто бу жойларда улкан калтакесак ва динозаврларни ҳам учратасиз. Хаттоки, хиндулар ҳам бу чангалзорга боролмайдилар. У ерларни «Ажал чангали» деб аташади.

Романининг биринчи бобиёк, ўқувчининг эътиборини ўзига торта-ди. «Инсон уз шухратининг ижодқори» деб номланган илк саҳифа-лардаёк. «Инсон шухратининг бунёдқори унинг ўзидир», деган гоядан илҳомланган кишигина ҳар қандай жасоратга тайёрдир, оддий тур-муш иқир-чиқирлари билан алоқасини батамом ўзиб, сирли воқеа-лар улқасига, гаройиб саргузаштлар ва буюк муқофотлар қутаётган мамлакатга бош олиб кетишга Қодирдир», дейди ёзувчи.

Артур Конан Дойл ёшлигида Жюль Верннинг «Ун беш ёшли капитан», «Капитан Грант болалари» номли саргузашт романларини берилиб ўқиган эди. Айниқса, Вольтер Скоттнинг «Айвенго» романи ёш Артурда катта таассурот қолдирган эди. Майн Риднинг гузал та-биат ажойиботларига бағишланган асарлари уни ёзувчи бўлишга ун-даган бебаҳр дурдоналар эди.

Тиббиёт доктори дипломини олган Артур уз касбининг моҳир устаси бўлса-да, бадиий ижодқор бўлишни орзу қиларди.

У Англия билан Франция ўртасидаги тухтаб-тухтаб давом этган юз йиллик уруш воқеаларини ўзининг илк ижодига олиб қиради. «Оқлар отряди», «Сэр Нигелья» «Михей Кларик» каби романларида тарихий воқеликни, уруш даҳшатларини, халқ меҳр-муҳаббатига сазовор бўлган жасур қаҳрамонларнинг қиёфасини ҳаётий тарзда, ўқувчи қалбида узок, вақт сакланиб қоладиган тарзда ифодаланиб беради. !

Артур Конан Дойл ўзи ўқиган Эдинбург университетининг профессор Жозеф Белл билан яқин муносабатда бўлади ва ниҳоятда ҳурмат қллади. Ёзувчи Шерлок Холмс қиёфасини тасвирлашда усто-зи доктор Жозеф Беллнинг хатти-ҳаракатларидан, руҳий дунёси нинг бойлигидан усталик билан фойдаланади.

Шерлок Холмс ҳақидаги тарихий ва ярим афсонавий манбалар ни тўплаб, унинг шахсиятини обдон ўрганади. Шерлок Холмс ном" бутун Англияга маълум ва машҳур эди. Шундан сунг изқуварлик анъ анаси бутун Фарб мамлакатларига тарқалади.

Шерлок Холмс образини яратиш ёзувчи учун осон кечмайди. 1881 1903 йилларда Шерлок Холмс Лондондаги Беккер-Стрит кучаси

карашли 109-уйда истиқомат қилган. Бу уй ҳозирги кунда ҳам ҳар бир лондонлик учун яхши таниш.

Артур Конан Дойлнинг «Захарланган камар», «Рафлз Хоунинг кашфиёти», «Йуқолган дунё» романларида яхшиликнинг, эзгулик-нинг ёвузлик ва жаҳолат устидан галабасини реал курсатиб беради.

Артур Конан Дойл ажойиб ҳикоялар устаси ҳамдир. «Денгиз шартномаси» «Брюса чизмалари», «Уч талаба», «Эбби улими», «Оқ юзли одам» каби ҳикояларида яна Шерлок Холмс ҳаётидаги энг кизиқар-ли ва хаяжонли лавҳаларни қаламга олади. Айник.са, «Шерлок Холмс улими олдидан» ҳикояси Артур Конан Дойл шухратини ошириб юборади.

ЭРНЕСТ СЕТОН-ТОМПСОН (1860-1946)

Ҳамма адиблар Ҳам табиат шайдоси бўлади, табиатни севади, ардоқлайди ва асарларида меҳр билан тасвирлайди. Она табиат барчамизники. Ас-лида инсон ҳам табиатнинг бир булагии. ҳеч бир адиб Эрнест Сетон-Томпсон каби табиатни тас-вирлай ва сева олмаган. Инглиз адибининг барча асарлари табиат билан уйғунлашиб кетган. Зеро унинг психолоғ-олимларнинг таъкидлашича, та-биатга меҳр-муҳаббат куйган кишида меҳр-шаф-қат, саховат ва мурувват кучли булар экан. Эрнест-нинг деярли барча асарлари табиатга бағишланган. Унинг «Мен билган жониворлар», "Куигиндилар такдири», «Хайвонлар-қахрамонлар», «Митти ёввойи-и.иар», «Ролбер урмонида», «Жониворлар ҳақида ҳикоялар», «Шимоллий хайвонлар ҳаёти», «Ёввойи хайвонлар Ҳаёти» каби асарлари фақат болаларнинггина эмас, катталарнинг Ҳам сеvimли асарлари-дир. Адибнинг кўпгина тилларга таржима қилиниб, чоп этилган «Ёв-моми fupFa» асарида табиат ва инсон билан боғлиқ, қонуниятлар уз ифодасини топган. Бу қонуният ҳ.еч ким томонидан кашф қилинмаган табиий жараён.

Эрнест 1860 йил 14 августда Англияда таваллуд топган бўлса-да, қанада мактабларида ўқиб, таълим олади. Уларнинг оиласи булгуси ёзувчи олти ёшга тулганда Канадага кучиб келган эди. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ. адабиётга ихлос куйган, айник.са, бекор вақтлада турли хил Ҳайвонларнинг расмини чизиш билан машғул бўлади Қадимий Шотланд ҳикояларини берилиб ўқирди.

бобоси асли шотландиялик бўлиб, оиладагилар бу гузал улканинг тарихи ва табиатига жуда кизикиш билан қараб, бобокалонлари юртини кумсарди. Шотландларнинг овчилик сирлари, ёввойи хай-вонларни қулга ургатиш махррати ҳақида кизик-кизик, воқеаларни эшитар, ҳаёлида жонланган тасвирларга ранг берарди.

«Эшитиш бошқа, қуриш эса янада яхшироқдир», — деб қуярди. Эрнест, вақт тодди дегунча узок, қгшглоқдарга йул олар, қалин урмон-лар қуйнида ёввойиларча ҳаёт кечирувчи хонадонлар билан тезгина дўстлашиб олар, улардан олов атрофида ярим тунгача сунгсиз ҳикоя-ларни тингларди.

Эрнест ёввойи хайвонлар табиатини, феъл-атворини ўрганиш-дан

эринмасди. Ёввой хайвонларни тириклайин кулга тушириш усул-ларини тоғликлардан ўрганиб, бу борада устаси фаранг бўлиб кета-ди. «Биздан ҳам утиб тушдинг», — деб ҳазиллашиб куярди шерикла-ри. Хаттоки йирткич хайвонларни ҳам «галма-гал овлаш» усули билан кулга тушуришарди.

Табиатни ким ҳам севмайди дейсиз. Жониворларни, хайвонларни ким ҳам яхши курмайди дейсиз. Бирок, Эрнест табиатнинг чинакам шайдоси. У уз ўкув-исини табиатнинг ажойиб манзараларига, хил-ма-хил жонзотлар орасига етаклаб бсрад;. Бу жонзотлар, табиат билан инсонни бир-бирига киёел?""~". Жонзотларнинг ҳам инсонлар катори озод, тинч яшашини хаёл қилади. Анчайин холларда асар-лардаги илмий мушоадаларга дуч келамиз. Езувчини уйлантириб юрган фиқоларни хайвонлар тилидан беради.

Хар бир ижодкорнинг бошқаларникига ухшамайдиган уз овози, уз оханги, ўзига хос тасвир услуби мавжуд. Унинг бу овози-оханги дунёнинг чекка улкаларига ҳам етиб боргандир.

РОБЕВДРАНАТ ТАГОР
(1861-1941)

Хинд адабиётини ўзининг романлари, шеър-лари билан безаб тўрган адибнинг асарлари жа х,оннинг кўплаб халқлари тилларига таржим қилинган. Махатма Ганди, Жавохарлаъл Неру Ромен РоллАнаинг Тагор ижоди хакдцаги фик] лари кўпчиликка маълум.

Ёшлигидан адабиёт ва санъатга қизикади. Та гор саёхат қилишни яхши кўради. 1877 йилд"" бошлаб «Генанкур» журнали билан алоқа боғла ди. Бу журналда унинг илк нутк, ва мақолалаР эълон қилинади. 1890 йилда у Европа буйлаб с ёхатга чиқиб, Италия, Франция, Англияда бўлади. 1901-йиддан бо лаб кўпгина мамлакатлар, Америка, Япония, Хитой, Индонези Таиланд, Цейлон, Канада, Хинди-Хитой буйлаб сафарга чикади. 191

йилда Жаҳон адабиётига қушган улкан хиссаси учун халқаро Нобель мукофоти лауреати бўлади. Робиндранат Тагор Европа адабиёти дурдоналарини севиб ўқийди. Шелли, Браун, Китс, Гёте, Данте, Петрарка асарларини ўқиб, суз бойлиги юксалиб боради. Ижодини ҳикоя ёзишдан бошлаган Тагор, кейинчалик романлар ҳам ижод қилади.

Тагор мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ. Хинд ва Жаҳон адабиёти намуналарини севиб ўқирди. Айниқса, халқ оғзаки намуналарини ўрганишга катта ихлос қуйган эди. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ. инглиз тилини пухта ўрганиб, бемалол сузлашиш имкониятига эришади. Тагор икки ёшга кирганда онаси вафот этиб, бадавлат хо-надоннинг фарзанди бўлишига қарамасдан, ҳаёт ҳақида мустақил фикрлар бошлайди. Отаси ҳам саёҳатда бўлиб, хонадонига камдан-кам келар, кўпинча Англияда итиқомат қиларди. Тагор мактабни би-тириб, 17 ёшга тулганда, отаси ўғлининг ҳуку қатунос бўлишини орзу қилиб Лондонга чақириб олади. Тагор ёшлигидан бадиий адабиётни севар, ҳукукшунослик соҳаси унга бегонадек туюлаверарди. Шунинг учун ҳам олти ой зурба-базур уқдб, Хиндистонга қайтиб келиб бадиий ижодга шунгиб кетади. Тагор табиат шайдоси эди. У Хиндистоннинг гузал урмонларини, зилол сувларини, жазирама иссиғу ёмғир юмчиларини севади. Унга, айниқса, сулим кишлок меҳнаткаш дех-қонлари, оддий ҳаёт Ҳақиқатлари жуда-жуда ёқарди. Кўпайиб имко-ияти бўлса кишлокда яшаб қолса. Ёшлигида ота-бобосидан мерос бўлиб қолган ерни куриб келиш учун ахён-ахёнда кишлокқа бориб, икаларининг кистови билан зурга шаҳарга кўчириб келарди. Ҳукукшунос-иқспик соҳасини тарк этиб, ўғлининг Лондондан кетишини эшит-илила отаси анча ранжиган эди. Тагор Калкуттага қайтиб, шаҳарда кун турмай ўзи севган гузал кишлокқа қайтиб кетади. Бобосидан мерос ерга эгалик қилиб, оддий кишлок, одамлари билан ёнма-ён дех-қончилик қилади. ҲаМ-ташвишдан йироқ ҳаёт, меҳнат гашти унга адок,-ин завк.-шавк. бағишлар эди. Ижодини шеър ёзишдан бошлаган Та-јориинг «Окшом кушиклари» (1881) тўпламига кирган асарларини шрифлаб адоғига етиб булмасди. Тагор жуда саҳий инсон эди. Кул исидидаги деҳаонлар ёш шоирни жуда ҳурмат қилар, илҳ.ом парисини учуриб юбормаслик, осойишта ижод қилиши учун ҳ.еч бир ташвиш келтиришмасди.

РОМЕН РОЛЛАН (1866-1944)

Бургундиянинг Кламси шаҳрида нотариус оиласида таваллуд топган. 1881 йилда уларнинг оиласи Парижга кочириб келади. Шундан сўнг Роменнинг уқиши учун имконият тушлади. У педагог бўлишни

орзу қилади. Ёшлигидан адабиёт ва санъатга катта ихлос қуяди. Талабалик йилларидаёқ. рус адиблари асарларини, хусусан Л. Н. Толстой ижодини кунт билан ўқиб боради. 1887-йилда Л. Н. Толстойга хат ёзади. Улуғ рус ёзувчиси Ҳам ёш истеъдоднинг ма-ҳрратига алоҳида эътибор билан қараб, 38 варак.-дан иборат мактуб жавоби йуллайди. Ромен ҳам Л. Толстойга атаб бир қанча мақолалар ва «Толстой ҳаёти» номли китобини

ёзади.

Ёзувчи кдцимги Рим санъати ёдгорликларига катта кизикиш билан карайди ва Римга саёхат қилади. 1895-йилда Парижда Европа операси тарихига оид диссертация химоя қилади. Шундан сунг драма ёзишга бел боғлайди. «ЭътиҚод трагедияси» номи билан туркум трагедияларини эълон қилади. «Муқаддас Людовик» (1897), «Аэрт» (1898), «Вакт келади» (1903) пьесалари шу туркумдан ўрин олган эди.

Ромен Роллан дунёкараши бой, фикрлаш кулами кенг бўлган олим эди. У бир катор драмалар ижодкори бўлиш билан бирга драматургия ва театр санъатининг назарий асослари ҳақида катор илмий-танки-дий асарлар ёзади. Ижодкорнинг илмий асарлари «Драматик санъат талкини» журналида босилиб туради. Бундай илмий мақолаларни кдйта ишлаб «Халқ театри» номи билан (1903) алоҳида китоб холида нашр этади.

Ромен Роллан фалсафий мавзуда ҳам қалам тебратиб, уз даври-нинг мухим муоммоларини кутариб чиқади. «Идеализм захри» (1900) мақоласи кўплаб манозараларга сабаб бўлган эди.

Ўзининг драмалари билан машхур бўлган Ромен Роллан уз асар-ларида меъёр ва мазмун мохиятига алоҳида эътибор беради.

«Бурилар» (1898), «Дантон» (1899), «Акл тантанаси» (1899), «Ун туртинчи июль», «Улим ва муҳаббат уйини» (1924), «Леонид» (1927), «Робес Пьер» (1939) каби драмаларида асосан 1789—1794 йилларда Француз жамиятида бўлиб ўтган мухим ижтимоий-сиёсий воқеалар' ни курсатиб беради.

Адиб буюк инсонларнинг таржимаи холини уз ичига олган эпик асарлар устасидир. Хаёти, ижоди жасорат тимсолига айланиб кетган машхур фидойи ижодкорлар Бетховен («Бетховен ҳаёти» 1903), Ме-келанжелло («Мекеланжелло ҳаёти» 1906), Л. Н. Толстой («Толстой ҳаёти» 19011) ҳақидаги асарлари хайрли ва юксак ижодий ҳрсилалардан хисобланади. Уз асарида бу уч буюк ижодкорларнинг ҳаёти ва асарларини тадқиқ. қилиш билан бирга, уларнинг жаҳон адабиёти ва санъати тарихидаги ўрнини ҳам белгилаб беради. Муаллиф бу уч асарни алоҳида ва бир бутунликда туркум х.олига келтириб нашр қилади. Щу

билан бу учта улуғ устозга нисбатан беадад хурмат ва эх.тиромини намоиш этади.

Ромен Роллан ун жилдлик роман муаллифидир. «Жан Кристоф» (1904-1912) романи биринчи бор «Икки ҳафталик дафтар» журналида бериб борилади. Кейинчалик алоҳида китоб х.олида нашр кили-нади. Романда уз даврининг машхур ижодкорлари Жан Кристоф ва Бетховен ҳаёти тасвирланади. Ёзувчи уз ижобий образлари ҳаётини қарама-қаршиликларга бой, ижтимоий-сиёсий воқеалик кескин тус олган бир даврда адабиёт ва санъат фидойиларининг нихоятда кадр-сиз ҳаёт кечиришларини ифодалашни уз олдиға мак.сад қилиб кУяди.

«Жан Кристоф» туркум романлари «Тонг», «Эрталаб», «Ёшлик», «Исён», «Майдондаги курғазма», «Антуатта», «Хонадонда», «Нео-иол савдоси», «Франция ва минатюра», «Гармсел кун» асарларини уз ичига олиб, воқеалар бир-бирининг мантикий давомиға уланиб кетган.

Биринчи Жаҳон уруши даврида адиб асосан публицистик макр-лалар ёзиш билан машгул бўлади. «Исканжа» (1916), «Уруш йиллари кундалиги», «Халқ талофати» (1916), «Ёрутлик тулқинлари» каби плмий-фалсафий қарашлари, оташин нутқи билан уруш оловини 1'кувчиларға қарши ўзининг кескин нафратини изхрр этади.

Биринчи Жаҳон урушиға Француз зиёлиларининг муносабати макзусиға бағишланган «Клерамбо» (1916—1920) романи гоёвий юк-епклик тимсолидир.

Ромен Роллан умрининг сунги давларидаги ижодини уруш ма-нусиға бағишлайди. Машъум уруш туфайли адиб энг яқин кишила-ридан ажралади. Миллионлаб француз фарзандлари уруш туфайли иобуд бўлади. Халқ каби ёзувчининг калбида уруш даххиати битмас нра бўлиб қолади. Уруш Пьер ва Люс каби бегуноҳ. ёшларни ҳам уз лом и га тортиб кетганлигидан зорланади. «Пьер ва Люс» (1918) кисок-ида тасвирланишича, Сен-Жерве ибодатхонаси уқда тутилиб, Пьер ип Люс ҳам сваряд зарбидан халок бўлади. Ёзувчи барча асарларида V»11 пи поймол этган урушни қоралайди. Миллионлаб одамларнинг ҳаёти эвазига бойлик, ер, мол-дунё орттиришни орзу қилган манфур сиёсатдонларға қарата ўзининг утли нафратини изх.ор этади.

Ромен РоллАннинг адабий мероси қитъалараро чегара билмай инсоният келажаги учўн хизмат қилиб келмокда.

ОВАНЕС ТУМАНЯН
(1869-1923)

Қадимда шаҳарлар жуда кўп бўлган. Бирок, уларнинг ҳаммаси ҳам муҳташам эмасди. Тошдан ёки пишик. гиштдан атрофи айлантирилган кўрғонлар ҳам озгина аҳолией бўлса ҳам шаҳар деб аталгам. Бирок, уларнинг кўплари асрлар синовига дош бе-ролмай турли хил сабабларға кўра йук. бўлиб ке-тишган. Қдцимийлиги ва муҳташамлиги жиҳати-дан Афинадан ҳеч ҳам қолишмайдиган қирк. дар-возали Фива шаҳри ҳам култепаға айланиб қолган. Бундай йук, бўлиб кетган шаҳар-давлатларни та-рих сахнидан жуда

кўплаб топиш мумкин.

Жаҳон архиолог олимлари бундай қадимий шаҳарларга мисол қилиб Афина, Рим, Ереван, Самаркандни тилга олишади.

Ованес Туманянгача ижод этган унлаб адиблар Арман адабиёти ривожига узларининг салмоқ^ии ҳиссасини кушиб келган. Бирок,, уларнинг ижодидан тулик, намуналар сақланиб қол-маганлиги сабабли арман адабиёти ҳаётидаги тасаввуримизни бойита олмайди.

Ованес Туманян 1869 йилда Лоре туманига қарашли Дсех кишло-шда таваллуд топади. Ўқиш-оқибат мактабида ўқигач, руҳаний отаси ду-рустроқ, билим олиши учун Тбилиси шаҳридаги арман диндорлари очган семинарияга юборади. Бу семинарияда асосан диний китоблар муталаа қилинса-да, ўқувчилар дунёвий билимларидан ҳам хабар топади. Бу томондан арман мумтоз адабиётини ўқишга имконият тўғалса, иккинчи томондан рус адабиёти намуналари билан таниша бошлайди. Тбилисидаги адабий муҳит билан семинария талабалари яқинидан алоқа боғлаган эди.

Ованес Туманян ўзининг «Ануш», «Эски кўраш» дostonлярила ҳам арман халқининг миллий қадриятларини, ўзига хос характери-ни, урф-одатларини, тарихий кўраш жараёни, эл бўлиб, миллат бўлиб яшаш ҳиссини романтик кутаринкилик руҳида қуйлайди.

Ованес отаси йулидан, руҳаний бўлиш орзусидан воз кечиб, ўзи танлаган йулдан боради. Диний илмдан дунёвий илмни афзал била-ди. Дастлабки фаолиятини газета ва журналларга турли хил хабар-лар, шеърлар ёзишдан бошлайди. «Волга» арманчасига «Мурч», «Булок» арманчасига «Ахбюр» журналларида тез-тез мақолалари, шеър-лари, туртликлари босилиб, кузга ташланади. Арман мумтоз адабиёти анъаналари асосида ёзилган масал ва эртақлари шоир номини тани-тади. «Мушук ва ит» (1886), «Маро» (1887), «Куёш ва Ой» (1890) каби масал ва эртақлари арман мактаблари дарсликларидан ўрин олган.

«Лорилик Сако» (1889) дostonи халқ ҳаётининг тарихий жараён-ларига бағишланган бўлиб, шоир халқ оғзаки ижоди анъаналаридан мах.орат билан фойдаланган.

Ованес Туманян рус ва жаҳон адабиёти намуналарини берилиб ўқир, А. С. Пушкин, Д. Байрон, В. Шекспир асарларининг таржима-

си устида ишлар, тезроқ арман ўқувчисини рус ва жаҳон адабиёти-дан хабардор қилишга шошиларди.

Адибнинг кўпгина асарларида рус ва жаҳон адабиёти таъсири сезилиб турибди. Хусусан «Артабазд», «Шох. Аванес» тарихий драма-лари ўзининг янгича талкини, янгича руҳи билан арман адабиётида алоҳида ўрин тутди. Эндиликда адиб уз ижодига янгича бир талаб-чанлик билан ёндошади. Асарнинг ифода жараёни, воқеалар баёни ҳам янгича руҳ билан бойитилади. «Тимкоберд қалъасининг забд эти-лиши», «Парвона», «Ануш» дostonлари шоир ижодининг юксак чўқдисини ташкил этади.

Рус чоризми Арман улкасини оsonликча кулга кирита олмагач, оммавий киррин эълон қилади. Оммавий киргинда гудакми, кексами, хотин-халажми улди. Мана шундай оммавий киргин дахшатини кўрган Ованесвинг фиБони чикиб кетади.

Шоир «Она юрт гами» (1915) шеърида уз диёрининг хароб булга-нини, шаҳар ва қишшokларнинг вайронага айланганини на қорат тар-зида:

О, афсус улкам Кўп маюс улкам! —

дея надомат ва андух. билан куйлайди. Яна шу шеърида:

Куриб турибман: душман сени поймол этмокда, Гуллар сулиб, куркингга бир-бир путур етмокда. KuwuiOFy ша^арларда йит-сит ва нола, KyutUFy куйларинг Ҳам маъюс, %асратга /пула. Золимларнинг дўқидан қар Ҳам булгудек кулок, Зулм занжири туфайли ёш тула кузлар булок

Багри қон улкам, Жонажон улкам/

Шоир бошқа бир «Арман кдйгуси» (1903) шеърида, уз дардини халқнинг FaM-кайҒуси билан боғлайди. Денгизни халқ деб билса, ўзини шу денгиз ичидаги халқ билан бир жон, бир тан ҳиc қилади. Бироқ бу денгизнинг қирғoқларига чикдпп мушкул масала, денгиз khrfok.-ларига чиқиш мисоли бир саробга чик!Ш1дай гап. Шоир Арман кай-гусини мана шундай туфонли, тубсиз ва қирғок,сиз-нажодсиз бир денгизга кдес қилади.

АрмАнаинг Kautycy тубсиз ва чексиз, Худди денгиз каби бепоён. Лойка тўлқинланиб тўрган шу денгиз, Каурида мен %асратда %амон. рика китобхонлари олқишлайди. Теодор Драйзер кўпгина адиблар сингари талайгина асарлар ёзмади. Учтагина романининг ўзи жаҳон адабиётини безаб турибди.

Ованес Туманян орзу қилган ёрўғ қунлар, тиник. ва соқйн денгиз тўлқинлари яшаб келди. Арман халқи уз эрки ва озодлигига эришди. Шоирнинг шеърлари кўпгина тилларга таржима қилинган.

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР
(1871-1945)

Индиана штатининг Терре хот кишлоғида сер-фарзанд кашшоқ оклада дунёга келади. Драйзер ўқиш у ёкда турсин, қун қуришга ҳам қийналиб, пул топиш учўн эртадан-кечгача тинимсиз меҳнат қилар эди. Даставвал ресторанда идиш-товок, ювув-чи, ер улчовчи, уста текширувчи, куйингки, унинг қилмаган соҳаси, иш қидириб қирмаган қучаси қолмайди. Шундай

бўлса-да, ҳамма вақт уқишини давом эттириши лозимлигини қалбан хис этиб юради. Мактабни битириб Индиана университети-га кириб, уни ташлаб кетишга мажбур бўлади. Бун-дай моддий қийинчиликлар унинг дунёкарашига катта таъсир курса-тади. Турли-туман одамлар билан учрашади. Яхши ва ёмонни кўради. Хаётнинг мураккаб кирраларига дуч келади. Улар ҳақида ёзишни орзу қилади. Бу орзу уни Чикаго, Сент-Луис, Петербург, Нью-Йорк га-зеталари билан алоқа боғлашга етаклайди. Олий маълумотли булмаса ҳам газетада дурустгина мақола ва хабарлари чикдци. Л. Н. Толстой асарлари уни ёзувчилик кучасига олиб киради. Рус ёзувчиси асарла-рини муттасил ўқийди. 1900 йилга келиб, катта ижод кучасига қадам қуяди. Илк ижод намунаси «Бахти каро Керри» (1900) романи махр-рат билан ёзилиб, ёзувчи номини Америкага машхур қилиб юборади Гарчи роман 13 йил босишга рухсат берилмаса ҳам, унинг кулёзма-' сини кўпчилик ўқиб чиқади. Бу давр ичида роман Англияда босма дан чиқади. Ёзувчининг биринчи романини босишга рухсат этилмас лиги, унинг рухиятига қаттак. таъсир этса ҳам, иккинчи роман" «Женни Герхард» (1911) устида ишлайди. Теодор Драйзернинг душ манлари бу кашшоқ укгшаган йигитнинг машхур бўлиб кетишид хавотирга тушади. Минглаб китобхонлар севимли адибини ахтар келаверади, унинг янги асарлари ни зорикиб кутади, янги ижод са даъват этади. «Молиячи», «Дахр», «Титан», «Учлик хохиши» хикой лар тўплами Америка китобхонларининг зорикиб кўтган асарла булди. Шундай бўлса-да, мухолифлари Драйзерга Шубҳа билан қарар Кутилмаганда унинг машхур бўлиб кетишидан чўчирди. 1925 йи «Америка фожиаси» романи ёзилгандан сунг Драйзернинг ижод да возаси кенг очилади. Ундаги фавкулотда катта талантни бутун Ам

АНРИ БАРБЮС
(1873-1936)

Аньер шахрида журналист оиласида дунёга келади. Университетни тўғатгандан сунг ижод билан машгул бўлади. Дастлабки ижодини шеър ёзиш-дан бошлайди. 1895 йилда биринчи шеърлар тўплами чоп этилади.

«Гузаллик ҳақгис.атнинг шаклидир», дейди «Ёл-ворувчилар» (1903) романининг бош қаҳрамони Мажилима. «Улим ва очлик хукмрондир», деб нола қилади иккинчи бир «Захар» (1908) романининг қаҳрамони.

Анри Барбюс ҳаётининг кўп йиллари урушда утади. «Мен урушнинг бошидан то охиригача кат-иашдим», деб эслайди атокли француз адиби. Шунинг учўн ҳам унинг мсарларида тасвирланган Ҳаёт хаки катга жуда яқиндир.

«Олов» (1917) романи мана шундай киршн-барот урушларнинг акси - инъикосидир. Бу асарда урушдаги барча шафқатсизлик ва адолатсизликлар хақада ҳикоя қилинади. «Франциядан хат» асарида урушга бўлган нафрати изх,ор этилади. Ёзувчи ижодини уруш дах,-пштларининг тимсоли деб бежиз бах.олашмаган.

Анри Барбюс катор ҳикоялар ва романлар устаси. «Биз» ҳикояси-/ш ёзувчи босқинчилик урушларини қоралайди. «Орден» ҳикояси эса Африка негрларини беҳисоб улдирган солдат нишондор бўлади. Бундай юксак ёрлик.қа эга бўлган солдат «орден» ини мудом яшириб юради. Чўнки қотиллик орклсидан орттирган бундай нишонга у ўзи-нп муносиб эмас деб билади.

Барбюс 1914 йилда кунгилилардан бўлиб Биринчи Жаҳон уруши-1й жунаб кетади. Ёзувчининг олдиға куйган мак.сади, журналист си-фш'ида уруш дахгиатларини уз кўзи билан куриш ва уруш оловини ^кумчиларни аниклаш, ҳақгтқатни адолатли тахлил қилишдан иборат эди..

Барбюсви Ҳамма вақт урушнинг охирги булинмасига куядилар. Шундай бўлса-да уни хурмат-эҳтиром билан журналист сифатида қадрлаб, тақдирлаб, унвон берадилар. Бироқ, Барбюс бундай курук.сафсатабозлик, ёлгон унвонларни рад этиб, урушнинг энг оловли жабхаларига юборишни талаб қилади. Журналист ҳаётини тахликаға куйиб бўлса-да, халқ билан, жанговар инсонлар билан бирға бўлиш-ни, бу ердаги кдйнок, воқеалардан хабардор бўлишни хоҳлайди. Шун-дай қалиб, журналист уз кундалигига кўрган-билган воқеаларни ёри-тиб боради ва бу кундалигини «Урушдан хат» деб атайди.

Ёзувчи кейинчалик бу вокралар жараёнини «Олов» деб номлаб, роман ёзишни уз олдиға макрад кишиб куяди.

Барбюс «Урушдан хат» асарини кдйта ишлаб, «Олов» дея атайди. «Олов» романида берилган айрим воқеалар «Эвр» газетасида ёритиб борилади. Газетада босилган роман вокраларини солдатлар кулдан-кулға ўтказиб, берилиб укдоди. Уруш дахшатини уз кўзи билан кўрган адиб, кейинчалик уруш оловини ёкувчиларға қарши исён кутаради, улардан нафратланади. Ёзувчи «Уруш оловини ким ёкди?» деган са-волға жавоб

кдциради.

«Олов» (1916) романи нашр кдпингандан сунг, минглаб ўқувчи-лар уни кулдан туширмай укдб, узларини кдоиктирган саволларга жавоб топади, урушнинг мохияти ҳақдаги фиколари узгариб, бош айбдорлар ким эканлигини тушиниб олишади.

«Олов» романи қатор очерклар занжиридан иборат. Бу очерклар бир-бирини манти қан тулдириб, мазмунан бойитиб, воқеалар таф-силоти узаро уланиб кетган. Романда ягона бош қаҳрамон берилма-ган. Унда юзлаб солдатларнинг жангда курсатилган жасорати, мато-нати ва мардларча улими, беҳуда қон тўкиш ва фожеалар тафсилоти кдои қарли бадий тасвирларда бериб борилган.

Романда Потерло, Бекюв, Тирлуар, Бертран, Фуйяд, Андрэ, Мекиль, Ламиз тақдири билан боғлиқ, тасвирлар нихрятда таъсирли чикдан. Бу харбийлар оддий, кдбохат ва риё нима эканлигини бил-майдиган инсоний қалб эгаларидир. Бундай оддий солдатлар уруш ҳақада эмас, эзгулик ва еруҒ кунлар ҳақдца ҳаёл сурадилар.

«Олов» романи ёзувчининг ўзига хос фалсафасидир. Уруш ҳақдца ёзар экан, «кимдир ватан учўн жонини фидо қалаяпти, кимдир уруш орқдсида туриб, тинчгина ва осуда ҳаёт кечириб, катта бойлик орт-тирмокда», деган фиколарни ўртага ташлайди.

Бундай фиколари учўн Барбюсви, уз даврининг яловбардор тан-кдцчилари, уруш оловини ёкувчиларнинг ликонглаган думи бўлиб юрувчи хушомадгуй адабиётшунослар «Олов» романини қатти" қоралайдилар, уни ута зарарли роман деб кескин танкдц қаладилар. РомАнаи у қатан ўқувчи эса муаллифни шарафлар, унинг номини улуғлар эди.

Барбюс урушдан кдйтиб келгач, катта ҳаёт тажрибасини тўплаб,. махррати ушиб-улгайиб, «Ёр қанлик» (1919) романи устида ишлайдц, Адиб бутун умри давомида ҳам ижоди, ҳам нуткд билан урушн қоралаб келган.

«Ёр қанлик» романининг бош қаҳрамони Симен Полендир. За-воднинг оддий ишчиси дастлаб ҳаётни тушунмайди. ЗурҒа куни ўғса ҳам шунинг ўзи бас. Ўзининг кшишок, ҳаёти ҳам уни заррача қизик,-тирмайди. Ҳак.-хуку қани талаб қалган намойишчиларни ҳам тинч-лантиришга ҳаракат қалади.

Бирок, кейинчалик уруш унинг кўзини очади. Айник,са, яралан-гандан сунг, асир тушганларга муносабат воқеаларини уз кўзи билан кўргандан сунг, мудхиш воқеаларга гувоҳ. бўлгандан кейингина ҳаёт ҳақдца, келажак ҳақада уйлай бошлайди. Урушга қарши, уруш оловини ёкувчиларга нисбатан қаттиқ, газаб-нафрат туйғуси пайдо бўлади. Ўзининг утмишини уйлаб, эзилиб ишлаб, қишшок, ҳаёт ке-чирган кунларини эслаб ўзига ва золимларга нисбатан қаҳр-газаби кдйнаб кетади.

Ёзувчи уз қаҳрамонининг дунё қарашини тобора устириб, муста-қал уй ва фикрлаш хиссини уйғотиб боради. Роман қаҳрамони Симен Полен воқеалари нихрясига бориб, илгаригидек хужайинининг хушомадгуйи эмас, уз кдцини эркин англаб етган, жамиятнинг етук кишисига айланади.

Барбюс ижодига «Ҳақд қат кдссалари» (1928) деб номланувчи мсарлар

тўплами алоҳида зеб бериб турибди. Хилма-хил мавзуларга Гттишланган бу кдсса ва ҳақоялар тўплами ёзувчи ижодининг юксак чўлкдсини белгилаб берди.

Анри Барбюс умрининг охирги йилларида жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида бўлиб ўтган тинчлик конгрессларида нутқ, сузлаб, у шнинг сермазмун маърузалари билан урушни қоралайди, тинчликни ёқлаб чикди.

ГЕНРИХ МАНА (1871-1950)

Немис адиби Любек деган шаҳарчада тўғилади. Мактабни тўғатгандан сунг Дрезденда, сунгра Берлин университетида таълим олади. 1892 йилда отаси вафотидан сунг уларнинг оиласи Мюнхенга кучиб келади. МАнаинг 1900 йилда ёзилган илк романи Берлин кучаларидаги ҳаёт, бош қаҳрамон Андреас Цумз тақдирига бағишланади. Орадан 29йил ўтгандан сунг бу образ яна янги ромАнаинг бош қаҳрамони сифатида берилади. 1902—1903 йилларда «Диана», «Минерва», «Венера» деб номла-иунчи уч китобдан иборат трилоғия ёзади. У «Мухаббат чоп қари» (1904), «У қатувчи Упрат» (1905), «Кичик шаҳар» (1909), «Мухтарам Ппро» (1917) романларининг ҳам муаллифидир.

МАна ижоди жуда сержилло ва сермазмундир. 1918 йилда «Империя» номли уч романдан иборат — «Қишшокдик», «Бошлик», «Жид-дий ҳаёт» трилоғиясини ёзишга киришади. 1935—1939 йилларда Генрих IV ҳаётига башшланган икки тарихий романдан иборат «Генрих IV нинг болалиги», «Генрих IV нинг йигитлиги» эпопеясини яратади.

1940 йилда Францияни немислар босиб олгач, Американинг Лос-Анжелос шаҳрига келади. Адиб Америкада ҳам тинимсиз ижод билан маинул бўлади. Унга яқин кино романлар яратади. 1945 йил 2 майда Ватанига қайтиш истагида «Берлинга суз» мактубини йуллайди. Бу ерда Германия санъат академиясининг Президенти бўлиши керак эди. 1950 йилда «Стефан Батарий» пароходига билет олиб сафарга отланиш учўн Калифорниянинг Санта-Моника шаҳрида ватанига қайтишдек кувончини юраги кутаролмай оламдан утади.

Генрих МАна трилоғия яратиш устасидир. Шу билан бирга ил-мий-публицистик асарлари билан ҳам машхурдир. «Бир дўстлик Ҳакида»ги мақоласида Гюстов Флобер ва Жорж Санд ҳақада улар-нинг ижодий муваффақиятлари юзасидан фикр юритади. Кейинги ил-мий мақоласи «Гёте ва Вольтер» деб номланиб, бу икки адиб ижоди-нинг умумий жихатлари ва ўзига хос кирралари ҳақада тухталиб утади.

Адибнинг «Рейхстаг» (1911) номли публицистик асари немис парламенти ва унинг инсоният тараккдёти учўн зарарли ва немис миллати учўн хавфли фаолияти ҳақада очикдан-очик. танкидий фик-рларини билдиради.

Генрих МАна «Империя» трилоғияси билан немис адабиёти чўккд-сига кутарилди. Бу трилоғия бутун бир жамиятнинг, парламентнинг, рейхстагнинг

эпопеясини курсатиб беради. Айникса, трилогиянинг иккинчи — «Кашшоклар» (1981) асарида Гесленг хаёти, унинг кан-дай қилиб, бой-бадавлатлик поғонасига кутарилиши курсатиб бери-лади. Гесленг образи трилогиянинг биринчи романида ҳам тасвирга олинган.

Генрих МАна иккинчи Жаҳон уруши даврида урушни қоралаб; фашизмнинг ёвуз ниятларига қарши бир талай публицистик асарлар ёзади. Францияда яшар экан, фашистларга қарши кўраш жамияти-нинг раиси сифатида ўзининг оташин нутки билан конгресс ва ми-тингларда сузга чиқиб, фашистлар бошлаган урушнинг энг мудхиЦ ва таҳайд-тахликали томанлари ҳақда тулиб-тошиб суз юритади. 193 йилдаёк. Амстердамда «Нацистлар ҳаётидан кўриниш» номли публн цистик асари чоп этилади. Бу асарида муаллиф дахшатли уруш ол" вини ёкувчи Гитлер, Геринг, Геббельсвинг ёвуз ниятларини очи ташлаган эди.

Генрих МАна «Жасорат» асарида фашистларга қарши кўраши камокхонада мардларча жон берган Эдгар Андрэ жасорати ҳақи ҳаяжон билан ёзади.

Муаллиф «Лидиц» (1943) кинороманида Чехословакиядаги Ли-диц ҳамда Лицан кишлокларининг фашистлар томонидан ёқиб юбо-рилган, эркакларнинг отиб улдирилиб, хотинларнинг концлагерга ташлангани ҳақида суз юритади.

Кейинги «Аср тафсилоти» (1944) асари ҳам «Лидиц» кинороманининг давоми бўлиб, иккинчи Жаҳон урушининг бошланиш сабаблари ва уруш оловини ёкувчилар ҳақидаги ҳаётий эпизодлар берилган.

ТОМАС МАНА (1875-1955)

Олмон адабиётининг атокли адибларидан бири Любек шаҳрида тўғилган. Ёзувчи Генрих МАнаинг укаси. Уларнинг оиласи Мюнхенга кучиб борган-дан сунг, бадий асарларни тинимсиз укиб, ада-биёт ва санъатга мухаббати орта боради. Мюн-хенда у «Симплициссимус» ҳажвий журнал и билан алоқа боғлайди. Бу журнал саҳафаларида илк новеллалари босилади. Дастлабки новеллалар тўплами «Кичик уртоқ Фридаман» (1897) деб номланади. Томасвинг акаси Генрих билан Ита-лияда икки йил яшаши, ака-ука дунёкарашига катта таъсир курсатади. Бу ерда улар Римнинг қадимий ёдномалари, антик дунё адиблари асарларини ўқишга муваффақ. бўладилар. «Буд-денбрак» (1901) романида Иоған Будденбраклар оиласининг тарихий солномаси эпопея тарзида берилган. Бу даврда Европа адабиёти-да роман-хроника ёзиш («Форсейт ҳақида сагалар», «Тибо оиласи» чроникалари) одат тусига кирган эди. «Венециядаги фожа» романи Томас ижодининг гуллаб-яшнаганидан гувоҳлик беради.

Томас ижодида фалсафий руҳааги романлар ҳам кенг ўрин эгал-мшан. Бу жиҳатдан «Раройиб тоғ» (1924) романи эътиборга лойик,-лир. Ёзувчи 16 йил давомида «Иосиф ва унинг укалари» тетралоги-и и усгида ишлайди.

Тетралоҗия «Иоковатарихи» (1933), «Ёш Иосиф» (1934), «Иосиф Мисрда» (1936), «Иосиф» (1943) романларидан иборат 30-йилларда фашистлар ҳаракати кучайган чоғда Томас Амстердамга келади. Сунгра Брюссель, Париж (1933), Швецария, Чехословакияга боради. Ниҳоят у аксининг олдига Америкага кетади. Кексايиб қолган вақтда уз юртига қайтиб келиб вафот этади.

Томас ёзган романлар акиси Генрихникдан кам эмас. «Лотта Иоимсрда» (1939), «Доктор Фаустус» (1947), «Доктор Фаустус тарихи» Бир роман ҳақида роман» асарлари Томас Мана истиснодидини, маҳоратини намоиш этиб турибди.

Т. А. 11 адабиёти 129

Жаҳон адабиётида ака-ука Якоб (1785—1863), Вельгельм (1786—1859), Гриммлар номи билан уч жилдлик икки юздан зиёд эртаклар-ни уз ичига олган «Болалар ва оилавий эртаклар» номи билан кито-блар нашр қилинган. Ака-укалар Берлин университетининг филология факультетини тамомлаб, бири тилшунослик, иккинчиси фольклоршунослик буйича профессор бўлганлар.

Жаҳон адабиётида яна ака-ука Генрих ва Томас МАналар ижоди муносиб ўрин эгаллаган.

Томас МАна энг аввало майорат билан яратилган новеллалари билан машхур булди. Езувчининг айрим новеллалари кеинчалик роман сюжетига уланиб кетди. Унинг «Тонно Крегер», «Венецияда-ги улим» новеллалари шаклан кичик бўлса-да, мазмунан бойлиги билан ажралиб туради.

Ёзувчи «Иосиф ва унинг укалари» туртлигида (тетралоҗия) Христиан дини ва унинг мукаддас китоби «Библия» даги мифологик воқеа-ларга мурожаат қишади.

Томас МАна «Доктор Фаустус» романини анча йиллар ёзишни режалаштириб куйган эди. Бу ромАнаинг юзага келишига иккинчи Жаҳон уруши ва кувгинда юрган оғир ҳаёт синовлари халакит бера-ди. 1947 йилда «Доктор Фаустус» романини ёзиб якунлар экан, ёзув-чига уз ўқувчиларидан юзлаб мактублар келади.

Шундан сунг Томас МАна 1949 йилда «Доктор Фаустус тарихи. Роман ҳақида роман» деб номланувчи катта мақоласини эълон қилади. Бу мақолада асосан йиллар салномасига алоҳада эътибор қаратилган бўлса-да, Фаустус ҳаёти ҳақида ҳам маълумотлар берилади.

Романда тарихий воқелик оркали Германиянинг ўғмиш ва кела-жаги ҳақида ҳам фалсафий фиколар айтилган. Роман қаҳрамони атокли мусикдчи ва буюк композитор Адриан Леверкюн. Романда Адриан Леверкюн ижоди бошқа бир буюк мусикдчи Бетховен яратган санъ-атга карама- қарши қуйилади.

Фалсафий-психологик руҳааги романда кўплаб афсона ва риво-ятларни учратамиз. Барбий Европа адабиётида Фауст ҳақида кўпла асарлар оғзаки ижодда ҳам, ёзма адабиётда ҳам юзага келган. Булар» нинг ичида энг йириги Гётенинг «Фауст» трагедиясидир. Томас Ман асарининг воқеаси Гёте яратган «Фауст» трагедиясига сира ухш" майди. Гёте яратган Фауст юксак фалсафий гоаялар билан машғу бўлган, инсоният келажаги ҳақида муҳ,им фиколарни айта олга улуБ қалб эгасидир.

Леверкюн эса уз мусикаларини инсон бахти ва келажаги учў бағишлайди. Унинг яратган мусикалари жамиятга хизмат қалмайд Тингловчига кутаринки кайфият ўрнига тушқунлик ҳады этади. Н х.оят мана шу тушқун кайфият оркасидан ўзи Ҳам ҳалок бўлади.

Томос МАна дастлаб эсдаликлар ёзиш ниятида кулига калам ола-ди. Адриан Леверкюн ва унинг замондошлари образи эсдаликлардан роман даражасига кутарилиб, «Доктор Фаустус» романининг мунча-лик машхур бўлиб кетишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Тарихий Ҳақиқатда Адриан бетоб бўлганида унинг гоёвий душманлари табибни сотиб олиб, заҳар бериб улдирадилар. Сунгра ҳеч бир из қолмаслиги учун танасини бензен билан ювиб, кул бўлиб кетгунча ёкиб юборадилар. Бу машхур воқеани Томас МАна Амери-кадалигида эшитиб эски кадрдон дўстининг тақдирига жуда ачинган эди. Ун бир йил илгари гимназияда ўқитувчи бўлиб фаолият курсат-лан кезлари бу буюк композитор билан учрашган, якин муносабат урнатилган эди.

Улуғ композитор ҳаётининг сунги йиллари жуда ачинарли холда ксчади. Ун икки соатлаб мусика ихтиролари билан машгул бўлиб, асаблари чарчаб қолган эди. Шунинг учун ҳам у шол бўлиб, кўп вақт касалхонада даволанади.

Томас МАна уз ватани Германияга қайтгандан сунг, ёши анчага улгайиб қолган бўлса-да, цайноқ ижод куйнида бўлади. Езувчининг «Доктор Фоустус» романи кўпгина тилларга таржима қилинган.

ЖЕК ЛОВДОН

(1876-1916)

Сан-Францискода дунёга келади. У тўғилган оила, куз очиб кўрган дунё қашшоқликдан иборат эди. Болалигида корни туйиб овқат еганини эслай олмайди. Бошлангич мактабни кийнала-кийнала битириб олгандан сунг, фабрикада ишлашга маж-бур бўлади. Шундан сунг у Америка ва Канада-нинг кўп ша^арларидан иш кидириб сарсон бўлади. У каерда булмасин уз устида тинмай ишлар, университетда ўқишни орзу қиларди. 1995 йилда бу орзуси ушаладию, аммо узокда чўзилмайди. Бир йил ўқиғач, отаси вафотидан сунг университетни Тйммшшга мажбур бўлади.

У иш кидириб Алясканинг олтин конларига боради. Бирок, у ерда ҳам унинг орзулари сароб бўлиб чиқади. Олтин конидан баттар қашшоқлашиб, бор-йўғидан ажралиб қайтади. Бундай муҳ,тожликлар Жек дунёқарашининг усишига катта таъсир курсатади. У пул топиш учун кечаю кундуз тинимсиз меҳнат қилади. Аммо косаси ҳеч оқармайди. Ўз кўзи билан кўрган воқеаларни ёзишга киришади. Бу жиҳатдан унинг "Мартен Идеи» «Шимол ҳикоялари» романидаги воқеалар ҳақиқатга жуда яқиндир.

Жек Лондон ижодий фаолияти давомида бир юз элликдан ортиқ ҳикоя ёзиб, ҳаётнинг турли-туман кўринишларини каламга олади.

Ҳаёт хилма-хил сукмоқлардан иборат. Адиб бу сукмоқларнинг барчасидан юриб, ҳаёт машаққатларини обдон тортиб кўради. Жек Лондон яратган 150 ҳикоя, ҳаётнинг юз элликта сукмоқдир. Бу асар-ларнинг мавзуси турлича. «Оқ сукунат», «Кирк. мил нарида», «Ота-лар худоси», «Соқук. болалари» ҳикояларида яратилган турфа киёфа-лар, уз елкаларида ҳаётнинг қдйсидир юкини кутариб юради.

Адиб қайси мавзуда калам тебратмасин, инсонийлик, яхшилик, эзгуликни улуклайди. Кўпгина қаҳрамонлари муҳтожликда яшасалар ҳам ҳаётдан қандайдир гузалликни, зим-зиё тун куйнидан ёрўғлик кидиради. Муаллифнинг ҳаёти ҳам қаҳрамонларига ухшаб кетади.

Англияга қилган саёхатлари давомида Лондон ишчиларининг оғир ҳаётига дуч келади. «Бу ердаги ҳаёт мен уйлаган ҳаётдан ҳам баттар экан», деган хулосага келади. «Тубанлик кишилари» (1903) очерклар тўплами мана шу саёхат таассуротлари таъсирида битилган.

Адибнинг «Темир тоvon» (1907), «Мартен Иден» романлари ҳам санъаткорона дунёга келган. '

Жек Лондон ҳикоя устаси сифатида Жаҳон адабиётида муносиб ўрин эгаллаган.

Инсон қудратини намоиш этадиган — бу унинг иродасидир. Ирода инсонни ҳаётнинг машаққатли сукмоқларидан олиб утади. Ирода ин-сонни тушқунликка тушишдан сақлайди. Ирода ҳар қандай мудҳиш, қайғули воқеалар олдида ҳам инсонни бардошли бўлишига ундайди. Жек Лондон ҳикояларида мана шундай турли хил ирода эгалари каламга олинади.

Адибнинг «Ҳаётга муҳаббат» асари Ғоят қизиқарли саргузаштлар-га бой. Асар қаҳрамони Билл Канада водийларида адашиб қолиб, ёлғизликда ҳаёт кечиради. Аста-секин унинг озик.-овқати тўғайди. Бирок, очликка ва барча машаққатларга чидайди. Бу жихатдан асар Даниэль Дефонинг «Рабинзон Крузо» асари воқеасига ҳам бир қадар ухшаб кетади. Кема ҳалокатга учрагандан сунг Робинзон денгиз қирғоғига чикиб қолиб, урмонда ёлғиз яшайди. У турли хил хайвонлар-ни қулга ургатиб танхр яшай бошлайди. Улиб қолмаслик учўн кўра-шади. Эчки сориб сутини ичади, деҳаончилик қилади, ўзига ошён кўради.

«Ҳаётга муҳаббат» асарининг қаҳрамони Билл эса фақат олдинга қараб ҳаракат қилади. Балиқ, овлаб қун кўради. Суянчиги бўлган мил-тиги ва пичоғини ҳам йуқотиб қуяди. Бурилар галасига дуч келади. Юравери оёғи қабариб кетади. Шунда у титилиб кетган аёлини йиртиб оёрига боғлаб, олдинга қараб юраверади. Ниҳоят касал бури билан олишиб, унинг кекирдагидан буриб, тишлаб улдиради.

Билл барча қийинчиликларни енгади. Энг оғир дамларда ҳам ҳаёт-цан умидини узмайди.

Кунлардан бир куни кит овловчи «Бедфорд» кемаси матрослари циррокда одамга ухшаш махлук. денгиз томон келаётганини куриб (чолиб, уни уз кемаларига оладилар.

Жек Лондон уз қахрамони Билл киёфаси оркали жаҳон адабиёти хазинасини яна бир мустаҳкам ирода эгаси соҳиби билан бойитди.

ЭПТОН СИНКЛЕР

(1878-1969)

Америка адабиётининг йирик суз санъаткори. Роман устаси, мохир драматург, қисса ва ҳикоя-лари билан машхурдир. Ёзувчининг кўплаб асарлари жаҳон тилларига таржима қилинган. Ил к ижодини роман ёзишдан бошлайди. 1901 йилда унинг биринчи романи «Индес шох.» нашрдан чиқади. Сунгра «Шох.зода Гаген» (1903) пьесаси, «Артур Стирлинг кундалиги» (1903) киссаси чи-қади. «Туқайзор» (1906) асари Синклер ижоди-нинг гуллаб-яшнаганидан далолат беради. Уз дав-рида бу асарга машхур Америка адиби Жек Лондон юксак бахр беради. Шундан сунг «Кирол Ўғоль» (1917), «Пойтахт» (1907), «Сильвия» (1913) каби романларини ёзади. «Нефт» (1947), «Бостон» (1928) романлари турли хил мавзуларда ёзилган бўлса-да, ёзувчининг юксак маҳррат эгаси эканлигини намоиш этади.

Синклер ижодига Теодор Драйзер, Жек Лондон каби Америка-Пинг таникди адиблари ижоди катта таъсир курсатади. Буни Синк-лсрнинг ўзи ҳам ҳақди равишда тан олиб, айникса, бу икки буюк Америка адибининг деярли барча асарларини ўқиб чиқданлигини, унинг дунёқарашига катта таъсир ўтказганлигини, бадиий ижод буса-1 асига етаклаб борганини таъкидлайди. Синклер кулига илк бора қалам олар экан, келажакда Америка тарихи ва халқи ҳаётидаги энг муҳим ноқеаларга кул урушни уз олдиға мак.сад қилиб куяди.

Синклер болалигиданоқ моддий қийинчиликларға дуч келади. Камбағаллик уни ҳаётнинг турли кучаларига олиб киради. Шунинг учўн ҳам ёзувчи ўзининг асарларида кашшокдар ҳаётини, оғир сипов сукмоқдарини кўпроқ қаламға олади.

1904 йилда Синклер икки ой Чикагода бўлади. Шу ктгска вак.т ичида чикаголик харбий зобитлар даврасига тушиб қолиб, улардан кизикарли ҳикоялар эшитади. Мана шу ҳикояларни жамлаб, ягона сюжет асосида асар ёза бошлайди. 1905 йилда маълум бир сюжет чи-

зишдаги тўғалланмаган асарини «Хакикат ва онг» номли ҳафталик газетада эълон қилиб боради. Ҳафталик газетанинг янги сонини минг-лаб Америкаликлар сабрсизлик билан кутарди. Баъзан ихлосманд ўқув-чилари ёзувчига келиб учрашар, ҳафталик газетага асар давоми бе-рилишини эшитиб, кунгиллари таскин топарди. 1906 йилда «Чангал-зор» алоҳида китоб холила чикиб, ёзувчи уни роман дея эълон қилади.

Романда Гушт заводидаги ишчилар ҳаёти каламга олинади. Шу оркали жамиятдаги авжига чиқдан синфий кўраш, зулм ва зуравон-ликлар ҳақида ҳикоя қилинади. Оддий ишчининг арз-додини, но-ҳақдик ва зулм-жабрини тортаётган инсоннинг оху зорини ҳеч ким тингламайди ва тинглашни ҳам хохламайди. Жамият мана шу йусин-да нақадар тубанлашиб, синфий зиддият жуда кескинлашиб бораёт-ган вазият ёзувчининг эътиборидан четда қолмайди.

«Эчкига жон қўйгуси, қўсқобга мой қўйгуси» деганларидек, завод раҳбарлари нима бўлса ҳам уз маҳсулотларини пуллаш ва бойлик орттиришни уйлайдилар. Пул, бойлик тўплаш учун упка касали билан касалланган мол ва вабо касаллигига йуликдан қўчқд гуштлари-ни ҳам пуллаш пайига тушадилар. Мамлакатда чорва моллари ва ҳат-токи инсонлар ўртасида ҳам юкумли касалликлар хаддан зиёд кенг тарқалиб кетади. Бундай ҳавфли касалликлар билан улган моллар-нинг гуштини гушт завоидига қабул қилиш мутлақ мумкин эмас.

Жаҳон адабиётида табиат томонидан инъом этилган талантлар санокли. Улардан бири Энтон Синклер.

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН
(1883-1929)

Шоир жуда қисқа умр қурди. Мана шу қисқа умри давомида жаҳон халқларининг қалбини забт этди. Халқ қалбини забт этиш осон эмас. Жаҳон халқини ўзига сеҳлаб олган шоиргина ҳақиқий Шоирдир. Биргина миллат шоири бўлиш осон. Уч-тур| шеърлар тўпламингиз чикра миллат шоирис Бироқ, А. С. Пушкин, С. Есенин жаҳон халқининг қалбига йул топа олди, жаҳон халқларин шоирига айланди.

Рязан шаҳри яқинидаги Константинове кишлоғида турилган, оддий бир кишлоқ фарзандларининг уз даврида ҳам, х.озир ҳам ва бундан сунг жаҳонга машхур бўлиши ҳайрон қоларли ҳрдисадир.

1924—25 йилларда Есенин Тошкентда яшайди. Шу жихатдан Есенин Ўзбек китобхонлари учун ҳам энг яқин ва эъзозлидир. С. Есен

нинг бутун ҳаёти саёҳатда утади. Умрини табиатга, шеърга бағишлайди. «Форс тароналари» асари ҳам мана шундай саёҳатлар натижа-сидир.

Есенин шеърлятида энг аввало инсон такдири масаласи етакчи ўрин эгаллайди. Бу такдир чегара билмайди. Ундан ҳар бир миллат ўқувчиси ўзига хос такдир йулларини теранрок англаб олиб, ҳар бир миерани уз ҳаётига ҳамоханг тарзда хис этади. Ниҳоятда эхтиросли драматизмга бой миералар киши қалбини ларзага келтиради. Ҳақиқий шеър ўқувчи этини жимирлатиб, вужудини титроққа келтиради. Ҳаёт ҳақида чўкурроқ уйлашга мажбур этади.

С. Есенин билан бизнинг ўртамизда бир аерга яқин оралик. бўлса ҳам унинг шеърлари биз учўн, ҳаммамиз учўн яратилгандек. Шоир шеърларини ўкиб беихтиёр ёшлигингизни эслайсиз. Бунинг икки кутби мавжуд. Шоир шеърлари ёшлар учўн ушалмаган орзуларнинг сунгеиз сукунати, тўғанмас хаёллар оғуши, муҳаббатнинг таъриф-лаб булмас нашидаси. Катталар учўн эса, адоғи йук. армон, муҳаб-батнинг тўғатиб булмас хотироти.

Бундан кўринадики, С. Есенин поэзияси ёш танламайди. Унинг ижодидан муҳаббат эса ёшу қарига, шоҳу гадоға бирдек ёрўғлик беради.

Сергей Есенин советлар платформасига ҳам кирмайди, тўғри-рої и, янгича ҳаётга куниқолмайди. Бу янги йулдан юришни хохламайди ҳам. Шоирнинг уз йули бор. Есениннинг улўғ йули. Кўплар соиеглар йулидан тойиб кетди, кўплар бу йулдан тоғиб кетди, кўплар беғиб кетди. Бирок, Есенин тиклаган йул барча учўн баробар. Ҳар гал унинг поэзиясини кулга олган ўқувчи ўзи учўн янги бир йул ццдиради.

Шоир эски жамиятнинг ҳам, октябр инкилобининг ҳам, фуқаролар урушининг ҳам, янгича (НЭП) иктисодий сиёсатнинг ҳам гувоҳи булди. Бирок, унинг шеърларида эски тўзимга ҳам, янги жамиятга хайрихоҳлик ёки хушомадгуйлик сезилмайди. Эх.тимол, Сергей Есениннинг буюклиги ҳам шундадир.

1912 йил баҳорида Сергей Москвага келади. Қишлоқда қолган отаси шапка бозоридаги савдоғар Крилов кулида чиптачи бўлиб ишлайди. Бу даврда Сергей шоир сифатида оғизга тушиб қолган, отасининг ахволини куриб ачиниб кетади ва бу машақдатли ҳаёт тарзини шеър дафтарининг саҳифаларига битиб куяди.

Қисқа муддат отасининг ёнида кумакчи бўлиб, яна Москвага қайтиб кетади. Москва адабий мухити шоир ижодига катта таъсир утказади. Бу қайноқ шаҳарда Суриковнинг адабий-музикали тўғарагида фаол иштирок этади. Шундан сунг бир қанча муддат тўғарак раиси С.Кашкорево-Зарево уйида истиқомат қилиб, бу оиладаги адабий

мухитда поэзия сирларига оид бебахр бойликларга эга бўлади. Мустакил ҳаётга кадам қуйиш ниятида Ситина босмаҳонасида мусаҳаих. бўлиб ишлай бошлайди.

1913—1914 йиллар шоир ҳаётида алоҳида зарварак. очади. Бу давр-да у Шанявский халқ университетида маърузалар тинглай бошлайди. Бу маърузалар оркали В. Г. Белинский, Некрасов, Гогол, Кольцовага хос бўлган ижод сирлари, адабиёт ва шеърят қонуниятлари ҳақида кунт билан билим олади.

1913—1914 йиллар шоир ҳаёти янада оғир ва таҳайкали кечади. Бу вақтда «Халқ дўсти» газетасида ишлаётган шоирни таъкиб этиш янада авжига чиқади. Осида ижод қишшга, эркин ҳаёт кечиришга мутлақ йул бермайди. Ҳаётнинг бундай аччиқ. зарбалари шоирни бездириб қуяди. Уз ҳаётдан ва мавжуд жамиятдан, тузумдан зорланиш, норозилик қайфияти туБилади. Қалбида ниш ўрган турён шеърига кучади. У энди норозилик қайфиятида, қишланган инсон тақдири ҳақида шеърлар бита бошлайди.

Исёнкорлик руҳи, мавжуд тўзимга нисбатан нафрат қайфияти шоир қалбини қамраб олади. Шоир ҳаётида суронли йиллар, қайгу-ли қора қунлар бошланади. У Маяковский қаби «Совет паспорти»ни ҳам мадх. этмади. Горький қаби Данколар қулига машъала Ҳам тутма-ди. Инсоннинг машаққатли ва оғир қисмати қуйлаб утди.

Шоир 1913 йилда «Оқ қайин» шеъридан булак тайинли ижод намуналарини яратмади.

Худди шундай ижодий тушқунлик даври 1920 йиллар саҳ,ифала-рида ҳам учрайди. Бу йилда ҳам шоир жуда қам шеър ёзган. Ёлғизги-на «Кенгликларда кетаяпман» шеъридан булак асари қузга ташлан-майди. Бундай тушқун ижодий қайфият вақт, қам билан боғлиқ,-лиги борлигини сезамиз.

Шоир шеърлари орасида «Менинг ташландик. юртим» (1914), «Мен яна шу ерда, уз уйимдаман» (1915) «Ит ҳақида қушиқ» (1915), «Йуқол-, ган ойлар» (1915), «Дарёда олов ёнмоқда» (1916), «Қуз» (1916), «Бахт борлигига ишонаман, ишонаман!» (1917), «Қуздаги ёқимли қоклик», (1918), «Мен қишлоқнинг охири шоири» (1919), «Қойимангиз, ишлар шундай» (1921), «Мен ўзимни алдайолмайман» (1923), «Онамга, хат» (1924), «Қушимда қора йуллар» (1925) «Қуллар мен билан қайр* лашмоқда» (1925) қаби сараланган ушбу шеърлар шоир ижодий уфқ кининг ниярда қенглигини, беқиёс талант эгаси эканлигини на моён этади. Бу билан шоирнинг қолган асарлари саёз эканда, дег~" фикр тўғилмаслиги лозим. С. Есенин шеърлари бир-бирдан қузал сермаёно ва серви қордир.

Албатта, ҳар бир шоир ижодида сараланган шеърлари бўлади.

Шоирнинг 1924 йилда ёзилган «Жавоб» шеърини олиб қарайли: Бу шеърни ёд олиш учўн қўп вақт сарф қилиш шарт эмас. Шеърн

ёд олиш жуда осон. Ўзининг майин, ифодавийлиги билан ўқувчи хотирасида тезда сақланиб қолади. Шеърни кайта-кайта ўқиганин-гиз сайин битмас-тўғанмас завқ, оласиз, олам-олам хотиротлар билан бойиб борасиз. Эхтимол, бу шеърни яратиш чоғида шоир ҳам унчалик қийналмаган бўлса керак, табиий холда яратилган шеър. Шеър шоир вужудидан шундайгина куйилиб тушган.

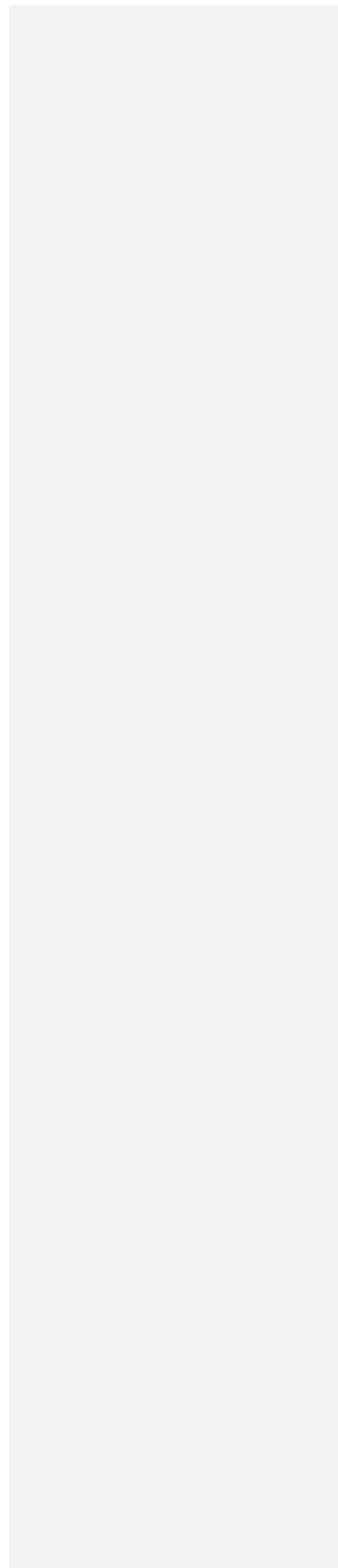
Шоирнинг 1924—1925 йилларда яратган «Форс тароналари» тўпламига кирган асарлари нихрятда юксак талант намунасидир. «Сен ай-гган, Саъдий», «Фирдавсийнинг мовий ватани» «Хуросонда шундай дарвоза мавжуд», «Мовий ва кувноқ улка», «Босфор киргокларида ҳеч қачон бўлмаганман» ва ҳакозо асарлари Шаркнинг қуёшли гузал-ликларига бағишлангандир.

С. Есенин ижодида «Пўғачёв» номли драматик достони ҳам ало-ҳида мурғм ўрин тутати. Бу поэмада шоир тарихий утмишни каламга олади. Рус тарихида муҳим ўрин тўтган Пўғачёв замонлари дея ном олган утмишни шоир алоҳида чўқур эхтирос билан куйлайди.

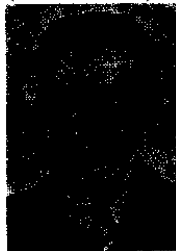
Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, С. Есенин аслида Эронга бормаган. Унинг Шероз ва бошқд шаҳарларини курмаган. Шоир Фирдавсий, Саъдий Шерозий, Умар Хайём ҳақидага шеър-нарини худди Форс улкасига боргандек, у ердаги мух.ташам бинола-ру дарвозаларни кўргандек яратади.

Шоир «Форс тароналари» тўпламига кирган шеърларнинг акса-риятини Бокудалигида яратади. Гузаллиги жиҳатидан Шаркнинг куркам шаҳарларидан қолишмайдиган Боку ҳаёти ҳам шоирда катта пшссурут коддиради. Шоир Боку яқинидаги Мардакиянинг х.овлисида ижод қилади. Мана шу дам оладиган дала ховлида туриб, Форс мумтоз адабиёти намуналарини ўқийди. Шоирнинг «Боку ишчиси» газетаси билан яқин алоқа урнатганлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга-дир. Газетада шоирнинг шеърлари муттасил босилиб турарди. Бу жиҳатдан газета муҳаррири билан ёзишмалари ҳам катта тарихий аҳамиятга эгадир. Шоирнинг «Форс тароналари» га кирган деярли барча асарлари «Боку ишчиси» газетаси саҳифаларини безайди.

Сергей Есениннинг охириги шеъри «Балким кечдир, балки жуда яқиндир» деб номланиб, «Москва окшоми» газетасининг 1926 йил 6 фврл, 30-сониди босилиб чиқади. Бундан кейин битилган шеърини эса газета саҳифасида ўқиш шоирга насиб этганми ёки йукми бу қоронғу. Бироқ, энг сунги шеъри «Хайр, дўстим, хайр» деб номланиб 1925 йил 29 декабр куни «Кизил газета» саҳифасидан жой олган эди. Шоирнинг сунги шеъри чиқиши ва унинг улими муносабати билан Вл ад и мир Маяковскийнинг «Сергей Есенинга» деб номлан шеъри эълон қилинди

АБДУЛЛА ТҮҖАЙ
(1886-1913)

Татар халқини эслаганимизда, беихтиёр Абдул-ла Тукай куз унгимизга келади. Кушлаўғ кишлоғи-да туБилган, кейинчалик озодлик кўрашчиси ва куйчисига айланган шоир китъалараро кенг кулоч ёзади.

Илк ижод намуналари бўлган «Озодлик хақада» (1905), «Текинхурларга» (1906), «Давлат думаси» (1906) «Она юртга», «Куш отлар» (1907) каби кет-ма-кет чика бошлаган асарлари билан татар халқ-ининг истиклоли ва истикболини орзу қилади. Куш уйкусидек кисқа умри давомида самарали ва сер-мазмун ижод қилиб, адабиёт тарихида чўкур из қолдиради.

«Татар кизларига» (1906), «Таҳаирланган татар кизига» (1909), «Халқ орзуси» (1913) каби бокий оханг уфуриб турувчи шеърлари билан ўзига улмас хайкал яратди. Шоир шеърлари кўпгина тилларга таржима қилинган. Унинг ижодида халқ орзу-умидлари ифодасини кўрамыз.

Хар бир шоирнинг уз овози, уз сози бўлади. Жаҳондаги кўпла машхур шоирларнинг шеърларини уқадик. Уларнинг кўпчилиги кайс жихатлар билан бир-бирига ухшаса-да, яна кдйсидир хислати бил бир-биридан фаркланиб туради. Хар бирининг ўзига хос овози бо Хар бир халқ ўзи ардоқдаган шоир билан фахоланади, уз хрфизии шон-шарафлар билан безайди, кукларга кўғариб мактайди.

Абдулла Тукай ҳам татар халқининг ардокли адиби, Гурурп ифтихоридир. «Шоир севган халқи татар бўлса ҳам» ўзининг исти болини, бахти ва саодатини куйлаб утди. Бутун борлигини, ижоди миллат такдири билан боғлади. Қалбининг энг нозик торларини ч тиб, юрагидаги армонларини кушик. қилиб, уз халқига баБишлад

Ранг-баранг кўринади мацталган нарса,

Нордон мева бўлади кўпинча сара.

Мен ҳозир аччик,-чўчўк ежам ҳам, аммо,

Яхши ният бор унда синчиклаб цара.

Шоир ёшлигида Пушкин, Лермонтов каби суз санъаткорл асарларини севиб уқдйди. Бу улкан ижодкорларнинг асарлари ш калбига чуғ бўлиб, олов бўлиб таъсир курсатди. Шоир уз ватанини ташлаб кетишни хоҳламайди. Юртини жон-дилидан севади. Она кондан ажралиш улим, эх.тимол ундан ҳам оғирроқ жазодир.

Биз тутлдик, шунда усдик, шундадир бизнинг ажал,

Бовламиш бу ерга бизни тангрининг илки азал.

Абдулла Тукайнинг шеърлари унчалик кўп булмаса ҳам, айрим асарлари паёнига етмаган, пишиб етилмаган бўлса-да, татар адабиётининг асосчиси сифатида майдонга чиққан. Шота Руставели, Тарас Шевченко каби Абдулла Тукай ҳам миллатнинг курки, фахри-дир. Татар адабиётининг кейинги ривожда қалами уткир, сермах.-сул шоирлар кўплаб етишиб чиққан. Бирок,, уларнинг барчаси татар адабиёти асосчисининг шоғирдларидир.

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ
(1894-1938)

1894 йил 10 апрелда Тошкентда тўғилади. 9—10 ёшида мактабга боради. 2—3 йил эски усулдаги мактабда ўқийди. Сунгра бир бойга хизматга боради. Бой Абдулланинг зехни уткир бўлганлиги учун уни рус-тузем мактабига ўқишга беради. Ҳам ишлаб, ҳам ўқийди.

Сунгра уйдан мактабга қатнаб акаси ёнида тақачилик хунарини ўрганади. 1914 йилда Тошкент-даги Абулкосим мадрасасига ўқишга киради.

1913 йилдан бошлаб «Садои Туркистон», «Самарканд», «Оина» газеталарига шингил ҳикоя ва мақолалар ёза бошлайди. 1914 йил 1 апрел «Садои Туркистон» газе-нида «Янги масжит ва мактаб» асари чиқади. «Бахтсиз куёв» асарида ҳашаматли туй, ортикча сарф-харажатлар қораланади. Асарда Соли исмли етим йигит катта қарз олиб, бой қизига уйланади.

1917 и или адиб халқ милициясига кунгилли бўлиб ёзилади. 1919 йили «Озик. ишлари» газетасига муҳаррирлик қилади.

Роста», «Иштирокиюн», «Кнзил байрок», «Инқилоб», «Муштум» журнали ва газеталарида ишлайди. Мухбир сифатида ёзганларида Қодирий, Жулқунбой, Калвак Махсум, Тошпулат, Овсар, Думбул деган имзо-тахаллус чекади.

Бизда театр ишининг бориши», «Ровот кашкирлари», «Уткан кунлар» ма «Уткан кунлар танкиди устида баъзи изохлар» танкидчи сифатидаги фаолиятини изохлайди.

А.Қодмрий «Калвак Махсумнинг хотира дафтарида» (1923—1927), Тошпўлат тажанг нима дейди» асарларида ёзувчилик санъатини намойиш этади.

Характер яратишда — «Уткан кунлар» — Ўзбек ойим, Хушруй, Меҳробдан чаён» — Солих. Махаум, «Обид кетмон» — Хотиб домла,

мулла Мухсин образлари Абдулла Қодирий талантининг ёркин тим-солидир.

«Уткан кунлар»ни 1919 йилда ёза бошлаган, парчалар 1922 йилда «Инкилоб» журналича босилади. 1926 йилда алохича китоб холича чиқади.

Юсуфбек хржи, Ўзбек ойим, Кумуш, Отабек, Мирзакарим кути-дор, Офтоб ойим, Зайнаб, Хушруй, Уста Олим. Ёвуз кучлар — Азиз-бек, Мусулмонкул, Худоёр, Ҳамид, ЖАнаат, Содик. образлари илк Ўзбек романи саҳифаларини безаб турибди.

Абдулла Қодирийни Жаҳон адабиётининг нодир суз санаткорла-ри Данте Алигеъри, Баккаччо, Сервантес, Француа Рабле, Даниэл Дефо, Жонатан Свифтлар каторига кушиш мумкин.

Ҳар бир халқ ўзининг ардокли адибларининг жаҳонга машхур бўлишни уйлайди. Жаҳонга машхурлик энг аввало уша халқ маъна-виятининг юксаклигини белгилайди.

«Уткан кунлар» ни Жаҳон адабиёти хазинасини безаб тўрган кўплаб шох. асарлар билан тенглаштириш мумкин.

Ёзувчи асар кяхрамонларининг ички оламини, ранго-ранг рухий туйгуларини очиб беришга катта махррат билан ёндашади.

Муаллифнинг тасвир воситалари нихрятда гузал. Романда хар бир образ, хар бир воқеа нихрятда гузал, ўкувчининг эътиборини ўзига тортадиган, калбини сеҳолаб оладиган тарзда ифодаланган. Ёзувчи і тили билан айтадиган бўлсак, уз даврининг «Тоҳир ва Зухро»лари, «Чор дарвеш»лари, «Фархрд ва Ширин», «Баҳром Гур»лари воқеаларидан рухланиб, уларга киёсий тарзда образлар яратади. Бунинг учўн адиб, «Мозийга кайтиб» ўтган кунларда бўлиб ўтган воқеа ходисаларни, адабиётини пухта ўрганади.

Абдулла Қодирий 1924 йилда В. Брюсов номидаги олий адабиёт курсида ўқиб келади. Мана шу ўқиш давомида рус ва жаҳон роман ларини ўқиб катта таассурот олади.

Абдулла Қодирий нафақат Ўзбек адабиётида, Марказий Осиё ада биётида тулақонли, мукамал роман ёзиш санъатини бошлаб берд Тўғри, илгари ҳам раман ёзишга ўринишлар бўлган. Бироқ, улар Абдулла Қодирий яратган романчилик мактаби даражасига кутар олмаган.

Абдулла Қодирий иккинчи бир йирик романи «Меҳробдан чаё ни ҳам катта махррат билан ёзади. Ёзувчи уз асарида Анвар, Раъ Сафар бузчи, Султонали, Қобил, Шариф, Раҳим, Нигоройим ка ижобий образлари орқали хон замонларидаги манфур иллатлар разолат ва ҳасадгуйликларни каттик. танкид остига олади.

РомАнаинг «Меҳробдан чаён» деб номланишида ҳам рамзий м но бор. Адиб каламини замонанинг захар боғлаган чаёнлари булм

Худоёрхон, Абдурахмон домла, Шахрдат муфти, Калоншоҳ. каби ута хавфли кимсаларига қаратади. Абдулла Қодирий таржимон сифатида катта тажриба тўплаган адибдир. Адиб Гоголнинг «Уйланиш» коми-деясини, Чеховнинг «Хамелион» ҳикоясини, Д. Дидро, Эмель Золя, Марк Твен ва бошқа жаҳон адабиёти намуналарини Ўзбек тилига ағдарган таржимондир.

Етук санъаткор учун таржимонлик ҳам етук аҳамиятга эга. Таржи-ма ижодкорни янги гоёлар, ёник. фиколар ва айникра, тасвир, тил |узаллигига етаклайди. Абдулла Қодирий латиф тилга, гузал тасвир-га мушарраф бўлган улуг суз санаткоридир.

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ

(1899-1961)

Чикаго яқинида, врач оиласида тўғилади. 1917 йилда «Канзас Рейли Стар» газетасида ишлайди ва шу кундан бошлаб ўзини журналистман деб ҳисоблайди. У ерда 7 ой ишлаб, кейин Европага, урушга жунаб кетади. Фронтда санитар бўлиб ишлайди. 1918 йил 8 июнда каттик. яраланади. 12 ма-ротаба операция қилинади. Яхши даволанган Хемингуэй аскарликдан чиқади. 1919 йили Америка-га қайтиб келгач, яна журналистика билан шўғуллана бошлайди. 1921 йил мухбир сифатида Парижга жунаб кетади. Журналистик фаолияти жуда уткир эди. У америкаликлар ҳаёти ҳақида, чикаголиклар, Париждаги америка-ликлар ҳақида тинмай ёзарди.

Уруш оловини ёкувчиларга қарши нафрат Хемингуэйда уша уруш pullтларида янада зурайди. Кўпгина америкаликлар уз ижодини журналистикадан бошлаган. Хемингуэй учун ҳам журналистика адабиёт мактаби булди. У биринчи «Уч ҳикоя ва унта шеър» (1922) китобини 300 нусхада аввал Диженада, кейин (1924) Парижда нашр қилади. биринчи ижодий фаолиятида жамиятга ишонмай куйган одамлар ҳақида ҳикоя қилади. Унинг қахрамонлари балик. овида кўринади. Илк асарларида жамиятдан ажралиб чиққан инсон образи олдинга сурилган. «Алвидо, курул" асарида Хемингуэй яна йуқолган авлодга қалам уради. Уруш одамларни бир-биридан совутиб юборганлиги айтилади. 30-йиллар охирида Хемингуэй драматургия билан шўғуллана бошлайди. «Бешинчи колонна» пьесаси драматургнинг улкан ижодий муваффақиятлари намунаси.

Адибнинг «Чол ва денгиз» романи кжсак бадиий махрратдан да-рак беради. Бу асар юзлаб бадиий образларни тасвирлаган романлар-дан фарк қалади. Бармоқ билан санарли образлар оркали ҳам фалса-фий маъно ва мазмунни бериши мумкинлиги исбот этилди. Бу романи учўн муаллиф 1952 йилда халқаро Нобель мукофотига сазовор бўлади. Хемингуэй Парижга мухбир сифатида бориб келгандан сунг, журналистика билан шўғулланишдан кўра бадиийликни афзал би-либ, роман ва ҳикоялар ўқишга кўп вақтини сарфлайди.

Уз даврининг атокли назариячиси Гертуруд Стейн атрофидаги маърифатпарвар уз багрига Эрнест Хемингуэй каби истеъдодларни ҳам олиб, уларни янгича адабиёт яратиш йулида илҳрмлантириб ту-рарди. Стейн ҳам назария илми, ҳам бадиий ижод билан машғул бўлгани холда Хемингуэй каби истеъдодларга яқиндан ёрдам берар, Ҳар бир асарларини эринмасдан ўкиб, қимматли маслахатларини берар эди.

Эрнест Хемингуэй илк ижодини шеърлар битиш билан бошлаган. Бирок, кейинчалик у бутунлай прозага берилиб кетган. Биринчи ҳикоя-си «Бизнинг замонамиз» (1924) деб номланиб, адибга ўзига хос рухий кутаринкилик бағишлайди. Биринчи ижод намунасидан куво-ниб кетиб, адиб каттарок жанр га кул уради.

Кўп утмай «Куёш чиқиши» (1926) номли биринчи романи эълон қилинади. Бу роман «Фиэста» деган номга ҳам эгадир.

Эрнест Хемингуэйни узоқ-узоқларга танитган иккинчи романи «Алвидо, курол» (1929) асари булди. Шундай муҳим мавзўга башш-ланган асарларни америкалик ўқувчилар сабрсизлик билан кутарди ва шунга ташна эди.

Бу даврда факатгина Америка адабиётидагина эмас, жаҳон ада-биётида роман жанрида ижод қилиш биров сусайган эди. Тадқиқот-чилар бунинг сабабини биринчи Жаҳон уруши билан боғлайдилар. Ҳаттоки, ҳазиллашиб, «хаёлпараст ёзувчилар жанг сирларини урга-наман деб урушга кетиб қолган эди», дейишади.

Эрнест Хемингуэй билан замондош бўлган адиблар 20-йилларда санокли эди, холос. Жон Дос-Пасосвинг «Уч салдат» (1921), Э. М. Ремарканинг «Тухтовсиз гарбий фронтда» (1929), Р. Олдингтоннинг «Қаҳрамоннинг улими» (1929) романлари яратилади. Хемингуэйнинг «Алвидо, курол» романини ўқувчилар илик. кутиб олишади ва тезги-на Америка адиби сифатида танилади.

«Алвидо, курол» (1929) романи билан бир даврда яратилган ро-манларда кўплаб Америка ёшларининг урушда курсатган қаҳрамон-лиги, уларнинг жангда курсатган қаҳрамонликлари, тирик қолган-ларнинг уз юртига шон-шараф рамзи сифатида қайтиб келиш воқе-аси тасвирланган эди.

Эрнест Хемингуэй романида эса, урушнинг моҳияти нимада, кимга керак бу мудхиш уруш, нега Америка фарзандлари бу урушга Пориши керак экан, деган муаммо кутарилади. Миллионлаб ук/юн-ларнинг беҳуда улиб кетишига ким айбдор. Нима учўн урушаяпмиз, деган foЯ илгари сурилади. Шунинг учўн Ҳам бу роман Америка жа-моатчилигида катта шов-шувга эга

булди. Бир гуруҳ яловбардор танки дчилар адибга тош отишқан ҳам кайтмайди. Аммо ўқувчи шундай руҳдаги ромАнаи кутиб тўргандек, адибни гулларга урайди.

Эрнест Хемингуэй жаҳонгашта адиб. Европанинг бир неча мамлакатларида, Италия ва Африкада бўлиб, инсон деган номнинг бу-юклигини кунглига тўғади. Бирок, хор-зор бўлган, сарсон-саргардон кезган, инсон шаънини ерга ўрганларни уз кўзи билан кўради.

Адиб ўзининг «Африканинг кум-кук туқайзорлари» (1935), «Ярим гундаги улим» (1932), «Килиманжаро» (1936), «Ролиб ҳеч нарсага •ришмайди» (1933), «Амал қилиш ёки қилмаслик» (1937), «Бешин-чи колонна» (1938) асарларида ва умуман унинг бутун ижоди даво-мида ўзига хос услубини, бадиий тасвир ранго-ранглигини кўрамиз. Адиб факат Америка халқининг эмас, ер куррасидаги узга халқлар-ми уйлантириб юрган муаммоларни ечиб беради, ҳаётдаги иллатлар-н и дадиллик билан очиб ташлайди. Инсонга ҳам жисмонан, ҳам кал-Оан азоб бераётган манфур салбий образларнинг асл киёфасини яққол курсатади. Планетамизнинг турли бурчакларида инсоннинг осуда ҳаётига, тақдирига таҳайид солаётган, ўзининг гаразлик максадлари-да ёки бойлик тўплаш учун бегуноҳ одамларга ўзининг жирканч пан-жасини чўзаётганларнинг устидан уз ҳукмини ўқийди.

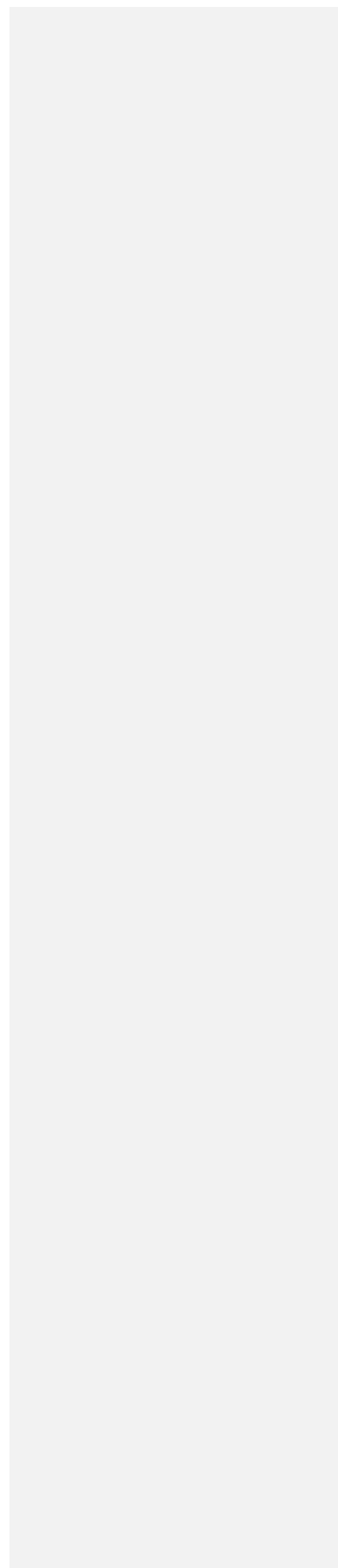
Адиб иккита дахшатли урушнинг гувоҳи бўлади. Биринчи ва иккинчи Жаҳон уруши. «Одамлар ва уруш» (1942), «Даре оркали ушал кишлоқда» (1950), «Хавфли ёз» (1960) ва бошқа асарларида турли гоифадаги инсонлар образини яратади. Эрнест Хемингуэйн инсон-шунос адиб деб ҳам айтишимиз мумкин. Инсон қалбини тушунади, никиндан билади, инсон юрагининг нозик нукталарини топиб уни гасиирлай олади.

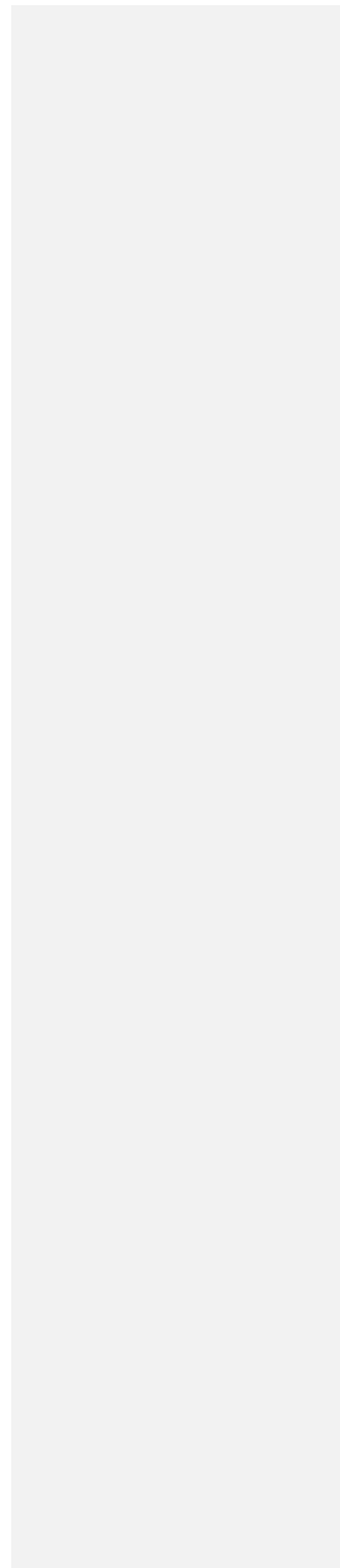
«Фрэнсиска Каломберанинг қисқа бахти» (1936), «Америкалик жаигчи» (1937), «Урушдаги одамлар» (1942) ва бошқа асарлари Хемингуэй ижоди диапозони нихоятда кенглигидан далолат беради.

Адиб 1936 йилдаёқ «Чол ва денгиз» кассасини ёзишга киришган •ди.

Бу асарнинг энг муҳим жиҳати шундаки, бош қахрамон Сантьяго пи из қолганда Ҳам, кийинчиликларга дуч келса ҳам, мудхиш воқеа-иар билан тукнаш келса ҳам ўзининг келажакка бўлган умидини уз-млайди, руҳан тушқунликга тушмайди.

«Чол ва денгиз» кассаси шунчаки Куба тасвири, табиати ва Куба нжойиботларидан иборат сюжет бўлиб қолмасдан, балки минглаб қу-

баликларнинг эзгулик йулидаги кўрашлари, орзу-уйлари ифодасидир. Эрнест Хемингуэй каби буюк адиб асарлари миллат, ирк. танла-майди. Мамлакатлараро чегара билмайди. Адиб асарларини факат аме-рикаликлар эмас, жаҳон халқлари севиб уқлиди. Эрнест Хемингуэй каби машхур ёзувчилар санокли, уларнинг асарлари ҳамма учўн ту-шунарли, барчага бирдек завк.-шавк. бағишлайди.

ЖОН СТЕЙНБЕК
(1902-1968)

Тарихи унчалик узоқка бормаган Американи жаҳонга танитган унинг адабиётидир. Марк Твен, Вашингтон Ивринг, Жек Лондон, Эрнест Хемингуэй, Теодор Драйзер каби адибларнинг асарлари жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган. Бу адиблар ижоди оркали Америка утмишини, ижтимоий ҳаётидаги, табиатидаги воқеаларни, гузал ликларини, турли-туман тоифадаги инсонларнинг фазилатларини, ички дунёсини, жамиятдаги ўзи га хос ўрнини билиб оламиз. Энг муҳими Амери ва америкаликлар билан яқиндан танишамиз. Америкада буюклар, машхурлар жуда кўп. Бирок, уларнинг ҳар бири машхурликда адиблари ва адабиёти каби машхур эмас.

Кўп машхурларнинг номини эшитганмиз, бирок, уларнинг бую лиги нимада эканлигини аниқ, билмаймиз. Адиблар эса Америка ҳаёти бутун борлиш билан курсатиб беради.

Ўзининг катор романлари, новеллалари, публицистик асарла' билан машхур бўлган Жон Эрнест Стейнбек Нобель мукофотига зовор бўлган.

Адиб уз асарларида инсон билан табиатнинг узвийлиги, боғлиқ лиги муаммосини кутариб чиқади. Унинг таъкидлашича, аслида сон ҳам табиатнинг бир булагидир. Стейнбек инсоннинг ички олам очиб беришнинг устасидир.

У ўзининг кўплаб оташнафас нутки, публицистик мақолалари, ҳикоя ва очерклари билан Вьетнамдаги бемақсад урушни қорала Бундай бемақсад урушлар жаҳоннинг турли бурчакларида була'ни адибни ташвишга солади. Бу ҳақда туркум очерklar ёзади. «В намдаги жирканч уруш» очерklar тўпламини ҳар бир амери: олқишлар билан кутиб олади.

Габриэл Гарсиа Маркеснинг «Танхоликнинг юз йили» рома ҳам мана шундай бемақсад урушлар танкид қилинади. Жангчил у ёкда турсин, ҳарбий раҳбарлар ҳам нега уришаётганини, нима

жанг килаётганини узлари аник, билишмайди. Бундай урушлар бе-мак.сад урушлар деб аталади.

Уруш мавзуси ва унинг дахшатлари, инсон бошига келтирган кулфатлари Н. Мейлер, Ж. Жене, У. Сароян ижодининг юксак чўкди-сини эгаллайди. Стейнбек каби бу адиблар Америка хукмдорларини хадеб уруш оловини ёқишга зур бериб куч сарфлайвермасликка, Америка халқини эса хушёрликка чақиради.

Адибнинг «Жавоҳирлар» (1947), «Киш ташвишларимиз» (1961) асарларида оддий инсонларнинг турмуш ташвишларини, эзгулик йулидаги интилишларини ифода этади.

Адибнинг «Раройиб кўриниш» кассасида негрлар ҳаёти ва уларнинг тақдири ҳақида суз юритилади. Бир вақтлар Америкада қора шнлилар ва кизил танлилар камситилар, паст назар билан қаралар, кизил ва қора танли болаларнинг мактабда ушши учўн рухсат берилмасди.

Бундай иркий камситиш ва миллатчилик гоёларига қарши Америка адиблари кескин кўраш олиб бордилар. Узларининг юксак гоёвий рух билан сўғорилган кўплаб асарлари билан турли хил иркий кам-гитишларга барҳам беришни талаб килдилар.

Стейнбек бу анъанани ижодий давом эттириб, қора танлилар тақдири билан яқиндан танишади.

1960 йилда адиб Техас штатида борганида Америка матбуотлари қизик, бир воқеани босиб чиқарганини, радиоларда тинимсиз эшит-ширишлар берилаётганининг гувоҳи бўлади.

Луизана штатида қарашли Нью-Орлеан мактабига бир нечта негр Ооиларининг қабул қилингани ҳақида хабарлар берилади. Матбуот-ло, радио ва телевидениеда мактабга қдбул қилинган негр болаларининг расмлари тинимсиз курсатиб бориларди. Бу Америка ижтимоий ми миссий ҳаёти учўн катта воқеа эди.

Негрларнинг оқ танли болалар билан бирга уқиши уша давр Америка ҳаёти учўн кутилмаганда катта янгилик эди. Шунинг учўн ҳам Нью Орлеан мактабига ўқишга қабул қатинган қора танли болаларни куриш учўн хар куни кўплаб одамлар келарди. Бу воқеани айрим америкаликлар ўзича яхши қабул қилишса, бошқаларнинг эса нафрати кўзғалиб, негрларга бундай имтиёзни бергани учўн фиғони ошиб, ғазаби қайнаб кетарди.

Америкаликлар жуда қизикувчан бўлишади. Бирок, янгиликни уз кўзлари билан курмагунча кунгиллари тинчимайди. Америка сенаторлари ва матбуоти бу воқеани химоя қилиш, америкаликлар рухиятида кўникиш пайдо булгунча хушёрлик масъулиятини уз зиммаларига оладилар. Хаттоки негр болаларни бир неча полициячи эрталаб мактабга олиб келар, ўқишдан сунг уйларигача кузатиб қуйишарди. Чунки воқеа шу даражада таранглашадики, мактабга йигилган одам-

ар орасида негр болаларига ташланувчилар, уларни уриб, дуппослайдиганлар ҳам йук. эмасди.

Мана энди вақт утди, замонлар утди, кора, кизил ва оқ танли болалар мактаб, университет ва бошқа ўқув даргохларида ёнма-ён ўқишади. Бу нарс ҳозирги амеркаликлар учўн оддий воқеага айла-ниб қолган.

Жон Стейнбек яшаган ва уз асарларида тасвирлаган замонлар, кора танлиларга паст назар билан караш воқеаси тарихга айланиб, афсонадек бўлиб қолган. Бундай иркий тенглик, кора танлиларнинг Ҳақ.-хуқўқи муаммоси уз-ўзидан юзага келиб колмайди. Стейнбек каби илгор фиқоли ижодкорларнинг кўраш ва интилишлари, асрий зулм занжирини парчалаб ташлаш гоёси туфайли ижтимоий ҳаётда улкан тарак.киёт даври бошланади.

Стейнбек негрлар ҳаёти, уларнинг ҳақ.-хуқуқи учўн, иркий камситишларга карши кескин кўраш олиб боради. Шунинг учўн Ҳам ха-лқаро Нобель мукофотиға сазовор бўлади.

ЮЛИУС ФУЧИК

(1903-1943)

Чехословакия адабиётининг байроқдор адиб-ларидан биридир. Прага шаҳрида ишчи оиласида тўғилади. Ун беш ёшидаёк. газетада мақола ва хабарлари чика бошлайди. Прага университетининг фалсафа факультетида уқиб юрган кезларидаё жамоат ишларида, сиёсий ва ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этади. «Авангард», «Творба» жур налларида асарлари кўрина боради. Икки мар" (1932, 1934-1936) Шарк, мамлакатларида, Москва, Санкт-Петербург, Тошкент, Душанбе, Би кек, Ашхобод шаҲарларида бўлади. Бу улкалард ги сафар таассуротлари ҳақида жуда кўплаб очер лар, повестлар, мақолалар ёзади.

1942 йилда фашистлар томонидан камокда олинади. Камокда стапо кийноғида бўлишига карамасдан тинимсиз ижод билан ма ул бўлади. Ун уч ой камок азобини тортиб оламдан ўғади.

Юлиус Фучик ижоди жаҳон адабиёти хазинасини у қадар безаб тўрган эмас. У шоир ҳам, роман устаси ҳам эмас. Драматургияда асар ҳам яратгани йук. Унинг ҳаёти бадиий асар воқеаларга ухша Юлиус Фучик туда равишда катта романдир. Энг мухими бу ж инсон улимга тик боради. Улимини олдиндан билади, улими му

рар эканлигини сезади. Бирок, ундан куркмайди. Бош эгишни хаёлига ҳам келтирмайди.

Юлиусви метин ирода эгаси Прометейга тенг куядилар. Прометейни баланд Кавказ тоғига занжирбанд қиладилар. Бирок, у бош эгишни, ялинишни хохламайди. Прометей афсонавий қаҳрамон маъбуд, Юлиус Фучик тирик инсон.

Аслида журналистнинг ўзига хос ҳикоя ва қиссалари мавжуд бўлса ҳам журналист сифатида машхур. Юлиус Фучик факат журналист-ларнинг эмас, барча ижодкорларнинг метин ирода рамзидир. Шунинг учун ҳам Юлиус Фучикни жаҳон адабиётининг улуғлари като-рига қуйишга жазм қилдик.

Юлиусдаги талант ва истеъдод уни марказий газеталардан бири «Руде права»га 1928 йилда етаклаб боради. Шундан бошлаб у эътиборли газета муҳбири сифатида жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида бўлади. «Эртанги кунимиз кечаги кун бўлиб қолган мамлакатда» аса-ри ҳам айнан шу даврда ёзилган эди.

Юлиус Фучикнинг ушбу китобга киритилишининг яна бир сабаби, у Ўзбекистонда икки марта келган, Ўзбек халқининг меҳнаткаш-нари билан суҳбатда бўлган. «Чигиртка ва дин», «Нўринисо Рулом кичи эшакка минди», «Полковник Бобуновнинг ой тутилиши ҳақида-и ҳикояси», «Озод Ўзбек аёли ҳақида», «Тожиҳон Шодиеваннинг ҳаёт Нули», «Розияҳон Мирсоатова» каби ҳикоя ва очеркларида Тошкент, Чирчик, Фаргона ва Самарканд шаҳарлари, гузал кишлоқларидан ошан таассуротларини қаламга олади.

Юлиус Фучик Тошкент кучаларини, кино саройларни томоша қилади. Ўзбек театрларида бўлади. Ўзбек актёрлари саҳагага олиб чик.-Ким инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг «Гамлет» трагедияси-ни куриб, олам-олам таассурот олади. Ўзбек театрининг пайдо бўлишига унчалик кўп булмаса ҳам, жаҳондаги ривожланган театрлар пинан рақибат қилишга қодирлигини айтиб Ҳайратга тушади.

1942 йил 24 апрелда Юлиус Фучик фашист босқинчилари томо-МИ/иш камоққа олиниб, Панкрон турмасига ташланади. 411 кунлик турма азоби, унинг метин иродасини буколмайди.

Фашистлар яна кийноқни давом эттирарди. Метин ирода эгаси Прометей каби барча азоб-укубатларга чидайди, бирок, душманга бўйин эгмайди, ватанини, ёру биродарларини сотмайди. Бундай жасур ва метин ирода эгаси бу ёрур дунёда камдан-кам топилади.

Юлиус Фучик турмада ҳам каламини ташламайди.

»Дор остидаги суз» асари ҳар бир инсонни ватанга севишга ундайди. Ватан тушунчасини, бу улур туйғуни қалбининг турида қандай авйлаб-асрашга ургатади.

Фучик 1943 йил 8 сентябрда Берлинда қатл этилган бўлса-да, унинг буқилмас, метин иродаси, асарлари мангуликка сакланиб қолди.

Лдибнинг «Дор остидаги суз» асари калб харорати, юрак дарди би-лан ёзилган сунгги сўзи, энг муҳами туткинликда, кафасда ёзилган асардир.

СОҲИБ ЖАМОЛ

(1904-1983)

Соҳиб Жамолнинг асл исми Раҳим ибн Хусайн Навбари эди.

1905 йилда Бавдодда таваллуд топган. Отасидан эрта ажраган Раҳим нихрятда оғир ҳаёт кечириб, бир бурда нон топиш учўн эртадан-кечгача елиб-югурарди. Топган нони на ўзига ва на онасига етар-ди.

Раҳим отасидан ажралганда уч яшар бўлиб, араб кавмига мансуб ота меҳрига туймай усади.

Турклардан бўлган онаси эса касалманд бўлиб, оғир юмушларга ярамасди. Шундай бўлса-да, етим ўсган боласига бутун меҳрини бериб, кунгли уксимаслиги учўн кулидан келгунча уни тарбиялаб, улгайтиради.

Ёш бўлишига қарамадан зийрак Раҳим оилани боқиш уз гардо-нида эканлигини тушуниб, кишилар эшигида юриб нон топар, топган нонларини ўзи емай касалманд онасига олиб келиб берарди. Ун икки ёшида эшикма-эшик юриб ишлаш жонига текган Раҳим тўқи-мачилик қорхонасига ишга қиради. Оғир меҳнат қилавериб эрта суя-ги қотган Раҳим эндигона елкаси офтоб қуриб, пул топиш илинжида қорхонада ишлаб юрган кезларида онасидан ҳам ажралиб қолади. Ота-онасидан ажралиб ёлғиз қолган болақай очдан улиб қолмас-лик, бир амаллаб қорнини туйдириш илинжида Маккага кетаётган диндорларга хизматкорлик қилиб, қарвон билан йулга тушади.

Уша пайтларда араб мамлакатларидагона эмас, ер қуррасининг қўпгина жойларида Раҳим қабил минглаб етим болаларнинг ва хатто-ки қатта ёшдаги одамларнинг очликдан улиб кетиши ҳеч гап эмасди. Қўпгина мамлакатларда очлик, қашшоқлик ҳукм суларди.

Қарвон билан йулга тушган Раҳимни қарвонбоши йулда инглиз аёлига қул қабил сотиб юборади.

Раҳим инглиз соҳибаси Шарлото билан бирга Хиндистонга бора-ди. Узок, йул азоблари, йулда ўзи гувоҳ. бўлган мудҳанп воқеалар РА-ҲИМНИНГ рух^гятига қаттиқ. таъсир этади. Хиндистондаги ҳаёт Бағдод-дан ҳам беш баттар оғир эканлигини қуриб, бу олис улкадан тезро кетиш пайига тушади. Қулай пайт пойлаб, қароргоҳаан қочиб кетади. Бекина-бекина, Лохурга етиб келади. Ўзига бошпана қидириб етим-

лар уйида куним топади. Етимхонада у бир йилча бўлиб, хат-саводи-ни чикаради, турли хил китоблар, газета ва журналларни уқишга берилиб кетади.

Орадан бир йилча вақт утгач етимхонадан қочиб, Покистонга етиб келади. Сунгра Афғонистон орқали Туркман чўлларини сарсон-сар-гардон кезиб Бакўга келади.

Онасидан турк тилини ўрганган Раҳим азарбайжон кардошлари орасида уз уйида яшагандек кун кўради. Ушанда илк бор корни нон-га туйиб, осойишта ҳаёт кечираётганини хис ктглади.

Раҳим араб, форс, турк тилларини мукаммал билиб, бемалол сузлаша оларди. Бокуда ҳам тинч утирмай, яшаш учўн кўрашиш ло-зимлигини англаган Раҳмт газета ва журналлар тарқатиш билан ма-шгул бўлиб, ҳаёт кечириш учўн имкон топади.

Янги чиккан газета ва журналлардаги хабарларни муттасил уқиб борар, саводи ошиб, дунёқараши юксалади.

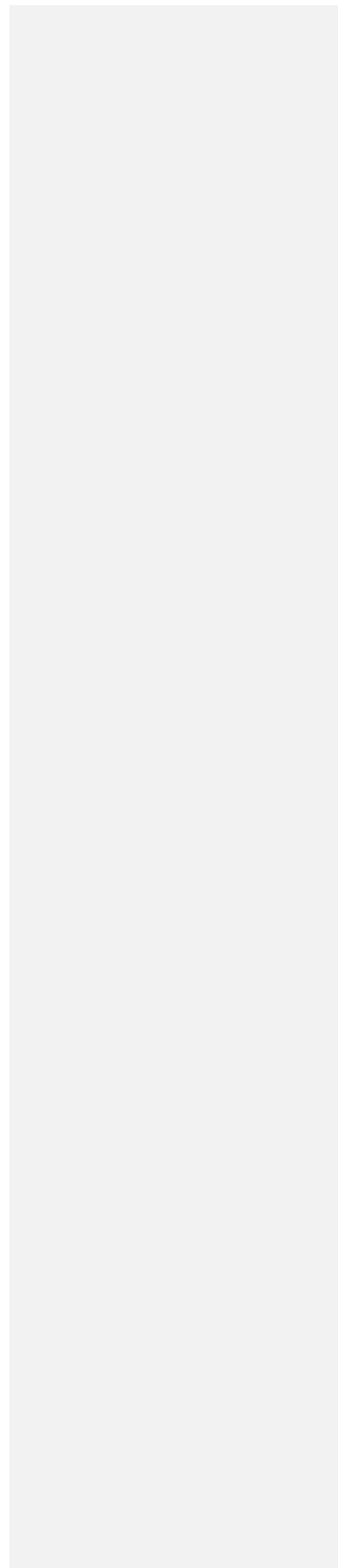
Боку адабий жамоатчилигининг айрим намоёндалари билан боғ-ланиб, Шарк. классиклари, хусусан, Низомий, Фузулий шеърлари-пи ёд ола бошлайди. Боку мактабларига катнаб, билим олишга инти-лади.

Кейинчалик Раҳмтм бир катор озар урлонлари билан бирга Моск-надаги Шарк. меҳнаткашлари университетига ўқишга киришга муваффақ; бўлади. Бу даврда у рус тилини ўрганиб, адабиётга бўлган ихлоси кундан-кунга орта боради. Университет журналида унинг иккита, озодликни тарАнаум этувчи «Мен озодлик фарзандиман» 1423 ва чет эл боскинчиларига қарши кўраш руҳидаги «Фашизмга у ним» 1923 шеърлари босилиб чикади. Илк ижод намуналарининг мағбуот юзини куриши Раҳим рухиятини кутариб, шеърлар ва бади-и и асарлар ўқиш билан кўпроқ машгул бўлади. Айникса, рус мумтоз адабиётининг улуғ адиблари Л. Н. Толстой ва И. Тургенев асарлари Раҳим хотирасида ҳеч эсдан чикмайдиган умрбоқий хотира бўлиб қолади.

Москва ҳаёти талабани жаҳон адабиётининг нодир намуналари-1ш уқишга даъват этади. Флобер, Эмиль Золя, Ромен Роллан асарларини берилиб ўқийди.

Бундай уқиш ва изланишлар уни бадий ижод оstonасига етаклаб боради. Ўзига «Соҳиб Жамол» деган таҳаллус олиб, «Гулрух.», «Икки учрашув» хикояларини ёзади. Бу хикоялар адибнинг илк ижод намуналари бўлишига қарамасдан рус ва жаҳон адиблари асарлари таъсирида юзага келганлиги сезилиб турарди.

Соҳиб Жамол дастлаб Шарк. халқлари ҳаёти, айникса, яқин Шарк хотин қизлари ва болалари қисмати ҳақада илмий-публицистик мақолалар ёзиб, газета ва журналларда чоп этади. Дастлабки ижодини

журналистика билан боғлаб, матбуот билан алоқасини мустах-камлайди.

Соҳиб Жамол 1925 йилда Ўзбекистон ва Тожикистон буйлаб са-фарини давом эттиради. Ўзбек дўстлари билан туркийча, тожик би-родарлари билан тожикча мулоқот қилиб, яқин алоқада бўлади. Бу ерга у асосан журналист сифатида келиб, оташин нутқлар сузлайди.

Кейинчалик у «Ду дидор» (1933) ҳикоялар тўпламини тожик ти-лида нашр қилади. «Кора чойшаб», «Она калби» номли илк изла-нишлари махсули бўлган кичик пьесаларини тожик театрлари учўн тақдим этади. Хали драматик асарларга мухтож бўлган ёш тожик театрлари бу асарларни кўп йиллар уз сахнасидан тушурмай намоиш этиб келган.

Соҳиб Жамол уруш даврида фашист босқинчиларига нафрат руҳи билан сўғорилган мақолалари, сермазмун нутқлари билан кўп мар-талаб чиқишлар қилади.

Фашистларнинг ёвуз куч эканлигини, унинг разолат ва жаҳолат-га қаратилган ниятларини курсатиб берувчи кўплаб асарлар ёзади.

Урушдан кейинги йилларда Соҳиб Жамолнинг серкирра ва сермазмун ижодий юксалишлар даври бошланади. Кўп йиллик машак,-катли ҳаёт тажрибалари, тинимсиз изланишлар Соҳиб Жамол ижо-дининг ўзига хос узагини белгилаб берди. «Вахт ахтарган кора танли бола», «Алданган умидлар» каби асарлари чоп этилади.

Эндиликда Соҳиб Жамол номи Россия, Кавказ, Марказий Осиё мамлакатларига яқиндан таниш бўлиб қолган эди.

Адибнинг «Паришон лолалар», «Чиннигул», «Президент», «Гули сиёх» романлари кўпгина тилларга таржима қилиниб, китобхонлар-нинг севимли асарига айланган.

Адиб каерда бўлмасин, қайси мавзуда ижод қилмасин онасининг меҳр тула шищини, маюс ва хрргин кузларини эслайди. Кўпгина асарларидаги ижобий аёл образи онасининг рамзий киёфасини эсга солади. Фатима Сабрий («Мухаббат қамалаги»), Биби («Гули сиёх»), Хадича («Синдирилган куза») киёфаси тасвирлаш жараёнида адибнинг меҳрибон онаси куз унгидан нари кетмайди, ҳаёлан онаизор бағрида яшаб тўргандек туюлади.

АЛЬБЕР КАМЮ

(1913-1960)

Рассом ўзининг муйқалами билан табиат гузалликларини ва и сон киёфасини тасвирлаб беради. Онора де Бальзак каби суз устал ри эса хар қандай ҳаёт кўринишини, инсоннинг ташки киёфасин гина эмас, унинг қалбини ҳам суз оркали курсатиб бериш санъати

эга. Рассом вокеликнинг фақат ташқи қиёфасини курсатиб беради, суз санъаткори эса ташқи кури-ниш билан бирга ҳеч кимга маълум булмаган ички — қоронгу жиҳатларини ҳам курсатиб бера олади. Биргина эмас, бир йула юзлаб образларнинг ички дунёсини очиб бериш махрратига эга.

Альбер Камю ўзи тўғилиб ўсган Жазоирнинг жазирама табиатини севади. Унинг қора танли жа-зоирлик болалардан ҳам дўстлари кўп эди. Уша даврдан Жазоир французлар кул остида бўлиб, ма-халлий халқни ниҳоятда эзиб, оғир азобларга со-либ ишлатарди. Хат-савод паст бўлган жазоирликлар бу оғир қийин-чиликларни пешанага ёзилган тақдир тақозоси деб тушунарди.

Альбер бой-бадавлат французлардан кўра, жазоирлик мешкаткаш ва қашшоқ халқла кўпроқ хайрихоҳ. эди. Хаттоки, Жазоирдаги француз босқинчиларига нисбатан бир қадар нафрат кўзи билан қарайди. Босқинчиликка қарши газаб туйғуси бир умр юрагида тош бўлиб қотади ва бутун ижоди давомида нафрат ифодасига айланади. «Бахт-ли олам» романида, «Инкироз» кассасида, «Қамал х.олати» пьесаси-да, «Нигоҳ», «Кувгинлик ва салтанат», «Ижод ва эркинлик» каби ҳикояларида адибнинг атроф-муҳитга нисбатан теран нигоҳини кўра-миз. Оламни зийрак англаш, чўкур идрок этиш хисси ёзувчи ижоди-инг гоёвий йуналишига сингиб кетган.

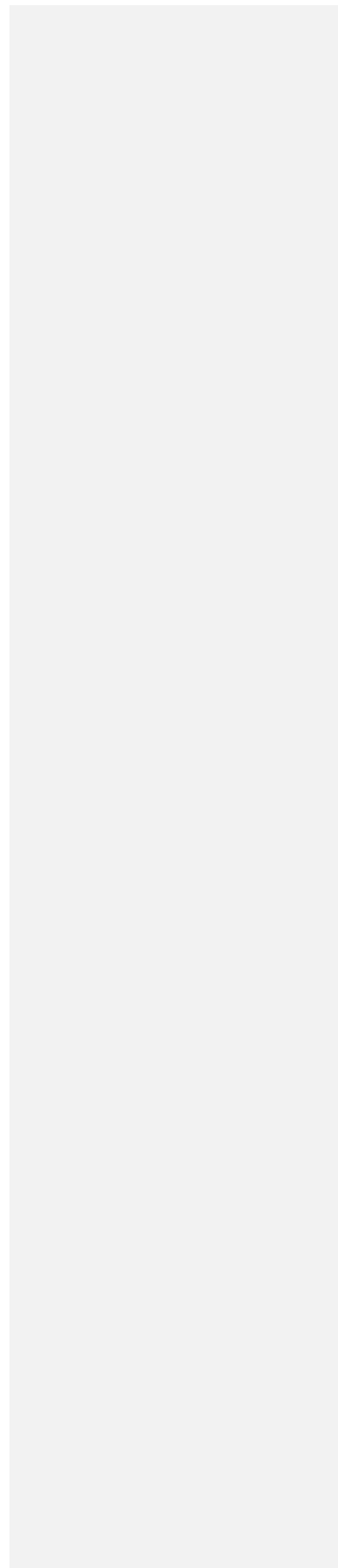
XX аср жаҳон адабиётининг нодир намуналаридан деб тан олин-ган «Бегона» кассасининг қахрамони уз дунёқарашига ва уз фикрига эга бўлган Мерсо образидир. Айни чоғда ромАнаинг бош образи Мерсо метин ирода эгаси. У букулиб, хушомад қилиб яшашни инсон учўн иасткашлик аломати деб билади.

Камю уз қахрамони зиммасига XX аср инсонларига хос фазилат-ларни юклайди. Бу қиёфа Уйғониш даври ёки кейинги даврлар иж-гимойи ҳаётидаги инсонлардан кескин фарқ. қилади. Энг мухими ёзувчи имсон образини яратишни уз олдиға мак.сад қилиб қуяди.

«Бегона» кассаси чоп этилган кезларда кизгин мунозараларға сабабчи булди. Ёзувчиға сон-саноксиз мактублар келди.

Мерсонинг адвокат билан, прокурор билан суҳбати ҳам ўқувчини ўйлантирибтириб қуяди. Диолоғлар ва воқеалар баёнида ўзига хос фалсафа яшириниб ётибди. Воқеа қамоқда тушган Мерсо тилидан баён қилинсада, унинг ички хиссиётлари курсатиб берилган. Мерсо кам гап, улимдан қўрқмайди. Улим ҳукмини эшиттанда ҳам ўзини йўқотиб қўймайди. Унинг уз фикри, дунёқарашы бор. Инсон учўн шунинг ўзи кифоя.

хар бир адибнинг уз тасвир услуби мавжуд. Альбер Камюнинг ҳам ўзига хос овози, тасвир гузалликлари х.еч кимникиға ухшамайди.

Альбер Камю Жазоир университетида ўқиб юрган кезларидаёқ. чин инсоний калбга эга бўлган дўстлар топади. Университет талаба-лари бўлиш бой-бадавлат хонадоннинг болалари билан эмас, кўпроқ ўртамиёна ёки кашшоқ оиланинг фарзандлари билан юради.

Альбер Камю бору йўғи 47 йил умр курди. Умрининг охиригача Парижда яшади. Шу киска умри давомида улкан ишлар қилишга, кўплаб асарлар ёзишга улгурди. Унинг асарлари кўпгина тилларга таржима қилинган.

XX асрнинг 50-60-йиллари Фарб адабиёти учўн улкан ютуклар билан бирга кувончли хабарлар йили булди. Бир катор адиблар Америка адабиётининг атокли намояндалари Жон Эрнест Стейнбек (1962), Уильям Фолкнер (1950), Эрнест Хемингуэй (1961), Сальва-тор Квазимодо (1959), Француз адабиётининг улугъ ёзувчилари Сен-Жон Перс (1960), Альбер Камю (1957) халқаро Нобель мукофотиға сазовор булдилар.

Альбер Камю ўзининг оташин нутки билан, бадий тасвир воси-талари билан даврнинг муҳим муаммоларини ечиб беришга шоши-лади. Ёзувчи учўн энг муҳим муоммо дахшатли ва ёвуз урушни тез-роқ бартараф этиш, инсоният келажagini мана шу уруш балосидан куткариб қолиш эди. Шунинг учўн ҳам Альбер Камю халқаро Нобель мукофотиға сазовор бўлади.

Иккинчи жаҳон уруши даврида Француз адиби партизанлар ҳақида махфий йуллар билан маълумотлар тўплайди. Бу маълумотларни тўплаб, яширин йуллар билан нашр қилади. «Немис дўстимға хат» номли китобчаси 1943—1944 йилларда муттасил нашр қилиниб, Гер-манияға ва бошқа мамлакатларға юбориб, халқни фашистларнинг ёвуз ниятларига қарши кўрашға чорлайди. 1945 йилда яширинча чи-кадиган «Кўраш» газетасига мухаррирлик қилади.

Ёзувчи ўзининг «Сизиф ҳақида миф» (1942) номли эссеси билан Европани ураб олаётган уруш туфонида куткариб қолиш ҳақида даъват билан чиқади.

Альбер Камюнинг «Калигул» (1944) трагедияси тарихий воқеликка бағишланган бўлиб, 1945 йилда сахнаға чиқади. Ёзувчининг «Ташки олам» (1940) асари уруш даври адабиётининг ёркин намуналаридан бири булди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида Альбер Камю Оранда яшайди. Бу даврда яратилган ва ёзувчи номини машхур қилган асари «Вабо» роман-хикмати юзаға келди. Бу роман устида қарийб беш йилға яқин меҳ.нат қилади ва ният 1947 йилда еруҒ олам юзини кўради. Ёзувчи уз романи ҳақида тухталиб, «Вабо» Европада авж олиб кетган мил-латчилик, иркчилик балосига қарши кўраш нук.таи назарида дунёға келди», деб таъкидлайди.

Романда Алжирнинг Оран шаҳрида бўлиб ўтган воқеа қаламга олинади. Ёппасига киргин балосини келтирган касаллик офатлари ҳақида ҳикоя қилинади. Роман қаҳрамони Риэ табиб (врач) касал-ликнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиб, захарланган каламуш-дан тарқалган деган хулоса чиқариб, аниқ, фикрий тухтамга келади. Муаллиф уз романида инсоният бошига киргин келтирган вабо тарихига тухталади. Константинополда ҳар куни ун минглаб одам-ларни Ҳаётдан олиб кетган касаллик ёки етмиш йил илгари Кантон-да бошланган ёппасига улим воқеаларини қаламга олар экан, бош қаҳрамон Риэ тилидан муҳим манбаларни келтириб утади. «Ун минг, юз минг айтишга осон, — дейди врач Риэ, — бироқ, шунча одамни бир майдонга йигиб улдириб юборсангиз қанақа даҳшатли кўриниш бўлишини уйлаб кўринг. Бир кишининг улимига қанчалик ачиниш билан қараймиз. Бу бепарвоғина мулоҳаза юритадиган воқеа эмас».

Бу жихатдан табиб Риэ билан асарнинг яна бир қаҳрамони Кас-гель ўртасида бўлиб ўтган суҳбат ҳам эътиборлидир.

Романда фақат Оранда тарқалган касаллик воқеаси берилибгина қолмасдан, бошқа киргинлар, жумладан, Афинада қадимда бўлиб ўтган уруш даҳшатларига ҳам тухтаб утилган.

АЛП ЖАМОЛ

" (1915-1990)

Алп Жамол (Жамолиддин Асомиддинов) 1915 йил 14 августда Тошкентнинг Чўвалачи маҳалла-сида дунёга келади. Отаси Асомиддин Миразим-бой ўғли уз даврининг маърифатпарвар кишиларидан бўлиб, илм-фанга, айниқса, адабиётга, шеърятга катта ихлос қуйган эди. Етим-есирларга, бева-бечораларга ёрдам кулини чўзиб, оли-жаноблик фазилатларини намоён этиб тўрган.

Оилада бедилхонлик, саъдийхонлик, навоий-хонлик кечалари бўлиб, Мискин, Тавалло, Хур-шид каби эл назарига тушган ва маърифатли кишилар бу хонадонга тез-тез йигилишиб, шеърхонлик қилишган. Жамолиддин ана шундай шеърхонлик давраларини куриб, адабиётга ихлоси ортиб боради ва аста-секин ўзи ҳам шеърлар машқ қилади. 1936 йилда Улуғбек номи мактабда адабиёт ўқитувчиси сифатида дастлабки иш фаолиятини бошлайди.

Отасининг мол-мулки мусодара қилиниб, Жамолиддиннинг ўқиш имконияти чекланса-да, у оила муҳитида Шарқ мумтоз адабиётини ўрганишга, шеърлар ёд олишга киришади, унинг ил мий-адабий дунё-

караши юксалиб, энг яхши адабиёт ўқитувчиси бўлиб кузга ташланади.

Эхтимол, шунинг учўндир 1940 йилда Ўзбекистан Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтига ишга киради. Кўп утмай халқ бахшиси Фозил Йулдош дostonларини ёзиб олиш учўн мирзолик — котибликка юборилади. Уша вақтларда халқ оғзаки ижоди намунала-рини ўрганиш, ёзиб олиш, нашр этишга катта эътибор қаратилган эди. Фозил Йулдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пулкан шоир, Ислom шоирлар куйлаб келган оғзаки ижод намуналарининг ёзма нусхалари юзага келади.

Алп Жамол асарларининг халқ тилига яқинлиги унинг анча йил-лар халқ шоири Фозил Йулдош ўғли билан ёнма-ён юргани сабаб бўлгандир. Халқ шоирлари оғзидан терма ва дostonларини ёзиб олиш учўн ҳам юксак даражада махррат ва истеъдод талаб этилган.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги йиллар, шахсга сизиниш дав-рида Навоий, Бобур каби буюк шахслар ижоди чекланиб, уларга қарши бир қатар мақолалар, жумладан М. Вахрбовнинг «Тарихнинг зарарли тафаккури», Э. Бобоевнинг «Болыдевистик го-явийлик учўн» каби мақолалари эълон қилиниб, Навоий, Бобур каби шоирларнинг ва кўплаб тарихий шахсларнинг фаолияти қаттиқ қораланади. Уруш даврида яратилган «Навоий» (1942) романи муаллифи Ойбек, «Али-шер Навоий» (1943) драмасынинг муаллифлари Иззат Султон ва Уйғунлар ҳам танқидга учрайди. 1949 йилда Ўзбекистан Фанлар ака-демиясининг Тил ва адабиёт институтида бўлиб ўтган «Навоийнинг диний қарашлари» мавзусидаги илмий кенгашда Алп Жамол Али-шер Навоийни ёклаб чикдани учўн институтдан хайдалади. Бундай ноҳақлик адабиётшуноснинг рухиятига салбий таъсир этса-да, шеърятга, бадий ижодга бўлган ихлосини сунди-ролмайди. Бирок, унинг асарларини матбуотда чоп этиш тақиддаб қуйилади.

1960 йилдан бошлаб Ўзбекистан телерадиокумитасининг «Теле: визион минатюралар театри»да мухбир, бош директор (1964) вази қаларида ишлаб, умрининг охиригача (1990 йил август) шу ма" канда кизгин ижодий фаолият қурсатади, катта тажриба тўпла қатор-қатор халққд манзур асарлар яратади.

Алп Жамолнинг асарлари «Муштум» журна-лида ва бошқа матб от саҳифаларида муттасил ёритиб қорилади. 50-йиллардаёк. Алп У мол «Алпомиш» дostonи асосида «Алпомиш» пьесасини, Жалол дин Мангуберди ҳақида дoston яратади. Бирок, бу асарларни ҳам м буотда эълон қилишга йул беришмайди.

Алп Жамолнинг кичик ҳажмдаги асарлари билан бирга «Тош шар», «Аросат», «Қувгин», «Бевафо якан», «Туйдаги тутун», «Ме қибонлар», «Дадангга қул қутардингми» каби ҳажвий-юморист асарлари унинг ижодининг ю қори чўқдиси ҳисобланади. Бу асарл

турли мавзуларга башшланган бўлиб, уз даврининг муҳим воқеаларини, ҳаётдаги турли хил иллатларни сатира ва ҳажвиётга хос салбий жараёнларни майорат билан курсатиб берган.

Алп Жамол асарлари Киргизистон, Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон, Татаристон, Туркия телевидения ва театрларида ҳам муттасил намоиш этиб келинган.

Жаҳон адабиётида шундай ижодкорлар борки, уларнинг шингил ҳикоя ва новеллалари катта роман берган завқни ҳаёда олади. Бундай шингил ҳикоялар ҳаётнинг аччиқ-чўчигига, яхши-ёмон томон-ларига бағишланган ва турли хил иллатларни бартараф этишга қара-тилгандир. Ҳажман кичик бўлса-да, маъноси кенг ва чўқур бўлган бундай асарлардаги мазмун ўқувчи хотирасида узоқ вақт сақланиб қатади. Ўқувчи воқеалар баёнини, образларнинг илмокли сўзини эс-лаб юради.

Жаҳон адабиётида Ги де Мопассан, А.П. Чехов, Абдулла Қаҳҳор, Азиз Несин каби новелла усталари борки, уларнинг кичик ҳикояларида бир олам маъно яширинган. Бундай моҳаф санъаткор адиблар издоши сифатида Алп Жамолни ҳам тилга олишимиз мумкин.

Алп Жамолнинг асарларини ўқиганда ҳаёлга чўмасиз, уйланиб қоласиз. Фикр билан ҳаётни бир-бирига тақдослайсиз. «Ҳаёт билан ҳаёл ўртасида Алп Жамолни учратасиз», деб беқорга таъриф беришмаган.

Ҳар бир жанрда суз уйини, суз инжуларини териб ишлатиш, фикрлар гузаллигини таъминлаш санъаткор маҳоратини белгиловчи исосий мезондир. Алп Жамол диалог ва монолог устаси. Адиб изчил фикрларини, ўзини ва узгларни уйлантириб юрган дардни қаҳра-мопларнинг узаро сузлашув нутқидан қатига пинҳоний тарзда яшириб қўйди. Ёзувчининг дастлабки ифодаларида гап нима ҳақда кетаётганми сезиш қийин. Асарнинг хотима қисмида адиб, салбий ҳислатли кимсаларни қоралаб, савалаб, жазолашга киришади, уларни ҳажв остига олади.

Алп Жамол «Ажойибсан», «Тилла бузоқ», «Тузгиган пат», «Қроиулнинг боласи», «Бетамиз», «Анқонинг урғи», «Сен сурама, мен «Итмай» каби кичик асарлари орқали кенг ва муҳим фикрларни айта олган. Қасалнинг дардини юмшатиш учун соғ одам ўзини бетоб қилиб кўрсатса, бемор бироз тасалли олар экан. Адиб аччиқ, ҳаққат, енгил ҳазил, қулги орқали ҳаётдаги иллатларни курсатади.

Ғарб адабиётида Оуталар ёзиш катта анъанага айланган. Алп Жамол мана шу анъанани янгича шакл ва мазмун билан бойитди. Унга янги бир шарқона рух бағишлади.

Ёзувчи ижодига мансуб асарларнинг аксарияти ҳаётӣ-маиший мавзуга бағишланган. Бундай рух Сайид Аҳмад, Неъмат Аминов ва айниқса, Абдулла Қаҳҳор ижодиётида ҳукмрондир. Анъана ва таъсир ҳамма адабиётларда ўзига хос равишда ривожланиб келган. Айниқса, ҳажвчи адиблар ижодида ўзига хос тасвир услуби мавжуд бўлиб, худди мана шу ўзига хос овоз, ҳаётни курсатиб бера олиш маҳорати Алп Жамол ижодининг нақадар гузаллиги, қамалақдек товланиб туришини таъминлайди. Адиб инсонлар руҳиятидаги салбий ҳислат-ларни, ярашмаган довдек бўлиб турган

иллатларни бартараф этиш, инсонни улуғ - нурли ҳаётга етаклаш, гузаллик сари чорлаш йулида тинмай изланди.

Адибнинг «Хуррак», «Хуп денг», «Сабаблардан бири», «Хар қалай карга-да», «Қозон», «Улок», «Хожи даъво» асарларида крчиримлар, ўқувчига яхши кайфият башшловчи образли иборалар, халқ ижоди-ётига яқин ўғитлар нихрятда усталик билан уз сайқалини топган. Алп Жамол халқ тилини яхши билган, халқ мақол ва маталларини уз ўрнида ишлата билиш санъатини эгаллаган мохир адибдир.

У Шарк адабиётида Фарб Оуталарига ухшаш ўзига хос театр ярат-ди. Минатюралар театрини бойитди, ривожлантирди, уни юкори чўқдига кутарди. Сахна оламини, халқ оғзаки ижодини ёзиб олиш ва уни нашр қилишга улкан хисса қушди.

Жаҳон адабиётида кўп йиллар давомида ижоди ўрганилмай, асар-лари такиқданиб келган, кейинчалик ойдin кунлар келиб, номлари кдйтадан улуғланиб, асарлари нашр қилинган адиблар талайгина. Шу нуктаи назардан олиб қараганимизда, Алп Жамолнинг ҳаёт йули, ижод уфқдари Мустакиллик, эрк, хуррият нуридан баҳра олиб, бўғун-ги кунда янада равшанроқ шуъла сочмоқда. Эндиликда унинг кўпчи-ликка номаълум адабий мероси ўқиб-ўрганилмоқда.

АЗИЗ НЕСИН (1915-1995)

Асли исми Махмуд Нусрат - 1915 йил 15 де-кабрда Истамбул яқинидаги кишлоқдардан бири-да, дех.қон оиласида тўғилади. Ёшлигидан ёзувчи бўлишни ният қилган эди. Дастлаб у харбий би-лим юртида ўқийди. Нафис санъат академиясида ижод сирларини ўрганади. Армиядан қайтгач (1944), журналист сифатида фаолият курсатади. Дастлабки ижодини шеър ёзишдан бошлайди. Илк ижод намуналарини Ведиа Несин таҳаллуси билан ёзган.

Жаҳон адабиётида ҳажвий асарлари билан машхурдир. «Тонг», «Ватан», «Танин», «Окшом» газеталарида фаолият курсатади, кўплаб ҳажвиялари чиқади. Турк адиби Сабоҳиддин Али билан ҳамкорликда ҳафталик «Марко пошо» ни чиқаради. Таъқиб қилингач, «Номаълум пошо», сунгра «Маълум пошо» ни нашр қилишади. Бу ҳам тазйик.

остиға олинади. Азиз Несин мақола, новелла, ҳикоя, роман устаси сифатида ҳам машҳурдир. Халқ ўртасида Шарқда ном қозонган Нас-риддин Афанди каби ҳажвиялари билан катта ҳурматга эга бўлади. «Демократия шун қори», «Эшак кўзи тўғди», «Хотин киши булга-нимда-ю», «Оркестр одам», «Даҳапатли туш», «Минг марта шукур», «Биз у ерга бормаймиз» ҳажвиялари катта шухрат қозонган. У 1965 йилда Ўзбекистонда бўлади. Шунда Тошкент, Самарканд каби Шарқ-нинг курки бўлган шаҳарларни кўрганини фахр ва Ғурур билан эс-лайди. Тилимиз, дилимиз бир-бирига яқинлигини тулиб-тошиб ёза-ди. Ҳажвчининг «Хуштак Афанди» ва катор ҳикоялари Ўзбек тилига 1 аржима қилинган.

Азиз Несин асарларини ўқисангиз ҳам уйланиб қоласиз, ҳам ру-хан дам олиб, куласиз. Ёзувчи «Биз у ерга бормаймиз» ҳикоясида «Ҳали демократия, партия» деган тушунчаларни яхши англаб етмаган КИШЛОҚНИНГ оми одамлари образини яратади.

Асарда унбоши демократия ва партия вакиллари кутиб олиш учўн кишлоқ ахлидан юзта отлик, юзта пиёда одамлар битта бузоқ билан иккита куй олиб, учрашувга боришини айтади. Бирок, кишлоқ ах/ш «бир бузоқ ўрнига унта бузоқ, икки куй ўрнига юзта куй олсанг ҳам уша жойингга бормаймиз», — дейди.

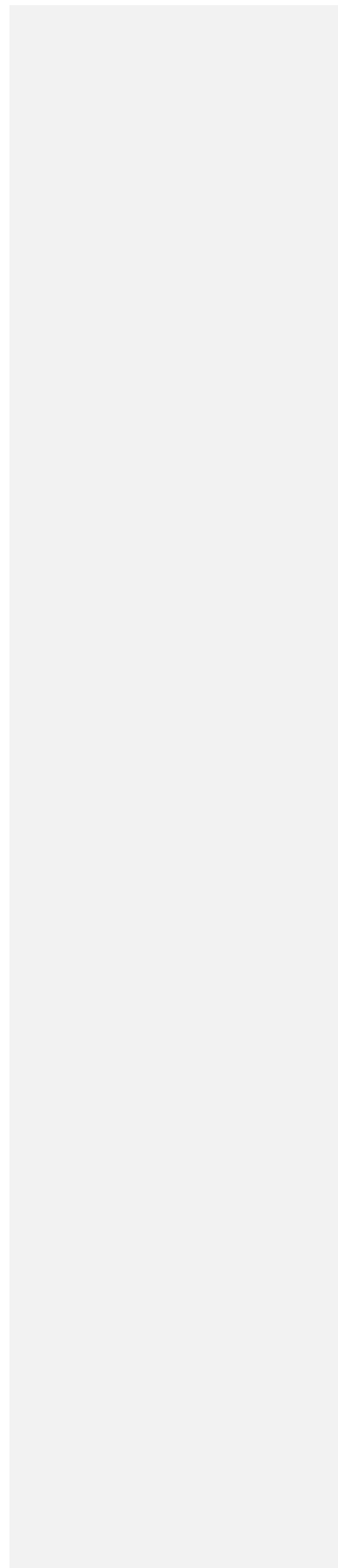
Ёзувчи «Демократия шун қори» ҳажвиясида матбуот устидан ки-моя билан кулади. Ҳақиқатдан сузловчи шеърларини, йигирма икки иаракдан иборат «Эл-юрт тараққиёти учўн нималар қилмоқ керак?» деган мақоласини газетага юборганда уларни босиб чиқаришмайди. Йигирма икки саҳифани қисқартириб, беш сатргина газетанинг бир қисмига қисқартириб берилганидан ранжийди. Муаллиф газета ва жур-наллар ҳақиқатни ёритмай, ёлгон-яшиқ гаплар билан тулиб кетган-ини изте^зо билан таъкидлайди.

Мухбир матбуотга ҳақиқатни эмас, ёлгон гапларни ёзишга қарор қдпади.

«Эшак кўзи тўғди» сарлавҳали мақолам шундай бошланарди», — деб эслайди адиб: «Мухбиримиз хабар қилади: кеча бизнинг шаҳарда қирк. беш яшар бир ҳанги эшак иккита кўзи тўғди. Кўзилардан бири булбулга ухшаб хониш қилса, иккинчиси қар ва соқов бўлиб тўғилган. Ҳанги эшақиккала кўзига думидан сут бермоқда. Шу ерлик қари-яларнинг айтишига қараганда, юртимизда демократия куёши бал-қиб қикдандан буен бундай ҳрдиса юз бермаган. Демак, ҳанги эшак-ман икки кўзичоқ тўғилиши яхшилик аломатидир».

Бундай ёлгон хабарлар газетага тезда босилиб чиқади, мухбир-нинг номини танитади.

Қунарлардан бир қуни пойтахтдан катта амалдор келиб, уша қуни кўрган-билган воқеаларни қандоқ бўлса шундай ёзиб юборади. Газе-

тада мақоласи босилиб чикдан кунӣёк. мухбирни камокда олишади, эртасигаёк. «Сочи олинган демократия шун қори камокда» деб хабар босилиб чиқади.

«Шукур килсанг арзийди» ҳикояси ҳам ёзувчи махрратининг юк-саклигини белгилайди. Асарда Шукурбей ижарага уй қўқиравериш сарсон-саргардон бўлади. Уй эгаси уни судга бериб, тез кунларда бу даргоҳаан чиқиб кетишни талаб қалади. Шунда Закоий деган эски танишини учратиш қолиб, ижарага уй қидириб сарсон бўлганини айтади.

Закоий эса беш каватлик иморат куриб, роса қийналганини айтади ва «Шунга ҳам шукур кил» деб ҳар гапида такрорлайди.

«Пулимга яраша ер беринг» ҳикояси қаҳрамони газета саҳифала-ридан бирида ёзилган «Иморатсиз курук. 1624 квадрат метрлик ер турт миллион лирага сотилади» деган хабарни ўқиб қолади. Шундан сунг у оладиган ойлик иш ҳақиға ерни сотиш олиши мумкинлигини ҳисоблаб чикса, роппа-роса 666 йил ишлаши керак экан. Ҳисоблай-вериб, уйқуси қрчади. Кечаю кундуз шу ерни олишни уйлайди. Ни-ҳоят, охири уйлайвериш жинниҳонага тушади.

Ёзувчининг «Мушт кетди», «Безовта булманг», «Сигарет кутуси-даги арз-додлар», «Назокату нафосат» каби ҳикояларида муҳим му-аммоларни кутариб чиқали. Бу ҳикояларнинг мавзуси хилма-хилдир. «Назокату нафосат» х^қоясида университет кутубҳонасида ишлай-диган Ҳолид шаҳарнинг казо-казо мартабали кишилари манзилиний ён дафтарчасига ёзиб юради. Бир марта у бегоналар қулиға тушиб қолганда, ён дафтарчасидаги «назокату нафосат» деган ёзувни ўқиб қолишади. Яна дафтарчада синфдоши Ризо тиртиқнинг ҳам адрес бўлади. Ризо эса бош директор, бегоналар эса Ризонинг қулидаг хизматқорлар бўлади. Ҳолидни ҳа қорат қилиб, қалтаклаб, сурок;" тутаетган бегоналар дарров узғариб, «Бейафандим» деб унга юмшо муомила қила бошлайдилар. Шундан буен у дафтарчасига мартаб кишиларнинг манзилиний ёзиб юради.

Ёзувчининг «Баройиб болалар» романи ҳам ўқувчи эътибори; тезда ўзига тортади. Роман охирида «Ёзувчидан болаларға макту (Анкара, 11 апрел 1967 йил) номли алоҳида сунги саҳифа мавжуд

РомАнаинг сунгида берилган ёзувчининг болаларға йуллаған м тубида шундай жумлалар бор:

«Мен сизларға бир нарсани ошқор қилмоқчиман. Буни ўзин ҳам яхши биласиз. Ушбу китобдаги хатларни Зайнаб билан Аҳ: эмас, балки мен ёзганман. Зайнаб билан Аҳмадни мен уйлаб топд Икки ўқувчи бола бир-бириға бунчалик қўп, бунчалик батафсил беҳато хат ёзиши мумкин эмаслигини ўзингиз ҳам яхши билиб қибсиз. Бордию, ораларингизда бир-бириға хат ёзишиб юрган б

лар бўлса ва бу хатларни яхлит китоб холига келтирсангиз, барибир жумла тўзишда, имлода янглишликлар кетган бўлади. Аммо шуниси-га аминманки, сизларники меникидан дурустрок, чикқан буларди. Нега деганда, сизлар уз тилингиз ва дилингиз билан самимий сузла-ган булардингиз. Катталар билан болалар ўртасидаги энг йирик фарк, ҳам шунда. Сизлар ҳам улгайган сари бизга ухшаб бораверасиз, са-мимийликдан узоклашасиз».

Ушбу фиколар роман ҳақида, ёзувчи ҳақида оз бўлса-да тасаввур беради.

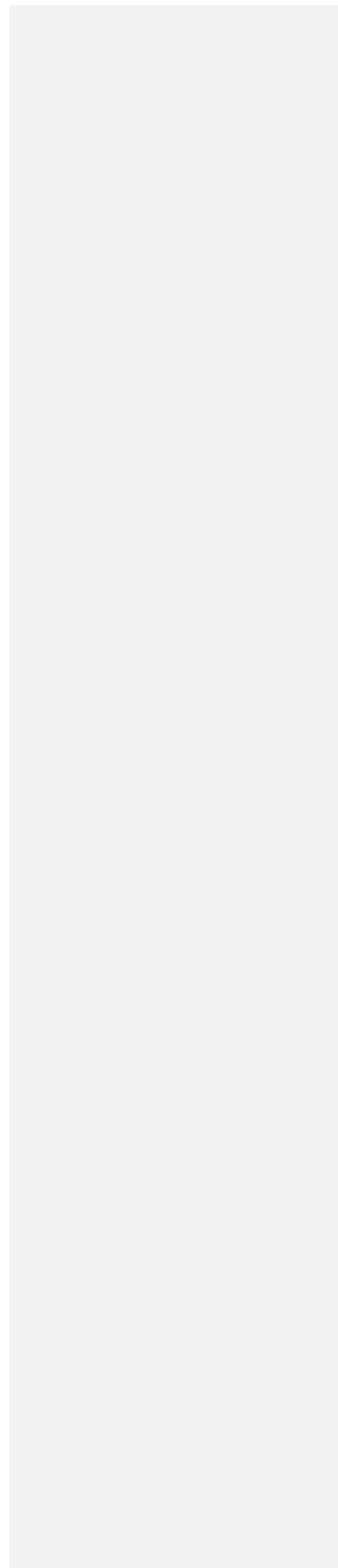
Романда мактаб ўқувчилари Аҳмад Тарбий билан Зайнаб Ёлқир ўртасидаги ёзишмалар берилган. РомАнаи уямаган ўқувчи албатта йигит билан киз бир-бирига ишк.~муҲаббат савдоси ҳақида ёзган бўлса-лар керакда, деб уйлайди. Бирок, бу мактублар ижтимоий ҳаётдаги айрим муаммоларга барчани уйлантириб юрган масалаларга қара-гилганлиги билан эътиборлидир. Буни куйидаги жумлалардан сунг аниқроқ билиб оласиз.

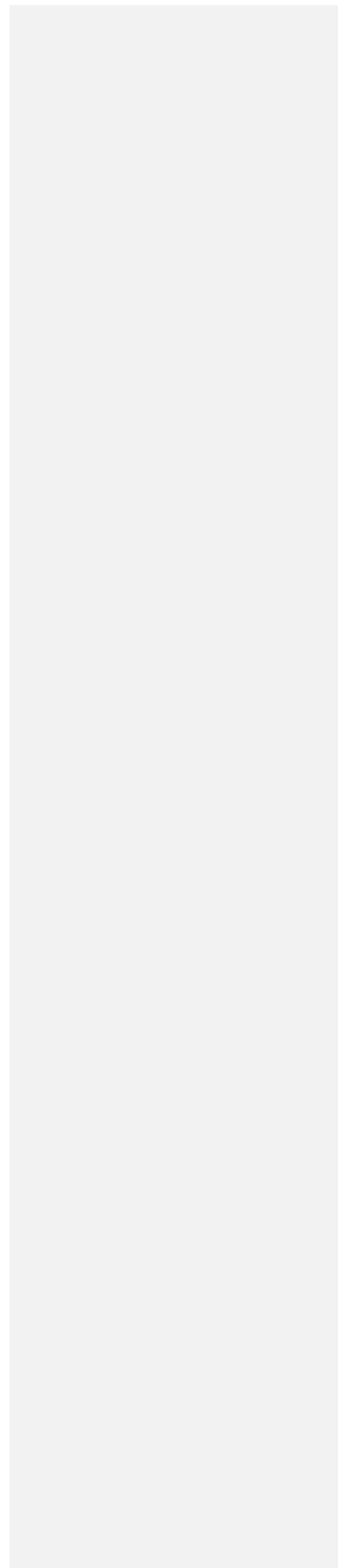
«Бундан икки-уч кун олдин баъзи хатларингни яна бир ўқиб кўргандим. Билишимча, катталарни кузатиш бобида биз хийла чега-радан чикиб кетибмиз. Хатларингда нималарни ёзмаган экансан. Эҳти-мол меники ҳам шундайдир. Шу хатларимиз яхлит бир холга келса, калампирдай аччик. Ҳақиқат ошкор бўлади. Очиги, кўрган ва эшитган нарсаларимизни баъзан ошириб ҳам юборган эканмиз.

Конкурсинг жюри аъзолари катта ёшдаги одамлардан эмас, балки болалардан иборат бўлганида биз бирор мукофотга илиниб қолардик, деб уйлайман. Аммо шундай бўлса ҳам, бизнинг бир ютук. томонимиз бор. Мен болалар учўн ёзилган баъзи романларни беихтиёр эслаб қолдим. Ҳаммасида уша сийқа гаплар: кишлоқда тўғилган қашшок, бола қийналиб уқийди, саёҳатга чикқан болалар ажабтовур савдоларгаа қолади ёки камбагал оиланинг фарзанди бемор ётган онасига қарашиш учўн ишга кириб кетади. Хуллас, панду насихат билан тлидиган китоблар. Бизники эса буларга сира ухшамайди».

Ёзувчи айрим бадиий асарларда ишониш кийин бўлган воқеалар-иш берилишини, ҳақиқатдан узок, тасвирлар кўпайиб кетганлиги-ии ҳикоя билан танкид остига олади. Бу жихатдан романда Аҳмад ўқийдиган синфдаги ўқувчиларнинг дареда бир роман устида бахс ўтказиши, бунда ўқитувчининг аралашуви мак.садга мувофик. тарзда берилган.

Шундай хажвий асарлар бўладики, гарчи ҳажм жихатидан кичик бўлсада, ундан катта бир романдан олган таассуротни оласиз, воқеа ва қаҳрамонлар ўртасидаги суҳбатни узок, вақт эслаб юрасиз. Азиз Несин тасвирларидаги воқеалар мана шундай эсдан чиқмайдиган таассурот қолдиради.

КАЙСИН КУЛИЕВ
(1917-1982)

Тоғлар орасида тўғилиб, усиб улгайган шоирнинг овози булок, сувидек тиник., шаршара-дек ёкимли бўлади, деб айтишади. Кдйсин Кулиев ҳам Кабардин-Бол қар деган ви қорли тоғ-лар улкасида тўғилган. Унинг овози тоғлар акс-садоси каби халқ ёдида абадий сакланиб турибди.

Айтишларича, Кабардин-Болкар халқи орасида Кдйсин Кулиев шеърларини ёддан бил-маган киши йук, эмиш. Чегем кишлоғи шоирнинг киндик кони тўқилган жой бўлиб, улар кушикнинг аввалини Кайсин Кулиев шеъридан бошлар экан. «Салом тонг!», «Тоғ жилгаси кушти», «Бахрр куни тўқилган кушик.» шеърлари уз халқининг вужуд-вужудига сингиб кетган. «Менинг кушикларим», «Фалокат юз берган дамда», «Жангдан кайтганлар хакида» каби тўпламлари шоир номини дунёга олиб чикди. «Яралан-ган тош», «Она ер билан сух.бат», «Шодлик - олтин куш», «Урок» шеърий китоблари жаҳон адабиётидаги шох. асарлар каторида тура-ди. Шоир уз номи билан бирга миллатини ҳам жаҳонга танитди. Уз миллатининг шон-шухратини ҳикоя килди, эрки, бахт-саодатини куйлади.

Кайсин Кулиев ёшлигидан шеъриятга кириб боради. Бирок, у шеърларини нашр қалишга ёки матбуотга беришга шошилмасди, тўғри-роғи ботина олмасди. Шоирнинг назарида ҳар бир шеър халқнинг имтихонидан утади, миллионлаб мухлислар холисона бахр беради. Ёш шоир мана шу мураккаб синовдан куркади. Иккинчи тарафдан, шоирнинг фиқолашича, мукамал шеър ёзиш мураккаб иш. Бу фао-лият ҳар кимнинг ҳам кулидан келавермайди.

Шу туфайли шоир ёзган кулёзмаларининг кўпини йуқотиб куяди. Йуқолган шеърини қайта тиклаш эса янада мураккаб жараён. Шунинг учўн ҳам ёзган кулёзмаларини, илк машқларини одамлар орасида уқиб бериш билан кифояланади. <■

Шоир иккинчи Жаҳон уришига биринчилардан бўлиб отланади* У Россия, Украина, Латвия ерларида мардонавор жанг қилади.

Шоирнинг эсидан 1941 йил биринчи октябр тонги х.еч чикмайдя. Эрта тонгда Қайсин Кулиев уз сафдошлари билан фашистларнинг танклаштирилган кушинига хужум бошлаб, галабага эришадила Бундай шарафли галабадан рухланган шоир «Рус урмони кутарил ди» номли шеърини битади. Бу шеърни соддатлар кулдан-кулга ол уқийдилар. Шундай қилиб шоир, ҳам ҳарбий хаво десантлари,

шоир сифатида танилади. Ўзи полвон ўғлони бўлса ҳам узга халқ/лар ерларида, киндик қони тўқилган она еридан узокларда жон олиб, жон бериб, кон тукаётганидан мағрурланиб ёзган шеъри кўпчилик-нинг калбига руҳан кутаринкилик бағишлайди. Шоирнинг мардлик ва жасоратга ундовчи илк ижод гулдастаси асосан уруш йилларида яратилади. Айниқса, Орёл шаҳри манзаралари дахшатли уруш ҳақида битган илк ижод саҳафалари ўқувчини ҳаяжонга солади.

Бчайсин Кулиев кишлоғи виқорли Кавказ тоғлари этагида жой-лашган. Бу кишигокнинг номи Чегем. Кавказдаги энг баланд чўқки-лардан бири Чегем шоирни болалигидаёқ ўзига мафтун этган.

Чегем кхуиофн а^ли асосан деҳаончилик, чорвачилик ва овчи-лик билан шутулланишади. Чегем тоғ тизимларида ва чўқкиси буйлаб бургутлар, калхатлар парвоз қилиб юрарди. Шоир болалигида бу ажойиб манзаранинг гувоҳи! бўлган кишлоқ шундай ажойиб манзарали. Шоирнинг таъкидлашича, умрида шеър ёзмаган киши ҳам Чегем кишлоғининг манзарасини куриб шоир бўлиб қолиши табиий эди. Шоир кишлоқ манзарасини эмас, кишлоқ ахлининг ҳам табиат гузал-ликларига мананд соддадил, дилкаш эканликларини таъкидлайди:

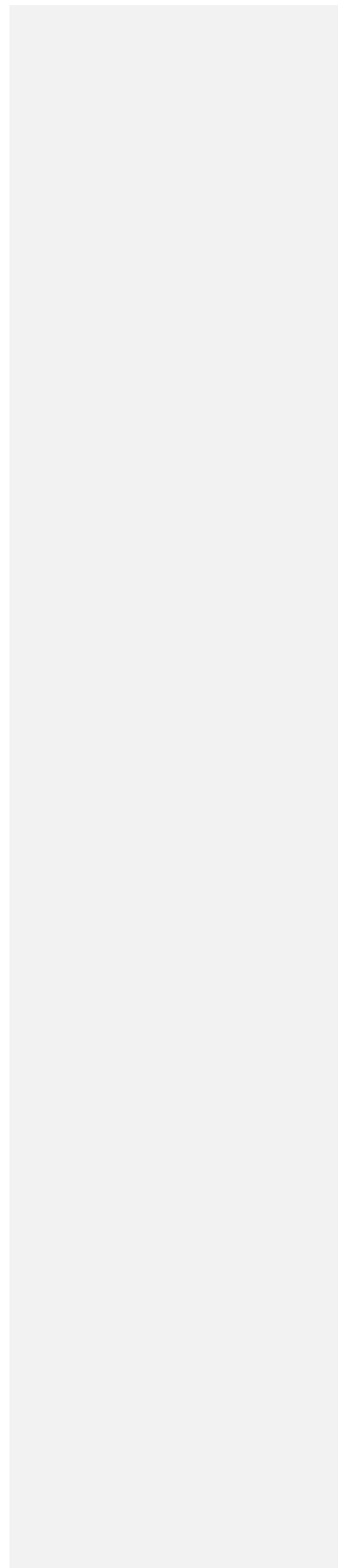
Тотиклар нутци жарангдор ва суронли эмас, Уларнинг дили содда, айёрликдан йироқ.

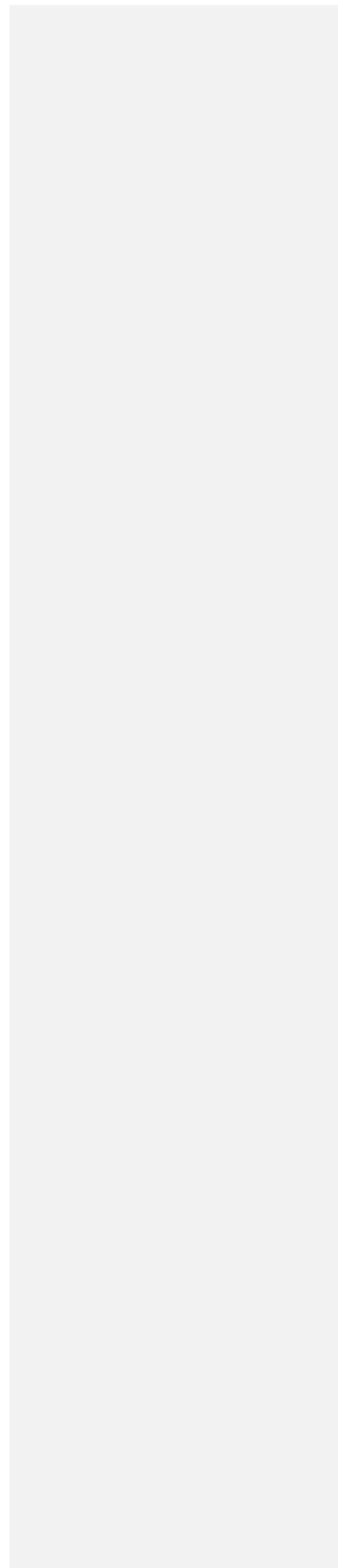
Шоирнинг ҳамкишлоқдари отга астойдил меҳр куйган эдилар. От улар учўн хар қандай дўстан ҳам якгш, хар қандай бойликдан ус-тун, шунинг учўн ҳам шоир от таърифига бағишлаб талайгина шеър-лар битган. Меҳрибон, содик. дўст, инсоннинг оғирини енгил қала-диган от образи шоир ижодида кенг ўрин эгаллайди.

Кишлоқ аҳаи асосан тош йунишдек ажобий санъат билан ҳам шўғулланишар, уйлар ҳам, йуллар ҳам, деворлар ҳам тошдан ясал-айи. Бунинг устига тошдан турли хил безаклар ясашади. Тош йуниш осон иш эмас. У хар кимнинг ҳам кулидан келавермайди. Шоир уз шеърларида мана шу тош йунувчилар маҳоратига алоҳида баҳо беради. Уларнинг мдшакдатли меҳнатинигина эмас, хар бирига хос феъл-пгнорини, характерини ҳам шеърларига жойлаб чиқади.

Чегем савлат тўкиб тўрган шунчаки чўқки ёки баланд тоғ тизим-чари эмас. Бу виқорли чўқдининг ҳам уз ҳаёти, уз тарихи мавжуд. Бир вақтлар Деникин Чегемни олсак булди, Кавказ бизники деган ҳаёлга борган эди. Ушанда Чегем учўн шиддатли жанглар бўлади. Шоирнинг «Тош йунувчи Жанхату ва унинг олтмиш йиллиги» асарида Кишлоқ, ахлининг мардлиги ва жасурлиги, меҳнатсеварлиги ва ин-гппнмлиги ҳақада суз боради.

Шоирнинг «Хаёт уруш каби оғир» асарида фалсафий фиколар имиолига дуч келамиз. Шоир наздида ҳаёт оддий нарса эмас. Яшаш учўн кўрашиш, меҳнат қилиш керак. Хаёт ҳам аслида яшаш тарзи-

ниш урушига ўхшаш бир кўринишдир. Хаётда ҳам ракибингга дуч келасан, нима учўндир кўрашасан, уз мақсадинг сари олга интиласан. Сал лоқайд бўлсанг уруш сингари хаётда ҳам йиқилиб қолишинг ёки ешнлишинг тўрган гап.

Кайсин Кулиев ижодида қарама-қарши образлар купрок, учрайди. Бирини иккинчисига кхгёслаш оркали хаётий воқеаларни бурттириб, ик,қолрок,, янада аниқроқ бериш ифодасидан фойдаланади. «Нон ва гул», «Нон ва китоб» ва бошқа бу хилдаги киёсий поэтик таҳайлдан шоир усталик билан фойдаланган. Бирор нарсанинг яхши ёки ёмон томонини, оқ ёки қора рангини бериши учўн ўзига хос шарҳаш усулини куллайди.

Ўзининг бутун ижодини табиат гузалликларини киёслашга ба- гишлаганини таъкидлайди шоир.

ЖЕЙМС ОЛДРИЖ
(1918-1976)

Англиянинг атоқли адибларидан бири. У уз фаолиятини журналист сифатида бошлайди. Скандинавия, Греция, Миср, Эронда журналист сифатида ижод килади.

«Иш булими» (1942), «Денгиз бургути» (1944) романлари, «Кўп одамлар хақада» (1946) қисса-лари илк ижод намунаси бўлса-да, китобхонлар-нинг сеvimли асарларига айланди.

«Овчи» (1950), «Сахро қахрамонлари» (1954), «Унинг улишини хоҳамайман» (1957) романлари Жеймс Олдриж талантининг юксак чўкдиси саналади. Бу роман-ларнинг мавзуси хаётнинг турли хил жабхаларига қаратилган. Улар-нинг қахрамонлари ҳам турли соха эгаларидир. Уларнинг феъл-ат-ворлари ҳам турли-тумандир. Жеймс Олдриж инглиз адабиётида серкирра ва сержило ижодкор сифатида машхурдир.

Жеймс Олдрижнинг «Виждон амри» романида Италия-Германия уруши воқеалари тасвирланади. Италия харбийлари немис-фашист-лари билан биргаликда Греция тупрошга бостириб киради. Греция ватанпарварлари уз она-Ватанини фашистлардан мардонавор химоя қишадилар. Ватанпарварлар учўн она-юрт такдири хар нарсадан улуғ-вор ва мукаддасдир. Шунинг учўн ҳам улар уз такдирларини ватан озодлиги билан боғлайдилар.

Роман бош қахрамони Квейл грек ватанпарварининг жасоратига ва қахрамонликларига қрийл қолади. Инглиз харбий учўвчиси Квейл уруш дахшатларини уз кўзи билан кўради, жангда халок бўлган грек

йигитларининг жасоратига гувоҳ бўлади. Квейл кўпгина харбий учувчи сафдошлари каби жангда халок бўлади. У уз ватанига қайтолмайди, ёрўғ кунларни, тутилажак утлини ҳам қуролмайди, узок» Греция гуи [ропша қолиб кетади. Адиб урушнинг нақадар мудҳиш воқеалар сабабчиси эканлигини гоят ишонарли ва ҳаётий лавҳаларда тасвирлаб бергам.

Олдриж уруш мавзусини маҳррат билан ёритиб беради. Бу ҳақда кўплаб романлар ижод қалган. Ёзувчининг «Денгиз бургути» романида Крит оролидаги воқеа тасвирланади. Немис-фашистлари Грецияни босиб олгандан сунг, ватанпарварлар товтрға, урмонларға яшириниб оладилар. Греклар билан биргаликда жанг қилган инглиз қўшинлари ҳам тор-мор қилинади.

Фашистлар Крит оролида қаттиқ назорат урнатиб, даҳаиатли қотилликлар қилади. Баликчиларнинг қдийгини тортиб олиб, отиб ташлайди. Оролдагиларни очликдан қийнаб улдиришди. Бирок, ҳал қ, уз она тупрошни химоя қдпишда давом этади. Тоғларда партизан булинмаси тўзилиб, фашистларға қуқисдан ҳужум қилар, оролдаги ёру биродарларға ёрдам қулини қўзишар эди.

Партизан булинмасида турли хил миллат вакиллари учратиш мумкин эди. Романда «Денгиз бургути» деган лақабли Хожи Михал қиёфа-си жасорат ва довиорақ грек фарзанди тимсолида намоён бўлади.

Оролда Партизан ватанпарвари сафи тобора кенгайиб, енгилмас қучға айланиб боради.

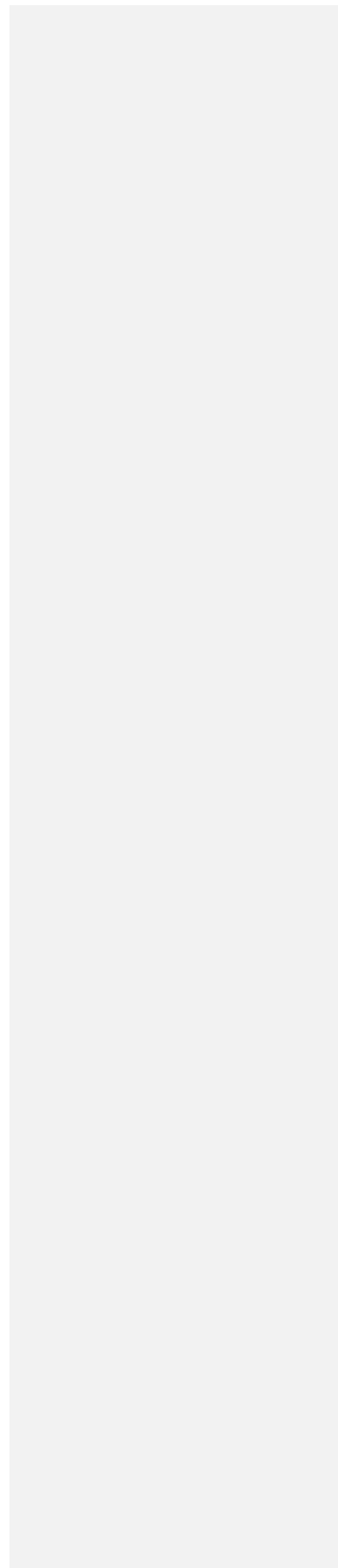
Олдрижнинг «49-штат» пьеса-памфлети жаҳон сиёсий сахнасида йирик воқеа бўлди. Бу асарда Англиянинг илгариги гегомонлик, ҳукм-ронлик сиёсати йуқолиб, анча заифлашиб қолганлиги қаламға оли-нади. Англиядай буюк давлатнинг бошқа, ривожланган мамлакатлар олдида, айниқса, Америка Қушма Штатлари олдида қўғирчокда айланиб қолади. Ёзувчи образли ибора билан Англияни Америка Қушма Штатларининг «49-штати» деб атади.

Олдрижнинг «Элчи» (1949) романи сиёсий ҳаётдаги яна бир ул-кан ютути бўлди.

Роман асосида Англия элчиси Эссене ва унинг ёрдамчиси Мак Грегор образи туради. Ёзувчи элчи зиммасидаги оғир ва масъулиятли сиёсий муаммоларни ҳаётий ҳақиқатлар орқали ифодалаб беради.

Элчилар фаолияти ҳақидаги бу роман миллатлар, динлар, мамлакатлар, ирқлар тақдири билан боғлиқ масалаларни ёритиб беради. Романда давлатлар ўртасидаги сиёсий уйинлар, бир-бирини қалғитишлар, чап беришлар, узаро манфаатлар тук.нашуви ўқувчи дунё-қарашига қаттиқ таъсир этади.

Олдриж сиёсий ёзувчи. Сиёсатчи ўзининг илмий-назарий қараш-лари, фалсафий-публицистик асарлари билан сиёсий майдонда намоён бўлади. Олдриж эса ўзининг сиёсий қарашларини бадиий баён

этади, образлар дунёси оркали мушохада қилади. Бир суз билан айтганда сиёсий мавзуда калам тебратувчи ёзувчидир.

Ёзувчининг «Овчи» (1950) романи инсон ва табиат мавзудаги яна бир улкан бадиий талкиндир.

Роман воқеаси Канада урмонларида бўлиб ўтади. Асар қяхрамони Рой Мак-Нейр ўзи яшаган урмонни севади. Уз такдирини ўзи билган урмон ва унинг табиати билан боғлайди. Асарда инсон ҳам мана шу урмон ва табиатнинг бир булагии, айнаи чоғда унинг хужайини сифа-тида берилган. Хужайин очкуз, уз манфаати йулида бойлик ортти-риш пайига тушса, урмонни ва ундаги гузалликларни, жониворлар-ни курилади. Табиатнинг бу муъжизасини сотиб, еб тўғатади. Ёзувчининг назарида урмон бебахр бойлик, Рой каби софдил ва хаки қатгуй инсонлар кулида, табиат янада яшнаб кетади, урмонлар гузаллашиб бораверади, ёвуз ниятли кишилар бу гузаллик муъжизасига қадам босолмайди.

Олдриж ижодининг уфки кенг. Романларининг мавзуси хилма-хилдир. Ёзувчининг кейинги асари «Кумликлар уфкидаги қаҳрамон-лар» (1954) деб номланиб, узок, Шаркдаги кучманчи, кашшоқ каби-лалар, нефт казиб чикарувчи араб ишчилари, деҳаонлари, сахро одамлари хаёти, яшаш тарзи хикоя қилинади. Бахраз халқи мана шу кора олтинга, нефтга куз тикади. Эртадан-кечгача кумликлар кучо-гида кора терга ботиб меҳнат кидали, шу меҳнати орқасидан зурга кун кечиришади. кора олтиннинг хузўрини эса инглиз ишбилармон-лари, миллионерлари куришади.

Романининг бош қаҳрамони Гордон уруш туфайли араб ерларига келиб қолган, араблар билан дўстлашиб, уз қисматини улар билан боғлаган. Гордоннинг дунёкараши кенг, фикри тиник., оддий инсон. Айнаи чоғда ҳақиқат тарафдори. Бахразликларнинг уз бойлиги ва мул-кидан бировлар манфаат кўраётганидан газаби келади. Бу ноҳақдик-ка чидаб туролмайди.

Европада Жеймс Олдрижга нисбат бериб, «узга юртларнинг ўғли дейишади. Чўнки адиб узга халқлар хаёти, такдири, яшаш ва кўраш тарзи хақида ёзади.

МУСТАЙ КАРИМ (1919)

Хар бир миллатнинг уз ардоқди адиби бўлади. Шоирлар, ижодкорлар кўп. Хеч ким сенинг буюк шоиринг шу деб фармон ҳам, буйрук. ҳам бермайди. Халқ суюкли фарзандини, буюк адибини ўзи танлайди. Бошқирд халқи Мустай Каримни уз буюги деб эъзозлайди.

1919 йил 20 октябрда Бошқирдистоннинг Чиш-матуманида дунёга келган Мустай Карим бутун умрини халқ бахти, саодати, келажакни куйлаш-га бағашлади. «Отряд кузгалди» (1938) иомли илк шеърларидаёк. халқ дилига ёд бўлиб тушди, юра-гига иликлик бағишлади. «Жонажон хал^имга» (1953) шеърида уз халқига садоқати, муҳаббаги ва чексиз хурматини изх.ор этди.

«Туй давом этади» (1947), «Ёлгаз кайик,» (1951), «Айтилмаган кушик.» (1961) каби шеърлар тўпла-ми шоирнинг истеъдоди нихрятда юксаклигидан далолат беради. Айниқса, «Йиллар изидан» (1971) асари туркум шеър-ларни уз ичига олган бўлиб, шоир номини жаҳонга машхур қилади. Шоир ижоди кўп киррали «Ой тутилган кун» (1964) пьесаси жуда кўплаб халқ театрларида намоиш этилган. Шоирнинг кўплаб асар-лари узга халқлар тилларига ҳам таржима қилинган. Бошқирд халқи-пинг дилбар шоири жаҳон адабиёти минбаридан мустахаам ўрин эгаллади.

Бундан ташқари, шоирнинг «Киз к.ушигин эшитиб қолдим», «Дўстлар суроғигажавобим», «Бу кушикни куйлаган онам» каби асар-лари ҳам ўқувчи қалбини сеҳолайди.

Башқирд халқининг асл фарзанди уз ватанини беҳад севади, хар бир фарзанднинг уз юртини жон-дилидан, бор вужуди билан яхши қуришини хоҳлайди. Ватан туйғусини дилининг турида ардоклайди. Натан сўзини эшитганда ҳам жим туриб, кулоқ тутди, уни берилиб гипглайди:

Атроф сокин, у,аво бегубор, -севинчим чексиз,

Она юртим ҳақида куйлар йирокдан бир киз.

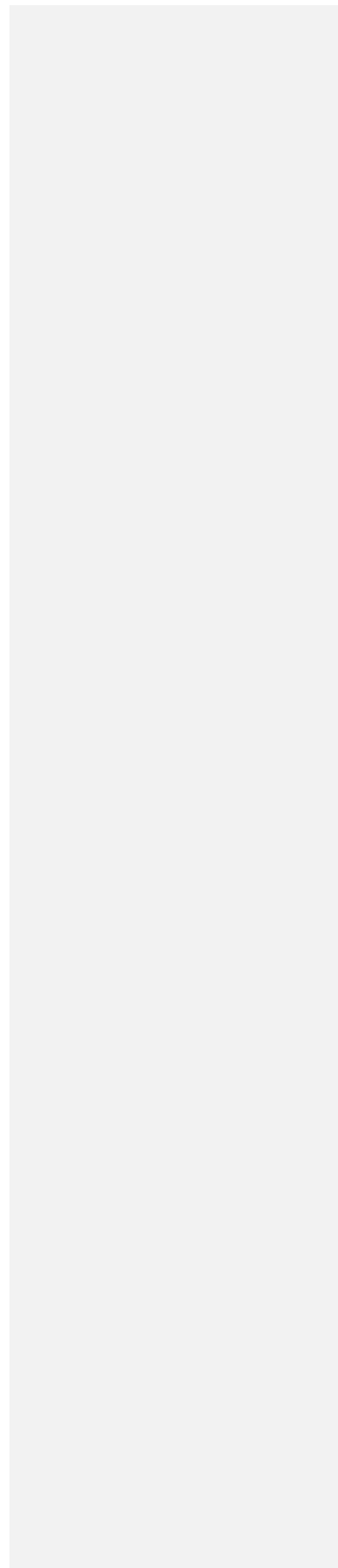
Шоир уруш азобларини, Ватан бошига тушган жабр-ситамлارни пилон тортган. Шунинг учўн ҳам жангчиларнинг зафар кучиб еруғ юз билан уз юртига қайтишини энг бахтли он деб билади. Шоирнинг қуилашига, аслида инсоннинг ёрўғ дунёга келиши, илк бор куёш нуруни қуриши, киз лабидан илк бор буса олиши ҳам бахт рамзидир. Аммо «Жангдан зафар олиб қайтган кеч» энг бахтли онлардир.

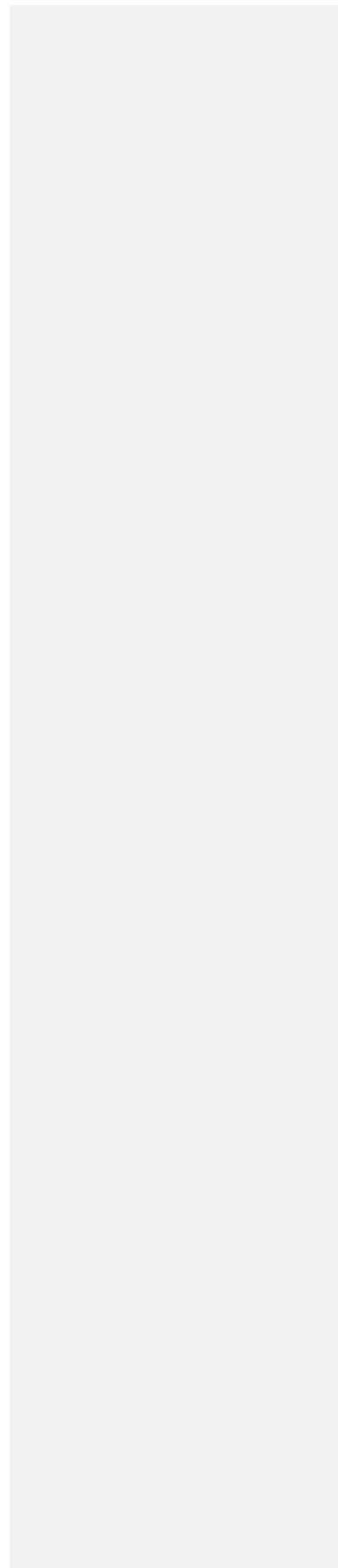
Шоир поэзиясида киёсий тахлил ҳам, ухшатиш ҳам кенг ўрин эгаллайди

Одамлар жам бўлиб цадам ташласа куча тулади,

Бир гул гар ягона бўлиб яшаса эрта сулади.

Бундай иборалардан ухшатма яшаш шоир ижодини безаб турибди. Айниқса, ишкгмуҳаббат мавзуси, ёник. дард билан битилган. Уруш

туфайли айриликда, хажронда яшаган шоир ёник. дард билан куйлайди. Уз ёрини интизорлик билан кўтган гузалга «Калбингни куй-дирган муҳаббат» дея нигоҳ ташлайди.

Шоир ижодини хилма-хил мавзулар, худди гулзор, чаман каби кам-раб олган. Кейинги давр кўплаб бошқирд шоирлари Мустай Карим поэзиясининг нуридан бахра олиб, сермахсул ижод қилишмоқда.

ЖАНАИ РОДАРИ
(1920-1980)

Италиянинг шимолида жойлашган Оменуа шаҳрида дунёга келган ЖАнаи Родарининг бола-лик йиллари кийин кечади. Отаси вафотидан сунг онаси билан оилани тебратиш учўн турли хил кучаларга, кўпгина даргохларга кириб чиқиши-га, ҳаётнинг аччик.-чўчўғини эрта тотиб қуришга тўғри келади. Эҳтимол ҳаётнинг мана шу оғир синовлари адибнинг кейинчалик каламини чарх-лаб, ҳақиқатни ёзишга ундагандир, машхур адиб бўлиб етишишга сабаб бўлгандир. «Чипполино-нинг саргузаштлари» (1960), «Умумжаҳон хоровади» (1962), «Кув-ноқ шеърлар поезди» (1963), «Касбларнинг ранги ва хиди ҳақдқа шеър» (1967), «Хаёлот кридалари» (1978) каби асарлари жаҳон бола-лар адабиёти саҳифасидан кенг ўрин эгаллаган. Болаларнинг севим-ли адиби асарлари жаҳондаги кўпгина тилларга таржима қилинган. ЖАнаи Родари «Рим эртаклари» туркум асарлар тўплами билан машхурдир. Бу туркум асарлар алегорик характерга эга бўлиб, ёзувчи эртаклар баҳрnasiда гоҳдаврнинг ижтимоий-сиёсий воқелигига фаол аралашади, гоҳ айрим инсонларга хос тубан ва разил ниятларни кескин танқид остига олади, гоҳ мансаб-мартаба учўн узлигида" кечганларни қоралайди.

Энг муҳами, ёзувчининг эртаклар олами жуда бой, мавжуд жи хатдан хилма-хилдир. Бу эртакларни ўқиган сайин ўқигинг, эшитг" сайин эшитгинг келади.

«Хурушни эпложмаган кучўкча» асари мазмун-моҳияти киноя, кесатик. ва истиора орқали инсонлар ҳаётига кириб бора Кулидан бир иш келмайдиган, ҳали «хурушни» ҳам билмайдига куштирноқ ичидаги «кучўкча» циркда машхур бўлишни ва ҳатто: шох. кизига уйланишни орзу қилиб қолади.

Кучўкча уз мак.садига етиш учўн бормаган жойи, кирмаган эш" ги қолмайди.

Кучўкча чопиб кетаверибди, кетаверибди, бирдан кулоғига қан-дайди
галати махлукнинг «Вов-вов-вов-вов» деган галати овози ча-линибди-ю,
так-қа тухтабди.

Шундай кнлиб кучўкчанинг олдидан ўзига ухшаган ва хурушни
биладиган кучўк чиқиб қолибди. У кучўкнинг вов-вовлашини эши-тиб
бошида жирафа ёки тимсох. бўлса-я, деган гумон ҳам қишбди. Лекин Вов-вов
товуши унинг юрагини жизиллатиб, бу аник., кучўк деган тўғри қарорга
келибди.

Улар саломлашибди. Кучўк бизнинг хурушни билмайдиган кучўк-
чамизга хурушни ургатибди. У севиниб вов-вовлабди.

Ва ана энди яхши устозни топдим, деб севинибди.

Шу топда ундан бахтиёр махлук. йукдай тўйилибди унга.

Нихоят кучўкча олдиға куйган ниятиға эришади.

Инсон нималарни орзу қилмайди, дейсиз. Кулидан ҳеч иш кел-
майдиган, ҳаттоки кучўкча каби «хурушни» (эплаб гапиришни) бил-маса ҳам
юксак орзулар билан яшайди. Бироқ, юксакликка кутари-лиш, шон-шухратга
эришиш фақат орзу-хаёлдагина қолиб кетмас-лиги лозим. Кучўкча каби
елиб-югуриш, уз хатоларини тузатиш, эзгу мақсадлар йулида кўрашиш
лозим.

ЖАнаи Родари инсонларга эзгулик ҳадя этади, уларни яхшилик юмон
етақлайди, дўстликка, иноқликка, ҳамжиҳатликка чақиради.

РАСУЛ ҲАМЗАТОВ

(1923-2003)

Доғистонлик машхур шоир Расул Ҳамзатов туфайли Доғистонни бутун
жаҳон таниди. 1923 йилда тушлган шоир шуро ҳукуматининг таъкибларидан
курқмасдан, мардонавор Доғистон халқи номи-дан сузлаб, шу миллатни
улуғлади. Доғистон деган жой дунё харитасидан заррача ўрин эгаллаб турса
ҳам, жаҳонга машхур шоири борлигини намойиш этди. Отаси шоир Ҳамзат
Цадаса туфайли бу хонадонга кўпгина машхур шоирлар ташириф буюриб
туришарди.

«Тонг кушиги», «Менинг қалбим тоитарда», Тоғ кизи», «Доғистоним»,
«Юксак юддузлар», «Тўғилган куним», Тоғликнинг ватани», «Овулдан хат»
асарлари қайси бир жихати Пичаидир шеърият шайдоларининг юрагини
китикдайди.

Агар ошиқдаринг ун мингта бўлса, билгинки, аларнинг битаси менман»
шеъри шарк. х.офизлари томонидан севиб хиргойи қилинади. Она тилим»
шеъри шоир киёфасини намоён этиб турибди. «Жа-

хрн минбаридан янграмаса ҳам она тилим менга муқаддас, буюк» деган сузлар миллат йигитининг оташин кушишдир.

Мактабни битиргандан сунг, педагогика коллежида ўқийди. Шундан сунг мактабда уқтпувчи бўлиб фаолият курсата бошлайди. Кейинчалик театрда режиссёр бўлиб ишлайди. Газета ва радиода мухбир бўлиб юрган кезларида шеърлари матбуотда кўрина бошлайди.

«Хаётга мухаббат ва урушга нафрат» руҳида ёзилган биринчи шеърлар тўплами 1943 йилда нашр этилган бўлиб, ундаги шеърларда шоир иккинчи Жаҳон уруши келтирган мудҳиш фожеалар, машғум қайгулар инсонлар қалбида битмас яра бўлиб қолганлигини айтади.

Шоирнинг иккита акаси урушда қаҳрамонларча жасорат курса-тиб, ҳалок бўлади. Бу машғум воқеа фақат Ҳазмат Цадаса оиласини эмас, айни чоғда бутун кишлоқ ахлини, киндик қони тўқилган Цада овулини чўқур қайғуга солади. Барча қадалиқ кишлоқ ахли уларга ҳамдардликларни билдириш учун келар, озгина бўлсада руҳан кута-ринкилик бағишлар эди.

Бу машғум воқеадан қаттиқ таъсирланган Расул Ҳамзатов ўзининг қагор шеърларини яратади. Бундай қайғули кунлар ижодининг илк саҳифаларини тулдириб, янги шеърлар билан беади.

Расул Ҳамзатов овар поэзиясини юқори поғонага кутарган шоирдир. Унинг асарларида рус шеърятининг таъсири каттадир. Пушкин, Есенин ижодининг қайноқ чашмасидан баҳра олган шоир ўзининг янги ижодий йулини, янгича ифода услубини танлайди. Ўзи таъкидлаганидек, Блок ижодидан баҳра олиб, янгича поэтик йулга кириб боради.

Шоир Москвадаги адабиёт институтида ўқиб юрган кезларида рус ва жаҳон адабиёти намуналарини берилиб ўқийди. Айниқса, Пушкин ва Есенин шеърларини, Крилов эртакларини, Чехов комедияларини, Толстой прозасини севиб ўқиганлигини эслайди.

Расул Ҳамзатов «Менинг турилган йилим», «Томик» асарлари орқали поэма яратиш санъатини ҳам намойиш этади. Бу поэмаларда Доғистон тоғларини, тоғ этагида яшовчи одамларни, уларнинг жа-сурлиги ва меҳнатсеварлигини қуйлайди. Кишлоқ одамларининг сод-далигини, меҳрибонлигини тилга олади. «Шоир бўлишнинг сир-ас-1 рори халқ билан бирга бўлиш, одамлар орасида яшашдир», дейди Қайсин Қулиев.

Шоир «Отам билан суҳбат» поэмасида Ҳамзат Цадаса билан суҳбат кўради. Отанинг уз фарзандига ўғити руҳидаги бу асарида кўпни кўрган доно ва ақали, уз фалсафасига эга бўлган ота образи яқдол намён бўлади.

Ота «Сенинг борлигинг ҳам, бойлигинг ҳам халқ халқлан ажралма», қаби донишмандсифат гапларни айтиб, ўғлини яшаш ва иж

килишга чорлайди. Бу поэма инсонни ҳаётни севишга, одамларни бири-бирига нисбатан меҳр-окибатли бўлишга чақиради.

Эх.тимол шунинг учун Расул Ҳамзатов кўп вақтини одамлар орасида ўтказади. Шеърлари ҳам халқ дилига ва тилига жуда яқин. Кўпгина шеърлари овар кушикчилари томонидан куйга солиниб, жозибатор-лиги билан кишининг эътиборини ўзига тортади.

Халқнинг орасида бўлган, халқнинг дилидагини топиб куйлаган шоир улмасдир. Шоир халқ ижодига яқин тилда ёзади. Шеърлари ҳам халқ кушиқларига, эртакларига, мақол ва маталларига ухшаб кетади. Шеърларида қандайдир бир дилга я қан сир яширингандек.

Шарк. билан Фарб ўртасида Доғистон деган бир улка бор. Бу улка ўзининг узок, тарихига, маданиятига, фольклорига, энг муҳими ул-кан, виқорли тоғларига эга. Бу улкада овар халқини уз аждодлари анъаналарига содик. қолиб, миллий гурури, миллий маданиятини куз қорачигидек асраб келмоқда.

Шоир «Доғистоним» шеърида кичик бир миллатни осмон қдцар улуғлайди. Шоир уз миллатини, уз элини кичкина, озгина деб ҳисобламайди. Шу халқ шу Доғистон орқали дунёни кўради. Унинг ҳам азалий тарихи борлигидан гурур ва ифтихорга тулади. Ҳеч бир шоир уз миллатини, тўғилиб ўсган юртини камситишни хохламайди. Шоир Доғистон учун дилининг турида асраб куйган суз жавоҳирлари билан юртини шундай безайдики, фарзанд учун бундан-да муътабар-рок, макон йук.

Менинг юртим тик қоя, улкан торлар аро жо,

Доврут анча қатта, ери кичикдир аммо.

Шоирнинг «Дўстлик ҳақида қдеса» шеърида битилган ушбу мис-рмлар «Доғистон» асарининг мантиқий давомидек туюлади.

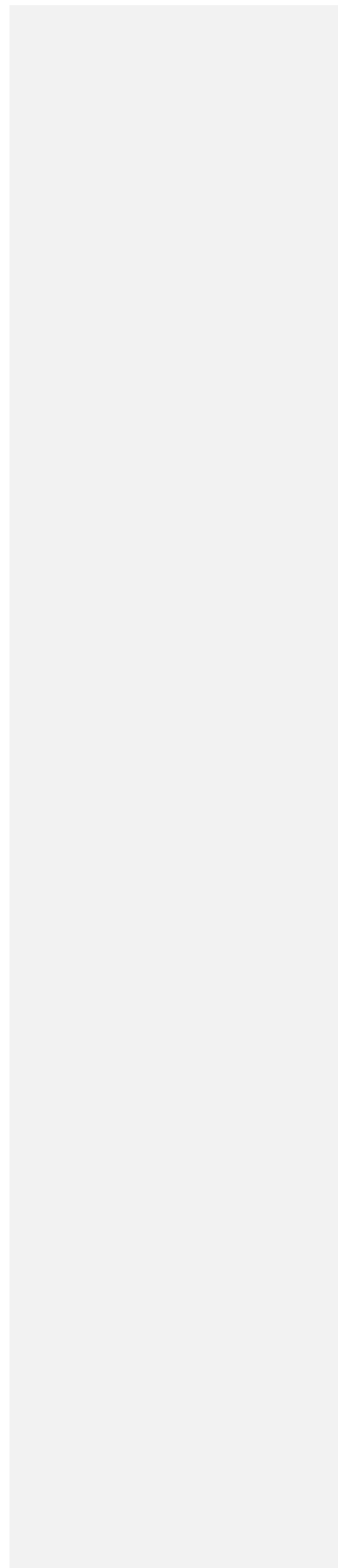
Шоир «Менинг ватаним» (1950), «Бизнинг тоғлар» (1947), «Акам қиссаси» (1952), «Доғистон бах.ори» (1955), «Қалбим тоғларда» (1959), Тоғ ҚИЗИ» (1958) каби шеърӣ тўпламлари, достонлари билан Доғистон адабиётини юксак чўққига кўтарди.

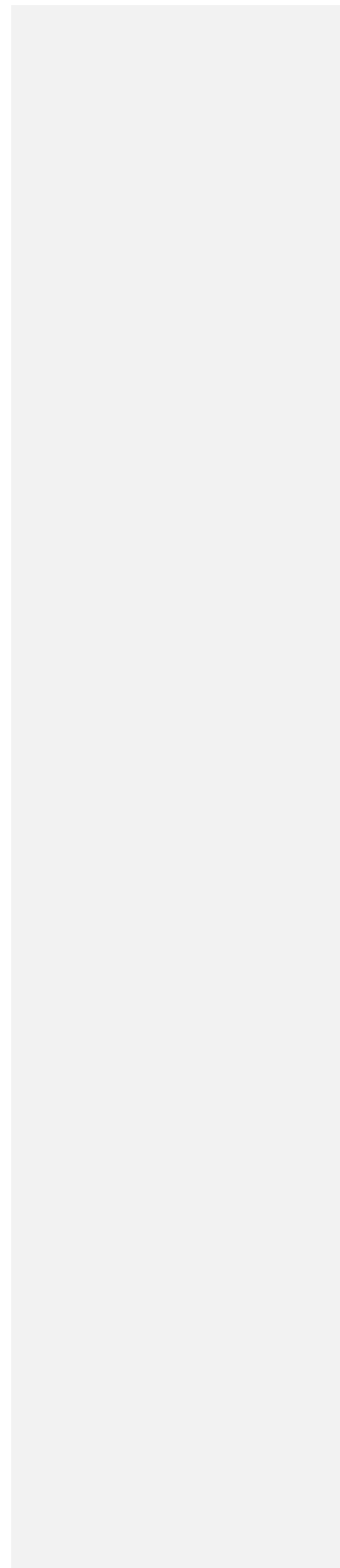
ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

(1928)

Қирғизистоннинг Талас водийсидаги Шакар қишлоғида таваллуд топган. Отаси Туракул Айтматов Авлиёотадаги рус-тузем мактабини

битирган зиёли киши, кейинчалик шахсга сизиниш қурбони бўлади. Онаси Наима Айтматова ўқимишли аёл бўлган. Чингиз дастлаб рус,сўнгра қирғиз мактабида ўқийди. Авлиёотадаги зооветеренария тех-

никумини, Қирғизистон кишлоқ хужалик инсти-тутини тўғатади. 3 йил зоотехник бўлиб ишлайди. Москвада ёзувчилар уюшмаси қошидаги олий адабиётчилар курсини (1956-1958) битади.

«Литературный Киргизистан» журнали бош му-харрири, «Правда» газетасининг мухбири, кинематографчилар уюшмаси раиси, Қирғизистон Ёзувчилар уюшмаси раҳбари ва жуда кўпгина жойларда ишлаган.

Илк бадиий ижод намунаси «Жамила» (1959) киссаси жуда кўп тилларга таржима қилинган. Бу киссани «Муҳаббат ҳақида ёзилган жаҳондаги энг ажойиб кисса», деб юксак баҳр берган эди Луи Арагон. Киргиз ва рус тилларида ижод қилади. «Биринчи муаллим» (1962), «Сомон йули», «Она ер» (1963), «Алвидо, Гулса-ри» (1966), «Юзма-юз», «Кҳгзил дуррали сарвқрматим», «Бутакуз», «Оқ кема», «Эрта қайтган турналар», «Сохил бўйлаб чопаетган ола-пар» каби киссаларининг, «Асрга татиғулик кун» (1980), «Кзтёмат» романларининг муаллифидир. Бу асарларининг деярли барчаси Ўзбек тилига таржима қилинган. Ўзбек китобхонлари уларни севиб ўқиша-ди

Чингиз Айтматов илк ижод намуналари булмиш «Газетчи Дзюй-до» (1952) асаридан тортиб «Ашим» (1952), «Оқ ёмғир» (1954) хихряларигача эндигина бадиий ижод майдонига кириб келган були-шига қарамасдан, бу хикоялар қайсидир бир жихати билан ўқувчи калбини ўзига тортарди.

Ёзувчи ҳар бир асарининг воқеасини ҳаётдан олади. Воқеаларга сайкал бериб, гузаллаштириб яна ҳаётга қайтаради. Ҳаётдаги инсон-лар киёфасини чизиб, яна инсон руҳиятини безаш учўн беради.

«Ашим» хтгқоясининг қаҳрамонини олиб қарайлик. Икки фарзан-дидан ажралган чол мункайиб, рухан тушқунликка тушиб, ҳаётдан безиб қолмайди. Ашим кучли ирода эгаси. У ҳар қандай айриликда, ҳар қандай қайғўга бардош беради. Ўғли уришдан қайтиб келмайди, бетоб кизини ҳар қанча даволашга ўринмасин, малҳам тополмайди. Бу оғир жудоликларга қарамасдан у ҳаётдан, яшашдан умидини уз-майди, ўзини меҳ.нат билан овутади. У одамлардан Ҳам ажраб қолмайди. Ҳамма вақт одамлар орасида бўлади. Одам тафтини одам олади, деган нақд асар асосида ётади.

Чингиз Айтматов уз асарларида меҳнатни улуғлайди. Айни чоғда меҳ.наткаш инсон образини жуда гузал тарзда намоён этади.

«Оқ ёмғир» хтгқоясининг бош қаҳ.рамонлари Саодат ва Қрсим-жон уз меҳнати туфайли бахтига, ик.болига эришади. Яхши ният билан буз ерларни узлаштириб, бойиб, катта даромад орттиришни эмас,

элу халкка озгина бўлса-да фойдаси тегар деган ниягда шнимси меҳнат қиладилар, фидойиликлар курсатишади.

Муаллифнинг «Оқ кема» қиссаси етти бобдан иборат бўлиб, Сантош водийси ва унга туташиб кетган урмон манзараларига боғланади. Асар қаҳрамони Урозкул салбий образ қиёфасида берилган. Урозкул Болажонов хотини Бекейни хурлаб, ҳа қорат қилади. хоҳлаган ча унга азоб беради. Хотинини уриб-сўқиш, жсркиб ҳақоратлаш Урозкул учўн одатий бир ҳолга айланиб қолган. Ёзувчи тили билан айтганда, Урозкул «Ярамас, паст одам».

Асарда Мумин бува ва етим қолган набира, Кулибек образлари! билан боғлиқ. воқеалар ниҳоятда ҳаётӣй чиқ.қан. Бечора Мумии бува ўғлидан ёдгор қолган иккита неварасини парваришлаб, улғайтиришдек эзгу ният билан юради. Бувага мана шу иккита неварадан бўлак азизроқ нарс қолмаган бу дунёда. Буванинг қалби ниҳоятда кенг айни чоғда жуда тоза. Шундай бўлса-да, Урозкул қайнатаси Муми бувига ҳам азоб беради, уни руҳан қийнайди. Инсонийлик, қалоб одамгарчилик нима эканлигини тушунмаган Урозкул бувага руҳан далда бериш ўрнига, эзгилайди, баггар ҳасратини оширади.

«Оқ кема» қиссасини қамраб олган энг гузал тасвир шохдор бўғу ҳикоясидир. Шохдор она Бўғу воқеалар силсиласидан ажралиб чиқмаган. Аксинча, бу афсонавий ҳикоятлар, эртақсимон риношли ҳаётӣй ҳақиқатларга қурқ бағишлайди.

Бола қачонлардир бобосига яхши хизматлари учўн урмон раҳбон рияти томонидан мукофотга берилган дурбин билан Қороиулт чўқ.қиларини синчиклаб қузатади. Шохдор она Бўғу ҳикояси бола қалбини бутун борлиги билан қамраб олган. Ота-онасидан жуд эрта ажраган бола ҳамон ишонч билан, сунгсиз ҳаёллар билан ишайли

Асарда бола образи ниҳоятда катта маҳ.орат самараси сифатида яратилган. У ширин орзулар дунёсида яшайди. Иссиқ,қулга матрос бўлиш учўн кетган отасини, аллақайларгадир, эҳтимол болани ташлаб Иссиқ.қул тарафларгадир гойиб бўлган онасини соғиниб яшайди. Қунлар утиб улар болани қидириб қелишишига ишонади.

Чингиз Айтматов уз асарларида табиат манзараларини эринмасдан, астойдил бегаб беради. Табиат билан инсон асло бир-бирига қарама-қарши қуйилмайди. Инсон мисоли қушиқ; бўлса, табиат оҳанрабо қуй қаби унга жур бўлади. Зероки, инсон табиш Пасрил ушиб, улғаймайдими, табиат қуйнида яшамайдими? Лсардши С ни тош, қоровултоғ, Иссиқ.қул, Энасой, урмон маизаралари шлиц табиатнинг рамзий қўриниши, бу қўриниш инсон образи Оилаи уи гунланиб, гузаллашиб кетган. Бола образи шоҳаор она буу цоллц ган авлоднинг давомчиси, бу авлод яна давом этаверади. Лилодит давомчиси бўлган бола ёруишкка интилади, уқиш ниятида Мумин бобо ёрдами билан мактаб қучоғига отланади. Чўнки, бўғунги қун миллат давомчилари уқиши, эндиликда дунёни билиши, Урозкул қаби тубан, пасткаш, жаҳолатпарастлардан устун бўлиши керак.

Шохдор она Буғу эса ҳамон тирик, узоклардан, Иссиққул тараф-ларда авлодларга нигоҳ ташлаб, минглаб бола қаби осуда ва бегубор қалб эгаларига, миллатнинг давомчиларига умид қўзини тикиб ту-рибди.

Чингиз Айтматов характер яратиш устаси. У инсон калбининг нозиклиги, меҳр-мухаббатга ташналигию ва барча гузалликларини чўкур ҳис эта олади ва уни ҳеч учмас ёрўғлик рамзи сифатида ифо-далайди.

Адиб қаҳрамонлари турлича характердаги кишилардир. Уларнинг ҳар бирига ўзига хос феъл-атвор, хислат-фазилатларини танлаббера олган. Асарнинг ҳаётий чиқиши кўп жихатдан образларнинг характе-рига боғлиқ. Ҳаётда турли характердаги кишилар яшаганидек, бади-ий асарлар ҳам ранго-ранг характерлар билан тирик.

Ёзувчи яратган Жамила, Сайда, Олтин, Асал каби хотин-киз-лар, Дониёр, Дуйшен, Илёс, Абубакр каби киргиз халқининг ўғлон-лари образлари тинимсиз ижодий изланишлар самарасидир. Ёзувчи ҳаётнинг ичига чўрурроқ кириб борсагина, ҳаётдаги воқеаларни те-ран идрок этсагина, во қатсикнинг мазмун ва моҳиятини кенг мушо-хада этсагина, унинг яратган образлари ҳаёт каби ёркин, гузал ва бегубор чиқади.

Чингиз Айтматовнинг кейинги ижод намуналаридан бири «Асрга татиғулик кун» асарини олиб қарайлик. Бу асарда манкурт образи гоят пишиқ. ва пухта яратилган. Манкурт фахламайди, бефаросат бўлади, ўзини ўзи англаб етмайди, атрофдаги бўлаётган воқеаларни мушоҳада қилмайди. Келажак ҳақида унинг тасаввури бўлмайди. Шундай манкуртларнинг тиник. вакили Жуломон образидир. У туя-ни ва хужайинини билади. Хужайини айтган гапидан, чизган чизи-гидан чиқ.майди. «Туяга ким яқинлашса от» деб буйруқ. берилган. Шунинг учўн ҳам не-не азобларда қийнала-қийнала охири Жуломо нини топган онаизорни туяга яқинлашгани учўн отиб қуйишдан ҳа" тоймайди.

Асарда манкуртларнинг сочлари тағ-тўғи билан қириб олиниб' туянинг терисини ёпиштириб қуяди. Шундан сунг уларнинг онг зехни, акли ривожланмай қолади. Ҳаётдаги бундай манкуртлар қил лар учўндир иш беради. Бундай манкуртлардан қимлардир уз манф*" ати ва мак.сади йулида устамонлик билан фойдаланади. Бундай уст| монлар учўн аклли, фах.м-фаросатли кишилардан кўра, манкуртл! кўпроқ, манфаат, фойда келтиради.

Чингиз Айтматовнинг «Асрга тотигулик кун» романи сунги й> лар жаҳон романчилигида энг йирик ва энг муҳим муаммоларни ёр"

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИЯ МАРКЕС
(1928-2005)

Колумбиянинг Аракатука шаҳарчасида тўғил-ган Габо (Габриэль)нинг бобоси Николос ҳар-бий бўлиб, унвони полковник эди. Габо тарбия-сида бобосининг ва бувисининг таъсири катта бўлади. Адвокат бўлишни орзу қилиб, универси-тетга уқхшга киради. Бирок, у журналистикага қизиқиб қолиб, газетага хабарлар ёза бошлайди. «Эл Эспентадор» «Шарх.чи» рузномасида фаоли-ят курсатади. Шу даврдан бошлаб бадий ижод билан ҳам шўғулланади. «Эл Эспентадор» газета-сининг Европа буйлаб мухбири бўлади. Газета ёпилгач, Парижга келиб ижарага турадиган уйида факат ижод билан машгул бўлади. «Хосиятсиз соат» романини тўғатмасданоқ, бобоси чакхтда «Полковникка ҳ.е.ч ким ёзмайди» асари устида ишлай бошлайди. Ёзувчи Лотин Америкасидаги рузномалар билан боитаниб, Гвропанинг кўпгина мамлакатларида бўлади. Хали тўғалланмай қол-ган «Хосиятсиз соат» романини нихоясига етказди. 40 ёшида «ЁЛҒИЗЛИКНИНГ юз йили» (1968) романини нашр қилиб, машхур бўлиб кстади. «Ошкора қотиллик кассаси» (1981) гоят кйзиқарли бўлиб, Медро ва Пабло деган қотилларнинг Насарни суйиб кетиши воқеаси билан боютанган.

Габриэль Маркес 1982 йилда халқаро Нобель мукофоти лауреати булади. Лотин Америкаси адабиётининг атокли адибининг асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

Адибнинг «Танхоликнинг юз йили» асари воқеаси Макондо дети қишлоқ ва унга яқин-йироқ ерларда кечади. Қадим-қадим за-монларда бахайбат ва улкан мавжудодлар бу қишлоқ ўрнига тухум қўйишар экан. Одамлар каттакон тухумларни Макондо деб аташган. Шу шу бу ҚИШЛОҚ Макондо деб аталади. Қишлоқнинг бир томонида қалин урмонлар ястаниб ётса, иккинчи тарафида ви қорли тоғлар бор. Тоғлар бағридан отилиб чиқаётган чашмалар Макондо тухими каби оппоқ ва силлик. тошларга урилиб, урмон бағрини кесган сари олдинга интилиб, денгиз сари шошади. Асарда айнан шундай тасвир воситаси берилмаган. Бирок, муаллиф шунга яқин маҳорат билан ранглар жилосига бера олган.

«Ёлғизликнинг юз йили» романида тасвирланишича, лулилар кишлоқда, янгиликларни, хавф-хатарни, сеҳр-жодуни, афсона ва ривоятларни олиб киради. Ктгшлокнинг Макондо деб аталиши ҳам лулилар тилидан келиб чикдан бўлса керак.

Романда яна бир нарса эътиборни ўзига тортадики, лулилар Шарк билан Рарбни боғаовчи бир восита сифатида танланган. Адиб тили билан айтганда «Жулдурвоки» бу лулиларда гап кўп. Лулилар олим-ларнинг «Сунги ихтиролари»ни ҳам уз кўринишлари оркали намой-иш этадилар ва шунинг оркасида анча-мунча пул йигиб олиб, ти-рикчилик қиладилар. «Орик. бармоқлар чўмчўк. панжасини эслатувчи Мелькиадес деган оксоқол, норгул лулининг таъкиддашича, олам-нинг саккизинчи муъжизаси бўлиши оханрабо македониялик алхи-миклар томонидан яратилган эмиш».

Хосе Аркадио Буэндиа кишлокнинг энг билимли, янгиликка интилувчан, доно одамларидан бири. У оксоқол олиб келган янгилик-ни ўзича ихтиро қилишга ҳаракат қилади. Шу йусинда, кўпчилик унга хайрат билан қарайди, ихтиролари эса кишлокнинг ўзига хос энг муҳим янгиликларидандир. Шунинг учўн ҳам у хар йили лули-ларнинг келишини интизорлик билан кутади.

Кўпроқ хттсиейтга берилувчан хаёлпараст Хосе Аркадио Буэндиа лулилар башоратига ва айникса, Мелькиадес муъжизаларига ишо-нади. Бу муъжизаларни ер қаъридан олтин казиб олиш ишига тадбик, қилиш ҳақида уйлайди.

Романтик кайфиятдаги Хосе Аркадио Буэндиаларнинг бу мужиза-сига каттик. ишонади. Тўғри сузли Мелькиадес соф кўнгилли лули Хо-сега бу муъжиза-оханрабонинг х.еч нарсага ярокеизлигини тушинтирса ҳам ишонмайди. Мелькиадес бу оханрабони кишлоқ ахлини ўзига сеҳр-лаш учўн, бунинг эвазига улардан хайр-садак олиш учўн ишлатарди.

Мелькиадеснинг бу оханрабо ярокеизлигини оғоҳаантиришга қарамасдан Хосе бу сохта муъжизага ишониб, уни бор-будига «бир хачи-ри ва бир қанча улокчаларига» алмаштириб олади.

Роман мана шундай кизикарли воқеалар асосига қурилган. Асар-да тасвирланишича, лулилар янада хайратланарли муъжизаларни намойиш эта бошлайдилар. Бир куни жазирама иссиқда куча ўртаси-га хас-чўпларни тўплаб, заррабинни куёш нурига тўғирлаб, хае-чўпларни ёкиб юборадилар. Бу сирли воқеадан кишлоқ, ахли ҳаяжонланиб кетади. Айникса, хиссийтга берилувчан Хосе Аркадио Буэндиа каттик. хайратланиб, бу муъжиза заррабинни харбий мак.садда иш« латса бўладику, деган фикр миясига урилиб, заррабинни илгаригИ оханрабо парчаларига кушиб уч олтин ёмбига алмаштириб олади. Мелькиадес ишонувчан Хосени уз ниятидан қайтариб, унинг сеҳрли кучи йуклигини айтса ҳам оёк. тираб туриб олади.

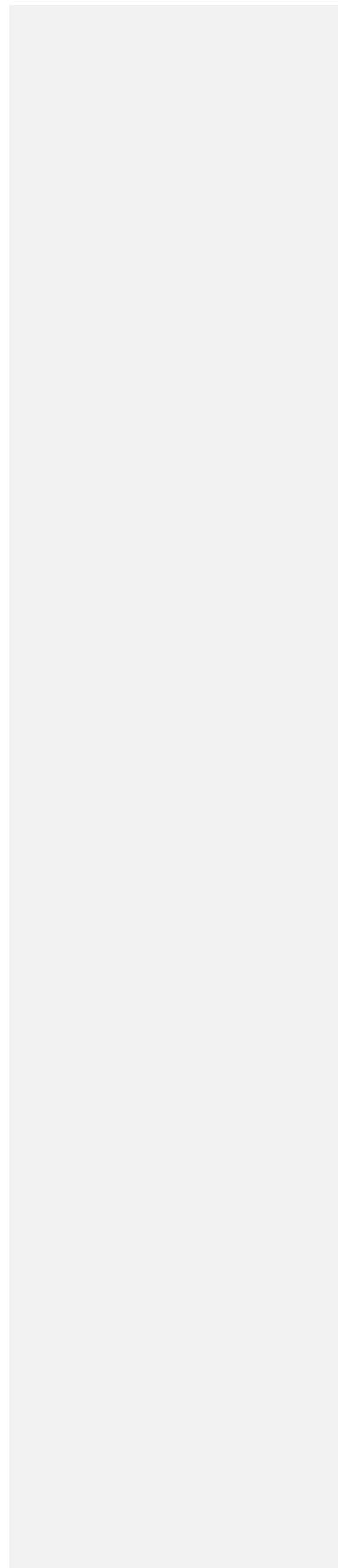
Мелькиадес лули бўлса ҳам жуда мард эди. У лулиларнинг гирт ёлгондан иборат афсунгарликларига қаттиқ ишонган Хосе Аркадио Буэндиага раҳми келиб, олтинларини қайтариб беради. Яна бир кан-ча муъжизавий асбоблар, илмий китоблар ҳам олиб келиб беради.

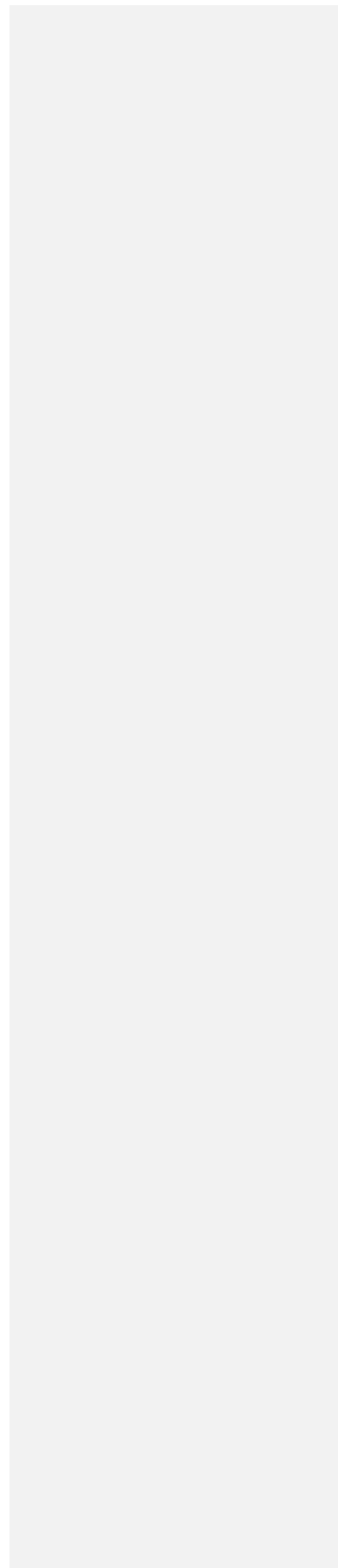
Ишонувчан Хосе бўлса давлат идораларига муъжизавий заррабин-нинг сирлари ҳақида, уни ҳарбий курул сифатида фойдаланиш мум-кинлиги ва ҳаттоки бу муъжизанинг сирлари ҳақида сабоқ бериши ҳақида мактуб йуллаб, йиллар давомида мактубига жавоб ололмайди. Шундай бўлса-да, Хосе илмга бўлган иштиёқини сундирмайди. У лули совга қилган муъжизавий асбоблар ёрдамида хонасидан чиқмай тадқиқот ишлари олиб боради. У ҳаттоки бир неча кун ухламасдан тинимсиз ишлаб, ўзича гаплашадиган ҳаёлий бир х.олга тушиб қолади. Кунлардан бир куни «Ер худди апельсинга ухшаш думалок була-ди, болаларим», деб юборади беҳосдан. Бу гапдан сунг хотини Урсу-ланинг жаҳли чиқади. «Ақлдан оз, озавер, майли, лекин болаларим-нинг бошини қотирма», дея эрининг асбобларини улоктиради. Хосе-нинг бу гапини эшитган кишлокдошлари Ҳам «Ақадан озибди-да», деб уйлашади.

Романда кишлок одамларига хос соддалик, ишонувчанлик, улар-инг ҳаёт ташвишлари, кўраш ва яшаш тарзи гоят маҳорат билан тасвирлаб берилган. Ёлғизлик инсоннинг тақдир тақозоси билан ёл-и из қолиши эмас, инсонни дунё янгиликларидан, таракқиётдан, жамиятдан узулиб қолишининг рамзий маъноси сифатида берилган.

Тараққий этган мамлакатларда аллақачонок оддий бир ихтироға айланиб қолган дурбин ва заррабин оддий кишлок аҳли, хусусан, Хосе учун буюк бир кашфиёт — чинаккамига муъжиза бўлиб туюлади. Чўнки Хосе ҳам дунё янгиликларидан орқада қолган, илмий кашфиётлардан беҳабар. Аллақачонок, ер шар шаклида эканлиги эътироф этилган бўлса-да, бу янгиликдан мутлақо беҳабар Хосе лули келтирган асбоблар ёрдамида неча аерлардан сунг ерни «апельсинга ўхшаш думалок» деб айтмоқда. Айни чоғда бу янгилик, кашфиёт, бу янгиликни ҳалигача дунёда ҳеч бир олим айтолмаган деб тасаввур қилмоқда.

Ер шарининг бир чеккасига жойлашган бу муъжазгина оролда жойлашган кишлок ҳам уз ҒаМ-ташвишлари билан яшайди. Шу киш-'юк, ҳам аслида ер курурасининг бир заррачаси. Табиат гузаллиги, уйлари, одамлари дунёдаги бошқа кишлоклардан қолишмаса-да, билими, маънавий дунёси марказдан, ташқи оламдан ажралиб қолган. Бу жиҳатдан дунё кезиб юрувчи лулилар ҳам устун туради. Иккинчи тарафдан олиб Караганда, адиб лулиларга ҳам инсон сифатида муносабатда бўлишни, уларнинг ҳам одатий анъаналарини ҳурмат қилишликни таъкидлайди.

Габриэль Гарсиа Маркеснинг романи қандай тўғашини олдиндан билолмайсиз. Асарнинг нихрясини уқишга қизиқасиз. Нихоясини билганда эса яна уйланиб қоласиз. Нега ёзувчи бундай хулосага кел-ди? «Ёлғизликнинг юз йили»га махкум этилган одамлар авлоди энди нега қайта пайдо бўлмайди? Анча вақт шу саволларнинг жавобини тополмай, яна ромАнаи кдйтадан кулга оласиз.

«Ёлғизликнинг юз йили» асарида инсоннинг ёлғизлиги, жамият-нинг ёлғизлиги, қатшлок, аҳаининг ёлғизлиги хақада гап кетади. «Ош-кора қотиллик қиссаси» асарида эса ҳар бир инсоннинг тақдири учўн масъуллиқ хақида мулохаза юритилади. Бу масъуллиқ тушунчаси, масъуллиқ хиссиёти кдчон пайдо бўлади. Шунча йил бир-биримиз-нинг тақдиримизга бепарво яшаганимиз етар. Энди фақат уз фарзан-димизнинг тақдири учўн эмас, узгалар учўн ҳам кдйгурадиган замон етиб келди.

«Ошкора қотиллик қатссаси»да мархумга ҳам, қотилга ҳам эъти-борсизлик билан муносабат масаласи, аникро™, инсондаги, кушни-лардаги, маҳалладаги ва бутун шаҳарликларнинг масъулият хисси қаттиқ, танқид остига олинади. Муаллиф одамларда инсоний масъулият хисси, ачиниши, бир-бирига нисбатан меҳр-муҳаббат йуқолиб кетаётганидан ташвишланади.

Бир одам худа-беҳуда улиб кетаяпди. Унинг қотилини кўрганлар ҳеч нарсани курмагандек бепарво юрибди. Курса ҳам курмасликка олади. Билса ҳам билмасликка олади. Инсоннинг фожиавий улимига бепарво қарашади. Кушним билан нима ишим бор, менга деса улиб кетмайдими кдбилида иш тутади. Бу асарни ёзувчи аччикланиб, инсоний зарда билан, аччик, киноя билан ёзган. Ахир бундай бепарво-ликка кдчонгача чидаш мумкин?

Габриэль Гарсиа Маркесвинг таъкидлашича, қотилликни кўрган лар, унга гувоҳ. бўлганлар ҳам аслида қотил каби жиноят иштирок чиларидир, деган фикони айтади. Жиноятни куриб, курмаслик олиш бу энг ёмон жиноят.

Муаллифнинг таъкидлашича, Сантьяго Насар улими сабаблар! ни бир-икки киши эмас, ёки бир неча гувоҳлар эмас, бутун халой! билади. Бирок, улар узларини хотиржам, ўзим омон бўлсам будд биров билан нима ишим бор кдбилида тутади.

УЛЖАС СУЛАЙМОН

(1936)

Қозок, халқининг донишманд шоири деб шуҳрат қозонган. Со шуру ҳукуматининг истилочилик сиёсатини қаттиқ, танқад қил Халқ дилига якхш шеърлар ёзиб, таъкхгб ва тазйикда олинади.

Шунда ҳам шоир ҳеч қачон ортга чекинмайди. «Аз и Я» деб номланувчи шох. асари 1976 йилда чоп этилгандан сунг, дунё матбуоти, оммавий-ахборот хабарлари тинимсиз Улжас Сулаймон номини тилга олган эди. Бу нодир китоб шоир номини жаҳонга танитди. Шоир ҳақд қатнинг юзига оёқ, босмади. Ҳақ, суз учўн тинимсиз кўрашди. Уз халқининг чексиз ҳурмат-эътиборини қозонди. Китобда берилган фалсафий мушоҳадаларнинг, крчирик,, киноя сузларнинг магзини чақолмай, нотўғри таҳлил қалувчилар топилди. Шоир талантининг юксаклиги тантанавор намоёиш этилди. «Аз и Я» ноёб дурдонани шоир 1989 йилда қўйта ишлади, асарнинг иккинчи нашрини янада юксак па-фосда қўйтадан нашр этди. Айниқра, 30 ёшли шоир козок, халқд-нинг суюкли фарзанди Чўкон Валихоновнинг Чор Россияси амал-дорлари томонидан қурбон этилганлиги ҳақда айтилган аччиқ, ҳа қат қатлари миллионлаб Чўкон каби истеъдодлар ҳақда айтилган ҳаққ қатдек булди. Шоирни «XX аср шарқ, юлдўзи» деб номланиши бежиз эмас.

Улжас Сулаймон икки тилда - рус ва козок, тилида бирдек ижод қалади. Шоирни Европа билан Осиёни боғловчи кўприк деб таъриф беришади. Айнан «Аз и Я» асарида Фарб билан Шарқ,, славянлар билан турклар бир-бирига мукряса қалинади. «Нон окхпоми» (1954), «Чўл фарзанди» (1961), «Мехмонхона деразасидан» (1962), «Чўл окдюми» (1963), «Кайтиш» (1963), «Кўприклар» (1963), «Пушкин майдонида» (1964), «Кутмагил» (1967), «Хар кун эрталаб» (1972), «Шимол» (1976), «Кашмир қишлоғидаги шоира» (1980), «Уйғониш» (1979), «Тукдиз ҳукм» асарлари танланган асарларидандир.

Шоирнинг йигирмадан ортиқ, асарлари нашр қалинган. Уларнинг ;|ксарияти бошқд тилларга таржима қалинган.

1936 йил 18 майда Олма-ота шаҳрида таваллуд топган шоир рус мактабида уқиши унга рус тилини ўрганиш ва рус адабиётини билишга катта имконият тувдиради. Қозошстон Давлат университетида геология факультетида уқишига қарамасдан шеърлар ижод қала бошлайди.

Улжас Сулаймон учўн Москвада жаҳон адабиёти институтида уқдб •орган кезлари ҳаққдй ижод дарвозаси очилади. Бу даврда рус ва жаҳон адабиёти намуналари билан я қандан танишган шоир ижод сирлари билан дардлашиб, маҳррати ошиб боради.

Шоирнинг «Аргумокдар» (1962) шеърлар тўплами илк ижод на-мунаси бўлиб, миллионлаб ўқувчилар қалбига етиб боради ва тезда ишилади. Шундан сунг «К,030fhctoһ» студиясида ун йилдан зиёдрок, фцолият курсатар экан, бу йиллар шоир учўн ҳақ^ндий ижод даври

I,' Жлҳон адибиёти ш

бўлади. «Қуёшли тун», «Маймун йили», «Лой китоб», «Оловнинг кучиши» каби шеърлар мажмуаси бирин-кетин нашр қилинади. Бу ижод дурдоналари шоир номини тезда танитади.

Қозоғастон ёзувчилар уюшмаси котиби бўлиб ишлаб юрган (1972) кезлари шоир учўн кайноқ ижод палласи саналади. «Юмалоқ юл-дуз», «Ажойиб тун», «Шарофатли вақтлар» китоблари нашр қилинади. Бу даврда шоир ўзининг оташин нутки, илмий-фалсафий руҳаа-ги маърузалари билан учрашувларда, конференцияларда, анжуман-ларда тез-тез чиқишлар қилиб турар, уткир поэтик оханги билан тингловчиларнинг эътиборини ўзига жалб этарди. Улкан истеъдод ва катта талант эгаси бўлган шоир соатлаб ёддан шеър айтиб бериш иктидорига эга эди. Шеърни ҳам русча, ҳам қозокча ифодали ўқиш махррати мавжуд эди унда.

Улжас Сулаймон уз маъруза ва илмий мақолаларида қўплаб тари-хий манбаларни келтиради, қозоқ ва туркий халқларнинг этногра-фияси, қадимий маданияти ҳақида чўкур билимга эга бўлиб, чи-кишларида шоирликдан кўра, олимлик кайфияти, фалсафий руҳаа-ги киёфаси номаён бўлади. Бундай фалсафий сузлаш иктидори кейинги йиллар Шарқ. адабиётида Улжас Сулаймон, Эркин Воҳидов, Абдулла Ориповга насиб қилган.

Шоирнинг «Қрийлмисан инсонга, замон» асари «Аз и Я» асари-нинг мантикий давомидек туюлади.

Улжас Сулаймон рус чоризмининг Марказий Осиёга қилган бос-кинчилик урушини очикдан-очик. қоралаб чиқди. Марказий Осиёда-ги давлатларнинг Россияга «Ихтиёрий қушилиш» деган сохта тер-минни қаттиқ. танқид остига олади. Бундай урушлар туфайли минг-лаб бегуноҳ. кишиларнинг беҳуда улиб кетганлигини жасурлик билан айта олди.

Улжас Сулаймон тилшунос олим сифатида ҳам ўзини намоён этди. Бу жихатдан «Игор жангномаси» достонида берилган қўплаб туркий сузларни шархлайди. Славян тиллари группасидаги ва айник,-са, украин ва рус сузлашув нуткидаги кўпгина туркий сузларнинг этимологик ва этнографик жихатларини киёслаб берган.

Улжас Сулаймон адабиётшунос олимдир. Бунинг учўн у қадимий адабий, бадий, поэтик асарларни таҳлил қилади. Махмуд Кошта-рий (XI аср)дан тортиб Исоҳок, ал-Утрорий, Исмоил ал-Жаухорий, Жамол ал-Туркистоний, Ал-Сангнокий, Ал-Қишчокий каби унлаб шоирлар ижодини ўрганиб чиқдан.

Тарихчи олим сифатида туркий халқлар тарихи, кипчокларнинг келиб чиқиш тарихи, кўпгина жанрлар — Троя, Троян каби қадимий номлар тарихи ҳақида ҳам илмий хулосалар чиқаради.

Ал-Фаробий яшаб ўтган X асрда Европада биронта ҳам ижодкор булмаганлигини, фақатгина халқ ижодига асосланган асарлар мав»

жуд бўлганлигини қайд қилиб утади. Жуда кўплаб атокли адабиётшунослар, тилшунослар ва тарихчи олимларнинг асарларидан манба-лар олиб уз фикрини исботлайди.

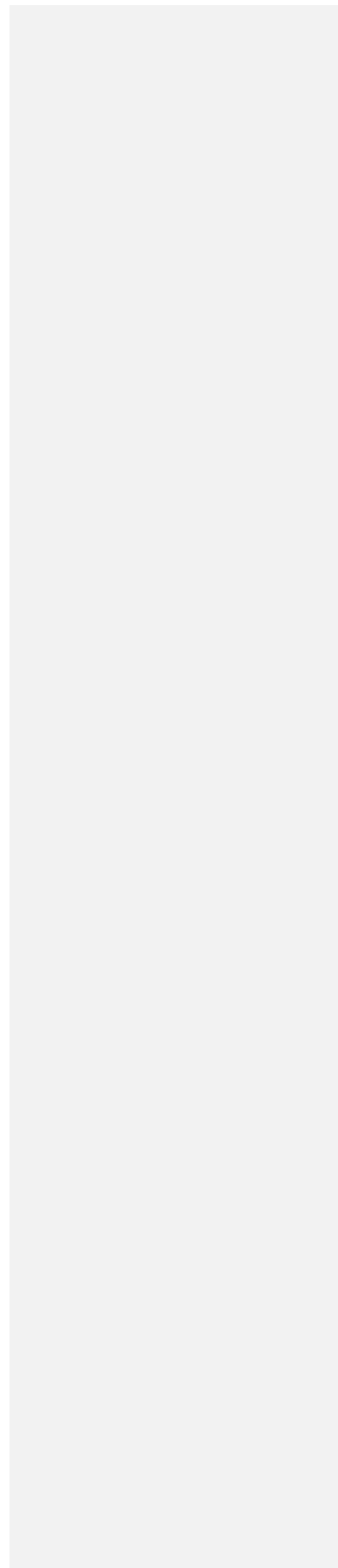
Археологияга оид илмий хулосаларни жуда кўплаб машхур қазилмалар тарихи билан боғлайди. Дашти кипчокда Днепр, Об-Иртиш, Енисей дарёлари бўйларидан топилган археологик ёдгорликлар ми-солида туркий кабилаларнинг қадимийлигини исботлаб беради. Тур-кийларнинг қадимги ёзувлари ҳақида ҳам қизиқарли манбаларни келтириб утади. Айрим келтирилган асосли далиллар ва хулосалар туркий халқлар илм-фани таракқиётида муҳим аҳамиятга эгадир. Шоирнинг Шарк. ва Ғарб адабиётининг умумий жиҳатлари, ўзига хослиги ҳақида билдирган фиколари ҳам эътиборга лойикдир.

ЭРКИН ВОХИДОВ
(1936)

Тошкент Давлат университети филология фа-культетида (1955—1960) ўқиб юрган кезларида адабий тўғаракларда қатнашиб, ўзи эътироф этганидек, Байратий, Миртемир бош бўлган шеър-ият мухити қаламининг чархланиб боришида муҳим аҳамият касб этади. Хозирги кунда Олий Мажлис депутати сифатида ҳам шоир, ҳам давлат арбоби халқимизнинг суюкли фарзанди. «Ёшлик девони» шеър-ият мухлисларининг севимли асарига айланган. Ундаги кўпгина шеърларни ўқувчи ва талабаларнинг ёд олиши одат тусига айланган. «Тирик сай-сралар», «Шаркий киргоқ», «Яхшидир аччик. ҳақиқат» тўпламлари нашр қилинган. «Нидо», «Рухлар исёни», «Донишкишлоқ латифала-ри» гоёвий-фалсафий жиҳатдан юксак асарлардир. Айникса, «Олтин донор» комедияси неча марта сах.нага қуйилган бўлса ҳам томоша-Оииларнинг асло бадига теккани йуқ. Аксинча йилдан-йилга кимма-ш ортиб бормокда. Машхур таржимон сифатида И. Гёте, С. Есенин, Д. Ўйибек, М. Светлов, А. Твордовский, Р. Ҳамзатов асарлари таржимаси Ўзбек китобхонларининг севимли асарларига айланган. Айник.са, «Фауст» (Гёте) асари Ўзбек драматургияси хазинасида алоҳида салмоқли ўрин тутди. «Изтироб» асарида бой адабий ва ҳаётий тажри-оанарнинг ёркин аксини кўрамиз. Асарлари кўпгина тилларга таржи-ма қилинган.

Шоир ўзининг тириш қоқлиги, меҳнатсеварлиги, тинимсиз ижод билан машғул бўлиб, унинг шеърлари халққа манзур бўлганлиги ту-

файли, хизматлари муносиб тақдирланиб «Ўзбекистан қаҳрамони» деган юксак унвонга сазовор бўлди.

Шеърӣ тўпламларидаги шеърлар ифодавийлиги, майинлиги би-лан ёқимли. Шунинг учўн ҳам шоир шеърларини ёд олиш осон, ўқув-чига хузур бағишлайди. «Тонг нафаси» (1961), Юрак ва ақл» (1963), «Менинг юлдўзим» (1964), «Ёшлик девони» (1969), «Хозирги йил-лар» (1975), «Муҳаббат» (1976), «Тирик сайёралар» (1980), «Бедор-лик» (1985) каби тўпламлари ҳам ёник. дард, юксак гоъвий етуклик билан битилган шеърлар билан бойитилган. Айниқра, «Дўст билан обод уйинг» деб бошланувчи шеърдаги мисралар қатига катта фал-сафа яширинган.

«Нидо», «Палаткада ёзилган дoston», «Куёш маскани», «Буюк ҳаёт тонги» дostonлари, «Шаркий қирғoқ,» асари шоирнинг кўп йил-лик самарали ижод маҳсулидир.

Шоир «Нидо» дostonида болалик йилларини эслайди. Ибратли ҳаёт сукмоклари ёшлар қалбида нурли йул очди. Аслида бу хотиралар жилоси, ёлғиз шоирнинг ўзигагина тегишли эмас. Асардаги шоир образида минглаб болалар таассуротини, утли, оловли ёшлиқни намо-ён этади.

Шунинг учўн ҳам бу асарни миллионлаб болалар севиб ўқийди, уз ҳаёти билан ҳамоҳанг боғлайди.

Шоирнинг кейинги йилларда шу еруф олам юзини кўрган туртта мажмуаси муҳлислари китоб жавонини безаб турибди. «Ишқ, савдо-си» (усмирлик ва ёшлиқ асарлари) «Шеър дунёси» (ўрта ёшда ай-тилган асарлар), «Умр дарёси» (эллик ёшдан кейинги битиклар), «Кунгил нидоси» (турли йилларда ёзилган рисола, бадий лавҳа ва битиклар) ҳалқимизга қилинган энг ноёб туфҳа бўлди.

Шоир ижодида, айниқса, «Тирик сайёралар» (1978), «Шарқай қирғoқ.» (1982), «Рухлар исёни» (1978) асарлари Ўзбек адабиётининг шoҳ. асарларидандир.

қаршимизда А. С. Пушкин, Есенин ҳамда Эркин Воҳидов китоб-лари турибди. Уларни бирма-бир ўқиб киёслаймиз. Севимли шоир-римизнинг асарлари А. С. Пушкин, Есенин шеърятидан ҳеч бир кемтик жойи йуклиги ва бу улуғвор учта суз санъаткорининг бир-бирига ҳамоҳанг эканлигига гувоҳ. бўламиз. Эндиликда Эркин Воҳидов номи Ўзбекистонга, Марказий Осиёга эмас, ер қуррасининг узоқ-узоқ улқаларига машҳур бўлишини, олисларга қанот ёзишини орзу қиламиз. Яхши ният билан ушбу китобимизда шоир номини жа^он-даги буюклар қаторига қуйдик.

АБДУЛЛА ОРИПОВ
(1941)

«Ўзбекистон Қаҳрамони» деган олий шараф-га сазовор бўлган. 1941 йил 21 мартда Қашқадарё вилояти Косон туманининг Некуз кишлоғида дунёга келади. Отаси серфарзанд оиланинг - турт киз, турт ўғилнинг бошлиғи бўлиб, Абдулла улар-нинг тунгичи. Онаси Турди Карвон кизи меҳри-бон, меҳнатдан кули бушмайдиган жафокаш аёл эди.

Абдулла Орипов ўрта мактабни тўғатиб, Тош-кент Давлат университетиغا (1958) ўқишга ки-ради. Илк ижод дурдоналари булмиш «Умр дуч киларкан», «Хали олдиндадир гузал кунларим», «Сендан йирокда», «Шовуллади тун буйи шамол» шеърлари тезда ёшлар тилига тушди. Дастлабки шеърлар тўплами «Митти юлдуз» нашр қилингандан сунг шоир номи кўпчиликка таниш бўлиб қолди. Шундан сунг «Онажон», «Рухим», «Ўзбекистон», «Хайрат», «Юзма-юз» шеърлар тўпламлари бирин-кетин чиқа бошлади.

«ЖАнаатга йул» (1978), «Хаким ва ажал» (1980), «Йиллар армо-ни» (1984), «Ранжком» (1988) каби асарларининг чиқиши Абдулла Орипов талантининг юксак кирраларини белгилаб берди. Шоирнинг турт жилдлик шеърлар тўплами нашр қилинди. Ўзбекистон Ёзувчи-лар уюшмаси бошқармаси раиси. Кўплаб шеърлари бошқа тилларга гаржима қилинган. Дантенинг «Илохий комедия» сани Ўзбек тилига гаржима қилиш жараёнида «ЖАннатга йўл» драматик достонининг тўғилиши кушалок муваффақиятлар ютути булди.

Жаъон адабиёти тарихига назар солар эканмиз, ҳозирги куни-миҳ нуқтаи назаридан олиб қарайдиган бўлсак, Абдулла Орипов каби ижсак талант эгалари санокли эканлигига гувоҳ. буламиз. Хар бир чал к., миллат адабиётида битта ёки иккита ардокли шоирлари бор.

Дунёда шоирлар кўп. Шоирлар қанча кўп бўлса, адабиёт гулшани шупчалик турфа гуллар билан янада гузал бўлади. Бирок, бу гуллар им ила кузга ярк. этиб ташланадиган, ҳаммасидан гузал, буйи ва та-ронати билан ўзига мафтун этувчи, сеҳолаб олувчи гуллар бўлади. Лодулла Орипов ижодини сеҳр кучига эга бўлган энг сара, энг гузал йўлни киёс қилиш мумкин.

XXI аср остонасида туриб, XX аср Жаҳон адабиёти тарихини варақлар эканмиз, жуда кўплаб халқлар адабиёти саҳифаларини урганиб чиқдик. Ушбу китобга киритиш учўн сараладик.

Албатта, хар бир халқ ўзининг тарихи ва энг аввало адабиёти билан фахоланади, ифтихор туйғусини туяди. Юз йиллар давомида Абдулла Орипов каби талантларни етказиб берса бундай халқ бахтлидир.

Чет давлатларга бориб, ижодкорлар даврасига кириб қолсангиз, Алишер Навоийдан гап очилади. Қалбингиз гурур ва ифтихор туйғу-си билан тулади. Алишер Навоийдан сунг неча асрлар утди. Бу асрлар силсиласида минглаб шоирлар ижод қилди. Лекин уларнинг ҳеч бири шеърят майдонида Алишер Навоийдек юксаклик чўқдисига кута-рила олмади. Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов каби янги талантлар-нинг юзага келиши учўн яна неча юз

йил керак буларкан.

Шоирлар бор, шеърлари тезда эскириб қолади. Бундай шеърлар ёд олишга арзимаёди. Ўқиганда ҳам мажбур бўлиб ўқийсиз. Абдулла Орипов шеърларининг мавзуси ҳеч эскрмасдир. Йиллар ўтган са-йин ўзининг замонавийлик руҳини йўқотмасдан, тобора янгилашиб, янгича мазмун, янгича фалсафий рух. бағишлайверади. Шоирнинг бахти ҳам шундадир.

Дунёдаги айрим шоирларнинг юзлаб шеърлари ичидан битта-ик-китасини саралаб олиш мумкин. Абдулла Ориповнинг деярли барча шеърлари сара асарлар каторига киради.

Юртим, сенга шеър битдим бу кун,

Киёсингни топмадим асло

Шоирлар бор, уз юртим бутун —

Олам аро атаган танҳо.

Улар шеъри учди кўп йирок,

Қанотуда кумуш диёри.

Бир улка бор дунёда биров,

Битилмаган дostonдир бори:

Факат ожиз каламим маним

Ўзбекистон Ватаним маним.

Ушбу шеърлар худди кечагина битилгандек, янгича бир оханг, янгича бир еруF нур таратиб турибди. Гуё шеъри шу бўғуноқ субҳи-дамда туриб, ВатАнаи ёник. дард билан мадх. этишга жазм килгандек туюлади.

Шоир ўзи тўғилиб-ўсган, улгайган она юртидан гузаллик ва ях-шилиқ кидиради. Ўзидаги барча эзгуликларни, сўзининг кудратини, образли тафаккурини она юртига бағишлайди. Боклй ҳаётнинг энг нурли макони, рангто-ранг гулларга бой улкани Ватан деб билади.

Ватан номини, Ватан тушунчасини, шу биргина сузни таъриф-лаш, киёслаш учўн энг гузал ташбехлар Ҳам камлик қилади.

Шоирнинг «Онажон» шеърида ҳам шундай мукаддас туйғу юксак образли оханглар билан, турфа ранглар билан ифодаланган. Шоир учўн энг улуғ нарса Ватан ва она. Бу икки тушунчани ифодалаш учўн образ, безаш учўн ранг ахтариб тополмайди. Ҳамма шоирлар учўн ҳам Ватан буюк, она муътабар. Бироқ ВатАнаи, онани Абдулла Ори-повчалик ҳ.еч ким киёмига етказиб, таърифлаб бера олмаган.

Балки сарсон-аросатда

Қолиб кетмас бу таним.

Камолимни кўрар бир кун

Юртим, она-Ватаним.

Шоирнинг «Онажон» шеърида она ва Ватан тушунчалари уйғун-лашиб кетган.

Жаҳон адабиётини синчиклаб ўргансак, анчайин шоирлар дунё сах.нига чикиб кетган. Биз тадқиқотчиларнинг бир камчилигимиз Абдулла Орипов каби наёб талант соҳиблари ижодини етарлича тад-киқ. қилиб, жаҳонга олиб чика олмаётганимиздадир. Насиб этса ушбу китобни кўпгина хорижий тилларга таржима қилиб, Абдулла Орипов номини жаҳондаги буюклар

сафига кушишдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

Александр Македонский - знаменитый завоеватель. О великом из древней истории х сост. По Квинту Курцию и др. М.: Тип. И. Д. Сытина, 1880.

Александрия. Роман об Александре. М.; Л.: Изд-во АН. 1965.

Александрия. Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV в. х Пер. и подгот. Текст М. Г. Ботвинник, Я. С. Лўкириев и О. В. Творогов М; Л.: Наука. 1965.

Александрийская поэзия х Пер. с древнегреч. М.: Худож. Лит., 1972.

Алиев Г. Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. М.: Наука, 1985.

Амир Хисрав Дехлави. Избр. Соч. - Под рек. И. Муминова и др. Ташкент, 1985.

Аристотель об искусстве поэзии. М. ; Гослитиздат, 1957.

Арриан Флавий. Поход Александра х Пер. с древнегреч. М. Е. Сергеенко. Вступ. Ст. О. О. Крюгера. М.; Л.: Изд-во Ан 1962.

Арксий Ф. Н. Страбон. М.: Мысль, 1978.

Бобур. Бабур-нама. Ташкент: Ан, 1960.

Баштина А. А. Отражение в «Катадгу-билиг» легенды об Александре Македонском и нищем Шахзаде хх Кратк. Сообщ. Ин-та народов Азии. 1964. Вып. 5.

Беркова Е. А. Стрельникова И. П. Введение. Краткий очерк изучения античного романа в зарубежном, русском и советском литературоведении хх

Античный роман. М.: Наука, 1969.

Бертельс Е. Э. Абул-Касым Фирдоуси и его творчество. М. ; Л. : Изд-во АН, 1935.

Бертельс Е. Э. Алишер Навои и его «Пятирица» хх Навои Алишер. Пять поэм. М., 1948.

Бертельс Е. Э. Великий азербайджанский поэт Низами. Эпоха, жизнь и творчество. Баку, 1940.

Бертельс Е. С. История персидско-таджикской литературы х Избр. труды. М., 1960.

Бертельс Е. С. Навои и Джами хх Избр. труды. М., Наука, 1965.

Бертельс Е. С. Низами и Фузули х Избр. труды. М., 1962.

Бойназаров Ф. Античный мир. Ташкент: «Мехнат», 1989.

Бойназаров Ф. Искандар Зулкарнайн. Ташкент: Изд-во им. Г. Гуляма, 1989,

Бойназаров Ф. Литература — символ красоты. Ташкент: «Знание», 1989.

Бойназаров Ф. Художественная концепция и историческая личность. Ташкент: «Фан», 1989.

Брагинский И. С. Из истории персидской и таджикской литературы хх Избр. работы. М.: Наука. 1972.

Брагинский И. С. Иранское литературное наследие. М.: Наука. 1984.

Брагинский И. С. Проблемы востоковедения хх Актуальные вопросы воо« точного литературоведения. М.:Наука 1974.

Веселовский А.Н. Греческий роман хх Избр. статьи. Л., 1936. Ташкент: «Ёш гвардия», 1976.

Волков И.Ф. Творческие методы и художественные системы. М.: Искусство, 1978.

Вопросы восточного литературоведения. Традиция и современность, М.: Наука, 1982.

Вопросы истории литератур Востока. (Фольклор, классика, современность), М.: Наука, 1979.

Габбасов Э. Г. Художественная концепция личности в современном историко-революционном романе. (На материале литературных периодов Средней Азии и Казахстана). М., 1976.

Ганович А. Б. Александр Македонский и греческие города Малой Азии хх ВДИ. 1947. №4.

Гаркави А. Я. Неизданная версия романа об Александре. СПб.; Тип. Имп. Акад. наук, 1892.

Глускина Л. М. Исследования по социально-экономическим отношениям в аттике IV в. до. э Автореф. Дис.... Докт. Филол. Н. Л., 1968.

Гозгасов Д. Александр Великий, царь Македонский (336-323). Краткий обзор его военных действий. СПб.: коммерч. Скоро-печат. Изд-во Я. Пинье, 1891.

Гордлевский В. А. Османские сказания и легенды хх Этнографич. Образов. 1916. №3-4.

Горн В. Ф. Концепция личности в прозе В. М. Шукшина. М., 1977.

Гоштейн Ф. А. Александр Македонский и Юлий Цезарь, их жизнь и военная деятельность. СПб., 1898.

Григорьев В. В. О древних походах на Восток хх ЖМНП. СПб., 1835. февр.

Григорьев В. В. Поход Александра Великого в Западный Туркестан хх ЖМНП. СПб., 1881. сент. -окт. Ч. 217.

Гуральник У. Историзм как критерий художественности хх Вопр. Лит. 1979. № 5.

Гусева М. И. Борьба Фракийских племен против Македонского владычества в конце IV -начале III в. до. н. э хх Учен. Зап. Иванов. Гос. Пед. Ин. та. Кафедра всеобщей истории. 1957.

Джами А. Избранное. Мудрости Искандара. Мудрости Аристотеля. Ташкент: Изд-во им. Г. Гуляма. 1971.

Дитмар Л. От Скифии до Элефантины М., 1961.

Дройзен И. Г. История эллинизма. М.: Типолитография В. Ф. Рихтера, 1890. I. 1. История Александра Великого.

Дюжев Ю. И. Новизна традиции. М.: Современник. 1985.

Жирмунский В. М. Алишер Навои и проблема Ренессанса в литературах Востока хх Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы. М., 1967.

Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад хх И ф). Труды. Л.: Наука, 1979.

- Клишин К. К. Помпей Трог и его произведение хх ВДИ. 1954. №2.
- Ильясов Я. Сувдиёна. Ташкент: «Мехнат», 1985.
- Истрин В. М. Александрия русских хронологов х Исслед и текст. М., 1893.
- Кариев М. Спитамен. Ташкент, 1985
- Ковалев С. И. Александр Македонский. Л.: ОГИЗ, 1937.
- Ковалев С. И. Александр, Филота и Парменнон. (Из истории македонской оппозиции В Азии Александру) хх Учен. Зап. ЛГУ. Сер. Ист. Наук. 1949. Вып. 14.
- Косысо Ф. Я. Племена Северной Парфии в борьбе с македонским завоеванием хх ВДИ. 1962. №1.
- Костюхин Е. А. Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции. М.: Наука. 1972.
- Кошеленко Г. А. Восстание греков в Бактрии и Согдиане в 323г. до. н. э. и некоторые аспекты греческой политической мысли IV в. до. н. э. хх ВДИ. 1972 №1.
- Крюгер О. О. Арриан и его труд «Поход Александра» . М., Л. : Изд-во АН. 1962.
- Ксенофонт. Киропедия. М., Наука. 1976.
- Кузнецова Г. И. Историческая тема в греческом «Романе об Александре» хх Античный роман. М. : Наука, 1969.
- Кун Н. А. Легенды и мифы Древней Греции, 5-е изд. М. : Просвещение, 1975.
- Курций Руф. История Александра Македонского х Под ред. Соколова. М.; Изд-во МГУ. 1963.
- Лосев. А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. М., 1957.
- Лютее М. М. Александр Великий в Туркестане. Речь, читанная на годовичном акте ташкентской мужской гимназии 3 июля 1890 г. Ташкент: Типолиитография С. И. Лахтина, 1890.
- Мандес М. Опыт историко-критического комментария греческой истории Диодора. №43. Одесса: Экон. Тип. Почтовая, 1901.
- Матинский Е. М. Герой волшебной сказки. Происхождение образа. М., 1958.
- Мичунов А. А. Традиции и новаторство в русской советской литературе. М. : Просвещение, 1982.
- Мусвенко К. С. Оппозиции в армии Александра Македонского. Л., 1966.
- Остроумов Н. П. Искандар Зулкарнайн (Александр Македонский) Ташкент: Типолиитография торг. Дома «Братья Каменские», 1896.
- Пигулевская Н. В. Сирийская легенда об Александре Македонском хх Палест, сб. М., Л., 1958. Вып. 3 (66).
- Плутарх. Александр Великий. М. : Народная библиотека В. Н. Макуева, 1893.
- Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 3 т. Т. 2. М.: Изд-во АН, 1963.

Положий В. И. Концепция героической личности в творчестве Юрия Бондарева. Автореф. кан. дис. Киев, 1980.

Патанин Г. Н. Очерки северо-западной Монголии. Вып. 4. СПб.: Тип. Кир-шбойма, 1883.

Раджабов М. Р. Фирдоуси и современность. Мировоззрение. Фирдоуси. Душанбе: «Ирфан». 1976.

Романова Р. М. Средняя Азия в IV в до. н. э. и поход Александра Македонского. Л., 1964.

Сепсякова И. П. Проблема историзма в современном поэтическом эпосе (Б. Ручьев, В. Федоров). Л., 1977.

Сильченко М. С. Творческая биография Абая. Алма-Ата, 1956.

Соболевский С. И. Арриан — историк греческой литературы хх Избр. Труды. Т. 3. М., 1960.

Соркин И. Примечание к некоторым местам хх Изв. Общ-ва археол., ист и этнограф. При Казан. Ун-те. 1905. Т. 21, вып. 4. С. 378-379.

Соркин И. Я. Киргизские стихотворение об Александре Македонском хх Изв. Общ-ва археол., ист. И этнограф. При Казан. Ун-те. 1905. Т. 21. Вып. 4.

Толмачев Б. Я. Человек и история в киргизской историко-художественной прозе. Автореф. Канд. Дис. Фрунзе, 1980.

Тревер К. В. Александр Македонский в Согде ff Вопр. Ист. 1917. №5.

Тураев Б. А. История Древнего Востока. Т. 2. Л., 1935.

Уилер Б. А. Александр Великий. СПб. : ред. Нового журнала иностр. Лиг.,

1899.

Фольклор и историческая этнография. М. : Наука, 1983.

Фольклор и литература. Проблема их творческого взаимоотношения. М., 1982.

Художественные традиции литератур Востока и современность. РАнаие формы традиционализма. М. : Наука, 1985.

Шахермайр Ф. Александр Македонский. 2-е изд. М., 1986.

Шофман А. С. Антимакедонское движение 333-330 гг. до. н. э. хх Учен. Зап. Казан. Ун-та. 1957. Т. 117. Кн. 2.

Шофман А. С. Восстание Спитамена хх Учен. Зап. Казан. Ун-та. 1956. Т. 115. Кн. 10.

Шофман А. С. Восточная политика Александра Македонского: КазГУ, 1976.

Ян В. Оғни на кўрганах. Историческая повесть об Александре Македонском хх Послестл. М. Н. Бороздина. М.: Детгиз, 1959.

Арагон Л. Актуальность Эмиля Золя. — В кн: Л. Арагон. Литература и искусство. М. 1957.

Кучборская Е. П. Реализм Эмиля Золя. М. 1973.

Мелик-Саркисова Н. Концепция человека и творческий метод Э. Золя. Махачкала, 1975.

Реизов Б. Г. Французский роман XIX века. М. 1977.

Лещинская Г. И. Эмиль Золя. Библиографический указатель. М, 1975.

Данилин Ю. Жизнь и творчество Мопассана. М, 1968.

Толстой Л. Н. Предисловие к сочинениям Гюи де Мопассана. — В сб: Русские писатели о литературном труде, т. 3. Л. 1955.

Ковалева И. С. Творчество Анатоля Франса в годы перелома (1889-1895). Л. 1957.

Лиходзиевский С. И. Анатоль Франс. Очерк творчества. Ташкент, 1962.

Фрид Я. Анатоль Франс и его время. М. 1975.

Арагон Л. Ромен Роллан и современность. — Собр. Соч. в 11-ти т, т. 10. М, 1961.

Шкунаева И. Бельгийская драма от Метерлинка до наших дней. М, 1973.

Бредсдорер Э. Л. Литература и искусство Скандинавии. М, 1971.

Цеткин К. Генрик Ибсен. — В сб: О литературе и искусстве. М, 1962.

Мандель Е. М. Гауптман (Драматургическое творчество конца XIX — начала XX в.) Саратов, 1972.